SVENSK FÖRSVARSPOLITIK 1743—1757

I DESS UTRIKESPOLITISKA OCH INRIKESPOLITISKA SAMMANHANG

AV

LEIF DANNERT

FIL. LIC. AV GOTLANDS NATION

UPPSALA 1943

APPELBERGS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548006_0010

SVENSK FÖRSVARSPOLITIK 1743—1757

I DESS UTRIKESPOLITISKA OCH INRIKESPOLITISKA SAMMANHANG

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å LÄROSALEN N:R IV LÖRDAGEN DEN 22 MAJ 1943 KL. 10 F. M.

AV

LEIF DANNERT
FIL. LIC. AV GOTLANDS NATION

UPPSALA 1943
APPELBERGS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

SVENSK FÖRSVARSPOLITIK 1743—1757

I DESS UTRIKESPOLITISKA OCH INRIKESPOLITISKA SAMMANHANG

AV

LEIF DANNERT

UPPSALA 1943
APPELBERGS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Sid.

Förord ..... VIII—XII

Källor och litteratur ..... XIII—XXIII

Förkortningar XXIV

Första Kap. Översikt över Sveriges försvarspolitik 1721—41 ..... 1—43

I. Utvecklingen i dess allmänna drag ..... 1—17

Det nya försvarspolitiska läget — Övergången från krigs- till fredsorganisation — Försvarspolitiken och alliansfrågan — Två försvarspolitiska system — Kursförändringen i början av 30-talet — 1734 års riksdag och åren därefter — 1738—39 och 1740—41 års riksdagar.

II. Den finländska försvarsfrågan ..... 17—33

Finlands ställning i svensk försvarspolitik före 1741 — Löwens två försvarsplaner — Det Löwenska försvarsprogrammet inför riksdagarna.

III. Flottans utveckling ..... 33—43

Flottans betydelse för Sveriges försvar — De nya marinpolitiska förhållandena. Svenska flottan vid det nordiska krigets slut — 1722 års flottplan. Flottans utveckling under 1720-talet och början av 30-talet — 1734 års flottplan — Flottans utveckling 1734—41 — Den svenska flottans sammansättning. Galärflottan.

Andra Kap. Det försvarspolitiska läget efter freden i Åbo 1743. Den danska krisens uppkomst och utveckling ..... 44—106

I. Det nya försvarspolitiska läget ..... 44—52

Allmän karakteristik — Ryska baser och anfallslinjer — Kymmene älv som försvarslinje — Angreppsmöjligheterna i de övre gränstrakterna och mot det inre av Finland — Nödvändigheten av hjälp från Sverige — Angreppsmöjligheterna mot det egentliga Sveriges ostkust — Ålands och Gotlands försvarspolitiska betydelse — Gränsen mot Norge — Skåne ur försvarssynpunkt.

Sid.

II. Försvarsväsendets tillstånd ..... 52—60
Armé — Fästningar — Flotta.

III. Sverige hotas av krig från Danmark. Försvarsåtgärder ..... 60—65
Åbofredens betydelse för Danmark — Dansk-norska rustningar — Mobilisering av svenska armén och flottan — Överbefälhavare utses.

IV. Det militära läget inför det danska angreppshotet hösten 1743 ..... 65—73
Den dansk-norska arméns styrka — Den svenska arméns styrka och tillstånd — Den svenska flottans styrka och tillstånd jämförd med den danska.

V. Sveriges förhandlingar med Ryssland om militär hjälp mot Danmark ..... 73—90
Sveriges utrikespolitik efter Åbofreden — Sverige begär Rysslands hjälp mot Danmark. Förhandlingarna härom — Vad innebar den ryska hjälpen?

VI. Det inre läget i Sverige sommaren och hösten 1743. 90—97
Allmänna opinionen och den ryska hjälpen — Dalupprorets följdverkningar. Den danskvänliga agitationens utbredning — Den svenska arméns lojalitet.

VII. Försvarsplaner mot Danmark ..... 97—106
Förutsättningar — Planer för flottans och arméns operationer — v. Rosens plan — Motsättningar inom det högre armébefälet — Bohusläns försvar.

Tredje Kap. Den danska krisens avveckling ..... 107—117

I. Rustningarna avtaga. Förhandlingarna med Danmark. Den ryska hjälpsändningen ..... 107—111

II. Förhållandet mellan Sverige och Ryssland efter konventionen med Danmark ..... 112—117
Förhandlingarna om Sveriges desarmering — De ryska hjälptrupperna återvända hem.

Fjärde Kap. Försvarsfrågan i den politiska diskussionen 1743—46. Försvarspolitiska riktlinjer. 118—147

I. Försvarsfrågan och allianserna. Arméreduktionen. 118—121

II. Finlands försvarsfråga ..... 121—138
Läget efter kriget — 1742—43 års riksdag — Den finländska försvarsfrågan 1743—46.

III. Militära reformströmningar ..... 138—147
1740-talet en brytningstid — Krigskonsten i Europa under kabinettspolitikens inflytande — Reformströmningar i Sverige. Ehrensvärd, Liewen och Adolf Fredrik.

Sid.

Femte Kap. Riksdagen 1746—47 ..... 148—230

I. Det utrikespolitiska läget. Försvarsfrågan och allianserna ..... 148—152

II. Rysslands angreppsplaner gentemot Sverige. Deras samband med mössornas konspirationer. v. Korffs uttalanden om Sveriges försvar ..... 152—162

III. De ryska demonstrationernas återverkan på Sverige. Försvarsdiskussionen hösten 1746 och våren 1747 ..... 162—190

Försvarsanstalter i Finland — Rådets utlåtanden om rikets försvar — Ständerna taga ledningen i försvarsfrågan. De aktivt försvarsvänliga intressena i rådet förstärkas — Diskussionen kring Finlands försvar i rådet, defensionsdeputationen och mindre sekreta deputationen febr. 1747 — Faran för ett tvåfrontskrig.

IV. 1747 års försvarsbeslut och det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet ..... 190—209

Beslut om Finlands, Skånes och Gotlands befästande — Det Liewen-Ehrensvärdska försvarsproprogrammet och dess samband med Adolf Fredriks Promemoria nov. 1746 — Generalissimusämbetet fixeras närmare. Innebörden härav.

V. Finlands försvarsfråga ..... 209—222

Läget 1746 — Diskussionen i defensionsdeputationen — Ehrensvärds och Liewens insatser för den finländska försvarsfrågans lösning — Den finländska befästningsplanen.

VI. Gotland i försvarsdiskussionen ..... 222—224

Gotlands strategiska betydelse för Sverige — 1747 års försvarsbeslut rörande Gotland.

VII. Västgränsens försvar ..... 225—230

Skånes befästande och det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet — Landskrona — Bohuslän.

Sjätte Kap. Försvarsfrågan under den nordiska krisen 1748—1751 ..... 231—277

I. Sverige inför tvåfrontsproblemet. Dess uppkomst, innebörd och lösning ..... 231—252

Suveränitetsfrågan och Rysslands anfallsplaner mot Sverige — Rustningarna i ryska Finland och i Norge samt den svenska regeringens hållning därtill — An-

Sid.

stalter vidtagas för att möta ett tvåfrontskrig — Försvarsplaner mot Danmark och Ryssland — Uppgörelsen med Danmark. Bundsförvanternas hållning.

II. Diskussionen kring Finlands försvar hösten 1749 och våren 1750 ..... 252—277

Fortsatt beredskap contra fästnings- och flottbygge — Preussens oro för Finlands försvar — Panins tre deklarationer och Sveriges hållning mot Ryssland — Förhandlingarna med Preussen och Frankrike om en gemensam försvarsplan — Generalernas utlåtanden om Finlands försvar och försvarsdiskussionen i rådet våren 1750 — Liewens resa till Finland. Beslut fattas om att förstärka Finlands försvar.

Sjunde Kap. Riksdagen 1751—1752 och angreppen på Augustin Ehrensvärd ..... 278—308

I. Tronskiftet 1751 och riksdagen 1751—1752 .... 278—286

Adolf Fredriks tronbestigning och förändringarna i hans militära ställning — Riksdagen och försvarspolitiken — Frågan om de värvade regementena — Befästningsfrågan.

II. Angreppen på Ehrensvärd ..... 286—308

Förhållandet mellan Ehrensvärd, Liewen och Adolf Fredrik — Adolf Fredriks resa till Finland och hans utlåtande över det finländska fästningsbygget 1752 — Förelåg en förberedd plan? — Syftet med angreppet på Ehrensvärd — Rådets förhandlingar om Adolf Fredriks betänkande — Ehrensvärds hållning. Hans svar på rådets frågepunkter — Adolf Fredriks andra aktion mot Ehrensvärd. Avgörandet faller i den finländska fästningsbyggnadsfrågan — Följderna av 1752 års misslyckade angrepp för Adolf Fredriks militära ställning — Nya angrepp på Ehrensvärd.

Åttonde Kap. Riksdagen 1755—1756 ..... 309—336

I. Hattpartiets ställning vid riksdagen och 1756 års försvarsprogram ..... 309—323

Hattarnas ökade inflytande i defensionsdeputationen. Ehrensvärds och Liewens ställning — Försvarspolitiken såsom uttryck för en nationell fredspolitik — Dennas inre och yttre förutsättningar — Försvaret och finanserna — Liewens försvarsplan.

Sid.

II. Diskussionen kring 1756 års försvarsprogram.... 323—331
Hattarnas uppgörelse med Cronstedt — Marcks von Würtenbergs betänkande — Den finländska försvarskommissionen.

III. Det Liewenska försvarsprogrammet och riksdagens försvarsbeslut ..... 331—336
Befästningsfrågan — Flottans nybyggnader — Galärflottans skiljande från örlogsflottan — 1756 års försvarsprogram och 1757 års krigsbeslut.

Nionde Kap. Försvarsväsendets utveckling 1743—1757. 337—370

I. Fästningarna ..... 337—351
Finland — Skåne — Gotland — Fästningsbygget contra armé och flotta.

II. Armén ..... 351—362
Indelningsverkets bristande elasticitet. Ersättningsproblemet — Frånvaron av enhetlig ledning och disciplin — Arméns orörlighet — Officerskårens utbildning och befordringsmöjligheter.

III. Flottan ..... 363—370
Flottans ökade betydelse för Sveriges försvar — 1746—47 års flottdiskussion — Skärgårdsflottans tillväxt — 1752 års flottplan — Flottans ersättningsproblem och 1756 års flottplan — Skeppens bemanning.

Sammanfattning ..... 371—373

Exkurs. Sveriges krigsberedskap 1741 ..... 374—378

Personregister ..... 379—380

Förord.

Frihetstidens försvarspolitik har från olika synpunkter behandlats av flera författare, men någon enhetlig framställning föreligger ännu icke. Till att börja med saknas ett översiktligt arbete över försvarspolitikens allmänna utveckling under den ifrågavarande perioden. Vissa riktlinjer ger ju som alltid Malmströms välbekanta verk. Men de uppgifter, som här meddelas, ha alltför mycket rapsodisk karaktär, belysa icke försvarspolitiken i dess helhet. Icke heller för någon mera begränsad period föreligger en samlad framställning. Häggmans arbete Studier i frihetstidens försvarspolitik med undertiteln Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721—1727 ger blott en fragmentarisk bild av försvarspolitikens allmänna utformning under frihetstidens första år, medan huvudparten av arbetet är ägnad den militära administrationens historia. I Juvas arbeten över Finlands försvarsfråga under frihetstiden, — för att nämna de för denna undersökning två viktigaste: Suomen puolustuskysymys vuosina 1741—1747 ja G. Fr. v. Rosenius määrääminen suomen kenraalikuvernööriksi och Suomen puolustuskysymys pohjoismaisen kriisin aikana 1700-luvun keskivaiheilla, — är den försvarspolitiska synpunkten avsevärt mera accentuerad, samtidigt som försvarspolitikens samband med utrikes- och inrikespolitiken även beaktats. I viss mån måste Juvas verk därför betraktas som grundläggande, allra helst som de vila på mycket ingående och omsorgsfulla arkivforskningar. Icke desto mindre saknas även här den helhetssyn, som man har anledning att i första hand efterlysa. Försvarsfrågan betraktas ur en ensidigt finländsk synvinkel, som icke enbart betingas av ämnets begränsning till det finländska försvarsproblemet. En viss tendens gör sig sålunda hos Juva gällande att under den finländska försvarsfrågan indraga även problem av mera allmän räckvidd, vilka därmed icke ha något omedelbart sammanhang.

En väsentligt annan karaktär ha de arbeten, vilka huvudsakligen ta sikte på den tekniska sidan av försvarsproblemet. Hit hör framför allt Ericssons framställning av det svenska fästningsväsendets utveckling under frihetstiden i arbetet Kungliga fortifikationens historia IV. Här lämnas en redogörelse för befästningspolitikens allmänna riktlinjer, och de viktigaste befästningsplanerna underkastas en ingående analys från fortifikatorisk synpunkt. Ett rent förvaltningshistoriskt arbete utgör Steckzéns Krigskollegii historia, ehuru allmänpolitiska utblickar där ingalunda saknas. För flottans del föreligga vidare historiker av Bäckström, Nikula m. fl. I Nikulas arbete Svenska skärgårdsflottan 1756–1791 lämnas en god översikt över den svenska skärgardsflottans uppkomst och utveckling. Tyngdpunkten i framställningen faller dock på det tekniska området, på en skildring av olika fartygstyper, skeppens bemanning etc.

Av källmaterial finns blott obetydligt tryckt. Man är därför i huvudsak hänvisad till det otryckta materialet. Såsom naturligt är, komma därvid riksdagarnas utskottshandlingar i första hand i betraktande, då riksdagens ökade inflytande även gör sig starkt gällande på försvarsväsendets område. Medelpunkten för försvarsdiskussionen under frihetstiden utgör sekreta utskottet och defensionsdeputationen, och det är följaktligen i deras protokoll och handlingar, som man har att söka det grundläggande materialet. Rådets protokoll äro i jämförelse därmed av mindre intresse. Detta gäller särskilt de renskrivna protokollen i krigsärenden, som i de flesta fall blott röra befordringsfrågor och rent tekniska problem. Däremot ha konceptprotokollen i krigsärenden stundom visat sig synnerligen givande. I en hel del fall ha dessa tydligen haft karaktären av hemliga protokoll och därför icke renskrivits. Därom vittnar bl. a. följande anteckning i konceptprotokollet för den $^{25}/_{1}$ 1749, där det heter: »Vidare kom uti övervägande, huruvida denne projecterade instruktion skulle uti rådet och för det vanliga protokollet där uppläsas, och fanns bäst vara, att därmed förhålles på samma sätt, som det skedde med Hans Kongl. Höghets inlagde memorial om defensionsverket här i Sverige. Härav framgår alltså med all önskvärd tydlighet, hur nödvändigt det är att även beakta konceptprotokollen. Vad övriga rådsprotokoll angå, ha de i utrikes ärenden varit av stort värde

för en belysning av försvarspolitikens samband med utrikespolitien. Såsom särskilt anmärkningsvärt kan framhållas, att de enskilda arkiven i Riksarkivet och annorstädes visat sig så föga givande. Framför allt har man anledning att efterlysa Hans Henrik von Liewens brev till och från Augustin Ehrensvärd samt den förres privatkorrespondens över huvud taget. Vad som nu av denna korrespondens återfinnes i Uppsala universitets samlingar torde endast utgöra en mindre del och av allt att döma inte den värdefullaste. För den här föreliggande undersökningen har denna Liewenska brevsamling visat sig icke spela någon som helst roll. För fullständighetens skull bör slutligen även nämnas, att i Sjöholmsarkivet förvaras några brev berörande Ehrensvärd, Höpken och andra förgrundsfigurer i frihetstidens försvarspolitik, vilka brev jag av skäl, som här ej torde behöva närmare anföras, icke varit i tillfälle att taga del av.

Såsom det föregående antytt, kan försvarspolitiken under frihetstiden betraktas ur olika synvinklar. Man kan lägga huvudvikten på det organisatoriska såsom Häggman, på de lokala problemen såsom Juva eller på det tekniska såsom Ericsson och Nikula. Men i intetdera fallet nås därigenom den nödiga helhetsbilden. Detta synes mig emellertid vara den centrala uppgiften för en historisk framställning av frihetstidens försvarspolitik. Försvarsfrågan får icke, såsom det sagts på tal om 1800-talets försvarspolitik, uppfattas som ett rent militärtekniskt eller politiskt eller — kan det tilläggas — lokalbetonat problem. Så som de försvarspolitiska, utrikespolitiska och inrikespolitiska faktorerna under frihetstiden gripa in i varandra, måste just sambandet mellan dessa framstå som det väsentliga. Huvuduppgiften bör därför vara att klarlägga detta samband, utan vilket en skildring av själva försvarsorganisationen måste komma att hänga i luften. Då denna uppgift här avgränsats till att endast avse åren 1743—1757, har detta haft flera orsaker. Å ena sidan har hänsyn tagits till annan forskare, som förbehållit sig tiden före 1743. Därför har försvarspolitikens utformning under frihetstidens två första decennier blott givits en översiktlig framställning. Å andra sidan har det på grund av det otryckta källmaterialets rikedom icke varit möjligt att föra undersökningen ända fram till frihets-

tidens slut. Det har då synts lämpligt att sätta gräns just 1757, varigenom de två krigen 1741—1743 och 1757—1762 kommit att bilda en naturlig ram för framställningen. Tyngdpunkten har därvid lagts på en skildring av tillkomsten av 1747 års försvarsordning med hänsyn till den centrala roll, denna spelat för 1740- och 50-talens försvarspolitik.

Vad beträffar citering av källorna, ha såväl i text som notapparat en normalisering och modernisering eftersträvats i fråga om stavning och interpunktion, medan själva ordformerna i görligaste mån bibehållits. Dateringsuppgifter avse, i den mån det gäller svenska myndigheter och personer, den då i Sverige brukliga stilen. Av källor och litteratur ha i allmänhet endast de upptagits i den särskilda förteckningen, till vilka hänvisning skett i den följande framställningen.

Slutligen är det mig en kär plikt att få betyga alla dem min tacksamhet, som på ett eller annat sätt främjat tillkomsten av denna avhandling. Mitt vördsamma tack riktar sig främst till mina akademiska lärare, professor Erland Hjärne och docent Georg Landberg, vilka handlett mina licentiatstudier, samt professor Nils Ahnlund och docent Salomon Kraft, mina lärare under de första studieåren. Särskilt vänder jag mig till professor Hjärne, som genomläst större delen av denna avhandling i manuskript och återstoden i korrektur samt därvid givit mig ett otal värdefulla råd och anvisningar. Jag tackar honom även för den aldrig sviktande personliga välvilja, som i så rikt mått kommit mig till del från hans sida. Professor Erik Lönnroth har jag icke haft förmånen att få räkna som min lärare, men han har ändå varit vänlig nog att granska huvuddelen av detta arbete i manuskript, för vilket jag härmed vill betyga honom min erkänsla. I detta sammanhang vill jag slutligen även nämna min vördade rektor från skoltiden, Richard Steffen. Av honom fick jag den första impulsen till vetenskaplig forskning och högre studier överhuvudtaget. Honom har jag även att tacka för värdefull hjälp vid lån av arkivalier av betydelse för denna avhandling.

Som ett svårt hinder för avhandlingsarbetet har jag allt som oftast förnummit min bristande militära sakkunskap. Desto mera värdesätter jag därför den hjälp, som givits mig från militärt håll. Överste Olof Ribbing tackar jag vördsamt för

det stöd och den uppmuntran, han vid skilda tillfällen lämnat mig i mitt arbete. Överstelöjtnant Erik Zeeh har granskat större delen av avhandlingen i manuskript och därunder underkastat den en nyttig kritik, för vilket jag står i stor tacksamhetsskuld till honom. Stor är också min tacksamhet gentemot de chefer och tjänstemän vid arkiv och bibliotek, vars sakkunskap och hjälp jag haft anledning att anlita. Särskilt vänder jag mig till riksarkivarie Helge Almquist och krigsarkivarie Birger Steckzén, utan vilkas tillmötesgående med lån av arkivalier utom Stockholm det över huvud taget inte varit möjligt att på länge framlägga denna undersökning. I detta mitt tack innesluter jag även min chef, rektor Ragnar Gullstrand, som genom för mig förmånliga schematekniska anordningar berett mig möjlighet att trots lärartjänstgöring nu avsluta mitt forskningsarbete. Av alla dem, som i övrigt underlättat mitt arbete, vill jag ytterligare nämna följande. Arkivarie Sten Landahl har under en lång följd av år med uppoffrande av tid och eget arbete bistått mig i mina forskningar, förmedlat lån av arkivalier, givit anvisningar för uppspårande av svåråtkomliga källor, på begäran kontrollerat lämnade källuppgifter, kort sagt givit prov på en lika sällsynt som osjälvisk vänskap. En liknande offervilja har jag kunnat påräkna från mina vänner läroverksadjunkt Evert Carlholm och fil. mag. Lars Zetherström, som lämnat mig ovärderlig hjälp vid det tidsödande korrekturläsningsarbetet och vid uppgörande av personregistret.

Framför alla andra är jag dock skyldig min mor ett innerligt tack. Vad allt hon betytt för mig under dessa studieår, kan icke i ord utsägas. Må det vara nog att konstatera, att utan hennes uppmuntran och stöd, icke minst ekonomiskt, denna avhandling helt visst icke kommit till.

Nyköping i april 1943.

Leif Dannert.

Källor och litteratur.

Otryckta källor.

Riksarkivet (RA). Huvudavdelningen.

Rådsprotokoll.

Riksrådets protokoll i justitieärenden	1747.
Riksrådets protokoll i utrikes ärenden	1743—57.
Riksrådets protokoll i krigsärenden	1731—57.
Riksrådets konceptprotokoll i krigsärenden	1749—52.
Riksrådets protokoll i inrikes civilärenden	1752.
Hemliga rådsprotokoll	1747—50.

Riksregistratur.

Krigsexpeditionens registratur	1743—57.

Skrivelser till Fredrik I.

Riksrådet G. F. von Rosens brev	1743—44.
Fältmarskalken H. J. Hamiltons brev	1743.

Skrivelser till Kungl. Maj:t.

Krigskollegii skrivelser	1743—47.
Amiralitetskollegii skrivelser	1743—47.
Generalguvernörens över Finland skrivelser	1747—54.
Landshövdingars skrivelser	1743—57.

Kanslipresidentens arkiv.

Kanslipresidentens koncept	1749—50.

Diplomatica.

Danica: Ambassadören greve Carl Gustaf Tessin.	
Brev till Kungl. Maj:t	1743—44.
Brev till kanslipresidenten och kanslikollegium	1743—44.
Brev från Kungl. Maj:t	1743—44.
Brev från kanslipresidenten	1743—44.
Ministern frih. Carl Fredrik von Höpken.	
Brev till kanslipresidenten	1746—47.
Muscovitica: Plenipotentiarierne vid fredsunderhandlingen i Åbo riksrådet frih. Herman Cedercreutz och Erik Mattias von Nolcken.	
Brev till Kungl. Maj:t	1742—43.
Brev till kanslipresidenten	1742—43.
Brev från Kungl. Maj:t	1743.
Brev från kanslipresidenten	1742—43.

Generalen frih. Johan Kristoffer von Düring.
Brev till Kungl. Maj:t och kanslikollegium 1743—44.
Brev till kanslipresidenten 1743—44.
Brev från Kungl. Maj:t och kanslikollegium 1743—44.
Envoyén greve Nils Bark.
Brev till kanslipresidenten 1746—47.
Envoyén Gustaf Wulfvenstierna.
Brev till kanslipresidenten 1747—48.
Envoyén Johan August von Greiffenheim.
Brev till kanslipresidenten 1749—52.
Envoyén frih. Mauritz Posse.
Brev till kanslipresidenten 1752—57.
Gränskommissarie landshövding frih. Carl Johan Stiernstedt.
Brev till Kungl. Maj:t 1743—47.
Ryska beskickningars i Stockholm memorial och noter 1748—50.
Brandenburgico-Borussica: Envoyén Gustaf Wulfvenstierna.
Brev till kanslipresidenten 1749—50.
Germanica: B I. Kejsaren. E. o. envoyén greve Nils Barck.
Brev till kanslipresidenten 1748.
Gallica: Envoyén Carl Fredrik Scheffer.
Brev till kanslipresidenten 1749—50.
Brev från kanslipresidenten 1749—50.

Administrativa handlingar rörande armén.

Skrivelser till Kungl. Maj:t från generalissimus Adolf Fredrik 1747—51.
Brev och handlingar angående fortifikationen 1741—57.

Krigshistoriska samlingen.

Överbefälhavarnes över Bohuslänska armén brevväxling 1743—44.
Vol. 3. Registratur över general C. H. Wrangels utgångne skrivelser 1743—44.
Vol. 7—10. Skrivelser till general C. H. Wrangel 1743—44.
Vol. 16. Strödda handlingar.

Handlingar angående örlogsflottan och arméns flotta.

A. Administrativa handlingar rörande flottan.
Vol. B 37 b. Chefens för amiralitetet i Stockholm skrivelser till Kungl. Maj:t 1743—46.
Vol. B 42 a. Chefens för amiralitetet i Göteborg skrivelser till Kungl. Maj:t 1743—59.
Vol. I 9. Amiralitetskommissariatets i Stockholm skrivelser till Kungl. Maj:t 1738—45.
B. Sjöexpeditioner.
Vol. 21. Sjöexpeditioner 1743—44.
Överamiralen greve E. D. Taubes skrivelser till Kungl. Maj:t.

Kommittéarkiv.

Defensionskommissionen av den 27 september 1742.
Koncept 1742—43.
Kommission för utarbetande av en plan till Finlands försvar av den 21 jan. 1756.
Skrivelser till Kungl. Maj:t 1756.

Utskottshandlingar.

Sekreta Utskottets protokoll 1731—56.
Sekreta Utskottets handlingar 1731—56.
Sekreta Utskottets deputerades ang. försvarsplan protokoll och handlingar 1738—39.
Mindre sekreta deputationens protokoll 1746—56.
Ministerrelationer 1746—56.
Defensionsdeputationens protokoll 1731—56.
Defensionsdeputationens handlingar 1731—62.
Defensionsdeputationens expeditioner 1731—56.
Statskontorets relationer 1727—37.
Statsdeputationens »Generalsammandrag över inkomst- och utgifterna» 1747—55.

Prästeståndets arkiv.

Prästeståndets protokoll 1743—56.
Diverse handlingar. Vol. K 9 och K 10.

Borgarståndets arkiv.

Borgarståndets protokoll 1743—52.

Bondeståndets arkiv.

Bondeståndets protokoll 1743—52.

Riksdagsacta.

Riksens Ständers brev i krigsärenden 1743—56.
Riksens Ständers brev i utrikes ärenden 1743—56.

Kungliga arkiv.

Handlingar rörande svenska konungars och regenters levnadsförhållanden, hov och egendom.
Vol. 31—33. Adolf Fredriks bouppteckningshandlingar.

Enskilda arkiv.

Börstorpsamlingen.
Vol. 158. Brev till Fabian Casimir Wrede.

v. Nolckenska samlingen.

Erik Mattias von Nolckens handlingar.
Vol. 2. Koncept 1743—52.
Vol. 5. Brev 1738—41.
Vol. 6. Brev 1742—44.

Tessinsamlingen.

Vol. 18 b och c. Brev till C. G. Tessin från G. F. von Rosen.

Tosterupsamlingen.

Vol. 29—30. Augustin Ehrensvärds papper. Koncept till brev och betänkanden samt skrifter.

Vol. 48. Försvarsbetänkanden och gränslandskapsbeskrivningar: Generalmajor Liewens betänkande om finska försvarsverket $^{12}/_{6}$ 1750.

Deposition 1939. Fästningsbyggnader. Relationer till Kungl. Maj:t 1745—1765. Brev till riksrådet Rosen om fästningsbyggnader 1748 och 1749.

Strödda historiska handlingar.

Vol. 35. Hemliga rapporter m m. angående ställningen inom landet och i grannlanden 1746—52.

Topographica.

Vol. 601. Förhållandet till Norge.

Avskriftssamlingar.

Malmströms avskriftssamling.

Vol. 1. Franska ministerberättelser 1713—72.

Vol. 2. Engelska och fransyska ministerbeättelser.

Vol. 4. Ryska ministerberättelser m. m. ur arkivet i Moskva 1746—53 av H. Hjärne och Waaranen.

Waaranens avskriftssamling.

Ryska ministerberättelser m. m. 1743—46.

Riksarkivet. Östermalmsavdelningen.

Amiralitetskollegii protokoll	1743.
Amiralitetskollegii konceptprotokoll	1743.
Inkomna skrivelser till amiralitetskollegium	1743.

Krigsarkivet (KrA).

Generalissimusexpeditionens arkiv.

Diarium	1747—51.

Krigskollegii arkiv.

Krigskollegii protokoll	1755.
Krigskollegii registratur	1755.
Kansliets inkomna handlingar. Hans Kunglig Höghets brev till krigskollegium	1747—51.
Fortifikationsdepartementet. Chefsexpeditionens inkomna handlingar	1743.

Krigshandlingar 1743—44.

Fältkansliets i Stockholm och Skåne koncept 1743.
Fältkansliet i Skåne. Inkomna handlingar 1743.
Registratur pro anno 1743 och 1744 under riksrådet von Rosens commando över armén.
Brev och memorialer ankomna till herr riksrådet baron von Rosen under dess commando över armén år 1743.
Oordnade handlingar.

Försvars- och befästningsplaner.

Militärgeografi.

Topografiska kartsamlingen.

Sveaborgs fästningsarkiv.

Koncept. Handlingar och brev från Augustin Ehrensvärd till Adolf Fredrik 1748—54.

Enskilda arkiv.

Augustin Ehrensvärds arkiv.
Vol. 1. Brev från Fabian Casimir Wrede.

Arménmuseum.

Fältmarskalken m. m. Greve August Ehrensvärds ingivne relationer över dess utländska resor på Kronans bekostnad, då han var löjtnant vid Artilleriet år 1738. I—II.

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB).

F 447. Handlingar angående försvarsverket i Sverige I. 1739—1759.
F 450. Handlingar angående försvarsverket i Finland II. 1746—1787.
F 480. Regerande och furstelige personers brev. Brev från Svenska kungl. familjen. Brev från konung Adolf Fredrik.
L 319. Krigskollegii berättelse till kronprinsen Adolf Fredrik om lantförsvarets och speciellt Krigskollegii inrättning, dat. 30 dec. 1743.

Harald Hjärnes samling.
Luberas' och Korffs relationer 1744—1746.
Handlingar rörande förhållandet mellan Sverige och Ryssland 1746—1761.

Tryckta källor.

Adolf Fredriks berättelse om sin resa till Finland och Sveriges norra landskap år 1752. (H S H XL). Sthlm 1860.

Adolf Fredriks åsigter om Sveriges försvar (Kongl. Krigsvetenskapsakad. tidskr. 1846).

Georg Karl von *Döbelns* berättelse om fälttåget i Savolaks 1789, utg. av Generalstabens krigshist. avdelning. Sthlm 1923.

Ehrensvärd, Augustin, Anledning til skiuta och kasta bomber. Sthlm 1741.

Ehrensvärd, Augustin, Anteckningar under en resa i Finland år 1747, utg. av R. Hausen. Helsingfors 1882.

Ehrensvärd, Augustin, Defensionsplan öfver storfurstendömet Finland. (Kongl. Krigsvetenskaps akad. tidskr. 1859).

Ehrensvärd, Augustin, Tal om ungdomens upfostran til krigsmän. (Sv. Vetenskaps akad. presidietal tom I). Sthlm 1743.

Ehrensvärd, Augustin, Utkast til lägers och förhuggningars befästande. (Sv. Vetenskaps akad. handl. 1743).

Fersen, A. von, Historiska Skrifter II, utg. av R. M. Klinkowström, Sthlm 1868.

Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar, utg. av A. Brusewitz. Sthlm 1916.

Handlingar rörande Sveriges deltagande i Sjuåriga kriget. (H S H XXIII). Sthlm 1839.

Historiska Handlingar III, utg. av Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Sthlm 1863.

Riksrådet grefve Anders Johan von *Höpkens* skrifter II, utg. av C. Silfverstolpe. Sthlm 1893.

Kongl. Maj:ts instruktion för friherre J. C. Düring. (H S H I). Sthlm 1816.

Journal de la reine *Louise Ulrique* 1744—1749. (Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utg. av S. Leijonhufvud). Sthlm 1920.

Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses I—II, utg. av F. Arnheim. Gotha 1909—10.

Memorial angående försvarsverket i Finland (Historiallinen Arkisto IV 1874).

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen V—IX. Berlin 1881—1882.

Richardsson, J., Historisk Grundelig Inledning til Krigswetenskap, likmätigt the Grundsatzer och Inrätningar, som fastställte och iachttagne äro af the största Generaler, och Ingenieurer i Europa. Sthlm 1738—49.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll (RAP) 1742—52, Sthlm 1891—1911.

Svenska riksdagsakter (SRA) 1719—1800, I—III. Sthlm 1909—17.

Sveriges traktater med främmande magter VIII, 1723–1771, utg. av B. Boethius. Sthlm 1915.

Amiral Carl *Tersmedens* memoarer III, utg. av N. Erdmann. Sthlm 1916.

Verteidigungspläne Finnlands 1721—1808, I 1721—1745, utg. av E. W. Juva. (Documenta Historica ... edidit Academia scientiarum fennica VI.) Helsinki 1939.

Litteratur.

Alfthan, M., Bidrag till kännedom af Kymmene älf (Fennia 27: 3). Helsingfors 1908.

Almqvist, D., Israel Nesselius. En karolinsk mångfrestare och föregångsman (Personhist. Tidskr. 1936).

Barstad, H. J., Historisk oversigt over den norske haers organisation og udvikling siden dens oprettelse i 1628 indtil nutiden (Norsk Milit. Tidsskr. 1901). Kristiania 1901.

Beckman, Bj., Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet. Göteborg 1930.

Betänkande med förslag till ordnande av Sveriges försvarsväsende avgivet av 1930 års försvarskommission I (Statens offentliga utredningar 1935: 38 Försvarsdepartementet). Stockholm 1935.

Brandt, O., Das Problem der »Ruhe des Nordens» im 18. Jahrhundert (Hist. Zeitschr. 1929).

Braunerhjelm, C. A. G., Kungl. Lifregementets till häst historia IV. Uppsala 1915.

Brückner, A., Geschichte Russlands II. Gotha 1913.

Busch, O. A., Om fästningar och fästningskrig jemte kort öfversigt af fästningsbyggnadskonstens utveckling. Sthlm 1880.

Byström, O., Något om »trossen» under 1700-talet och början av 1800-talet (Svensk Militär Tidskr. 1915).

Bäckström, P. O., Svenska flottans historia. Stockholm 1884.

Carlquist, G., Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—65. Lund 1920.

Carlquist, G., Carl Wilhelm Cederhielm (Sv. Biogr. Lex. VIII). Sthlm 1929.

Carlson, G., Rec. av Häggman, Studier i frihetstidens försvarspolitik. (HT 1925).

Clemensson, G., Flottans förläggning till Karlskrona. En studie i flottstationsfrågan före år 1683. Uppsala 1938.

Cronholm, A., Skånes politiska historia II. Lund och Sthlm 1847—51.

Danielson, H., Sverige och Frankrike 1727—1735. Ett bidrag till belysning av Arvid Horns utrikespolitik. Lund 1920.

Danielson (-Kalmari), J. R., Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751. Helsingfors 1888.

Danielson (-Kalmari), J. R., Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809. Övers. från finskan. Helsingfors 1897.

Dannert, L., Gotland i svensk försvarspolitik vid 1700-talets mitt. (Gotländskt arkiv 1939).

Dannert, L., Recension av Ericsson, Kungl. fortifikationens historia IV: 6—9. (H T 1939).

Delbrück, H., Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte IV. Berlin 1920.

Droysen, J. G., Geschichte der preussischen Politik V. Leipzig 1881.

Edlund, G., Landskrona hamn, dess äldre historia och utvidgning under krisåren 1916—1920. (Teknisk Tidskrift, Väg- och vattenbyggnadskonst 1921, häft. 2, 6 och 7).

Ehrnroth, C., Betraktelser med anledning af svenska generalstabens värk »Sveriges krig 1808 och 1809». (Finsk militär Tidskr. 1896).

Ekstrand, S., Karlberg, Kungl. Krigsakademien och Kungl. Krigsskolans historia. Sthlm 1937.

Elgenstierna, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor IV. Sthlm 1928.

Ericsson, E., Kungl. fortifikationens historia IV: 2—4. Sthlm 1934—42.

Forsman, S., Angreppen på Augustin Ehrensvärds försvarsanstalter i Finland. (Hist. Tidskr. för Finland 1926). Helsingfors 1927.

Fredenberg, A., Anteckningar angående det svenska indelta infanteriets uppkomst och utveckling från äldsta tider. Sthlm 1883.

Generalstaben, Karl XII på slagfältet II. Karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden av taktikens utveckling från äldsta tider. Utg. av Generalstabens krigshist. avd. Sthlm 1918.

Generalstaben, Sveriges krig åren 1808 och 1809 II. Utg. av Generalstabens krigshist. avd. Sthlm 1895.

Hallendorff, C., Ryska inkvarteringen 1743—44. (En bok om Östergötland 1915).

Hallendorff, C., Sveriges försvarsfråga efter Karl XII:s död. (Krigsvet. akad. Tidskr. 1924).

Hammarskiöld, L. R., Carl Cronstedt och hans »snabbskjutande» kanoner. (Artilleritidskr. 1906).

Heckscher, E., En befolkningsstatistik från det adertonde århundradets första hälft. (Dansk nationaløkon. Tidskr. 1933).

Heckscher, E., En mätare på svenska folkets välståndsutveckling. Den mantalsskrivna befolkningen 1634—1820. (HT 1933).

Heckscher, E., Sveriges ekonomiska historia I: 1—2. Sthlm 1935—36.

Heckscher, E. och *Boethius, B.*, Sveriges handelsstatistik 1637—1737. Sthlm 1938.

Heilmann, J., Die Kriegskunst der Preussen unter König Friedrich dem Grossen. Leipzig 1852.

Hjärne, E., Från Vasatiden till Frihetstiden. Uppsala 1929.

Hjärne, H., Storpolitiska villobilder. (Samlade Skrifter II). Sthlm 1932.

Hjärne, H., Rec. av Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751. (HT 1889).

Holm, E., Danmark-Norges Historie I—III. Khvn 1891—94.

Hornborg, E., Sverige och Ryssland genom tiderna. Politiska relationer och krigiska konflikter. Sthlm 1941.

Hultin, A., Finland och tronföljdsfrågan år 1743. En politisk föreläsning av Algot Scarin. (Sv. litteratursällsk. i Finland förhandl. och uppsatser 22). Helsingfors 1909.

Häggman, J., Studier i frihetstidens försvarspolitik. Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721—1727. Sthlm 1922.

Jansson, A., Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget. Uppsala 1935.

Juvelius, E. W., Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana (Historiallisia tutkimuksia II). Kokkola 1919. (Cit. Juva I).

Juva, E. W., Suomen puolustuskysymys vuosina 1741—1747 ja G. Fr. v. Rosenin määrääminen suomen kenraalikuvernööriksi. (Historiallisia tutkimuksia II: 2). Porvoo 1921. (Cit. Juva II).

Juva, E. W., Suomen puolustuskysymys pohjoismaisen kriisin aikana 1700-luvun keskivaiheilla. (Turun historiallinen arkisto VI. 1937). Turku 1937. (Cit. Juva III).

Juva, E. W., Finland och kampen om Östersjön intill år 1808. (Tilläggshäfte till Norsk Militaert Tidskr. nr 12 1935).

Jähns, M., Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. II—III. München und Leipzig 1890—1891.

Kampen om Østersjøen sett fra norsk, dansk, svensk og finsk synpunkt. (Tilläggshäfte till Norsk Militaert Tidskr. nr 12, 1935).

Kirchhoff, H., Seemacht in der Ostsee. I. Kiel 1907.

Kjellén, R., Samuel Åkerhielm den yngre och de ryska stämplingarna i Sverige åren 1746—49. (HT 1894).

Lagerroth, F., Frihetstidens maktägande Ständer 1719—1772 II (Sveriges riksdag I: 6). Sthlm 1934.

Leijonhufvud, K. K:son, Något om underhåll och utspisning vid krigsmakten från konung Karl XI:s tid till 1772. (Svensk Intendentur Tidskrift 1919).

Liljedahl, R., Centralförsvar och dogmatism. (Tidskr. i sjöväsendet 1936).

Lovén, N. E., Landskrona under svenska tiden I. Landskrona 1908.

Malmström, C. G., Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772 I—V. Sthlm 1893—1900.

Mankell, J., Anteckningar rörande finska arméns och Finlands krigshistoria I. Sthlm 1870.

Mellander, K., Johan Christopher Toll som militär och politiker under Gustav III. Sthlm 1933.

Mickwitz, A., Finska deputationen vid riksdagen 1746—47. Helsingfors 1914.

Munthe, L., Kungl. fortifikationens historia III: 1. Sthlm 1908.

Nikula, O., Svenska skärgårdsflottan 1756—1791. Helsingfors 1933.

Nordensvan, C. O., Värmlands regementes (Närkes-Värmlands regementes) historia I. Sthlm 1904.

v. der Osten-Sachen und *von Rhein, O.*, Preussens Heer von seinen Anfängen bis zur Gegenwart I. Berlin 1911.

Petrelli, J., Hur kom Sveaborg att anläggas? (Kongl. Krigsvet. akad. tidskr. 1896).

Petrelli, J., Om vargeringsinrättningens uppkomst och utveckling (Krigsvet. akad. tidskr. 1885).

Petri, G., Försvarsfrågans historia. (Sv. Tidskr. 1936).

Piccard, E. F., Beiträge zur physischen Geographie des Finnischen Meerbusens. Kiel 1903.

Rabenius, O. M. T., Om båtsmanhållet. Uppsala 1851.

Rein, G., Recension av Cederberg, Suomen historia vapauden ajalla I. (H T 1942).

Rosengren, J., Augustin Ehrensvärd. Vexiö 1891.

Rykatschew, M., Über den Auf- und Zugang der Gewässer des Russischen Reiches. St. Petersburg 1887.

Sanmark, C., Augustin Ehrensvärd som politiker. (Historiska och litteraturhist. studier 17, utg. av Sv. litteratursällskapet i Finland). Helsingfors 1942.

Schartau, S., Om försvarsväsendet på Gotland 1710—1721. (Karolinska förbundets årsbok 1910).

Schybergsson, M. G., Bidrag till Finlands inre historia åren 1721—1731. Helsingfors 1875.

Schäfer, D., Zur Geschichte deutscher allgemeiner Wehrpflicht. (Sitzungsberichte der kgl. preussischen Akademie der Wissenschaften 1917).

Sjöstrand, W., Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792. Uppsala 1941.

Stavenow, L., Adolf Fredrik. (Sv. Biogr. Lex. I). Sthlm 1918.

Stavenow, L., Till belysning af partistriden vid riksdagen 1746—47. Uppsala 1890.

Stavenow, Å., Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria. Uppsala 1927.

Svenska flottans historia. Örlogsflottan i ord och bild från dess grundläggning under Gustav Vasa fram till våra dagar I. Malmö 1942.

Steckzén, B., Adolf Fredrik under kronprinstiden (HT 1934).

Steckzén, B., Krigskollegii historia II. Sthlm 1937.

Steffen, R., Ur Slite samhälles äldsta historia (Gotl. Alleh. 1935).

v. Stein, F., Geschichte des russischen Heeres. Hannover 1885.

Stenhammar, W., Östgöta kavalleriregemente under frihetstiden och Gustav III:s regering. Linköping 1926.

Sveriges försvar. Historisk översikt av dess allmänna utveckling och de enskilda förbandens liv genom seklerna. II. utg. av C. W. Kleen och E. H. K:son Björn. Sthlm 1928.

Säve, T., Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757—1762. Sthlm 1915.

Tengberg, N., Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland 1741—43. II. Lund 1860.

Tidander, L. G. T., Öfversigt af svenska befästningsväsendets utveckling från äldsta till närvarande tid. Motala 1890.

Tingsten, L., Är strategien dubbelpolig? Sthlm 1927.

Uddgren, H. E., Karolinen Hugo Johan Hamilton. En lefnadsteckning. Sthlm 1916.

Unger, G., Sjömaktens inflytande på Sveriges historia III. Sthlm 1929.

Waliszewski, K., La dernière des Romanov Elisabeth Ire Impératrice de Russie 1741—1762. Paris 1902.

Wallin, V., Suomen maantiet ruotsin vallan aikana. Kuopio 1893.

Vaupell, O., Den danske Haers Historie til Nutiden og den norske Haers Historie indtil 1814. II. Kbhvn 1876.

Vaupell, O., Oplysninger om Haerens styrketal og Udgifterne til den i Aarene 1680 til 1896. (Dansk Milit. Tidskr. 1898). Kbhvn 1898.

Wieselgren, S., Ur Göteborgs häfder. Om de styrande och de styrde 1621—1748. Sthlm 1878.

Wrangel, H., Svenska flottans bok. Sthlm 1898.

Waern, C. F., Minnesteckning öfver Augustin Ehrensvärd. Sthlm 1876.

Ursyn-Pruszynski, R. von, Finnland. Eine militärgeographische Studie nach russischen Quellen bearbeitet. Wien 1910.

Zettersten, A., Svenska flottans historia II. Sthlm 1898.

Åstrand, J., Huvuddragen av krigsförplägnadstjänstens utveckling. Sthlm 1927.

Örström, O., Om manspillan i krig. (Statsvet. Tidskr. 1899).

Östman, C. J., Isförhållandena vid Sveriges kuster under vintrarna 1870/71—1934/35. (Meddelanden från Statens Metereologisk-hydrografiska anstalt 6: 6). Uppsala 1937.

Östman, C. J., Vinden i Sveriges högre luftlager. (Meddelanden från Statens Metereologisk-hydrografiska anstalt 6: 3). Sthlm 1933.

FÖRKORTNINGAR.

DD	Defensionsdeputationen.
HSH	Handlingar rörande Skandinaviens Historia.
HT	Historisk Tidskrift.
KrA	Krigsarkivet.
MSD	Mindre sekreta deputationen.
RA	Riksarkivet.
RR	Riksråd (titeln).
SU	Sekreta utskottet.
UH	Utskottshandlingar.
UUB	Uppsala universitetsbibliotek.

FÖRSTA KAPITLET.

Översikt över Sveriges försvarspolitik 1721—41.

I. Utvecklingen i dess allmänna drag.

Sveriges försvarspolitik under frihetstiden, särskilt dess första år, betingas i första hand av den förändring i det utrikespolitiska läget, frederna 1720 och 1721 medförde. Östersjön miste karaktären av svenskt innanhav. Med förlusten av Östersjöländerna och de viktigaste gränsfästningarna spolierades stormaktstidens yttre försvarslinje, och av denna återstod nu blott Pommern. Härigenom fick inte blott Finland utan även det egentliga Sverige en vida mer utsatt position än tidigare. I första hand gällde detta Finland, som nu åter blivit rikets enda gräns åt öster. Berövat kustområdet i sydost med fästningarna Viborg och Kexholm hotades det av Ryssland icke blott från detta håll utan även från de forna svenska besittningarna söder om Finska viken. Såsom eventuell framtida bas för ryska angrepp mot Sverige eller svenska angrepp mot Ryssland men även såsom en naturlig barriär mellan Sverige och Ryssland fick Finland för hela riket stor strategisk betydelse. Förlusten av Östersjövåldet innebar emellertid även en direkt försämring av det egentliga Sveriges militärpolitiska läge. Dess östra kust låg nu öppen för fientliga anfall. Från de estländska och ingermanländska hamnarna kunde ryssarna, såsom redan det nordiska kriget visat, utan svårighet nå denna och därifrån hota riket i dess centrala delar. Landets huvudstad fick på detta sätt ett mera utsatt läge än förut och kunde rentav betraktas som en gränsort. I den tidigare frihetstidens försvarsplaner kom det ryska hotet mot Stockholm från Kronstadt att spela en betydande roll.

Med stormaktstidens slut förflyttades försvarets tyngdpunkt definitivt åt öster. Huvudfienden var nu Ryssland, som över-

tagit Sveriges stormaktsställning, under det att faran från Danmark trätt i bakgrunden.[1]

Det väsentliga för svensk utrikespolitik under de första åren av frihetstiden blev att bevara freden. Alldeles försvunnen var väl inte tanken på revansch. Så t. ex. gjorde man sig på svenskt håll särskilt efter tsar Peters död nog förhoppningar om att återfå de till Ryssland förlorade provinserna. Men därför kunde det inte bli tal om någon offensiv militärpolitik.[2] Tvärtom gällde det nu att bevara de nya gränserna. Möjligheten av nya krig, där rikets existens som självständig stat rentav skulle komma att stå på spel, var inte utesluten. De flottdemonstrationer, som Ryssland vidtog mot Sverige i aug. 1723 utgjorde därvidlag en kraftig påminnelse om lägets allvar.[3]

Vid det nordiska krigets slut var Sverige fullständigt i avsaknad av alla bundsförvanter. I sitt isolerade läge hade Sverige därför nu endast att lita till sina egna krafter. Under sådana omständigheter blev försvarsväsendets reorganisation en av de angelägnaste uppgifterna.

Redan före krigets slut hade frågan om avveckling av krigsapparaten bragts på tal, och vid 1720 års riksdag uttalade sig SU för en nedrustning. Visserligen skulle indelningsverket i princip äga bestånd, varom en föreskrift t. o. m. infördes i regeringsformen. Men genom vakanssättningar vid regementena skulle en betydande nedskrivning av fredsstyrkan åstadkommas.[4] De oväntat hårda frederna och den latenta faran från Ryssland medförde emellertid ett omslag i stämningen. Då riksdagen ånyo sammanträdde 1723, kunde nedrustningssträvandena ej vinna gehör. Trots att det finansiella läget väl motiverade en minskning av försvarsutgifterna, vilka år 1722 uppgingo till 63,4 % av samtliga utgifter[5], beslöto ständerna på defen-

[1] Kampen om Østersjøen sett fra norsk, dansk, svensk og finsk synspunkt (Tilläggshäfte till Norsk Militært Tidsskrift nr. 12 1935). Nikula, Svenska skärgårdsflottan 1756—91, s. 1.

[2] Häggman, Studier i frihetstidens försvarspolitik, s. 203. Malmström. Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statsvälvningen 1772 I, s. 445.

[3] Malmström, a.a. I, s. 392 och 406 ff.

[4] G. Carlsson, Rec. av Häggman, Studier i frihetstidens försvarspolitik (HT 1925), s. 86. Jfr Häggman, a.a., s. 78 ff.

[5] Häggman, a.a., s. 78.

sionsdeputationens förslag att bibehålla den rådande försvarsorganisationen i möjligaste mån i orubbat skick.[6]

Vad detta betydde för framtiden, att man övertog en försvarsordning, som var avpassad för helt andra och större förhållanden, är lätt att förstå. Militärt sett var det en utomordentlig vinst, i den mån man förmådde att hålla denna organisation vid liv. Men däri brast det under frihetstiden åtskilligt. I de flesta fall berodde detta på otillräckliga ekonomiska resurser. Kanske kunde en statsledning med större fasthet än frihetstidens regeringar bättre ha utnyttjat tillgängliga medel för försvarets effektivisering. Näppeligen kunde däremot själva försvarsbördan ha gjorts tyngre. Även om försvarsutgifterna så småningom minskades, kommo de dock att under hela fredsperioden före ryska kriget uppgå till den höga siffran av c:a 50 % av rikets samtliga utgifter.[7]

Då avrustningsfrågan tämligen snabbt avfördes ur diskussionen, kom striden i stället att stå om lantförsvar gentemot sjöförsvar. Skulle Sverige lägga huvudvikten vid armén inklusive fästningarna, eller skulle det bygga sitt försvar i huvud-

[6] Att avrustningssträvandena hade så ringa framgång, berodde icke endast på förändringen i det försvarspolitiska och utrikespolitiska läget; lika betydelsefullt för frågans avgörande var den dominerande roll den militära sakkunskapen kom att spela såväl i DD som i adelsståndet samt den ovilja bondeståndet visade mot en rubbning av indelningsverket. Häggman, a.a., s. 127. Hallendorff, Sveriges försvarsfråga efter Karl XII:s död (Krigsvet.-akad. tidskr. 1924), s. 170.

[7] Häggman (a.a. s. 78) lämnar en statistik över utgifterna för perioden 1722—26. Till komplettering av denna meddelas här nedan några siffror för perioden 1727—37. Tablån är uppgjord efter Statskontorets relationer för åren 1727—37.

År	Samtliga utgifter	Därav försvarsutgifter. Allt i dlr smt.
1727	5,240,250	2,406,931
1728	6,188,365	3,072,678
1729	6,040,818	3,197,083
1730	4,913,856	2,665,315
1731	4,716,968	2,578,914
1732	4,323,996	2,357,620
1733	4,381,297	2,362,398
1734	4,396,573	2,270,722
1735	4,857,996	2,696,972
1737	4,985,067	2,654,701

sak på flottan? De nya strategiska förhållanden, som frederna skapat i Östersjön, hade ju närmast ökat faran från havet och kunde därför sägas motivera en upprustning till sjöss. Detta framhävdes även från sjömilitärt håll. Å andra sidan var, som anhängarna av ett starkt landförsvar framhöllo, den ekonomiska situationen sådan, att Sverige knappast på allvar kunde tänka på att uppta en rustningstävlan till sjöss med Ryssland. Den senare synpunkten segrade. Försvarets tyngdpunkt kom att läggas på landförsvaret.[8]

Från Ryssland hotade vid denna tid den största faran. Väl ansåg man i Sverige sig ingalunda säker för vare sig Danmark eller Preussen, varför bl. a. åtgärder vidtogos att stärka Pommerns försvar genom en utökning av garnisonen i Stralsunds fästning.[9] Men faran från Danmark och Preussen betydde dock mindre i jämförelse med hotet från det expansiva Ryssland. Den angelägnaste uppgiften blev därför att skapa ett betryggande försvar i öster. Därvid trädde det egentliga Sveriges behov av skydd i förgrunden. Det ryska hotet mot Sveriges ostkust ansågs nämligen så överhängande, att dess försvar betraktades som viktigare än gränslandet Finlands. De ryska härjningarna av den svenska ostkusten 1719 voro ännu i gott minne, och man befarade en upprepning, vartill förutsättningarna nu mångdubblats. Särskilt utsatt befanns huvudstaden vara. Huvudvikten lades därför vid Stockholms försvar, under det att de finländska försvarsangelägenheterna sattes i efterhand. Stockholm blev bl. a. huvudstationen för skärgårdsflottan, ja, man övervägde t. o. m. att flytta örlogsflottan dit. Där påbörjades även vidlyftiga befästningsarbeten. Ytterst bottnade väl detta i den betydelse, som ur försvarspolitisk och allmänpolitisk synpunkt tillmättes huvudstaden, så att rikets försvar nära nog kunde sägas stå och falla med denna.[10] Därtill kom den utbredda

[8] Häggman, a.a., s. 127, Unger, Sjömaktens inflytande på Sveriges historia III, s. 89. Unger förklarar utgången av principdebatten med att sjöofficerarna i DD voro i minoritet: 4 sjömilitärer mot 18 lantmilitärer.

[9] Sveriges riksdagsakter (SRA) 1719—1800 I, s. 688 ff.

[10] Jfr t. ex. följande uttalande: »Krigsödet har i förra kriget bragt Finland under grannens våld, men det är Gudi lov genom freden restituerat. Men om Stockholm genom Guds tillåtelse skulle träffa den olyckan, så blir questionen, huru det då skulle gå. Nog blir Stockholm svenskt som förr. Men torde hända en del av Finland måste gå i vederlag, som Ingerman-

misströstan, som av allt att döma rådde inom militärkretsar, om möjligheterna att försvara Finland.[11]

Känslan av Rysslands övermakt var under de första åren efter freden tämligen allmän. En viss misstro mot den egna försvarsorganisationens effektivitet gjorde sig under inverkan därav ganska snart gällande. Redan från början kom man därför på den tanken att med lämpliga allianser ersätta bristerna i försvarsorganisationen. I förstone fann man det säkrast att sluta ett defensivförbund med den makt, varifrån faran för Sverige egentligen hotade, nämligen Ryssland.[12] Förbundet, som bör ses mot bakgrunden av att det då var det enda, som praktiskt taget stod Sverige till buds, gav dock Sverige ingen reell säkerhet utan utsatte det tvärtom för en ny fara — en konflikt med Danmark, på grund av den holsteinska politik Sverige kom att bedriva gemensamt med Ryssland. Snart började därjämte nya farhågor framväxa, då Ryssland vidtog kraftiga rustningar. Visserligen behövde dessa rustningar icke nödvändigt vara riktade mot Sverige och voro det knappast heller, men de verkade dock högst oroande på ledande svenska kretsar.[13] Under intryck härav ägde en förskjutning rum i den svenska utrikespolitiken, och ett närmande skedde till västmakterna, England och Frankrike. I juni 1726 beslöt rådet med knapp majoritet, att Sverige skulle ansluta sig till den s. k. hannoverska alliansen, vilket beslut godkändes av SU i mars 1727.[14]

---

land har gått för Finlands skull.» — Amiral Psilanders, viceamiral Feifs och schoutbynacht Ankarcronas betänkande $^{3}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 153). DD prot. $^{5}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 19).

[11] Denna defaitistiska uppfattning kommer bl. a. fram i 1723 års defensionskommissions betänkande. De ofantliga truppstyrkor, som ryske tsaren hade till sitt förfogande, framhölls det där, kunde när som helst från sina förläggningsorter nära Petersburg kastas in i Finland. Därtill kom Rysslands betydande övervikt till sjöss varigenom den ryska flottan snabbt kunde avskära Finlands förbindelser med Sverige samt blockera hela kusten. Defensionskommissionens betänkande angående försvaret i Finland $^{11}/_{12}$ 1723 (Verteidigungspläne Finnlands I, s. 68 ff.). Referat hos Häggman, a.a., s. 169 ff., Ericsson, Kungl. fortifikationens historia 1719—1811 IV: 2, s. 58 ff. Förhoppningarna på en förmånlig gränsreglering i samband med Peter den stores död torde även ha medverkat till att man ej velat bygga gränsfästningar i Finland vid denna tid.

[12] 1724 års försvarsförbund. Se härom Malmström, a.a. I, s. 436.

[13] Malmström, a.a. I, s. 453 ff. [14] Malmström, a.a. I, s. 483, II, s. 17.

Anslutningen till den hannoverska alliansen var trots den försämring i relationerna till Ryssland den medförde otvivelaktigt den fördelaktigaste åtgärd, som kunde vidtagas. Visserligen hade det varit än lyckligare, om man i Sverige mera litat till den egna försvarsmakten än till osäkra allianser, men då man nu redan slagit in på denna väg och genom försvarsförbundet med Ryssland kommit i ett skevt förhållande till Danmark utan motsvarande fördelar för gränsen i öster, var denna lösning den bästa. Härigenom lösgjordes Sverige från beroendet av Ryssland, befriades från faran ifrån Danmark och trädde ut ur sin tidigare isolering. Därjämte fick Sverige löfte om subsidier.[15]

Under den fredsperiod, som nu följde, mattades intresset för försvarsfrågan. Några nya initiativ av betydelse togos sålunda icke, utan de linjer, som tidigare uppdragits, accentuerades ytterligare. Det officiella försvarspolitiska system, som med hänsyn till det inflytande regeringschefen haft på dess utformning väl kan kallas det Hornska, byggde på tre faktorer: *1.* försvarets koncentration till det egentliga Sverige, d. v. s. ostkusten, i första hand Stockholm, *2.* lantförsvar, d. v. s. armé och fästningar, *3.* allianser. Vad den förstnämnda frågan beträffar, fortsatte man oförtrutet arbetena att befästa inloppen till Stockholm, medan Finlands försvar i motsvarande grad försummades. Frågan om lantförsvarets företräde framför sjöförsvaret hade i princip avgjorts vid 1723 års riksdag. Sjöförsvaret kom under de följande åren följaktligen att i betänklig grad försummas, ehuru 1723 års riksdag dock avsett bibehållande av flottans dåvarande styrka. Allvarliga ansatser gjordes visserligen under 1726—1727 års riksdag att ändra på detta missförhållande, men de fingo ej avsedd framgång. Da anslagen till försvarsverket skulle fördelas, kommo fästningarna att förhållandevis gynnas på flottans bekostnad.[16] Vid detta tillfälle uttalade Arvid Horn, att flottans nybyggnader kunde få anstå, eftersom man om nöden påträngde, kunde »få hjälp från England med en flotta men

[15] Danielson, Sverige och Frankrike 1727—1735, s. 23.

[16] Visserligen erhöll flottan ett högre anslag än fortifikationen, men detta var redan från början beskuret, vartill kom att regeringen erhöll riksdagens bemyndigande att i nödfall anslå ytterligare medel till fästningsbyggnaden. Jfr Häggman, a.a., s. 300 ff.

ej med försvarsverk».[17] Yttrandet är märkligt och bör otvivelaktigt anses äga räckvidden av ett försvarspolitiskt principuttalande. Samtidigt som Horn här i enlighet med den av ständerna tidigare stadfästa politiken lägger huvudvikten vid lantförsvaret, kan han ej bestrida behovet av en flotta. Då han inte anser Sverige i stånd att själv tillgodose detta behov, tvingas han söka avhjälpa bristen på annat sätt. Nödvändigheten från försvarspolitisk synpunkt att fortsätta den påbörjade alliansspolitiken framgår därav med all tydlighet.

I bestämd motsats till detta officiella försvarspolitiska system stod emellertid ett annat. Det utgick från ett försvarsbetänkande över Finland, som för 1723 års riksdag framlades av den dåvarande direktören för fortifikationen A. Löwen.[18] I denna försvarsplan lades huvudvikten vid Finlands försvar och förordades en nära samverkan mellan lant- och sjöförsvar. Finland borde enligt denna plan i första hand förses med ett betryggande kustförsvar i form av fästningar och en galärflotta, som borde förläggas dit. Anhängarna av detta finländska försvarssystem voro företrädesvis att söka bland de finländska myndigheterna, såsom de militära befälhavarna, och senare även de finländska riksdagsmännen.

Med August II:s av Polen död 1733 inträdde Sveriges yttre politik i ett nytt skede. Det politiska system, varpå Horn uppbyggt Sveriges utrikespolitik, nämligen vänskapen med England och Frankrike, miste nu definitivt sin raison d'être. Redan i mars 1731 hade den hannoverska alliansen upplösts, när England ingått fördrag med kejsaren.[19] Men Horn hade då strävat att trots detta bibehålla sitt system genom en fortsatt vänskaplig politik med både England och Frankrike.[20] Efter August II:s död var det emellertid inte längre möjligt att fasthålla vid denna jämviktspolitik. Horn måste nu anpassa sin utrikespolitik efter de nya politiska konstellationer, som uppkommit. Detta kunde i sin tur inte undgå att medföra försvarspolitiska konsekvenser. Bl. a. blev en förstärkning av svenska flottan nöd-

[17] Häggman, a.a., s. 303.

[18] Memorial och oförgripeliga tankar över Finland en general, särdeles angående dess defension och på vad sätt den inrättas kan, 1723. (Försvars- och befästningsplaner, KrA. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 23 ff.) Jfr Häggman, a.a., s. 139 ff. Ericsson, a.a. IV: 2, s. 43.

[19] Danielson, a.a., s. 66 ff. [20] Danielson, a.a., s. 148.

vändig, då Sverige inte längre kunde påräkna hjälp av Englands flotta i Östersjön. Beslut härom kom att fattas vid 1734 års riksdag.

Sveriges inställning till den polska tronföljdsfrågan var tämligen klar, så tillvida som både traditionella och realpolitiska motiv redan från början ställde det på Stanislaus' sida.[21] Med hänsyn härtill var Sverige hänvisat till ett samgående med Frankrike, som även uppträdde för Stanislaus. Förhandlingarna om samverkan togo emellertid först på allvar fart, då Ryssland efter Stanislaus' val sände en krigshär in i Polen. Diskussionen kom nu att gälla ett militärt ingripande. Sverige skulle lämna 10,000 man hjälptrupper, och i gengäld utlovade Frankrike subsidier samt förespeglade Sverige möjligheten att återfå några av dess förlorade besittningar.[22] Den svenska regeringen vågade emellertid inte på egen hand skrida till något avgörande, framför allt som man kunde befara, att ett krig med Ryssland skulle bli följden. Den sammankallade därför riksdagen. Vid 1734 års riksdag kom försvarsfrågan på grund av det spända utrikespolitiska läget att spela en betydande roll.

Möjligheten av ett nära förestående krig kom från första stund att sätta sin prägel på defensionsdeputationens arbete vid denna riksdag. De krigsmöjligheter, som härvid särskilt bragtes på tal, voro: *1.* ett krig med Danmark, *2.* ett krig med Danmark och Ryssland i förening, *3.* ett krig med Ryssland ensamt.[23] Slutligen berördes även, ehuru mera i förbigående, krigsfaran från Preussen. Vad de två första krigsfallen angick, räknade man inom defensionsdeputationen inte på allvar med någondera. Den danske konungen hade nämligen vid denna tid erbjudit Sverige ett defensivförbund, och de förhandlingar därom, som sommaren 1734 togo sin början, ingåvo välgrundade förhoppningar om ett gott framtida förhållande till Danmark. Ja, amiralitetskollegiet fann sig t. o. m. föranlåtet att avråda från en utökning av Göteborgseskadern med den motiveringen, att den förestående beständiga vänskapen med Danmark gjorde en dylik förstärkning onödig.[24] Vid den egentliga diskussionen

---

[21] Danielson, a.a., *s.* 148. [22] Danielson, a.a., s. 194 ff.

[23] Jfr amiral Psilanders, viceamiral Feifs och schoutbynachten Ankarcronas memorial angående flottplanen $^{28}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 21).

[24] Amiralitetskollegii memorial ang. en flottplan $^{8}/_{8}$ 1834 (UH 1734: 21).

om plan för Sveriges försvar lämnades också västgränsen praktiskt taget ur räkningen. Även faran från Preussen bedömdes lätt. Visserligen saknades inte röster för ett omedelbart förstärkande av Pommerns försvar med hänsyn till att Preussens konung förmenades hysa kupplaner mot Stralsund[25], men för försvarsfrågans behandling under denna riksdag spelade Pommern dock ringa roll.

Den aktuella faran för Sverige var följaktligen Ryssland. Beträffande Sveriges möjligheter i ett krig mot Ryssland var deputationens majoritet, sedan upplysningar införskaffats om försvarets tillstånd, av den åsikten, att Sverige nu icke var i stånd att på egen hand genomföra ett dylikt krig med större framgång. Även om armén och flottan med dess förefintliga styrka sattes i krigsdugligt skick, var det enligt deputationens mening ej möjligt att hindra en rysk invasion ens i det egentliga Sverige, om ryssarna satte in sina resurser i tillräcklig omfattning.[26] Långt mindre var det naturligtvis utsikter till att Sverige skulle kunna gå offensivt till väga.

Allt detta pekade hän mot en omedelbar förstärkning av rikets försvar. Nödvändigheten härav har också stått klar för defensionsdeputationen. Dess betänkanden kommo därför att gå i denna riktning. Den ledande synpunkten var härvid att skaffa riket ett betryggande försvar i första hand mot Ryssland såsom den för ögonblicket farligaste grannen. Samtidigt som det rent defensiva syftet med de föreslagna åtgärderna kraftigt underströkos, var deputationen dock icke främmande för tanken att ge krigsmakten möjlighet att lösa mera offensivt betonade uppgifter.[27]

Redan vid ett av sina första sammanträden hade deputationen på amiral Wachtmeisters förslag uttalat sig till förmån för armén och flottan gentemot fästningarna. Fästningar befunnos

[25] Greve Fersen påminde om att Stralsund var »enda nyckeln för Sverige att komma till Tyskland» och ansåg, att det därför borde förses med tillräcklig garnison för att motstå en överrumpling. Härför beräknade Fersen 8,000 man, medan deputationen föreslagit 3,000. Celsing varnade för att låta Preussen bemäktiga sig Svenska Pommern, då man skulle få »den 4:de sjömakten här i Östersjön, varigenom detta rikets fara vore så mycket större». SU prot. $^{1}/_{7}$ 1734 (UH 1734: 1).

[26] DD prot. $^{22}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 19).

[27] DD exped. $^{7}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 19).

både dyrbara och tidsödande att bygga, varför man nu i händelse av omedelbar krigsfara måste lägga huvudvikten vid »en väl försedd armé och örlogsflotta».[28] Detta principuttalande blev även i fortsättningen normgivande för deputationens beslut. Några nybyggen av fästningar beslutades sålunda icke vid denna riksdag, endast ett fullföljande av tidigare påbörjade fästningsarbeten förordades i den mån penningmedlen räckte till, sedan arméns och flottans krav först tillgodosetts. Beträffande avvägningen av arméns och flottans intressen inbördes gjorde defensionsdeputationen visserligen inget direkt principuttalande, men den skyndsamhet, med vilken det senare ärendet togs upp, och framför allt den omständigheten, att denna fråga så snart blev föremål för ett positivt beslut, tyder på att deputationen fann det viktigast att iståndsätta och förstärka flottan. Den nya flottplan, som antogs vid denna riksdag, innebar en väsentlig förstärkning av flottan.[29]

Intresset för Finland växte även vid denna riksdag. Redan vid ett av sina första sammanträden uttalade defensionsdeputationen den meningen, att Finlands försvar var »ett ibland de angelägnaste». Det borde i tid sättas i stånd, eftersom det »på den sidan torde först behövas, i fall någon oro skulle yppas».[30] Men deputationen ville icke tillstyrka något fästningsbygge i Finland eller att en galärflotta förlades dit, såsom från finländskt håll föreslogs. Finlands försvar berodde i första hand på en god armé, fastslogs det i ett principuttalande, icke på galärer och fästningar.[31] Icke heller kunde deputationen ansluta sig till de finländska myndigheternas och riksdagsmännens mening, att tyngdpunkten i försvaret emot Ryssland borde förläggas till Finland. Försvaret av ostgränsen var nämligen en ange-

[28] DD prot. $^{18}/_{6}$ 1734 (UH 1734: 19).

[29] Se härom längre fram s. 39.

[30] DD prot. $^{18}/_{6}$ 1734 (UH 1734: 19). Jfr uttalanden av Wachtmeister, »Att storfurstendömet Finland är en rest av Sveriges förmurar emot Sverige; att detsamma bör så mycket görligt är både till lands och till sjöss försvaras — — — det är oförnekligt och medgives gärna.» DD prot. $^{22}/_{7}$ 1734. I amiral Psilanders, vice amiral Feifs och schoutbynacht Ankarcronas betänkande om Finlands försvar $^{3}/_{8}$ 1734: »Det är sant, att Finland i anseende till belägenheten står alltid först i fara uti krigstider.» (UH 1734:21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 153.)

[31] DD prot. $^{19}/_{6}$ 1734 (UH 1734: 19).

lägenhet, som berörde Sverige lika mycket som Finland. I enlighet med denna uppfattning, som dock betecknade ett visst framsteg i förhållande till föregående riksdagars mera ensidiga ståndpunkt, uppgjordes försvarsplanen emot det befarade ryska angreppet. Finländska armén skulle förstärkas med svenska regementen, och bristen i den svenska armén täckas genom nyrekrytering. Galärflottan skulle posteras vid Kapellskär för att i första hand försvara den svenska skärgården, medan huvudflottan skulle hålla sjön mellan Hangö udd och Reval för att betäcka Sveriges kuster jämte Gotland och så mycket möjligt är Finland».[32]

För avgörandet av den fråga, som föranlett riksdagens sammankallande, nämligen den föreslagna alliansen med Frankrike, kommo de upplysningar, som lämnades om Sveriges dåvarande krigsberedskap att spela en icke oväsentlig roll. På Tessins förslag beslöt SU att infordra defensionsdeputationens utlåtande över de militära konsekvenserna av det föreslagna förbundet.[33] Deputationen avgav sitt betänkande, där den utan att förfalla till en överdriven pessimism kallt relaterade de förevarande fakta. Enligt dess beräkningar behövde armén utökas med c:a 7500 man för att den skulle uppnå krigsdugligt skick, och skulle därjämte 10.000 man överlåtas till Frankrike, måste den nödvändiga ökningen komma att uppgå till c:a 17,500 man. Härför föreslog deputationen en extra utskrivning. Underhållskostnaderna uppskattade deputationen till 487,648 Daler S:mt i runt tal, för 6 månader. För att utrusta den tillgängliga flottan och förse denna med proviant för en tid av likaledes 6 månader beräknade deputationen slutligen 1,039,730 daler smt.[34]

Dessa defensionsdeputationens uppgifter föranledde först de utsedda deputerade av mindre sekreta deputationen och defensionsdeputationen att avböja den föreslagna hjälpsändningen. Men även rådet avgav nu ett avstyrkande utlåtande. Horn hade redan långt dessförinnan blivit övertygad om faran av att fullfölja den offensiva politik, han påbörjat, och motarbetade därför bestämt denna. Anhängarna av krigspolitiken och ett förbund med Frankrike utgjordes nu i stället av medlemmarna i

[32] DD prot. $^{22}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 19).

[33] SU prot. $^{18}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 1). Jfr Danielson, a.a., s. 297.

[34] DD memorial $^{22}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 19). Danielson, a.a., s. 302 ff.

det nya franskvänliga parti, vilket bildats vid riksdagen, det senare så berömda hattpartiet.

De avstyrkande utlåtanden, som strömmade in från alla håll, tvungo SU att låta alliansen med Frankrike falla, trots att hattarna, som här hade stort inflytande, med alla medel försökte hindra detta. Åt den vaknande betänksamhet, som behärskade majoriteten, gav Tessin ett vältaligt uttryck, då han yttrade: »Försiktigheten kräver att först vara betänkt på sådana utvägar, varigenom det samlas skall, som kan väpna händerna och giva uppsåtet eftertryck, innan man invecklar sig i andras tvist och vittutseende konjunkturer».[35]

Krigspolitiken hade alltså lidit nederlag. Men tills vidare bestående blev den offensiva inriktning försvarspolitiken fått vid 1734 års riksdag, därigenom att huvudvikten lagts vid armén och flottan med undanskjutande av fästningarna. För Finlands befästningsfråga blev detta särskilt ödesdigert.

För Sveriges förhållande till dess grannar medförde riksdagen två viktiga följder: relationerna till Ryssland försämrades avsevärt, ehuru SU:s slutgiltiga beslut i hjälpsändningsfrågan förhindrade en ytterligare skärpning av motsättningarna, medan förhållandet till Danmark undergick en kraftig förbättring. Förhandlingarna om ett defensivförbund med Danmark hade nämligen förts till ett positivt slut. Sedan SU redan i aug. 1734 utlåtat sig för förbundet, hade detta avslutits i september.[36] Ur försvarspolitisk synpunkt var detta förbund en avgjord vinst för Sverige. Faran för ett tvåfrontskrig hade därmed reducerats och utsikterna för Sverige att reda sig i ett försvarskrig mot Ryssland avsevärt ökats. Förbundet ägde emellertid endast sin tillämpning i händelse av att Sverige blevet angripet av annan makt. För ett offensivt krig mot Ryssland var det obrukbart; i stället för att lämna Sverige hjälp var Danmark genom traktat med Ryssland förbundet att i sådant fall uppträda *mot* Sverige. Defensivförbundet med Danmark kom därför snarast att motverka planerna på en allians med Frankrike.

Frågan om en närmare anslutning till Frankrike var genom SU:s avslag i hjälpsändningsfrågan dock icke definitivt bragt ur världen. Riksdagen önskade fortfarande ett fördrag i någon

[35] SU prot. $^{13}/_{11}$ 1734 (UH 1734:2).

[36] Malmström, a.a. II, s. 198.

form, och regeringen avslöt därför någon tid senare ett subsidiefördrag med Frankrike, dock utan att Sverige avgav några bindande utfästelser.[37] Då regeringen emellertid samtidigt för att neutralisera de befarade dåliga verkningarna av detta fördrag vis à vis Ryssland förnyade 1724 års försvarsförbund med denna makt, underlät Frankrike att ratificera subsidiefördraget.[38] Ur försvarspolitisk synpunkt var uteblivandet av de just för försvaret avsedda subsidierna en avsevärd förlust. Men detta uppvägdes i någon mån av utsikterna till ett bättre förhållande till Ryssland.

Faran från Ryssland underskattades dock icke. Tvärtom kan man under den närmaste tiden framåt förmärka ett ökat intresse från svensk sida för ostgränsens försvar, vilket särskilt kom Finland till godo. Redan på våren 1735 lät regeringen sammankalla generalerna och översterna i Finland till ett krigsråd, för att dessa skulle utarbeta en plan till Finlands försvar med utgangspunkt från landets dåvarande militära resurser. I det betänkande, som detta krigsråd avgav, framhöll det särskilt svårigheten att försvara Finland utan hjälp från Sverige. Man borde därför alltid komma Finland till undsättning, så snart grannarna visade fientliga avsikter. Därvid räckte det inte enbart med truppförstärkningar. Med hänsyn till Finlands långa kuststräckning måste man alltid räkna med ett angrepp från sjösidan. För att bemöta detta var en armé icke tillfyllest, därför krävdes även en flotta. Krigsrådet förordade följaktligen en nära samverkan mellan armé och flotta.[39] Onekligen innebar detta ett avsteg från den ståndpunkt 1734 års defensionsdeputation intagit, om än ej fullt så betydande, som man senare velat göra gällande.[40]

---

[37] Malmström, a.a. II, s. 232. Danielson, a.a., s. 320 ff.

[38] Danielson, a.a., s. 353 ff.

[39] Generalitetets och överstarnas i Finland den 12 mars 1735 daterade s. k. Conseil de guerre (UH 1738—39: 26. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 181 ff.).

[40] Så Nikula, a.a., s. 13, vilken tillägger: »Vid följande riksdag skulle krigsrådets mening avgå med segern.» — Det är visserligen sant, att krigsrådet betonade flottans betydelse för Finland, men det krävde ingalunda, att Finland skulle få en egen galäreskader, stationerad där redan i fredstid, såsom 1738—39 års riksdag ifrågasatte men icke avgjorde, ej heller föreslog krigsrådet, att Finland skulle förses med en befäst hamn.

Som ett uttryck för regeringens vaknande intresse för Finlands försvar får man väl även fatta utnämningen av Löwen till överbefälhavare i Finland år 1737. Såsom Finlands outtröttlige vapendragare hade denne gjort sig känd under alla de dittillsvarande riksdagarna, och från den av honom år 1723 framlagda försvarsplanen utgick den försvarspolitiska riktning, som ville lägga huvudvikten vid Finlands försvar. Löwen var nu beredd att slå ett nytt slag för sina åsikter. På hans begäran tillsatte regeringen en hemlig kommission, bestående av fem riksråd jämte presidenten i krigskollegiet och generallöjtnanten Cronstedt samt Löwen själv, vilken fick i uppdrag att rådgöra om Finlands försvar.[41] För denna kommission framlade Löwen en ny försvarsplan för Finland, som i huvudlinjerna nära överensstämde med hans tidigare plan.[42] Över detta förslag uttalade sig kommissionen i tillstyrkande riktning.[43] Då det senare framlades för regeringen samtidigt med att denna ett år senare fick ta del av ett nytt, utförligare betänkande av Löwen[44], visade det sig, att stämningen även här i stort sett var välvillig.[45] Men regeringen drog sig dock för att på egen hand ge någon slags officiell sanktion åt ett försvarsprogram, som i så hög grad avvek från det 1727 års riksdag fastställt, och fann därför lämpligast att överlämna saken till riksdagen, som nu samlats.[46] Vid 1738—39 års riksdag kom den avgörande striden att stå mellan den finländska försvarslinjen och det Hornska försvarsprogrammet.

---

[41] Kungl. Maj:ts sekreta artikel ang. defensionsverket i Finland $^{26}/_{5}$ 1738 (UH 1738—39: 26).

[42] Löwens memorial angående dispositionen i Finland (UH 1738—39: 26. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 205 ff.).

[43] Kongl. sekreta komissionens underd. betänkande över general A. Löwens utlåtelser angående defensionsverket i Finland. Bilaga till Kongl. Maj:ts sekreta artikel ang. defensionsverket i Finland $^{26}/_{5}$ 1738 (UH 1738—39: 26).

[44] Plan till finska försvarsverkets ordnande ävensom offensive mått emot Ryssland 1738. (Försvars- och befästningsplaner, KrA. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 194 ff.).

[45] Rådets protokoll i krigsärenden $^{18}/_{5}$ 1737 och $^{22}/_{6}$ 1738.

[46] »Men som — de föreställningar som generalen Löwen nu i underd. gör sedan han varit in loco tillstädes, äro av den beskaffenheten att de dels tyckas avträda ifrån de mått som Riksens Ständer vid 1727 års riksdag månde taga, dels ock att de kunna anses för alldeles nya förslag och propositioner, så vill Kongl. Maj:t härmed alltsammans med Riksens Ständer hava communicerat —.» Rådets prot. i krigsärenden $^{22}/_{6}$ 1738.

Riksdagen 1738—39 blev, som bekant, i många hänseenden märklig. Horn avgick, och hattarna togo makten. Det förbund med Frankrike, varom förhandlingar förts under föregående riksdag men då utan resultat, blev nu verklighet.[47] Den krigiska anda, som redan 1734 gjort sig gällande, återkom med förnyad styrka. Med Frankrikes och Turkiets hjälp hoppades hattarna kunna återerövra de områden, som förlorats till Ryssland i det stora nordiska kriget. Visserligen kom det icke vid denna riksdag till öppen brytning, men förberedelser träffades dock för ett krig. För försvarsfrågans behandling under riksdagen blev allt detta inte utan sin betydelse.

Liksom vid föregående riksdag kom flottans ersättnings- och nybyggnader att tilldra sig en stor del av defensionsdeputationens intresse. Det viktigaste försvarsärendet vid denna riksdag blev emellertid inte flottans iståndsättande utan Finlands försvar. Redan 1734 års riksdag hade erkänt Finlands stora betydelse för Sveriges försvar och i princip uttalat sig för en förstärkning av dess lantstridskrafter. Då riksdagen nu fyra år senare åter samlades, hade denna insikt ytterligare fördjupats. Hur uppfattningen nu i grund förändrats sedan 1726—27 års riksdag, framgår bäst av följande defensionsdeputationens uttalande: »Allt vad Finlands defension påkostas, länder huvudstaden och hela Svea Rike till värn, trygghet och försvar, ty om man icke i tid gör sådana författningar, varigenom fiendens invasion i Finland så till lands som sjöss kan förekommas och avhållas, så kunde snart hela svenska skärgården av ryska örlogsfartyg bliva incommoderad och i största osäkerhet försatt.»[48] Med fog kan det sägas, att defensionsdeputationen här riktat ett grundskott mot det Hornska försvarsprogrammet. Ännu mera upplysande än dylika allmänna uttalanden äro dock de riktlinjer, som fastslogos för rikets befästningspolitik. Fästningsbygget borde sålunda enligt defensionsdeputationens mening koncentreras till rikets östra gräns, varvid Finland i första hand skulle komma i åtanke.[49] Dessa principuttalanden åtföl-

[47] Malmström, a.a. II, s. 280.

[48] DD prot. $^{14}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

[49] »Dessutom fann deputation, att man nu fast större orsak har att befara fientlighet å ryska än åt danska sidan — — — samt att man med större trygghet kunde låta anstå med de vid danska och norska gränsen belägna

des även av handling: ett positivt beslut fattades i Finlands befästningsfråga[50], och anslagen till fästningarna i det egentliga Sverige beskuros till förmån för de finländska.[51] Att 1738—39 års riksdag ändå ej kom att beteckna den avgörande vändpunkten i den finländska försvarsfrågans historia, berodde på hattarnas krigsplaner mot Ryssland. Väl lyckades Löwen i huvudsak förmå SU att i likhet med defensionsdeputationen acceptera hans finländska försvarsplan, även om kritiska röster där gjorde sig mera hörda, vilka funno frågan om Finlands befästande ha föga samband med den offensiva politik, som nu var under förberedelse.[52] Men av de åtgärder, som Löwen föreslagit och defensionsdeputationen samt SU tillstyrkt, stannade de flesta på papperet. Det var huvudsakligen endast de, som hade direkt samband med hattarnas krigsförberedelser, som kommo att verkställas. Hit hörde bl. a. frågan om en utökning av finländska arméns styrka. I juni 1739 överfördes sålunda två värvade regementen till Finland, såsom Löwen föreslagit och SU beslutat. Under hösten 1739 lät därjämte regeringen på eget bevåg övertransportera ytterligare 6.000 man infanteri.[53] Sålunda hade den offensiva försvarspolitik ändå till sist segrat, vartill grunden lagts vid 1734 års riksdag.

Den dominerande frågan vid 1740—41 års riksdag blev självfallet det förestående kriget mot Ryssland, eftersom riksdagens sammankallande ju var en naturlig följd av den föregående tidens krigspolitik. Även om de rent diplomatiska förhandlingarna därvid kommo att tilldraga sig större uppmärksamhet än frågan om rikets försvarskrafter, spelade dock försvarsfrågan en icke oväsentlig roll. Lika naturligt var även, att denna försvarsdiskussion närmast måste ta sikte på de militära uppgifter, som hade ett omedelbart samband med det förestående kriget. Några principiella, för framtiden betydelsefulla beslut fattades därför av denna riksdag endast i ringa utsträckning. Detta förklarar,

---

fästningsbyggnadernas fullföljande än längre uppskjuta med ryska gränsens befästande.» Av sammanhanget framgår, att härmed avses Finland och icke egentliga Sveriges ostkust. DD prot. $^{14}/_{7}$ 1738.

[50] Se härom längre fram, s. 31!

[51] DD prot. $^{16}/_{9}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

[52] Se SU prot. $^{28}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 1). Jfr s. 31 ff.

[53] Malmström, a.a. II, s. 320, 368.

varför den finländska befästningsfrågan kom att intaga en så undanskymd plats i diskussionen.

Den militära beredskap, Sverige kunde uppvisa 1741, motsvarade icke lägets krav. Varken till lands eller till sjöss besatt Sverige den för ett anfallskrig erforderliga överlägsenheten. De förmodanden, som framställts i annan riktning, sakna all grund. (Se exkurs!)

För de militära myndigheterna var detta faktum icke fördolt. Att de det oaktat icke avrådde från krig, sammanhängde med att själva beslutet om krig var undandraget deras inflytande. Icke ens defensionsdeputationen, som var det centrala riksdagsorganet i försvarsfrågor, fick något avgörande inflytande på detta beslut. Ärendet kom i stället att avgöras av mindre sekreta deputationen, ett sekretissimum och det förstärkta sekreta utskottet. Över huvud taget spelade de rent militära synpunkterna ej någon viktig roll, frågan var i väsentlig grad utrikespolitisk och partipolitisk.

II. Den finländska försvarsfrågan.

Finlands militära situation var vid frihetstidens ingång ytterligt svar. Dess strategiska belägenhet hade i ojämförlig grad försämrats genom Rysslands framträngande till havet. Dess kuster lågo alldeles öppna för fientliga anfall. Det saknade mera betydande fästningar och en egen flotta. Armén hade decimerats under krigen och landets försörjningsläge försämrats. Mer än någonsin var Finland beroende av det egentliga Sverige. Men också dess egen betydelse för Sverige hade ökat.[54]

Trots detta kom Finlands behov av försvar icke att tillgodoses av de svenska myndigheterna i så hög grad, som det bekymmersamma läget krävde. Orsakerna härtill ha redan berörts i det föregående. Då de svenska försvarsangelägenheterna sattes i första hand, kunde det icke undvikas, att Finlands försvar rentav kom att försummas. Att bygga betydande fästningar tillåto icke

[54] Schybergson, Bidrag till Finlands inre historia åren 1721—1731, s. 1 ff. Juva, Finland och kampen om Östersjön intill 1808, s. 169 ff.

de ekonomiska resurserna, då Stockholm först och främst skulle ordentligt befästas.[55] Vid Fredrikshamn och Villmanstrand anlades därför endast två provisoriska fältverk, vilka före ryska kriget aldrig hunno fullbordas till permanenta gränsfästningar, och i övrigt lät regeringen iståndsätta de gamla fästena Nyslott samt Åbo och Tavastehus slott, av vilka det sistnämnda var avsett att tjäna som place d'armes och samlingsplats för hären.[56]

Lika litet kom Finlands krav på ett betryggande sjöförsvar att tillgodoses. De förslag, som framkommo om att flytta galäreskadern till Finland eller att förse Finland med en särskild nybyggd eskader, kommo aldrig till utförande under perioden 1721—41. Ej heller erhöll Finland någon befäst hamn.

Under sådana omständigheter kom Finlands försvar att i väsentlig mån bero av dess armé samt den hjälp, som i bästa fall kunde erhållas från Sverige. Detta var även i enlighet med de maktägandes önskan.[57] Särskilt under 1730-talet, då försvarspolitiken fick en alltmera offensiv prägel, kom den finländska armén att spela en viktig roll. Men ändå torde denna inte förrän 12 år efter freden ha uppnått fulltalig styrka.[58]

Gentemot den så att säga officiella försvarspolitiska uppfattningen stod, som nämnts, en annan, vilken ville lägga huvudvikten vid Finlands försvar och som betraktade Finland som Sveriges viktigaste skyddsmur mot öster. Till grund för denna uppfattning lågo två försvarsbetänkanden av Löwen[59], det ena författat 1723, det andra 1738.[60] Då bägge dessa försvarsplaner kommit att spela en så betydande roll för Finlands försvarsfråga under frihetstiden, skall en redogörelse här lämnas för

---

[55] Häggman, a.a., s. 168 ff., 261.

[56] Ericson, a.a. IV: 2, s. 305 ff.

[57] Jfr Häggman, a.a., s. 170 ff.

[58] Ericson, a.a. IV: 2, s. 259, jfr Schybergson, a.a., s. 118 ff.

[59] Axel Löwen, f. 1686, d. 1772, generalmajor och direktör för fortifikationen 1719, överbefälhavare i Finland 1737, rådsledamot 1739, generalguvernör över Pommern 1748.

[60] Memorial och oförgripeliga tankar över Finland en general, särdeles angående dess defension och på vad sätt den inrättas kan, 1723. Plan till finska försvarsverkets ordnande ävensom offensive mått emot Ryssland 1738 (Försvars- och befästningsplaner, KrA. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 23 ff. och 194 ff.). Utförliga referat hos Ericsson, a.a. och Häggman, a.a., Juva, Finland och kampen om Östersjön intill 1808.

deras innehåll och för de allmänna synpunkter, som varit vägledande vid deras uppgörande.

I Löwens försvarspolitiska uppfattning, sådan denna kommer till uttryck i dessa betänkanden, kan man urskilja två grundtemata.[61] Löwen utgår ifrån att Finland är Sveriges förpost mot Ryssland, och såsom sådan kan och skall det också försvaras. Men han nöjer sig icke med denna passivt defensiva ståndpunkt utan anser, att försvaret även bör ta aktiv form: han visar därför, hur man från Finland skall kunna angripa Ryssland. Denna senare offensiva linje, att anfallet utgör bästa försvaret mot det expansiva Ryssland, tages så småningom upp framför allt av hattarna, vilka dock förbinda den med tanken på revansch och rent maktpolitiska spekulationer.

Löwens bägge försvarsplaner vila på två förutsättningar: Finlands militärgeografiska läge och struktur samt Rysslands militära styrka och sätt att föra krig. Från den förstnämnda synpunkten hade man framför allt att ta hänsyn till Finlands beroende av havet. Det var nödvändigt, att man kunde upprätthålla sjöförbindelsen med Sverige, så att man kunde få understöd därifrån, om så behövdes. Men av det faktum, att Finlands gränslinje till stor del utgjordes av havet, följde vidare, att man finge vänta ett fientligt anfall därifrån. Detta vore ifråga om Ryssland desto sannolikare, som ryssarna hade tillgång till en stor flotta, bl. a. bestående av galärer. Med hänsyn till de ryska krigshamnarnas läge vid Finska viken kunde man vänta anfallet mot i första hand Finlands södra kust. Erfarenheten visade även, att ryssarna först skulle försöka att bemäktiga sig kustlandet för att sedan förlägga krigsoperationerna inåt landet.

Från dessa premisser kom Löwen till den högst naturliga slutsatsen, att Finlands försvar i första hand borde koncentreras till kusten. Utan kusten i sin hand vore den finländska hären avskuren från undsättning ifrån Sverige och dömd att så småningom gå under, då det från det inre av Finland vore omöjligt att försörja en armé. Detta kustförsvar baserade Löwen på en nära samverkan mellan armé, fästningar och flotta.

De synpunkter Löwen anlade på den finländska befästningsfrågan voro följande: fästningarna skulle stödja arméns upp-

[61] Juva, a.a., s. 170 ff.

marsch och reträtt, de skulle utgöra skydd för arméns huvudförråd, de skulle trygga förbindelserna mellan Sverige och Finland, och de skulle säkra en samverkan mellan armé och flotta. Från de två senare synpunkterna fann han det särskilt nödvändigt, att man vid planerandet av en eller flera fästningar även hade i åtanke behovet av en befäst hamn. Utan tillgång till en sådan hamn saknade en opererande svensk flotta både »utlopp och reträtt», och utan en dylik hamn kunde man heller inte vänta någon hjälp från Sverige, då det bleve omöjligt att med någorlunda trygghet landsätta trupper och förråd. Befästningarna skulle med andra ord tjäna det dubbla syftet av fästning och flottbas.

Enligt Löwens mening, sådan den kommer till uttryck i det första betänkandet, borde Finland för att äga ett något så när betryggande försvar förses med två fästningar, en gränsfästning i närheten av Viborg och en förrådsfästning vid kusten längre bort från gränsen, så belägen att den erbjöde goda förbindelser med Sverige.[62] Behovet av två fästningar i stället för en motiverade Löwen på följande sätt: befäste man blott gränsen och förlade förråden dit, så att man finge en kombinerad gräns- och förrådsfästning, skulle denna lätt kunna inneslutas av fienden, varefter armén vore avskuren från sin bas och alla förråd; å andra sidan låte man gränsen förbli obefäst och nöjde sig med en fästning längre bort från gränsen, skulle man bli tvungen att uppge en stor del av landet.

I sitt första försvarsbetänkande 1723 föreslog Löwen därför två fästningar, nämligen en gränsfästning vid Fredrikshamn (dåvarande Veckelax) samt en förrådsfästning vid Helsingfors, varvid bägge skulle förses med hamn, men blott den sistnämnda fästningen få en fast hamn. Härigenom hoppades Löwen, att man i någon mån skulle ha eliminerat den fördel, ryssarna besutte i sin överlägsenhet. Fienden skulle bli uppehållen, och man kunde få förstärkningar från Sverige. Man behövde ingalunda befara, att fienden skulle gå förbi dessa fästningar och rycka inåt landet, ty han riskerade då att få sina förbindelser bakåt avskurna och bli tagen i ryggen.

[62] Beträffande skillnaden mellan gränsfästning (place frontière) och förrådsfästning (place d'armes) i tidens terminologi, se Ericsson, a.a. IV: 2, s. 46 not 1.

Jämte armén och fästningarna räknade Löwen för ett framgångsrikt försvar med hjälp från den svenska örlogsflottan. Denna skulle dels skydda förbindelserna mellan Sverige och Finland, dels företa operationer mot fienden, om möjligt i samverkan med armén. Men därjämte önskade Löwen, att till Finland skulle förläggas en särskild eskader av lätta fartyg, bestående av fregatter, bestyckade prämar och galärer. Såsom jämförelsevis grundgående voro dessa fartyg särskilt lämpade för den finländska skärgården och kunde där med fördel användas bl. a. att oroa fienden vid ett landstigningsförsök. Utan tillgång till galärer kunde man alltid riskera, att armén bleve tagen i ryggen, vilka fördelaktiga ställningar den än innehade. En galäreskader förlagd till Finland skulle även skydda det egentliga Sverige, då de ryska galärerna av fruktan för att bli avskurna från sina baser inte skulle våga sig in i den svenska skärgården.

Samverkan mellan lantförsvar och sjöförsvar utgör grundtanken i båda Löwens försvarsplaner. En viss förskjutning i uppfattningen kan dock konstateras, i det att flottans roll ytterligare accentuerats i 1738 års försvarsplan. Löwen går där så långt, att han tillmäter fästningarna mycket liten betydelse, ja förnekar möjligheten av en framgångsrik offensiv eller defensiv krigföring över huvud taget, så länge ryssarna ha övervikten till sjöss.[63] Denna överlägsenhet berodde framför allt på ryssarnas galärer; man måste därför inrikta sig på att stärka det svenska galärvapnet, varvid även svåra prämar med fördel kunde anskaffas.

Det starkare framhävandet av flottans betydelse gav även ökad vikt åt det gamla kravet på en befäst hamn och förrådsfästning; detta framfördes nu ånyo, varvid Löwen beträffande platsen förordade Helsingfors eller Tvärminne.[64] Men sitt för-

[63] »— — — så länge Ryssland superioriteten äger till sjöss genom en stor myckenhet galärer, äro alla expeditioner så väl offensive som defensive mycket äventyr underkastade, dymedelst att de med en considerable corps infanteri kunna allestädes landa och i ryggen taga en armé, som antingen attackerar eller defenderar en passage, ehuru fördelaktig den ock vara månde. Och kan till sägandes alla offensive entrepriser synas vara omöjliga, så länge ryssarna spela mästare i sjön. Och de defensive författningar att vilja disputera fienden till att tränga sig in i landet, äro även av föga effekt.»

[64] Jfr Nikula, a.a., s. 14.

slag om Finlands dubbla befästande fasthöll Löwen nu icke lika obönhörligt vid. Principiellt fann han det visserligen fördelaktigast med två fästningar, men måste kostnadsfrågan bli avgörande, var han dock nu villig att frångå kravet på en permanent gränsfästning och nöja sig med att de vid gränsen anlagda fältverken förstärktes.

Löwens betonande av kustförsvarets betydelse kom honom dock inte alldeles att försumma Finlands inre försvar. Av hans förslag här kan särskilt ett anföras, nämligen att man i sjön Saima skulle stationera en eskader av mindre galärer. Detta projekt framfördes redan 1723 men återkom 1738.

Kustförsvarstanken var i Löwens två betänkanden en produkt av Finlands geografiska betingelser, fiendens styrka och krigssätt, och avsåg just Finland. Men den var därjämte något mera, nämligen ett klart vittnesbörd om Sveriges och Finlands samhörighet i försvarshänseende. Finland kunde inte försvaras mot Ryssland utan hjälp från Sverige, men så länge Finlands kuster ännu voro i finländarnas besittning kunde ryssarna heller inte med framgång anfalla det egentliga Sverige, emedan det finländska kustförsvaret då skulle utgöra ett hot mot ryssarnas flottbaser och huvudstad.

Måhända ännu mera framträdande var detta samband vid en offensiv försvarspolitik. Då hattarna beredde sig till anfallskrig mot Ryssland, var en av deras första åtgärder att överföra trupper från Sverige till Finland. Från Finland kunde en stöt lättast riktas mot Ryssland. Löwen hade redan 1723 visat, hur man från Karelen skulle kunna anfalla Petersburg. I 1738 års betänkande uppehöll han sig utförligt vid en plan för offensiv krigföring. Såsom allmän grundsats fastslog han därvid, att man skulle söka vinna ett snabbt avgörande och undvika reträttliknande rörelser. Målet för denna offensiva krigföring var ryssarnas fördrivande ur Finska viken, varigenom Sverige—Finlands försvarspolitiska läge väsentligt skulle komma att förbättras.[65]

Trots att det Löwenska kustförsvarsprogrammet[66] kunde an-

[65] Löwens betänkanden 1723 och 1738. Juva, Finland och kampen om Östersjön, s. 172. Jfr Ericsson, a.a. IV: 2, s. 293.

[66] Helt nytt var icke detta program. Redan under kriget hade professorn vid Åbo universitet I. J. Nesselius framlagt en liknande försvarsplan. Enligt

ses som det för Finland mest lämpade vid denna tid, dröjde det mycket länge, innan det vann odelat erkännande och ännu längre, innan något gjordes att förverkliga detsamma. Orsakerna härtill ha redan berörts i det föregående. Finlands försvar kom under en lång följd av år att huvudsakligen vila på armén med tyngdpunkten förlagd till det inre Finland. Då den officiella försvarspolitikens målsmän icke ansago sig i stånd att försvara den finländska kusten med fästningar och flotta, måste de inrikta sig på att skapa ett inre försvar. I första hand gällde det att vinna en ersättning för den av Löwen föreslagna förrådsfästningen vid kusten, vilken även var avsedd att tjäna som samlingsplats för hären. Under sökandet efter en sådan plats stannade de sakkunniga inför Tavastehus såsom mest centralt beläget.[67] Här skulle förråden enligt deras mening ligga skyddade för en överrumpling och här borde armén ostört kunna samlas. Från denna centrala bas skulle man förhindra fiendens vidare framträngande, tills man så småningom kunde få hjälp från Sverige och driva fienden ur landet.

Svårigheten med denna plan var framför allt, att den uppgav den bördigaste delen av Finland, då den tillät fienden att sätta sig fast i de södra kusttrakterna, medan den baserade försvaret på den mellersta och nordligaste delen av Finland, där man i långt mindre utsträckning kunde försörja en armé. Vidare byggde den i än högre grad än Löwen på undsättning från Sverige. Men denna blev i högsta grad osäker, om fienden innehade de södra kusttrakterna, även om, såsom längre fram skall visas, det ingalunda var omöjligt att över Finlands västhamnar erhålla hjälp från Sverige.

Då Löwen framlade sin första plan hade stämningen visserligen varit emot denna, men man hade dock trots det bestämda företräde, som gavs åt Sveriges ostkust enkannerligen Stock-

---

Nesselius' uppfattning var den angelägnaste uppgiften för framtiden att skydda kustområdet i södra Finland mot den nygrundade ryska sjömakten, att skapa baser för en svensk flotta i Finland och att ersätta de förlorade fästningarna med nya. Nesselius' om djärv realism och genialisk framsynthet vittnande förslag vann dock ingen genklang på högsta ort utan föll snart i glömska. D. Almqvist, Israel Nesselius. En karolinsk mångfrestare och föregångsman (Personhist. Tidskr. 1936), s. 111 ff.

[67] Se bl. a. Häggman, a.a., s. 171, Ericsson, a.a. IV: 2, s. 260 ff., 320 ff.

holm, erkänt Finlands behov av ett förbättrat försvar och även visat positivt intresse härför. Sålunda anlades nu de förut omtalade fältverken vid Fredrikshamn och Villmansstrand. Men dessa verk voro snarast att anse som ett provisorium, avsett att uppehålla fienden så länge, att armén hann samlas.[68] Frågan om permanenta gränsfästningar måste därför återkomma — vid 1726—27 års riksdag. Men då hade intresset för Finlands befästande ytterligare avtagit; det beslut, som fattades, blev därför uteslutande negativt, i det att inga permanenta befästningar planlades.[69] Utsikterna för ett förverkligande av Löwens program voro nu mindre än någonsin, och vid 1731 års riksdag fick Löwen nära nog ensam föra det finska kustförsvarets talan.

Först vid 1734 års riksdag kom den Löwenska försvarsplanen åter på allvar i förgrunden. I det föregående ha anförts några uttalanden, som vittna om ett ökat intresse för Finlands försvar. Utgångspunkten för den diskussion, som nu snart tog sin början, blev ett betänkande över Finlands försvar av generalen B. O. Stackelberg, överbefälhavare i Finland.

Stackelbergs uppfattning av Finlands försvarsmöjligheter präglades av en djup pessimism. »Landet är överallt så öppet», säger han i ett betänkande, »att i händelse av den minsta rörelse eller misstroende en fiende med dess ganska lätta trupper allestädes kan sig inträngа och hela landet uti största hast överraska.»[70] Fästningarna voro svaga och armén otillräcklig, och genom olämpliga dispositioner hade denna ytterligare försvagats. För att landet skulle kunna försvaras erfordrades därför enligt Stackelbergs mening: att finländska armén förstärktes med två regementen från Sverige, att försvaret koncentrerades till gränsen och att ett kustförsvar upprättades. Fredrikshamn och Villmanstrand borde sättas i bättre stånd och en befäst hamn anläggas vid Helsingfors, där en galäreskader kunde ha sin station.[71] I stort sett var detta ingenting annat än Löwens

[68] Häggman, a.a., s. 169 ff.

[69] Häggman, a.a., s. 263, Ericsson, a.a. IV: 2, s. 263 ff.

[70] Stackelbergs memorial ang. defensionsverket i Finland april 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 126).

[71] Stackelbergs memorial ang. defensionsverket i Finland april 1734: Stackelberg till krigskoll. 5/4 1734; Stackelberg till överste Sinclaire ang.

över 10 år gamla plan, som här ånyo framfördes. Men genom Stackelbergs initiativ kom den finländska kustförsvarsfrågan nu åter under diskussion.

Ett annat betänkande, som inlämnades till 1734 års riksdag, var författat av den finländske överstelöjtnanten Lagercrantz.[72] Detta anslöt sig nära till Stackelbergs förslag och Löwens försvarsplan. Ett starkt kustförsvar, bestående av fästningar och galärer, var även Lagercrantz' program. Vad Finlands behov av sjöförsvar angick, menade Lagercrantz, kunde galärflottan i Stockholm, helt eller delvis, flyttas till Finland och förläggas där. Härigenom, framhöll Lagercrantz, lämnas »grannen å den sidan ett långt mera betänkande att sjöledes göra anfall, då han ser, att nära vid handen och i själva landsorten är moyen att möta honom vid dess första rörelse utan att ifrån de avlägsna svenska hamnarna skaffa all hjälp och motstånd — —»

Varken ur Stackelbergs eller ens Lagercrantz' betänkanden kan man utläsa någon strävan att ensidigt framhäva Finlands behov av en galärflotta, utan galärerna utgjorde blott en del av kustförsvaret, för vilket en befäst hamn och fästning var minst lika oundgängligt.[73]

Avgörande för lösningen av huvudfrågan om Finlands kustförsvar blev emellertid, att den mindre frågan om galärflottan utbröts ur sitt sammanhang och först avgjordes. De som gåvo saken denna vändning voro representanterna för flottan, särskilt amiral Wachtmeister. Medan defensionsdeputationens medlemmar i gemen från början hyste delade meningar om nyttan av de föreslagna åtgärderna, intogo samtliga sjömilitärer, som yttrade sig i egenskap av ledamöter i defensionsdeputationen eller särskilt tillkallade sakkunniga, den ståndpunkten, att man bestämt måste avstyrka alla planer på att förlägga hela eller

---

defensionsverket i Finland $^{4}/_{7}$ 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 120 ff., 124 ff.).

[72] Lagercrantz' memorial om Finlands försvar $^{25}/_{6}$ 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 138 ff.).

[73] Jfr följande uttalande i Lagercrantz' memorial: »Det förnämsta, som härvid tyckes möta, lärer vara det, att inloppet till hamnen (= i Helsingfors ännu icke är befäst — — —. Bliver nu huvudquestionen först avgjord och fastställd, nämligen att det är en högstnödig och angelägen sak, att Finland på allt sätt undsättes och befästes samt att sjödefensionen därsammastädes även så nödig och oundgänglig finnes som den till lands — — —».

halva galäreskadern till Finland.[74] Grundtanken i deras yttranden var denna: flottan vore avsedd för hela rikets försvar och för upprätthållandet av förbindelserna mellan det egentliga Sverige och de övriga delarna av riket, den borde därför hållas samlad och göras rörlig, d. v. s. inte i onödan utsättas för risken att bli innesluten av fienden.

Beträffande möjligheten att förlägga blott en del av galäreskadern till Finland uttalade amiral Wachtmeister, att en sådan eskader skulle bli för svag och alldeles otillräcklig gentemot ryssarnas flotta för att kunna uträtta något; om den vågade sig ut, skulle den löpa ögonskenlig fara att gå förlorad.[75] Amiral Psilander, viceamiral Feif och schoutbynacht Ankarcrona, vilka på amiral Wachtmeisters begäran tillkallats som sakkunniga, framhöllo i ett gemensamt betänkande till defensionsdeputationen[76], att svenska flottan »vore redoutable nog för endera av våra grannar», om den hölles samlad, men att den nu vore redan för mycket försvagad, igenom det att sjömakten redan är fördelt på trenne ställen». En särskild galäreskader i Finland skulle därför inte blott bli till ingen nytta för Finland, den skulle även försvaga den återstående delen av galärflottan, så att riket i dess helhet och då närmast huvudstaden skulle komma i ett utsatt läge. För Finland kunde detta få ännu allvarligare konsekvenser, än om det själv bleve besatt av fienden.[77] Med Sveriges begränsade resurser kom det framför allt an på att hålla flottan samlad. Under sådana omständigheter kunde man blott tänka sig möjligheten att — bortsett från Göteborgseskadern — stationera huvudflottan i Karlskrona och galärflottan i Stockholm eller i Finland, eventuellt Helsingfors.

Frågan om hela galärflottans förläggande till Finland upptogs till diskussion framför allt av de förut omnämnda sakkunniga. Ett huvudvillkor härför, uttalade dessa, vore att man

[74] Se DD protokoll $^{22}/_{7}$, $^{23}/_{7}$, $^{29}/_{7}$, $^{5}/_{8}$, $^{20}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 19).

[75] Amiral Wachtmeisters votum ang. försvarsverket i Finland $^{29}/_{7}$ 1731 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 146 ff.).

[76] Amiral Psilanders, viceamiral Feifs och schoutbynacht Ankarcronas memorial om försvarsverket i Finland $^{3}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 150 ff.).

[77] Se de sakkunnigas på s. 4 not 10 citerade uttalande.

hade tillgång till en befäst hamn. Detta villkor kunde möjligen uppfyllas. Men då gällde det att avgöra, huruvida galärflottan verkligen skulle komma i ett strategiskt bättre utgångsläge för att möta ryska anfall på den finländska och svenska kusten, i fall den förlades till Finland i stället för till Stockholm. Som skäl härför hade det anförts av anhängarna till en galärflotta i Finland, att Helsingfors, vilket vore bäst lämpat att där utgöra förläggningsort, låge närmare till, då man skulle möta ett ryskt anfall på Finland. Dess hamn bleve också isfri tidigare om året än de motsvarande örlogshamnarna i Kronstadt (Petersburg) och Viborg. Den finländska galärflottan skulle sålunda om våräna komma först i sjön. Mot detta resonnemang invände de sakkunniga för det första, att Helsingfors hamn visserligen bleve isfri tidigt på året, men att detta ingalunda gällde om skärgården därutanför. För övrigt vore Stockholm tidigare isfritt än någon av de ryska örlogshamnarna. Vidare skulle en flyttning av den svenska galärflottan till Helsingfors otvivelaktigt få till följd, att ryssarna förlade en starkare eskader till Reval och Rogersvik (Baltischport). Bägge dessa hamnar vore tidigt isfria, och härtill komme den omständigheten, att de saknade skärgård i egentlig mening. Med all sannolikhet skulle ryssarna därför vara först i sjön och förr i stånd att innesluta den finländska galärflottan än omvänt. På grund av ryssarnas överlägsenhet i antal, framhölls det från annat håll[78], kunde den ryska galärflottan mycket väl uppdelas så, att den ena delen brukades för operativa företag mot den finländska kusten, medan den andra delen höll den finländska galärflottan innestängd. Finland var i ett sådant läge helt prisgivet, ty örlogsflottan kunde, som Wachtmeister påpekade, inte väntas uträtta mycket i en trång skärgård, där fientliga galärer satt sig fast. Såväl Wachtmeister som de sakkunniga avstyrkte därför på det bestämdaste förslaget om en galärflotta i Finland. Stockholm borde alltjämt utgöra förläggningsort för galärflottan och Karlskrona för linjeflottan. Härigenom skulle risken för flottans inneslutning minskas och försvaret till sjöss av Sverige och

[78] Schoutbynachten v. Gerttens betänkande $^{25}/_{7}$ 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 144 ff.).

Finland tryggas genom linjeflottans och galärflottans samverkan.[79]

Wachtmeister och de sakkunniga hade särskilt bemödat sig att uppvisa de strategiska nackdelarna av att förlägga hela galärflottan eller en del därav till Finland. Men det framhölls även, att galärernas bemanning fordrade mycket folk. Att uppdriva detta manskap i Finland utan att alltför mycket försvaga fältarmén ansågs ogörligt. Även provianteringen, menade man, kunde vålla svårigheter.[80]

De av Wachtmeister och de sakkunniga anförda skälen mot planen om en galärflotta i Finland verkade övertygande på defensionsdeputationens medlemmar, och deputationens beslut blev därför att hos SU avstyrka förslaget.[81]

Detta deputationens beslut i förening med det ringa intresse, som vid denna riksdag visades för fästningsbyggnader överhuvud taget, avgjorde även den finländska *befästningsfrågans* öde.

Allmänt hade det erkänts, att Finlands dåvarande fästningar voro av ringa värde och gåvo föga skydd mot en anfallande fiende[82], och defensionsdeputationen hade t. o. m. halvt anslutit sig till planen på att fortificera Helsingfors, trots sitt tidigare principuttalande i motsatt riktning.[83] Till skada för fästningsfrågan hade denna emellertid alltför nära sammankopplats med frågan om galärflottans förläggning till Helsingfors. Då flottans representanter väl lyckats genomdriva beslutet, att galärflottan även i fortsättningen skulle stationeras i det egentliga Sverige, motarbetade de därefter planerna på en fästning vid Helsingfors i den tydliga avsikten att förhindra ett upprivande av beslutet om galärflottan. Den drivande kraften var därvid liksom förut amiral Wachtmeister. Detta kom till synes vid defensionsde-

---

[79] Amiral Wachtmeisters votum ang. försvarsverket i Finland $^{29}/_{7}$ 1734; Psilanders, Feifs och Ankarcronas betänkande $^{3}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 146 ff., 150 ff.); DD prot. $^{22}/_{7}$ och $^{5}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 19).

[80] DD prot. $^{20}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 19).

[81] DD prot. $^{20}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 19).

[82] Sekreta kommissionens berättelse $^{23}/_{4}$ 1734; Krigskollegii memorial till Kungl. Maj:t $^{30}/_{5}$ 1734 (UH 1734: 21. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 128 ff., 130 ff.); DD prot. $^{3}/_{7}$ 1734 (UH 1734: 19).

[83] DD prot. $^{19}/_{6}$ och $^{15}/_{7}$ 1734 (UH 1734: 19).

putationens sammanträde den 2 sept., då ett nytt förslag av Stackelberg var före, vilket denna gång endast gick ut på att en förrådsfästning och säker samlingsplats för hären skulle skapas i Helsingfors. Därvid uppträdde Wachtmeister och förklarade, att man »i första början med Helsingfors stads fortificerande haft avsikt på hamnen och dess försvar». En diskussion om fästningen, ansåg han, borde följaktligen inte komma till stånd, utan att man klargjort för sig sambandet mellan denna och frågan om galärernas förflyttning. Han påyrkade därför, att deputationen borde uttala sig, om den hölle fast vid sin tidigare mening rörande galäreskaderns förläggning, innan den tog itu med befästningsfrågan. Då saken på detta sätt ställdes på sin spets, måste utgången anses på förhand given. Visserligen framlämnade de finländska riksdagsrepresentanterna Amnell och Clayhills nu ett memorial[84], där de försökte gendriva de skäl, som föranlett deputationens tidigare beslut rörande galäreskadern: nödvändigheten för finländska armén att avstå folk till galärernas bemanning uppvägdes mer än väl av det skydd, armén erhöll i ryggen av galärerna; faran för att ryssarna skulle etablera en flottbas vid Reval vore lika stor, vare sig man flyttade galäreskadern till Finland eller ej; påståendet att eskadern kunde i Helsingfors till lands och sjöss attackeras och förloras» hölle inte streck, ty det förutsatte, att armén vore slagen, men därtill fordrades tid, och då hunne örlogsflottan komma till undsättning. Detta betänkande kunde dock inte rubba deputationens uppfattning. Defensionsdeputationen vidhöll också sitt beslut om galäreskaderns kvarblivande i det egentliga Sverige. Utan svårighet kunde sedan motståndarna till en fästning vid Helsingfors få denna huvudfråga avgjord till sin fördel, i stort sett genom att åberopa samma strategiska skäl, som tidigare anförts mot galärernas förläggning till Helsingfors. Defensionsdeputationen avstyrkte alltså förslaget om Helsingfors' befästande och ansåg, att Tavastehus borde bibehållas som förrådsfästning för Finland.[85]

Utslagsgivande för utgången blev Wachtmeisters farhågor för att ett positivt beslut i fästningsfrågan skulle kunna dra

[84] Amnells och Clayhills' memorial uppläst i DD $^{2}/_{9}$ 1734 (UH 1738—39: 26. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 175 ff.).

[85] DD prot. $^{2}/_{9}$ 1734 (UH 1734: 19).

med sig en ändring av beslutet om galärflottans förflyttning.[86] Alldeles ogrundade voro ju icke heller dessa misstankar. Tvärtom visade just den ovan nämnda promemorian av Amnell och Clayhills, hur befogade de voro.

Slutakten i diskussionen om Finlands försvarsfråga vid 1734 års riksdag utspelades i SU. Då defensionsdeputationens betänkanden i frågan här kommo före, segrade i stort sett dess mening, men SU fann det dock inte lämpligt att för all framtid förkasta förslagen om Helsingfors befästande och en galärflottas förläggande dit utan bordlade ärendet till en följande riksdag.[87]

På grund av SU:s beslut 1734 återkom följaktligen frågan om Finlands kustförsvar vid 1738—39 års riksdag. Därjämte hade Löwen nu framlagt sin nya försvarsplan, och från denna tog diskussionen sin utgångspunkt. Vid 1734 års riksdag hade förslagen om Finlands kustförsvar ytterst strandat på flottans representanters motstånd mot att galärflottan i Stockholm helt eller delvis förlades till Finland. Motivet var därvid sannolikt fruktan för att galärflottan skulle separeras från örlogsflottan. Betydelsefullt för frågans behandling under denna riksdag blev därför, att Löwen redan då hans nya plan upplästes i defensionsdeputationen bestämt förklarade, att hans mening icke var »att på något sätt skingra och försvaga örlogsflottan eller galäreskadern i Stockholm».[88] Avsikten var tvärtom att bygga en särskild galärflotta i Finland, vilken skulle förläggas till Helsingfors eller Tvärminne. Sannolikt får man i detta uttalande se den egentliga förklaringen till att defensionsdeputationen nu var villig att i princip bifalla förslaget om en befäst hamn i Finland, vilket skedde omedelbart efter det att Löwen

---

[86] Petrelli har alldeles riktigt antytt detta, då han framhåller »avogheten mot galärflottans skiljande från stora flottan» såsom kärnpunkten i DD negativa hållning gentemot Finlands kustförsvar vid 1734 års riksdag. J. Petrelli, Huru kom Sveaborg att anläggas? (Kongl. Krigsvet. akad. tidskrift 1896), s. 429. — Nikula (a.a., s. 12) har i sin strävan att referera DD:s diskussioner om galärflottans förflyttning i så koncentrerad form som möjligt kommit att felaktigt framställa gången av dessa. Amiral Wachtmeisters citerade yttrande fälldes sålunda, då frågan om galäreskadern i princip redan var avgjord och efter det att de sakkunniga inkommit med sina utlåtanden. Över huvud taget har Nikula icke observerat de två huvudstadierna i diskussionens förlopp.

[87] SU prot. $^{18}/_{12}$ 1734 (UH 1734: 2).

[88] DD prot. $^{7}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

hemställt därom.[89] Härmed var denna fråga avgjord i defensionsdeputationen, ehuru det definitiva beslutet fattades något mer än två veckor senare.[90] Beträffande förslaget om en särskild galäreskader för Finland anfördes skäl både för och emot, varvid argumenteringen i stort sett följde samma linjer som vid föregående riksdag. Frågan kom emellertid inte till något avgörande i defensionsdeputationen. För finansieringen av arbetena på en befäst hamn föreslog deputationen att en särskild fond skulle upprättas, samtidigt som den uttalade sig för att ett anslag på 50,000 daler smt. skulle utgå till att iståndsätta de verk, som redan funnos i Finland.[91] I den expedition, som defensionsdeputationen i detta ärende utfärdade till SU, upprräknades de flesta av de skäl, som anförts i de föregående arens diskussioner till förmån för de av deputationen nu föreslagna fästningsarbetena.[92] Där omnämndes sålunda nödvändigheten av att finländska skärgarden skyddades, da Finlands försvar vore ett huvudintresse för Sverige, framhölls som ytterst oundgängligt, att flottan erhölle en tryggad bas i Finland, samt påpekades att fienden inte skulle våga ga förbi den föreslagna fästningen och att Finland överhuvud taget därigenom bäst skulle tryggas mot överrumpling.

Huvudförutsättningen för att Löwens försvarsplan skulle kunna genomföras, atminstone i dess centrala del om en befäst hamn jämte galärer, var ju att man finge en tillräckligt lång tid av lugn och fred, eftersom ett fästningsbygge måste bli ett arbete på lang sikt. Men härvidlag voro vid denna tid utsikterna snarare för motsatsen. Med hänsyn till de planer på ett direkt anfallskrig mot Ryssland, som hattarna förehade, voro möjligheterna att nu genomföra planen ytterst osäkra, liksom även uppfattningarna kunde vara delade om lämpligheten att vid denna tidpunkt påbörja ett fästningsbygge. Vid frågans behandling i SU den 28 juli 1738 kommo dessa synpunkter i någon mån till synes, varvid den skarpaste kritiken levererades av den från kriget senare så beryktade Lewenhaupt samt lant-

---

[89] En antydan härom ger det faktum, att DD omedelbart i detta sammanhang uttalar sig mot att galärflottan i Stockholm förlägges till Finland.

[90] DD prot. $^{23}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

[91] DD prot. $^{8}/_{8}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

[92] DD memorial till SU $^{27}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

marskalken Tessin.[93] Lewenhaupt kritiserade sålunda planen, därför att den enligt hans mening huvudsakligen tog hänsyn till den svenska krigsmaktens defensiva uppgifter. Dessutom kostade planens genomförande mycket pengar. Frågan vore därför, om det vore klokt att lägga ned så stora omkostnader på fästningsbygge, då Sverige ju en gång kunde tänkas vilja återtaga de områden, som det förlorat. Även lantmarskalken ställde sig skeptisk till förslaget med hänsyn till den yttre situationen, som ej lovade fred under en oavbruten följd av år, och Sveriges finanser, som näppeligen tillåte ett forcerat fästningsbygge. Löwen bemötte Lewenhaupts kritik med en hänvisning till att en befäst hamn i Finland vore nödvändig även för en offensiv krigföring, eftersom flottan under alla omständigheter behövde en säker hamn. Vad den ekonomiska frågan angick, som både Lewenhaupt och Tessin berört, framhöll Löwen, att kostnaden ej behövde bli så stor, och angav denna till 3 tunnor guld; för jämförelses skull nämnde han, att ett skepp med 80 eller 90 kanoners bestyckning kostade nästan mera. Galäreskadern kunde vidare erhållas från Sverige. Detta Löwens sist anförda yttrande, som föga överensstämde med hans uttalande i defensionsdeputationen, väckte på nytt till liv frågan om galäreskaderns delning, mot vilket allvarliga gensagor riktades. Då ärendet den 23 oktober stod inför sitt avgörande, drogs även frågan om galäreskaderns förflyttning upp. Genom att skjuta denna sak på framtiden och betona, att huvudfrågan nu gällde en befäst hamn, lyckades emellertid Löwen att förmå SU att godkänna hans plan rörande Finlands befästande.[94]

Då riksdagen 1 ½ år senare åter samlades, förelåg redan ett förslag om en befäst hamn och förrådsfästning, utarbetat av en kommission under generallöjtnant Cronstedts ledning.[95] Enligt detta förslag skulle Helsingfors befästas, inte Tvärminne, som befunnits olämpligt. Betänkandet omnämndes i defensionsdeputationen första gången i början av februari, men inte förrän i juli tog deputationen på allvar upp frågan till behandling;

[93] SU protokoll $^{28}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 1).

[94] SU prot. $^{23}/_{10}$ 1738 (UH 1738—39: 1).

[95] Befästningskommissionens berättelse jan. 1740 (Försvars- och befästningsplaner, KrA. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 374 ff.). Ericsson, a.a., IV: 3, s. 10 ff. Juva I, s. 196—203.

dessförinnan hade den dock skymtat vid olika tillfällen i diskussionen om Finlands försvar. Deputationen anslöt sig därvid helt till det framlagda förslaget samt beslöt föreslå SU, att fästningsbygget nu skulle sättas i verket enligt de av fästningskommissionen uppgjorda ritningarna.[96] Innan deputationen hann justera detta beslut, hade emellertid kriget redan beslutats, och härmed förföllo för denna gång planerna på att befästa Helsingfors.

III. Flottans utveckling.

Flottans betydelse för Sveriges försvar kom under frihetstiden aldrig att helt och hållet förloras ur sikte, även om delade meningar gjorde sig gällande, i vilken utsträckning man borde lämna sjöförsvaret företräde framför andra försvarsgrenar. Med det svenska rikets dåvarande beskaffenhet var för övrigt en fullständig avskrivning av flottan otänkbar. Den långa kustlinjen, vilken på de flesta håll låg alldeles öppen för anfall, nödvändiggjorde ett betryggande sjöförsvar, allra helst som kusttrakterna i många fall voro de ur försörjningssynpunkt viktigaste områdena — så t. ex. i Finland. Även kommunikationerna med andra länder och handeln voro beroende av en stark sjögående flotta. Detta hade visat sig redan tidigare, när saltet varit Sveriges viktigaste importvara. Dess uteblivande hade då medfört de kännbaraste följder för hela landet. Numera utgjorde saltet blott en ringa del av Sveriges utlandsimport. Men detta berodde på att importen i dess helhet undergått en kraftig ökning.[97] En avspärrning till sjöss måste under sådana omständigheter få ännu större verkningar, såsom även det senaste kriget visat. Vad slutligen flottan betydde för sammanhållningen av rikets svenska och finländska delar, har redan

[96] DD prot. $^{7}/_{7}$ 1741 (UH 1740—41: 23).

[97] Från 2,406,268 dlr smt år 1637 till 24,097,514 dlr kmt (= 8,032,505 dlr smt) räkenskapsåret 1731—32. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia I, s. 39 ff., 54 ff., II, s. 550 ff. Heckscher—Boethius, Handelsstatistik 1637—1737, s. 9 ff., 603 ff.

i det föregående antytts. En flotta var alltså under alla förhållanden oundgänglig, vare sig försvarspolitiken finge en övervägande defensiv eller offensiv prägel.

Det har nyligen gjorts gällande, att Sveriges försvarspolitik under 1700-talet och fram till 1809 haft en offensiv prägel med huvudvikten lagd på flottan, medan detta från annat håll bestritts under hänvisning till att någon offensiv försvarsordning inte existerat efter 1721.[98] Bägge påståendena äro lika felaktiga. Försvarspolitiken och den därav betingade försvarsordningen har under den anförda tidrymden inte haft någon oföränderligt offensiv eller defensiv prägel, och heller inte har flottan betraktats som ett enbart offensivt vapen.

Medan försvarspolitiken under 1720-talet närmast var defensiv, blev den under 1730-talet alltmera offensiv. Detta tog sig även direkta uttryck i den beslutade försvarsordningen. Under 20-talet lade man huvudvikten vid armé och fästningar, under 30-talet vid armé och flotta. Under 20-talet låg tyngdpunkten på Stockholms försvar, under 30-talet ökades intresset för Finlands försvar, varvid man fäste större uppmärksamhet vid dess behov av en god armé än av fästningar, just med hänsyn till användbarheten vid en offensiv krigföring.

För en offensiv försvarspolitik ansågs flottan under frihetstiden i allmänhet äga ännu större värde än för en defensiv politik. Så bedömdes den bl. a. av Löwen i hans försvarsplan över Finland 1738, och Augustin Ehrensvärd betecknade 1756 flottan »som det enda medel — — — att vända ett defensivt uti ett offensivt krig».[99] Från denna synpunkt var det naturligt, att omslaget på 1730-talet till en mera offensivt betonad försvarspolitik skulle medföra ökad förståelse för flottans krav och leda till antagandet av en ny flottplan, såsom skedde vid 1731 års riksdag. Men detta innebar ej, att flottan genomgående betraktades som ett offensivt vapen. Flottans egna män framhävde exempelvis gärna den defensiva synpunkten. Då amiralitetskollegium 1731 yttrade sig angående flottans utökning, fram-

[98] Petri, Försvarsfrågans historia (Sv. Tidskr. 1936), s. 223. Liljedahl, Centralförsvar och dogmatism (Tidskr. i sjöväsendet 1936), s. 146.

[99] Plan till finska försvarsverkets ordnande ävensom offensive mått emot Ryssland 1738 (Försvars- och befästningsplaner, KrA. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 205). DD prot. $^{10}/_{2}$ 1756 (UH 1755—56: 19 e).

höll det bl. a., att riket genom senaste kriget förlorat flera länder, »så att det nu intet är i tillstånd att på conquesterade länders botten sätta sin styrka och möta sina fiender, utan lärer förnämsta defensionen komma därpå an att avhalla fienden ifrån rikets gränser, vilket — — — förnämligast måste ske till sjöss».[1] Endast i andra hand ville kollegiet låta den offensiva synpunkten bli bestämmande för flottans utökning. Och Löwen framhöll i sin försvarsplan 1738, att även de defensiva författningarna »att vilja disputera fienden till att tränga sig in i landet» voro av föga effekt, om fienden hade herraväldet till sjöss. Hur föga berättigande talet om en oföränderligt offensiv försvarspolitik stödd på flottan äger, framgår bäst av den försvarspolitik, som kom att föras efter 1741—43 års krig, vilken obestridligen hade en defensiv karaktär och företrädesvis byggde på fästningar och flotta.[2]

Under stormaktstiden hade Danmark varit Sveriges främsta medtävlare om det maritima herraväldet över Östersjön. Vid det nordiska krigets slut hade förhållandena grundligt förändrats; det var nu inte längre en utan två flottor, som gjorde den svenska flottan makten stridig, och det var icke Danmark utan Ryssland, som nu utgjorde den farligaste rivalen i Östersjön. Samtidigt hade själva styrkeförhållandena undergått en förskjutning till Sveriges nackdel. Den ryska flottan, som tsar Peter med okuvlig viljekraft och genialisk framsynthet skapat praktiskt taget ur intet, var sålunda den svenska klart överlägsen, medan de svenska och danska flottorna voro varandra ungefär jämbördiga.[3]

Vid det nordiska krigets slut uppgavs den svenska flottans styrka till bl. a. 26 linjeskepp, 10 fregatter och 22 galärer.[4] Men flertalet av dessa fartyg befunno sig i mycket dåligt skick, och några kasserades blott något år därefter. Det är därför tydligt, att den effektiva styrkan måste beräknas atskilligt lägre. Flottans svåra förluster under kriget hade redan 1720 pakallat riksdagens uppmärksamhet, och denna hade då begärt en ut-

---

[1] Amiralitetskollegii memorial $^{8}/_{8}$ 1734 (UH 1734: 21).

[2] Se härom längre fram, kap. V.

[3] Jfr Kirchhoff, Seemacht in der Ostsee I, s. 293 ff.

[4] Häggman, a.a., s. 102 ff.

redning i saken. I anledning härav tillsatte regeringen någon tid därefter en kommission, 1721 års amiralitetskommission, vilken följande år blev färdig med sitt betänkande.[5] Såsom grundläggande princip uppställdes här, att »Sveriges rikes flotta borde inrättas att kunna egalera om icke bägge, så åtminstone endera av de nästgränsande makter». Då Ryssland var den starkaste sjömakten, hade kommissionen vid uppgörandet av sitt förslag följaktligen strävat efter att uppnå maritim likställighet med Ryssland. Den nya flottplan, som kommissionen enligt dessa grundsatser framlade, omfattade 36 linjeskepp, 10 fregatter, 6 bombkitsar, 12 styckepråmar, 6 brigantiner, 70 galärer jämte mindre fartyg. Det mottagande planen fick var icke alldeles ogynnsamt. Men redan från första stund hade det anmärkts på att kommissionen tagit föga eller ingen hänsyn till vad rikets finanser förmådde. Därtill kom, att riksdagen 1723 i princip uttalade sig för landförsvar gentemot sjöförsvar. Dessa orsaker i förening voro tillräckliga att fälla förslaget. Dock kom 1722 års flottplan att även i fortsättningen spela en viss roll såsom »norm för vad som borde eftersträvas på flottpolitikens område».[6]

Även om 1723 års riksdag ställt sig avvisande till en utökning av flottan i den utsträckning 1721 års amiralitetskommission föreslagit, var det dock inte dess mening, att flottan skulle undergå ytterligare minskning. Tvärtom sökte den genom beslut om nödig ersättningsbyggnad sörja för att flottan åtminstone bibehölls vid dess dåvarande styrka.[7] Emellertid kom detta under de följande åren så föga att beaktas, att då riksdagen 1726 ånyo sammanträdde, flottan befann sig i ett ännu sämre skick än tre år tidigare, ja att dess tillstånd — har det påståtts — var »det svagaste, vari det någonsin under nyare tid sedan mitten av 1500-talet befunnit sig».[8] Underrättelsen om flottans hopplösa beskaffenhet väckte i defensionsdeputationen den största bestörtning och föranledde denna att uppgöra ett nytt, mera omfattande flottbyggnadsprogram, än vad föregående

[5] Häggman, a.a., s. 105 ff. Bäckström, Svenska flottans historia, s. 189.

[6] G. Carlsson, a.a., s. 91.

[7] Häggman, a.a., s. 157, G. Carlsson, a.a., s. 91 not 2.

[8] Häggman, a.a., s. 233.

riksdag funnit lämpligt.[9] Då staten vid riksdagens slut definitivt skulle fastställas, kommo anslagen till flottan emellertid att beskäras ganska avsevärt i förhållande till vad defensionsdeputationen äskat.[10] Härigenom undergrävdes redan från början grunden för det beslutade flottbygget, och det kunde därför inte fullföljas i den utsträckning, som avsetts. Men trots detta medförde de vidtagna åtgärderna en förändring till det bättre, som gjorde sig skönjbar redan vid 1731 års riksdag.[11] Av uppgifterna från 1731 och 1734 års riksdagar framgår, att denna återhämtning mera hänförde sig till linjeflottan än till skärgårdsflottan.[12]

Vid 1734 års riksdag kom sjöförsvaret att för första gången på allvar uppmärksammas, sedan riksdagen 11 år tidigare i princip uttalat sig för lantförsvar. Redan regeringens sekreta proposition i krigsärenden omnämnde flottans iståndsättande som en av de allra viktigaste försvarsangelägenheterna.[13] Här framhölls först det nya försvarspolitiska läge, som inträtt med freden 1720 och 1721, varigenom Sverige fått två konkurrerande sjömakter i stället för tidigare en. Det oaktat uppgick Sveriges flotta nu inte till mer än $^1/_3$ av vad den tillförne varit. Sedan krigets slut hade nybyggnaderna nätt och jämnt täckt avgången. Då de flesta av fartygen voro 20 till 30 år gamla och inom kort skulle falla för åldersstrecket, var det överhängande fara för att flottan snabbt skulle undergå en kraftig minskning. Med stöd av uppgifterna i amiralitetskollegii riksdagsrelation uttalade regeringen därför som sin bestämda mening, att flottan med det snaraste borde förstärkas genom nybyggnader av fartyg, vartill ständerna själva borde uppgöra och fastställa en plan.

Då ärendet kom före i defensionsdeputationen beslöt denna att genast uppdraga at amiralitetskollegium att inkomma med förslag till ny flottplan, vilket också skedde. Någon tid senare fann deputationen för gott att tillkalla trenne sakkunniga, vilka inom

---

[9] Häggman, a.a., s. 291. [10] Häggman, a.a., s. 301 ff.

[11] År 1727 kunde man t. ex. blott göra räkning på 18 linjeskepp (inberäknat de som voro under byggnad), år 1731 på 24. Jfr SRA III: 1, s. 468 ff. Häggman, a.a., s. 290.

[12] SRA III: 1, s. 468 ff. och 677 ff.

[13] Kongl. Maj:ts sekreta proposition i krigsärenden $^{31}/_5$ 1734 (UII 1734: 20).

kort avgavo sitt betänkande över örlogsflottans förstärkning.[14] Slutligen inlämnade även en av deputationens egna medlemmar, amiral Wachtmeister, vilken blev den drivande kraften i denna fråga, ett eget förslag till ny flottplan.

Av de tre betänkanden[15], som alltså förelågo, utgjorde blott Wachtmeisters och de tre sakkunnigas verkliga förslag till en ny flottplan. Amiralitetskollegii betänkande upptog nämligen blott ett förslag rörande nybyggnaderna för den närmaste riksdagsperioden, då kollegiet fann det olämpligt att »alldeles oryggligen» fastställa en plan för längre tid framåt och för övrigt ansåg, att 1722 års plan i så fall kunde tjäna som norm. När deputationen gick att fatta ett avgörande beslut, blev det Wachtmeisters förslag, som lades till grund för detta, vilket i förhållande till sakkunnigebetänkandet innebar en icke oväsentlig reducering av det ifrågasatta fartygsantalet.

Grundtanken i den nya flottplanen var, att man borde söka uppnå partitet i styrka med den största sjömakten i Östersjön, d. v. s. Ryssland. Samma norm hade 1722 års plan uppställt, utan att därvid hänsyn tagits till rikets finansiella bärkraft. Nu 11 år senare var man emellertid fullt på det klara med, att det största felet med 1722 års plan just var dess åsidosättande av den ekonomiska frågan. Den svarade mera »emot rikets önskan än dess förmåga», sades det. Som en andra grundprincip uppställde man därför, att den nya flottplanen borde överensstämma med rikets ekonomiska möjligheter. Frågan om finansieringen föranledde i sin tur en modifikation av den ursprungliga tanken att uppnå maritim jämställdhet med Ryssland därhän, att den svenska flottan borde svara »någorlunda» mot den ryska. Därvid uppställde sig den nya frågan, efter vilka normer denna avvägning borde komma till stånd, då Ryssland i alla avseenden var Sverige överlägset till sjöss. Borde man lägga huvudvikten vid linjeflottan eller vid galärflottan? Borde man söka uppnå jämställdhet för det ena vapnet på det andras bekostnad, eller borde en relativ jämvikt eftersträvas?[16] Defen-

[14] DD prot. $^{11}/_{7}$ och $^{22}/_{7}$ 1734 (UH 1734: 19).

[15] Amiralitetskollegii memorial $^{8}/_{8}$ 1734; Psilander, Feifs och Ankarcronas memorial $^{20}/_{8}$ 1734; amiral Wachtmeisters memorial $^{18}/_{7}$ 1734 (UH 1734: 21).

[16] DD prot. $^{23}/_{7}$, $^{29}/_{7}$, $^{16}/_{9}$ 1734; DD expedition $^{7}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 19); SU till Kungl. Maj:t $^{18}/_{10}$ 1734 (SRA III: 1, s. 677 ff.).

sionsdeputationens beslut blev en kompromiss. Dess slutbetänkande upptog en ökning både av linjeflottan och av galärflottan med huvudvikten lagd på den sistnämnda, men i intet dera fallet avsåg man något annat än en relativ jämvikt med Ryssland. Ett visst företräde gavs dock åt galärflottan. Därvid anslöt defensionsdeputationen sig till Wachtmeisters och de sakkunnigas uppfattning i motsats till amiralitetskollegii ståndpunkt. Amiralitetskollegiet hade nämligen förordat en kraftig ökning av linjeflottan, medan den endast i mindre grad var benägen att öka galärflottan, under det att Wachtmeister och särskilt de sakkunniga bestämt påyrkat, att den kraftigaste ökningen skulle komma galärflottan till del, eftersom, såsom de sakkunniga framhöllo, Rysslands övervikt till sjöss och Sveriges svaghet framför allt berodde på galärflottan.

Den nya av DD och SU antagna flottplanen[17] upptog följande fartyg: 27 linjeskepp, 9 fregatter, 7 brigantiner, 41 galärer, 9 skottpråmar, 7 bombkitsar, 3 brännare, 10 lastdragare och 10 dubbla echalouper eller halvgalärer. Med utgångspunkt från vad som redan kunde finnas att tillgå av brukbara fartyg fastställde SU nybyggnaderna till 4 linjeskepp, 2 fregatter, 5 brigantiner, 23 galärer, 9 skottpråmar, 7 bombkitsar, 3 brännare, 3 lastdragare och 7 dubbla echalouper eller halvgalärer. Enligt defensionsdeputationens beräkningar skulle nybyggnadsprogrammet genomföras på 4 à 5 år till en kostnad av 300,000 daler smt per år. Jämsides med dessa nybyggnader skulle man emellertid bedriva reparationerna av äldre fartyg, som voro brukbara. Att verkställa denna avvägning mellan nybyggnader och reparationer överlämnades åt amiralitetskollegium.

Den av defensionsdeputationen uppgjorda planen godkändes utan ändring av SU, som uttalade den förhoppningen, att man längre fram skulle kunna öka antalet fartyg, då rikets finanser

[17] DD till SU $^{7}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 19). SU till Kungl. Maj:t $^{18}/_{10}$ 1734 (SRA III: 1, s. 677 ff.). I beräkningen av tillgången på fartyg skiljer sig DD dock avsevärt från amiralitetskollegium och de övriga amiraliteten. Den av Göteborgskommissariatet i dess riksdagsberättelse (UH 1734: 20) uppgivna fregatten Fortuna och brigantinen Sjökatten nämnes ej i DD utlåtande. Såsom odugliga eller på annat sätt olämpliga att inräknas i planen utmönstrar DD följande fartyg, vilka upptagas i amir. kollegii och kommissariatens riksdagsberättelser: fregatterna Örnpris och Reval, brigantinen Jungfrun, galärerna Framfus, Lucretia och Svärdfisken.

medgåve detta. Enligt SU:s åsikt var dock den nu beslutade ökningen ensam tillräcklig för att flottan skulle bli i stånd att »agera mot en fiende».[18]

Emellertid kom flottan inte att förnyas så snabbt, som 1734 års riksdag avsett. Då riksdagen ånyo samlades 1738, befanns det, att icke mindre än 47 fartyg ännu återstodo av det beslutade nybyggnadsprogrammet.[19] Underrättelsen härom framkallade en våldsam förbittring i defensionsdeputationen och SU, och det yrkades t. o. m. strängt straff åt de skyldiga.[20] Man fann, att nybyggnadsplanens genomförande skulle ta åtskilliga år, om det fortsatte i samma takt, som det börjat, och att nybyggnaderna nätt och jämnt skulle komma att täcka avgången, varigenom syftet med riksdagens beslut 1734 fullständigt skulle komma att förfelas.[21] Denna gång var det emellertid inte penningbrist, som lagt hinder i vägen, ty ännu återstodo av de beviljade medlen omkring 300,000 daler smt. Ansvaret för det hela bar flottans egna män och då närmast amiralitetskollegium. I dess riksdagsberättelse påvisade kollegiet emellertid självt några av de faktorer, vilka verkat fördröjande på planens genomförande, såsom bristande varvsutrymmen och felberäkningar i planen av tillgången på fartyg. Huruvida de här uppgivna orsakerna voro de enda eller ens de väsentliga, undandrager sig ett bedömande. Egendomligt förefaller det dock, att amiralitetskollegium inte svarade på de anklagelser för försumlighet, som defensionsdeputationen riktade mot detsamma. Det inträffade föranledde emellertid en ny deklaration av defensionsdeputationen och SU, att flottan med det snaraste borde iståndsättas och 1734 års plan genomföras. Man förehöll även

---

[18] SU protokoll $^{18}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 1).

[19] »När nu det är avdragit, vad sedan sista riksdag blivit tillbyggt och dels satt samt ännu står på stapeln — — — — kommer uti nästberörda plan att brista 2 st. 60- och 2 st. 40-kanoners skepp, 2 st. fregatter om 24 kanoner, 3 st. brigantiner, 16 st. galärer, nämligen 8 om 22 par åror, 7 om 18 par och 1 om 16 par åror, 2 st. pråmar om 24 pund-kanoner, 5 st. dito om 18 pund-kanoner, 5 st. bombskepp, 5 st. brännare, en lastdragare och 6 st. dubbla slupar, tillsammans 47 återstående nybyggnader.» DD memorial $^{3}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

[20] DD protokoll och memorial $^{3}/_{7}$ 1738, SU protokoll $^{31}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25 och 1).

[21] DD memorial $^{3}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25).

nödvändigheten av att de redan förefintliga fartygen hölls i gott skick, en princip som av somliga utvecklades därhän, att detta var huvuduppgiften och nybyggnaden en bisak.[22] För att förhindra en återupprepning av vad som skett beskar man amiralitetskollegii redan kringskurna maktbefogenheter ytterligare. Ledningen av flottbygget frântogs amiralitetskollegium och överlämnades till Kungl. Maj:t, och Stockholm- och Göteborgseskadrarnas kommissariat fingo befallning att hädanefter insända sina rekvisitioner direkt till statskommissionen i stället för tidigare till amiralitetskollegium.[23]

Vid 1740—41 års riksdag kom frågan om flottans nybyggnader att tilldra sig mindre intresse än vid de två föregående riksdagarna, trots att 1734 års flottplan ännu inte var ens tillnärmelsevis genomförd. Inför det förestående kriget fann man det viktigare att förse de fartyg, man redan hade, med utrustning och besättning än att bygga nya. Att flottan inte befann sig i fullgott skick, intygades därvid från olika håll. Särskilt klagades det över bristen på besättningsmän och över den dåliga kvaliteten hos flottans dåvarande manskap.[24]

Den svenska flottan bestod under frihetstiden av linjeflottan eller den seglande flottan och galärflottan eller roddflottan,

---

[22] Amiralitetskollegii riksdagsberättelse 1738 (UH 1738—39: 26); DD memorial $^{3}/_{7}$ 1738 (UH 1738—39: 25); SU prot. $^{26}/_{9}$ 1738 (UH 1738—39: 1).

[23] Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{30}/_{12}$ 1738 (Riksens Ständers brev i krigsärenden 1738—39).

[24] Redan i början av riksdagen diskuterade DD flottans tillstånd, varvid tvenne alternativ uppställde sig: skulle man fullfölja 1734 års flottplan på bekostnad av flottans effektivitet, eller skulle man nöja sig med en mindre men desto slagkraftigare flotta? Något avgörande träffades dock inte förrän efter den svenska krigsförklaringen i juli. Arbetet med krigsutrustningen av flottan tog nu all kraft och alla medel i anspråk, och nybyggnaderna kommo i andra rummet. Ännu i SU:s förhandlingar omedelbart efter krigsutbrottet finner man dock en återklang av den föregående tidens diskussioner. Medan några ansågo, att man inte borde »utan åtskillnad uppskjuta med alla nybyggnader» utan att ta hänsyn till i vad mån dessa kunde bli nödvändiga för krigsoperationerna, sades det från annat håll, att man hade mera fartyg, än man någonsin kunde skaffa folk till. DD prot. $^{20}/_{1}$, $^{13}/_{2}$, $^{20}/_{2}$, $^{4}/_{3}$, $^{17}/_{3}$ 1741; SU prot. $^{28}/_{7}$ 1741 (UH 1740—41: 23 och 2).

om man så vill örlogsflottan och skärgårdsflottan.[25] Den förra hade till uppgift att föra det egentliga kriget till sjöss, att blockera fiendens hamnar och trygga förbindelserna mellan rikets olika delar samt kommunikationerna med andra länder. Till linjeflottan räknades i första hand linjeskeppen och fregatterna, vidare ingingo däri bombkitsar — mörsarfartyg — och briganliner — för spaningstjänst avsedda fartyg — samt mindre båtar såsom slupar och jakter. Galärflottan var mera avsedd för den direkta samverkan med landstridskrafterna, den skulle verkställa transporter av trupper och livsmedel och vid krigsoperationer i kusttrakter med rikt utbildad skärgård understödja armén, för vilken senare uppgift den såsom jämförelsevis grundgående särskilt lämpade sig. Kärnan i roddflottan utgjorde galärerna, grundgående genom rodd framdrivna fartyg, varjämte ofta förekommo bestyckade prämar, bombkitsar och briganliner, stundom även fregatter.

Galärer omtalas redan under 1500- och 1600-talen i den svenska flottan och ha möjligen funnits där ännu tidigare. Men icke förrän under det stora nordiska kriget kommo de att spela någon större roll. Impulsen kom därvid från ryskt håll. De ryska galärernas insatser i Östersjökriget blevo en av svenskarnas viktigaste krigserfarenheter. Framför allt kommo de ryska galärflottornas härjningar 1719 att länge ihågkommas och för en avsevärd tid framåt utöva ett avgörande inflytande på svensk flottpolitik.[26] Redan 1722 års flottplan förutsatte en respektabel skärgårdsflotta, omfattande bl. a. 70 galärer. Visserligen godkändes icke denna plan av riksdagen, men åt galärvapnet ägnades dock stor uppmärksamhet, och grunden lades nu till en svensk skärgårdsflotta i egentlig mening. Mot 20-talets slut mattades intresset, och vid 1731 års riksdag hade linjeflottans anhängare en klar övervikt. Vid 1734 års riksdag trädde galärflottan ånyo i förgrunden. Visserligen skulle linjeflottan kraftigt ökas. Men enligt planen för det nya flottbygget skulle galärflottans krav först tillgodoses, varefter de andra ny-

[25] Om olika fartygstyper inom den svenska flottan vid denna tid se H. Wrangel, Svenska flottans bok, s. 46 ff.; Nikula, a.a., s. 108 ff.

[26] Zettersten, Svenska flottans historia II, s. 334; Nikula, a.a., s. 1 ff.; Svenska flottans historia. Örlogsflottan i ord och bild från dess grundläggning under Gustav Vasa fram till våra dagar I, s. 51, 75.

byggnaderna kunde ske successivt. Icke mindre än 23 nya galärer skulle nu byggas, varigenom man hoppades, att rikets galärflotta skulle komma att uppnå en styrka av åtminstone 41 galärer. Vidare utsatte planen ett visst antal skottpråmar, bombkitsar och brigantiner att sammanföras med galärerna till en enhet.[27] I 1734 års plan, har det sagts, få vi för första gången »en teoretisk sammanställning av en svensk skärgårdseskader som taktisk enhet».[28]

Under de första decennierna av frihetstiden var Stockholm huvudstation för skärgårdsflottan, medan huvudflottan förfarande var förlagd till Karlskrona och en mindre eskader var stationerad i Göteborg. Så länge Sveriges försvarspolitik behärskades av en omedelbar fruktan för ett ryskt anfall på svenska ostkusten, var galärflottans placering i Stockholm oomstridd. Men då dessa farhågor minskades och Finlands försvar började att tilldra sig en allt större uppmärksamhet, blev Stockholm inte längre ansett som den idealiska basen för en skärgårdsflotta. Krav restes nu från flera håll på att skärgårdsflottan skulle flyttas till Finland. Under 30-talet blev detta en av de viktigaste stridsfrågorna i svensk försvarspolitik. Samtidigt började en viss rivalitet göra sig gällande mellan linjeflotta och galärflotta, vartill bidrog Stockholmskommissariatets ökade självständighet gentemot amiralitetskollegium.

---

[27] DD exped. $^{7}/_{10}$ 1734 (UH 1734: 19). SU till Kungl. Maj:t $^{18}/_{10}$ (SRA III: 1, s. 468 ff. och 677 ff.); Häggman, a.a., s. 105 ff.; Bäckström, a.a., s. 192 ff.; Nikula, a.a., s. 7 ff.

[28] Nikula, a.a., s. 110.

ANDRA KAPITLET.

Det försvarspolitiska läget efter freden i Åbo 1743. Den danska krisens uppkomst och utveckling.

I. Det nya försvarspolitiska läget.

Freden i Åbo den 7 aug. 1743 mellan Sverige och Ryssland medförde en försämring uti Sveriges försvarspolitiska läge, ehuru ej av så genomgripande karaktär som freden i Nystad. Genom 1721 års fred hade det svenska riket förlorat alla länderna söder om Finska viken, Ryssland hade kommit fram till havet och hotade därifrån såväl Finland som det egentliga Sveriges ostkust. I Åbofreden måste Sverige avträda ett nytt stycke av Finland, nämligen Kymmene gårds län intill Kymmene älvs västra gren jämte Nyslott med omkringliggande områden, varvid gränsen kom att följa Kymmene älv och gå genom Saima.[1] Men det övriga Finland var fortfarande svenskt och utgjorde nu liksom före kriget en naturlig barriär mellan det egentliga Sverige och Ryssland. Alltjämt kvarstod hotet mot det egentliga Sverige. Men Rysslands möjligheter att angripa den svenska ostkusten hade ej ökat, de strategiska förutsättningarna för ett dylikt angrepp voro desamma nu som tidigare.

Om alltså 1743 års fred inte förändrade rikets försvarspolitiska läge på samma sätt som 1721 års fred, måste dock de nya landavträdelserna medelbart återverka härpå, så tillvida som Finland utgjorde en del av riket och en försämring av dess militära läge innebar en försämring av det försvarspolitiska läget i dess helhet. Och för Finland voro de gjorda landavträdelserna ur såväl ekonomisk som militär synpunkt allvarliga nog.[2] Möjligheterna att försvara Finland hade betyd-

[1] Malmström, a.a. III, s. 190 och 225.

[2] Jfr Juva II, s. 27, ff.

ligt försämrats. Den finländska kusten i söder hade nu i ännu större utsträckning än förut kommit i ryssarnas besittning, vilket gav ökade möjligheter till kombinerade angrepp från land- och sjösidan. Särskilt värdefullt från rysk synpunkt var förvärvet av de nyanlagda fästningsverken vid Fredrikshamn och Villmanstrand trots dessas provisoriska karaktär. Därigenom skapades ökad trygghet för det ryska Finland, samtidigt som det vid behov innebar tillgång till två välbelägna anfallsbaser. Medan ryssarna hade sina flottbaser i Kronstadt (Petersburg), Viborg och Fredrikshamn blott 8 à 20 mil från gränsen mot svenska Finland, hade svenskarna sina i Stockholm och Karlskrona 80 à 100 mil därifrån. Å andra sidan uppvägdes detta av att de svenska hamnarna voro isfria tidigare om våren än de ryska. Medan sjöfarten i det inre av Finska viken då liksom nu kunde taga sin början först i maj månad, kunde de svenska hamnarna öppnas för sjöfart redan 1 à 2 månader tidigare. Därtill kom den allmänna fördel, som svenska flottan hade i de västliga vindar, som bruka kännetecknа Östersjön. Dock utjämnades detta i någon mån av att vindfrekvensen just under våren visar en ökning för ostliga vindar. Så länge Kronstadt förblev huvudbas för ryska flottan, kunde emellertid det sjöstrategiska läget icke sägas ha undergått någon avgörande förändring. Annorlunda blev förhållandet, om ryssarna flyttade sin flotta till Baltischport, såsom redan Peter den store planerat. Denna hamn blev isfri vid samma tidpunkt som de svenska örlogshamnarna och var så belägen, att den behärskade hela finländska sydkusten, samtidigt som den utgjorde en god bas för anfall på svenska ostkusten. Ehuru flera gånger ifragasatt kom denna flyttning dock aldrig att förverkligas under 1740- och 50-talen.[3]

---

[3] Augustin Ehrensvärds Defensionsplan för Finland $^{12}/_{7}$ 1766 (Krigsvet akad. tidskrift 1859). Svenske ministern i Petersburg Posses riksdagsberättelse 1755 (UH 1755—56: 16). Östman, Isförhållandena vid Sveriges kuster (Meddelanden från Statens Meteorologisk-hydrografiska anstalt 6: 6), s. 21. Östman, Vinden i Sveriges högre luftlager (Meddelanden från Statens Meteorologisk-hydrografiska anstalt 6: 3), s. 30. Rykatschew, Über den Auf- und Zugang der Gewässer des Russischen Reiches. Piccard, Beiträge zur physischen Geographie des Finnischen Meerbusens, s. 88 ff. Clemensson, Flottans förläggning till Karlskrona, s. 9.

För ett anfall landvägen lågo Fredrikshamn och Villmanstrand väl till, då de behärskade huvudvägarna mot den nya gränsen. Från Fredrikshamn förde den väg, som sedan urminnes tid tjänat som krigshärarnas vanligaste marschväg i Finland, den s. k. strandvägen eller »rikets väg» längs kusten från Viborg till Åbo, vilken passerade Kymmene älvs västra gren vid Abborrfors. Denna väg hade Löwen i sin försvarsplan 1738 betecknat som den för ryssarna fördelaktigaste, d. v. s. lättast framkomliga. Men det fanns även, som Löwen framhållit, en annan, övre väg, som från Viborg förbi Villmanstrand ledde över Kymmene älv vid Keltis till Tavastehus, varifrån man sedan kunde komma till Helsingfors. Denna väg var på sina ställen tämligen dålig och backig men likväl fullt användbar för en anfallande fiende. Slutligen fanns det en tredje mindre väg, som från Fredrikshamn ledde till Elimä och som genom bivägar stod i förbindelse både med strandvägen och med den övre vägen.[4]

Möjligheterna att etablera ett försvar vid den nya gränsen mot ett anfall längs dessa operationslinjer måste betecknas som synnerligen goda. Kymmene älv utgjorde i sig själv genom sin sträckning och sin beskaffenhet ett ypperligt naturligt hinder. Framflytande från norr till söder avskar den samtliga huvudvägar och erbjöd genom sitt strida lopp — inemot 40 forsar med en sammanlagd fallhöjd av c:a 60 m. —, sina i norr branta stränder och sin i söder relativt stora bredd en angripande fiende stora svårigheter. Överfartsställena voro visserligen ej så få, av vilka de för en anfallande fiende viktigaste voro de vid lilla Abborrfors, vid Anjala och vid Keltis. Men alla lämpade sig icke lika väl vid en invasion. Vid Keltis försvårades övergången sålunda av de branta stränderna. Bästa övergångs-

[4] Karta över Kymmenegårds län med Svenska Karelen samt en del av Savolax och Nyslotts län förfärdigad vid kongl. lantmäterikontoret 1743 (Topografiska kartsamlingen. Finska generalkontor nr 50, KrA.). Ungefärlig karta över en del av Savolax och Kymmenegårds län som utvisar ingångarne från ryska till svenska sidan samt ryska posteringarnes ställen mot Savolax. (Topografiska kartsamlingen. Finska generalkontor nr 51, KrA. Tryckt hos Juva III, s. 382). Nordencreutz' kartor över Kymmene älv och gränssjöarna samt södra delen av Savolax med anmärkningar och beskrivning $^{5}/_{4}$ 1750 (Tryckt hos Juva III, s. 413 ff.). Jfr vidare även Wallin. Suomen maantiet ruotsin vallan aikana, särskilt kartbilagorna.

stället var vid Anjala. Här borde alltså vara den naturligaste platsen för en huvudförsvarsställning. Å andra sidan var överfarten vid Abborrfors betydelsefull på grund av belägenheten vid strandvägen, ryssarnas sannolika huvudoperationslinje. Ett effektivt försvar av Kymmenelinjen var därför inte tänkbart utan tryggande av överfarten vid Abborrfors. Allt detta förutsatte dock, att fiendens angrepp icke sattes in vintertid. Under denna årstid var älven stundom frusen och underlättade då i stället för försvårade ett angrepp.[5]

Med hänsyn till belägenheten av ryssarnas baser måste man under frihetstiden alltid räkna med att fiendens huvudanfall skulle sättas in i de södra kusttrakterna. Därför talade ock den omständigheten, att de övre gränstrakterna, såsom Löwen särskilt framhållit, voro för glest bebyggda för att kunna försörja en armé. Men ett angrepp mot det inre av Finland var för den skull inte uteslutet. Sedan gammalt förde en väg från Nyslott i Savolax över St. Michel till Lahtis, där den sammanstötte med den övre Viborg-Tavastehusvägen, varjämte en väg från Randasalmi anknöt till denna nu nämnda huvudväg. Därjämte erbjöd det inre Finlands sjösystem och vattenvägarna från Saimen goda framkomstmöjligheter.[6] Från svensk synpunkt var det under sådana omständigheter särskilt ödesdigert, att Nyslott genom Åbofreden blev ryskt och att sjön Saima nu inte längre tillhörde Finland uteslutande. Därigenom öppnades vägen för ett ryskt angrepp mot det inre av Finland. Med hänsyn härtill var den nya gränsen ännu mycket mera oförmånlig och svår att försvara än den gamla.[7] På svenskt håll

---

[5] Nordencreutz' anmärkningar och beskrivningar till kartan över Kymmene älv $^{5}/_{4}$ 1750. Alfthan, Bidrag till kännedom af Kymmene älf. (Fennia 27: 3).

[6] Ungefärlig karta över en del av Savolax och Kymmenegårds län, som utvisar ingångarne från ryska till svenska sidan samt ryska posteringarnes ställen mot Savolax. Se även Wallin, a.a.

[7] Jfr ett uttalande av v. Döbeln från 1787 års fälttåg i Savolax: »Det är otroligt vad fördelar terrängen överallt ger fienden så väl i anseende till gränslinjens direction som ock i anseende till själva landet; vid alla defiléer och pass har fienden kommenderande höjderna å sin sida. Utan att ingå i detailler härom bör man endast betrakta kartan över ryska Finland, då ser man detta land vara ¼-del av en cirkel, vars centrum är Petersburg, vars båga är Kymmene älv och Saimasjön, försvarad av 3:ne

var man under fredsförhandlingarna 1743 också väl medveten om den fara, som här hotade, och man kämpade i det längsta, ehuru förgäves emot ryssarnas krav på Nyslott och tillträde till Saimen.[8]

Trots att den nya gränsen alltså i viss mån måste betecknas som ännu ogynnsammare än den gamla, kunde det dock rent allmänt alltjämt sägas, att ett krig i Finland gynnade en försvarare. Terrängförhållandena voro sådana, att de utsatte förbindelsetjänsten för stora påfrestningar och försvårade ett fientligt framträngande överhuvudtaget samt nästan omöjliggjorde ett användande av stora truppmassor.[9] Därför kunde även en jämförelsevis liten finländsk armé tänkas med framgång föra en uppehållande strid mot en inbrytande fiende. För ett effektivt försvar var dock den finländska armén otillräcklig. Med en styrka av normalt omkr. 9,000 man kunde den finländska armén icke trygga Finland mot Ryssland, som ägde en armé av i runt tal 200,000 man — låt vara att av dessa knappast mer än en fjärdedel, om än det, kunde nyttjas för ett angrepp på Finland.[10] Undsättning från Sverige blev under sådana omständigheter en ofrånkomlig sak. Då en dylik hjälp vid denna tid med hänsyn till de dåliga landkommunikationerna endast kunde lämnas sjövägen, var det nödvändigt att inneha någon del av den finländska kusten. Det var därför icke nödvändigt, att man innehade sydkusten, en dylik undsättning var även möjlig, om man alltjämt hade i sin hand större delen av Finlands

---

fästningar: Nyslott, Fredrikshamn och Villmanstrand. På $^1/_3$-radien förekommer fästningarne Kexholm och Viborg. Här minskas ryska defensionslinjen till 10 mil, men här ökas och faciliteras dess resurser 1000:de-tals.» Georg Karl von Döbelns berättelse om fälttåget i Savolaks 1789, utg. av Generalstabens krigshist. avdelning, s. 14 ff.

[8] Se plenipot. i Åbo skrivelser till Kungl. Maj:t och kanslipresidenten juni—aug. 1743 (Muscovitica) samt rådets protokoll i utrikesärenden för samma tid.

[9] Ursyn-Pruszynski, Finnland. Eine militärgeographische Studie, s. 6 och 17.

[10] Beträffande Rysslands försvarskrafter se Keiths Projet de campagne 1749 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 472 ff.); v. Liewens finländska reseberättelse $^{12}/_6$ 1750 (Tosterupsaml. vol. 48); Ehrensvärds Defensionsplan för Finland $^{12}/_7$ 1766; v. Stein, Geschichte des russischen Heeres, s. 113 ff. För uppgiften om finländska armén jämför framställningen om försvarsväsendets tillstånd s. 53 ff.

västkust. Från Björneborg ledde exempelvis en god, naturlig och för större trafik lämplig väg till Tavastehus, varifrån vägar sedan utgingo både i sydlig, östlig och nordlig riktning.[11] Men givetvis måste ett fientligt besittningstagande av sydkusten till ytterlighet försvåra en undsättning från Sverige, allra helst om fienden behärskade Åland.

Liksom en svensk undsättningsexpedition till Finland måste försiggå över Bottenhavet, var för ett ryskt anfall på det egentliga Sverige sjövägen den naturligaste. Det i norra Finland jämförelsevis dåligt utvecklade vägnätet, de långa förbindelselinjerna och överhuvudtaget svårigheterna att försörja en armé i de glest bebodda trakterna norrut gjorde ett anfall landvägen längs Bottniska viken till ett både omfattande och vanskligt företag. I än högre grad än när det gällde Finland måste därför försvaret av det egentliga Sveriges ostkust bygga på flottan. Detta ägde sin tillämpning även för det fall, att Danmark utgjorde angriparen.

Ett ryskt angrepp mot det egentliga Sverige kunde sättas in över Finland men också direkt från de estländska baserna. Därvid trädde Åland och Gotland i förgrunden. Genom sitt läge spelade de vid ett sådant angrepp rollen av stödjebaser för angriparen och framskjutna försvarspositioner för försvararen.

Ålands betydelse för krigföringen sammanhängde med dess karaktär av på en gång en naturlig landbrygga över från Finland till Sverige och lås för Bottenhavet.[12] Över Åland kunde ett anfall riktas mot Stockholm, och från Åland kunde en fiende störa, för att inte säga omöjliggöra trupptransporter från Sverige till Finland.

Gotlands betydelse för Sveriges försvar under äldre tid berodde på dess centrala läge i norra Östersjön, en ställning närmast jämförbar med Bornholms i det södra Östersjöbäckenet. Från Gotland behärskades sjöfarten på Rigabukten och Finska viken men även på Bottniska viken, särskilt dess södra del. I krigstid utgjorde ön vidare en utomordentlig operationsbas, icke minst för angrepp på den svenska ostkusten.[13]

---

[11] Wallin, a.a., särskilt kartbilagorna.

[12] Ursyn-Pryszynski, a.a., s. 5.

[13] Clemensson, a.a., s. 7.

Så länge Gotland varit danskt, hade det spelat en viktig roll i den danska inringningspolitiken gentemot Sverige. Det var därför företrädesvis av strategiska skäl, som Sverige i Brömsebrofreden inriktat sig på att få ön i sin ägo. Sedan Gotland övergått till Sverige och det svenska Östersjöväldet tagit fastare form, minskade öns militära betydelse. Först med den olyckliga utgången av det stora nordiska kriget förändrades på nytt Gotlands militärpolitiska ställning. Den yttre försvarslinjen var uppriven, och Gotland befann sig nu i ett nära nog lika utsatt läge som Finland. Samtidigt ökades dess strategiska betydelse för Sverige i och med Rysslands framträngande till Östersjön.

För Västsveriges försvar hade freden sluten efter det stora nordiska kriget icke medfört samma genomgripande förändringar som för östgränsen. Förutsättningarna för ett fientligt angrepp på västra Sverige voro i stort sett desamma som förr. Nu liksom tidigare kunde Danmark, som här närmast kom ifråga som angripare, rikta ett dylikt anfall från de danska öarna och från Norge.

I Norge hade Danmark till sitt förfogande en hel rad av gränsfästen, vilka både utgjorde ett skydd mot Sverige och vid behov kunde tjäna som baser för ett angrepp. Den viktigaste av dessa var Fredrikstens fästning vid Fredrikshald. De svenska gränsfästningarna åter mot Norge voro få och obetydliga. Längst i norr funnos till Jämtlands och Härjedalens försvar två mindre befästningar, Järpens och Långå skansar, och längre söderut Eda skans i Värmland. För övrigt funnos några fästningar icke på närmare håll än vid Göteborg. Trots detta maste förutsättningarna för ett försvar av gränsen mot Norge betecknas som ganska gynnsamma. Terrängförhållandena voro i det stora hela till försvararens fördel och antalet lämpliga vägar, som förde mot gränsen, var litet. Mot Jämtland liksom mot Härjedalen och Dalarna fanns sålunda blott en enda infallsväg att tillgå för vardera området. Något bättre ställt var det med vägnätet längre söderut. Men även om vägförbindelserna här voro jämförelsevis många, erbjödo få av dessa vägar framkomstmöjligheter för en infallande fientlig armé. För Bohusläns och Dalslands del hade man sålunda blott att räkna med tre anfallslinjer: från norska kusten över Svinesund till Uddevalla, från

Enningedal i sydligaste Norge genom det inre av Bohuslän till Uddevalla och slutligen från norska gränsen till Västra Ed i Dalsland, varifrån vägar sedan ledde ned genom Dalsland till Vänersborg och genom Sörbygden till Uddevalla. Av dessa tre huvudvägar medgav blott den förstnämnda framforsling av artilleri och tross, och denna var ändå jämförelsevis svårframkomlig, »couperad vid vart steg, som man gör, genom naturliga gravar, dälder, åar och bäckar Eggers». Härigenom reducerades antalet anfallslinjer praktiskt taget till en, eftersom huvuddelen av hären måste taga vägen över Svinesund. Visserligen kunde infanteri och kavalleri föras fram längs de andra huvudlinjerna, men på grund av de stora proviantering ssvårigheterna behövde man knappast befara något allvarligt angrepp från dessa håll. Möjligheten att i Bohuslän hejda en landvägen infallande fiende voro alltså goda. Ja, även i händelse av att detta anfall kombinerades med ett angrepp från sjösidan, hade försvararen en fördel i den rikt utbildade skärgård, som utmärker västkusten invid Bohuslän, då Danmark till skillnad från Ryssland saknade en mera betydande galärflotta.[14]

Helt annorlunda var förhållandet med Skåne. Dess kuster voro lätta att landstiga på, det var ett flackt land, försett med många goda vägar i både väst-östlig och syd-nordlig riktning, därtill beläget nära intill de danska huvudbaserna.[15] Till skydd mot ett angrepp från Danmark funnos i Skåne två huvudbefästningar, Malmö och Landskrona fästningar. Av dessa ansågs Landskrona äga det största värdet på grund av sitt ur fortifikationssynpunkt förträffliga läge, och redan under Karl XI:s tid hade man här planerat en huvudfästning mot Danmark.

---

[14] Gränskarta mot Norge nr 24 (Topografiska kartsamlingen, KrA). Vägkarteboken 1743 (Topografiska kartsamlingen. Sverige. Kommunikationsk. Detalj N:o C, KrA). Deduction över defension för Jämtland och Härjedalen av Bergh och Cronstedt $^{22}/_{3}$ 1744 (Militärgeografi. Sverige. Riksgränsen mot Norge, KrA) Eggers Journal över en resa till norska gränsen på uppdrag av v. Rosen $^{17}/_{10}$ 1743 jämte betänkande över avenuernas och passens förmåner och nackdelar $^{20}/_{10}$ 1743 (Militärgeografi. Sverige. Riksgränsen mot Norge). A. M. Arbins betänkande till v. Rosen $^{9}/_{10}$ 1743 (Krigshandl 1743—44. Brev till v. Rosen, KrA). Burstad, Historisk oversigt over den norske haers organisation og udvikling siden dens oprettelse i 1628 indtil nutiden (Norsk Milit. Tidsskr. 1901), s. 30 ff.

[15] Vägkarteboken 1743.

Vad slutligen Pommern angick, var det i försvarshänseende i viss mån jämförbart med Finland. Liksom Finland var Pommern för förstärkningars erhållande från Sverige hänvisat till sjövägen. Å andra sidan var försvarsproblemet för Pommerns del så till vida enklare, som Preussen — den makt som i detta fall närmast kunde tänkas som angripare — saknade en örlogsflotta. Därjämte hade Pommern till skillnad från Finland en jämförelsevis stark fästning, Stralsund.

II. Försvarsväsendets tillstånd.

Efter kriget med Ryssland befann sig det svenska försvarsväsendet självfallet icke i bästa skick. För det första hade kriget slukat mycket folk[16], mindre genom förluster i drabbningar än genom sjukdomar, förorsakade av dåliga sanitära förhållanden och brist på livsmedel. Vidare hade kriget medfört stora materiella förluster i vapen, munderingspersedlar och annan utrustning. Sämst beställt var det med den finländska krigsmakten. Detta var helt naturligt. Det var ju inte blott så, att den finländska hären tagits i anspråk i dess fulla utsträckning, medan de svenska regementena blott delvis fått rycka i fält. Framför allt hade Finland till skillnad från det egentliga Sverige utgjort krigsskådeplats. Landet hade förhärjats genom egna och fientliga truppers framfart, svår missväxt och kreaturspest.[17] Därför kunde Finlands försvarsväsende inte omedelbart återställas i sitt förra skick. Men ändå kom denna återhämtning att försiggå så snabbt, att de finländska regementena efter ett halvår proportionellt sett uppgingo till nästan samma numerär som motsvarande svenska.[18]

I första hand berodde väl detta på indelningsverkets karaktär, som även vid en kraftig åderlåtning av folkstammen medgav upprättande av en ny här inom jämförelsevis kort tid.[19] Men

[16] Mankell uppger avgången på folk till 50.000 man, en uppgift som torde få betecknas som åtskilligt överdriven. Mankell, Anteckningar rörande finska arméns och Finlands krigshistoria I, s. 259.

[17] Malmström, a.a. II, s. 417, Juva II, s. 32.

[18] För Sverige utgjorde bristen på folk 25 %, för Finland 32,9 %.

[19] Häggman, a.a., s. 58.

väsentligen medverkade härtill, att tidsomständigheterna ej voro sådana, att man i lugn kunde avvakta en förbättring av arméns tillstånd utan måste forcera utvecklingen. Efter freden i Åbo hotades Sverige av krig från Danmark, vilket tvingade till rustningar, och sedan denna fara försvunnit och den svenska krigsmakten satts på fredsfot, hindrades den finländska på grund av faran från Ryssland att reducera styrkan på ett sätt, som bättre skulle svarat mot Finlands dåvarande inre förhållanden.[20]

Tillståndet av den svenska och finländska krigsmakten till lands framgår bäst av den berättelse, som krigskollegium avgav i dec. 1743 i samband med att arvfursten Adolf Fredrik besökte kollegiet.[21] I denna berättelse[22] lämnas en allmän exposé över svenska krigsmakten till lands, hur denna är organiserad ifråga om kavalleri, infanteri och artilleri, hur fästningarna äro beskaffade och var de äro förlagda, vilka faktorier som finnas, och hur stor den årliga vapenproduktionen är m. m. Bland bilagorna till denna berättelse återfinnes även en förteckning på samtliga indelta och värvade regementen i Sverige och Finland med uppgifter på deras dåvarande styrka. För överskadlighetens skull sammanställas dessa styrkeuppgifter i följande tabellform.

Infanteri	*Verkliga*	*Sjuka*	*Vakanta*	*Summa*
Sverige	11,366	4,130	2,382	17,878
Finland	4,252	325	1,889	6,466
Värvade	5,462	476	1,862	7,800
Summa	21,080	4,931	6,133	32,144

Kavalleri och dragoner	*Verkliga*	*Sjuka*	*Vakanta*	*Summa*
Sverige	7,617	198	89	7,904
Finland	1,976	161	88	2,225
Summa	9,593	359	177	10,129

[20] Jfr Juva II, s. 32.

[21] Se härom Steckzén, Krigskollegii historia II, s. 135 ff.

[22] Krigskollegii berättelse till Adolf Fredrik $^{30}/_{12}$ 1743 finnes i original i UUB, signum L 319. Emellertid saknas där bilagan om infanteriets styrka. Denna påträffas däremot i en avskrift av Krigskollegii berättelse i prästest. arkiv K 9, RA.

Artilleri	*Verkliga*	*Sjuka*	*Vakanta*	*Summa*
Sverige	2,202	145	133	2,480[23]
Finland	—	—	477	477
Summa	2,202	145	610	2,957

Hela rikets krigsmakt	*Verkliga*	*Sjuka*	*Vakanta*	*Summa*
Den indelta	27,413	4,959	5,058	37,430
Den värvade	5,462	476	1,862	7,800
Summa	32,875	5,435	6,920	45,230

Av ovanstående framgår med all tydlighet, att den svenska armén vid denna tid långt ifrån var fulltalig. För den indelta armén uppgick bristen till 13,5 % och för hela krigsmakten till lands till 15,3 %. Under åren före kriget hade man för att skaffa pengar till en generalförrådskassa tillåtit vakanser i stor utsträckning mot erläggande av en viss avgift, för infanteriet sålunda enligt krigskollegii uppgift högst 150 man per regemente. En beräkning på denna grundval ger vid handen, att vakanserna år 1743 i och för sig inte voro onormalt höga. Men tar man i betraktande, att vakanserna för hela krigsmakten år 1740 stannade vid 3,8 %[24] ter sig saken mera anmärkningsvärd. Omedelbart efter kriget tillät man nämligen, som i det följande skall visas, icke vakanser emot en dylik ekonomisk ersättning. Tvärtom nödvändiggjorde nu de hotande rustningarna i Danmark, att armén hölls i krigsberedskap. Man måste därför antaga, att dessa vakanser på ett eller annat sätt voro ett utslag av krigets verkningar, antingen så att befolkningen helt enkelt inte kunde prestera så stor härstyrka, som var föreskrivet[25] eller att den på grund av krigströtthet eller

[23] I denna siffra är även inberäknad 191 man i Pommern.

[24] Beräknat på grundval av de sifferuppgifter, som lämnas i krigskollegii riksdagsberättelse 1740. (UH 1740—41: 24).

[25] Detta motsäges i varje fall inte av de uppgifter, som föreligga om de demografiska förändringarna under kriget. Från 1741 till 1743 nedgår befolkningssiffran för det egentliga Sverige från 1,711,525 till 1,676,056. Under år 1743 utgör dödlighetsöverskottet icke mindre än 13½ pr 1000 invånare, medan det två år senare redovisas ett födelseöverskott till samma siffra. Denna nedgång i befolkningstalet motsvaras av en tillbakagång i

av andra orsaker medvetet saboterat myndigheternas ansträngningar. Tar man därtill hänsyn till det stora antalet sjuka, måste läget betecknas som föga gynnsamt. Bristen på folk uppgår därvid till icke mindre än 26,9 % för den indelta armén och till 27,3 % för hela krigsmakten till lands. Med andra ord ej fullt 3/4 av krigsmakten till lands var disponibel i händelse av krig.

Vad beträffar arméns beväpning och övriga utrustning lämnar krigskollegii berättelse i dec. 1743 mycket ofullständiga uppgifter. Uppenbarligen har emellertid tillgången inte varit tillräcklig för att fylla behoven. Under några av fredsåren mot slutet av 1730-talet hade gevärstillverkningen enligt krigskollegii berättelse uppdrivits så, att hela armén kunde förses med en dubbel omgång gevär, men redan före kriget hade detta förråd minskats[26], och under kriget hade ytterligare ett stort antal vapen gått förlorade.[27] Man torde därför kunna räkna med att det efter kriget rått en verklig brist på vapen, något som bestyrkes därav, att tillgången på vapen ännu år 1746 ej på långt när motsvarade behovet.[28] Arméns munderingspersedlar befunno sig ej heller i fullgott skick. Särskilt illa ställt var det med de finländska trupperna. Både dragoner och infanterister måste efter kriget i stor utsträckning nybeklädas, varvid rusthållarna själva delvis fingo vidkännas kostnaderna.[29] Men även de svenska regementenas utrustning var bristfällig, vilket framgår av rapporterna från och till överbefälhavaren för armén i samband med mobiliseringen mot Danmark.

---

ekonomiskt avseende med åtföljande sänkning i levnadsstandarden. E. Heckscher, En befolkningsstatistik från det adertonde århundradets första hälft. (Nationalekon. Tidskrift 1933), s. 133 ff. E. Heckscher, En mätare på svenska folkets välståndsutveckling. Den mantalsskrivna befolkningen 1634—1820. (HT 1933), s. 365 ff. Krigets allmänna verkningar får dock icke överdrivas. Uppgifterna från 1730-talet visa, som Heckscher framhållit, att det här snarast rör sig om kulminationspunkten i en längre kris. Icke heller får man överdriva krigets verkningar på den yngre manliga befolkningen, då befolkningsminskningen av allt att döma fördelat sig tämligen jämnt över alla årsklasser. Örström, Om manspillan i krig (Statsvet. Tidskr. 1899), s. 399 ff.

[26] Avgången före kriget utgjorde 31,000 gevär. Krigskoll. berättelse 1743.

[27] 17.000 musköter gingo förlorade.

[28] Se krigskollegii riksdagsberättelse 1746 (UH 1746—47: 32).

[29] Juva II, s. 34.

Det svenska artilleriet hade under frihetstidens första decennier genomgått en snabb utveckling, så att det i tekniskt avseende gott och väl kunde mäta sig med andra länders; ja, det artilleristiska system, som Cronstedt uppfunnit, hade t. o. m. tagits till mönster i utlandet.[30] Även artilleriet hade lidit förluster i kriget. Enbart vid Helsingfors' kapitulation hade 36 lätta kanoner gått förlorade. Emellertid hade avgången i artilleripjäser huvudsakligen hänfört sig till det lätta artilleriet, medan det svåra artilleriet till största delen var i behåll.[31]

Det svenska befästningsväsendet befann sig vid denna tid i synnerligen dåligt skick. Under mobiliseringen mot Danmark omtalas halvfärdiga fästningsverk och uppruttnade kanonbatterier litet varstans.[32] Detta var följden av ett flertal samverkande ekonomiska och politiska orsaker. Under åren närmast efter det stora nordiska kriget, då försvarspolitiken följt rent defensiva linjer, hade fästningarna kommit att spela en jämförelsevis viktig roll. Av ekonomiska skäl hade man emellertid då inte beslutat något fästningsbygge i större skala med undantag för Stockholm. Under 30-talet åter hade försvarspolitikens förändring i offensiv riktning medfört ett ökat uppmärksammande av de rörliga försvarsmedlen, medan intresset för det fasta försvaret mattats. Allt detta hade lett till fästningsväsendets stagnation och tillbakagång.

Vad beträffar flottans tillstånd efter kriget låter det sig ej så lätt fastställas. Källmaterialet lägger här vissa svårigheter i vägen för ett bestämt omdöme, då ingen sammanfattande tablå finnes. Man är i stället hänvisad till att från olika håll sammanföra uppgifter, vilka hänföra sig till skilda tider och därför icke ge en fullständig bild av flottans storlek i fartyg, dessas tillstånd eller besättningarnas antal vid en bestämd tidpunkt. För den egentliga örlogsflottan i Karlskrona och eskadern i Göteborg finnas sålunda uppgifter från hösten 1713. Ifråga

---

[30] G. Carlsson, a.a. s. 85; Hammarskiöld, Carl Cronstedt och hans »snabbskjutande kanoner», s. 40.

[31] Krigskollegii berättelse $^{31}/_{12}$ 1743.

[32] Nordenberg till Wrangel $^{23}/_{9}$ 1743. (Krigshist. saml. Överbefälhavarnes över Bohusländska armén brevväxling vol. 8) Landshövding Cederstrand till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ 1743. (Landshövdingens skrivelser. Hallands län). Fältmarskalk H. J. Hamilton till Kungl. Maj:t $^{1}/_{10}$ 1743 jämte bilaga.

om eskadern i Stockholm har man däremot blott uppgifter på besättningarna från aug. 1743; för att få reda på fartygens antal och tillstånd måste man gå till Stockholmskommissariatets riksdagsberättelse 1746, där uppgifterna hänföra sig till *hela* år 1743.

Huvudflottan i Karlskrona uppgavs i sept. 1743 till en ej föraktlig styrka.[33] Sålunda redovisade myndigheterna därstädes en tillgång av 21 linjeskepp, 5 fregatter, 3 briganliner, 2 bombkitsar, 9 lastdragare och mindre fartyg, allt som allt 205 fartyg. Tyvärr existerade denna flotta till stor del blott på papperet. För att exempelvis uppnå antalet 21 linjeskepp hade man inräknat två fartyg, som ännu ej voro färdigbyggda, och två ålderstigna tidigare kasserade skepp, vilka nu iståndsatts på nytt. I själva verket voro högst 12 à 14 linjeskepp fullt sjödugliga, medan resten frånsett de under byggnad varande två fartygen visserligen rapporterades som sjödugliga men samtliga dock krävde reparationer i större eller mindre utsträckning. Emellertid torde man kunna räkna med att omkr. 20 fartyg i yttersta nödfall skulle kunnat utrustas mot en fiende. Men värdet av en dylik linjeflotta var ytterst problematiskt, helst som de flesta fartygen voro av synnerligen hög ålder; icke mindre än 7 av dessa linjeskepp hade byggts i slutet av det föregående århundradet. Av de 5 uppgivna fregatterna voro blott 3 i fullgott skick. Den direkta förlusten genom kriget uppgick till ett linjeskepp och en fregatt, varjämte en fregatt kasserats.[34] I gengäld hade sedan 1740 tillkommit ett linjeskepp och en fregatt, varjämte 2 linjeskepp voro under byggnad.

Stockholmseskadern räknade efter kriget[35] 2 lätta fregatter, 1 brigantin, 1 bombkits, 24 galärer, 7 halvgalärer jämte mindre fartyg, allt som allt 56 fartyg. Av vad det bristfälliga materialet ger vid handen ha samtliga dessa åtminstone ifråga om de större fartygen befunnit sig i gott stånd. En jämförelse med tillgången före kriget visar en ej oväsentlig minskning. Till

---

[33] Varvskontoret i Karlskrona till amir.kollegium $^{14}/_{9}$ 1743. (Amir.koll. inkomna handlingar).

[34] Fregatten Örnpris, som 1743 anges som kasserad, hade dock av DD inte medräknats i 1734 års plan.

[35] Stockholmskommissariatets riksdagsberättelse 1746. (UH 1746—47: 33).

en del hade denna direkt förorsakats av kriget, då icke mindre än 1 fregatt, 1 brigantin och 3 galärer gått förlorade i samband med sjöexpeditionerna mot ryssarna. Därjämte hade genom kassering eller på annat sätt avgått 2 fregatter och 2 galärer.[36] Denna förlust hade i någon mån ersatts genom tillkomsten av 1 ny brigantin, 1 galär och 2 halvgalärer, ehuru nyförvärven inte kunde uppväga avgången.[37]

Göteborgseskadern hade under krigsåren ej undergått någon större förändring. Denna bestod i okt. 1743 av 1 linjeskepp, 2 svåra fregatter, 1 brigantin, 4 galärer, 3 halvgalärer samt mindre fartyg, vilka alla rapporterades i stånd att ga till sjöss. när så erfordrades.[38]

Tagen i dess helhet uppgick flottan alltså till något mindre styrka än före kriget. I förhållande till den i 1734 års plan beräknade tillgången på fartyg hade styrkan däremot undergått en ökning.[39] Denna uppgick till 1 linjeskepp, 2 fregatter,

[36] Fregatten Reval hade redan 1734 av DD angetts som oduglig, fregatten Thure överförd till örlogsflottan i Karlskrona. Galärerna Lucretia och Svärdfisken inräknas ej i 1734 års plan.

[37] Stockholmskommissariatets riksdagsberättelse 1746. År 1746 nämnes även 4 »furufregatter» såsom tillkomna efter 1740; dessa räknas emellertid senare som lastdragare och böra lämpligen ej ingå under lätta fregatter.

[38] Amiralitetskansliet i Göteborg till G. F. von Rosen $^{13}/_{10}$ 1743. (Amiralitetskansliet i Göteborg avgångna brev och ordres 1743 samt Brev till von Rosen.) Här nämnas ej linjeskeppet Sparre och galären Greve Cronstedt men torde ändå ha ingått i flottstyrkan 1743, såsom framgår av 1740 års riksdagsberättelse. En galär befann sig under byggnad.

[39] Linjeskepp. Nybyggt: Friedericus Rex. Göta och Pommern kasserade 1734 men nu åter i tjänst. Avgångna: Öland och Sverige. Därtill 2 st. under byggnad.

Fregatter. Nybyggda: Fama, Carlsberg, Ulriksdal. Ombyggd: Snappupp (f. d. echaloup). Avgångna: Svarta Örn, Ulriksdal.

Brigantiner. Nybyggda: Castor, Pollux, Hedvig. Avgångna: Ekorren.

Bombkitsar. Nybyggda: Åskedunder, Tordön, Ljungelden.

Galärer. Nybyggda: Adlerfelt, De la Gardie, Banér, Lagerberg, von Löwen, Åkerhielm, Nordenstråhle, Greve Taube, Greve Gyllenborg, Greve Cronstedt. Avgångna: Flink och färdig, Näsvis, Nordenstråhle. Därtill 1 under byggnad.

Halvgalärer. Nybyggda: Stören, Cabeljau, Svärdfisken, Delphin, Diana.

Pråmar och lastdragare ha här ej upptagits.

Vid beräkning av ovanstående ha till grund lagts amiralitetskollegii och kommissariatens riksdagsberättelse 1734, Varvskontorets skrivelse till amir.-koll. $^{14}/_{9}$ 1743, Stockholmskommissariatets riksdagsberättelse 1746, amiralitetskansliets i Göteborg skrivelse till von Rosen $^{13}/_{10}$ 1743.

2 brigantiner, 3 bombkitsar, 7 galärer och 5 halvgalärer, under det att 1734 års plan förutsatt en ökning av 4 linjeskepp, 2 svara fregatter, 5 brigantiner, 7 bombkitsar, 23 galärer och 7 halvgalärer. Den flottplan, som 1734 års riksdag uppgjort, och som enligt programmet skulle ha verkställts på 4 à 5 år, hade således inte tillnärmelsevis blivit genomförd. Men inte nog därmed, att flottans fartygsantal alltjämt kraftigt underskred den siffra, som fastställts i 1734 års plan, den förbättring som trots allt redovisades, var mera skenbar än verklig. Detta gällde särskilt linjeflottan, där nybyggnaderna inte ens svarade mot avgången utan man måste låta ett oproportionerligt antal föraldrade eller rentav kasserade fartyg kvarsta för att dölja bristen.[40] Endast ifråga om galärflottan kan man tala om en kvalitativ och kvantitativ förbättring under perioden 1734—43, ehuru denna ej heller kan anses som särdeles betydande.[41]

Med utgångspunkt från 1734 års plan var alltså flottan otillräcklig för att kunna lösa de uppgifter, som ålades den. Någon sådan avgörande förbättring hade heller ej inträtt i Sveriges sjömilitära läge, att detta skulle kunna motivera ett avsteg från planen, vilket skulle inneburit en reducering av den avsedda flottstyrkan. 1734 års plan skulle alltjämt komma att utgöra normen för svensk flottpolitik.[42]

Det största bekymret beredde dock efter kriget inte fartygens beskaffenhet och flottans svaga numerära styrka. Det för ögonblicket mest betänkliga var nedgången i fartygens besättningsantal. Redan vid krigets början hade flottans operationer lamslagits genom de svåra sjukdomar, som då utbröto bland manskapet, och detta kom i fortsättningen att utöva ett avgörande inflytande på den svenska flottans uppträdande i kriget. En viss förbättring i detta avseende torde emellertid ha inträtt mot krigets slut, såsom framgår av tillgängliga besättningslistor för juni 1743, då örlogsflottans effektiva besätt-

---

[40] Det torde även observeras, att i det ovan angivna antalet även inräknats 2 linjeskepp och 1 galär, som ännu befunno sig under byggnad.

[41] Jfr Unger, a.a. III, s. 106.

[42] Jfr exempelvis Varvskontorets i Karlskrona skrivelse till amir.koll. $^{14}/_{9}$ 1743, där det talas om brist i styrkan enligt planen.

ning nästan uppgick till det dubbla antalet mot i augusti 1741.[43] Men alltjämt var bristen på folk stor, så att man knappt kunde göra räkning på mera än $^1/_3$ av den styrka, som enligt kontrakter och förordningar borde finnas.[44] Och omedelbart efter krigets slut försämrades läget ytterligare. Återigen tog epidemien fart, manskapet insjuknade i massor, och de baracker, vilka fingo tjäna som sjukhus, överfylldes av sjuka.[45] Nedgången i flottans besättningsantal var nära nog katastrofal. Från juni till augusti minskade sålunda antalet tjänstdugliga från 4,243 man till 3,531 man, och i oktober hade antalet ytterligare sjunkit till 3,416 man.[46] Vilken inverkan detta fick på flottans stridsduglighet skall emellertid diskuteras i ett annat sammanhang.

III. Sverige hotas av krig från Danmark.

Försvarsåtgärder.

För att få fred med Ryssland hade Sverige nödgats gå med på en ny stympning av Finland. Men detta var inte det enda villkoret för fred. I preliminärfreden den 16 juni 1743 hade Sverige även måst lova att till tronföljare taga den ryska kejsarinnans skyddsling, furstbiskopen av Lybeck, Adolf Fredrik av Holstein-Gottorp. Redan en vecka senare, den 23 juni, infriades detta löfte, då ständerna valde Adolf Fredrik.

För Danmark innebar denna utgång ett svårt nederlag. Från dansk sida hade man i det längsta hoppats på att den danske kronprinsen skulle utses till Sveriges tronföljare, då bondeståndet under ett tidigare skede av valstriden uttryckligen valt honom och de andra ständen sagt sig under vissa förbehåll

---

[43] Den 8 aug. 1741 uppges de sjukas antal till 2.382 man, de friskas till mindre än 2.000 man (Malmström, a.a. III, s. 9), den 20 juni 1743 utgöra de friska 4.243 man och de sjuka 801 man. (Flottans handlingar. Avd. B vol. 21. Sjöexpeditioner 1743—1744).

[44] För örlogsflottan i Karlskrona inalles 13.330 man. (UH 1740—41: 24).

[45] Amir.koll. till Kungl. Maj:t 30 juli 1743, Amiral Taube till Kungl. Maj:t 31 juli 15 aug. 1743. (Sjöexpeditioner 1743—44. Flottans handlingar B 21).

[46] Generalförslag $^{20}/_6$, $^4/_8$ och $^{11}/_{10}$ 1743.

även vilja göra detsamma. Den omständigheten att Adolf Fredrik nu blivit Sveriges tronföljare gjorde inte bara slut på de förhoppningar om en framtida union mellan de nordiska länderna, som varit knutna till den danske kronprinsens kandidatur. Med en holsteinare på Sveriges tron kunde Danmark även befara ett återupplivande av den farliga politiska konstellation, som utmärkt senare delen av 1600-talet. Detta ville den danska regeringen till varje pris undvika. På två vägar försökte den att få en ändring till stånd, genom att fasthalla vid det tidigare preliminära valet av danske kronprinsen och genom att söka utverka garantier mot att Sveriges konung skulle komma att inneha den hertigliga delen av Holstein.[47]

För att ge eftertryck åt sina fordringar hade den danska regeringen redan på ett tidigt stadium vidtagit rustningar mot Sverige. Då den svenska regeringen avvisade de danska anspråken i tronföljdsfrågan och inte var i stånd att lämna de önskade garantierna beträffande Slesvig-Holstein, tillspetsades situationen snabbt. Danmark övervägde nu allvarligt att tillgripa krig mot Sverige. Åtgärder vidtogos för en landstigning i Skåne, chefer för de danska och norska armékårerna utsågos, och krigsplaner uppgjordes. Enligt generalitetets ursprungliga plan skulle första stöten riktas från Danmark, men denna plan ändrades senare därhän, att fientligheterna skulle öppnas från Norge. Den norska hären skulle alltså först inrycka i Bohuslän, varefter anfallet på Skåne skulle igångsättas. Slutgiltigt fastställdes denna angreppsplan den 21 september vid en överläggning om det förestående kriget, där konungen, ministrarna, generalerna och cheferna för flottan närvoro. Allt var nu förberett för ett krig.[48]

På svensk sida var man icke okunnig om vad grannen förehade. Ifrån Köpenhamn sände Tessin ingående rapporter om danskarnas rustningar. Från landshövdingarna och de militära befälhavarna i de svenska gränslandskapen åt Norge inlöpte samtidigt underrättelser om norrmännens rörelser, varvid noggranna och — som det förefaller — riktiga styrkeupp-

[47] Malmström, a.a. III, s. 190 ff. Holm, Danmark-Norges Historie II, s. 223 ff.

[48] Holm, a.a. II, s. 229 ff.

gifter lämnades.[49] I detta läge sökte den svenska regeringen besvärja den hotande faran genom att gå fram på flera olika linjer: direkta underhandlingar med Danmark, försök att utverka hjälp från andra makter dels i form av diplomatisk påtryckning på Danmark, dels genom direkt undsättning av militär eller ekonomisk art, och slutligen mobilisering av den egna krigsmakten.

I slutet av juli befanns situationen så allvarlig, att man ansåg det nödvändigt att vidtaga omedelbara åtgärder för att möta det befarade angreppet från Danmark. Den 28 juli beslöt SU inhämta rådets yttrande om försvarsverkets iståndsättande i Skåne och Bohuslän. Rådet remitterade ärendet till defensionskommissionen.[50] Denna gick till verket med anmärkningsvärd skyndsamhet och kunde redan en vecka senare framlägga en plan till rikets försvar mot Danmark. Enligt planen[51] skulle huvudparten av armén koncentreras till Skåne och Bohuslän, där det danska angreppet i första hand väntades. Sedan kommissionens förslag efter smärre ändringar godkänts av SU och Kungl. Maj:t, utfärdades generalorder om arméns och flottans mobilisering.[52] Redan i mitten av augusti voro truppförflyttningarna på allvar i gång. »Regementena marschera dagligen härifrån till Skåne och Bohuslän», skriver en person från Stockholm.[53]

Samtidigt gick man i författning om att sörja för truppernas proviantering och utrustning, och anstalter vidtogos för att sätta fästningarna i stånd, allt i enlighet med defensionskommissionens plan.[54]

---

[49] Se exempelvis landsh. Stobées skrivelse till Kungl. Maj:t $^{22}/_{8}$ 1743, Bilagan. (Landshövdingars skrivelser. Göteborgs och Bohus län).

[50] SU prot. $^{28}/_{7}$ 1743 (UH 1742—43: 2). Rådets prot. i krigsärenden $^{29}/_{7}$ 1743. Om defensionskommissionen se Malmström, a.a. III, s. 164.

[51] Defensionskommissionen till Kungl. Maj:t $^{4}/_{8}$ 1743 (Defensionskommissionen av den 27 sept. 1742. Concepter 1742—43).

[52] SU prot. $^{4}/_{8}$ 1743. (UH 1742—43: 2). Riksreg. i krigsärenden $^{6}/_{8}$ 1743.

[53] J. C. von Bahr till Nolcken $^{16}/_{8}$ 1743 (Nolckens samling). Även de finländska regementena kallades, som nämnts, under fanorna. För att inte finländarna, som nyligen burit krigets tunga, skulle alltför hårt belastas, beslöt man att i deras fall bruka den allra största försiktighet. SU prot. $^{4}/_{8}$ 1743.

[54] Defensionskommissionen till Kungl. Maj:t $^{4}/_{8}$ 1743, SU prot. $^{4}/_{8}$ 1743. Riksreg. i krigsärenden $^{9}/_{8}$ och $^{17}/_{8}$ 1743.

Även flottan fick order att sätta sig i försvarsstånd. Huvudflottan i Karlskrona och eskadern i Göteborg skulle enligt planen hållas segelklara till oktober månads slut, medan 15 st. större galärer ifrån eskadern i Stockholm skulle avga så snart som möjligt med full besättning och utrustning till Karlskrona för att där förläggas till örlogshamnens och stadens försvar.

Högsta befälet över krigsmakten under den förestående kampanjen skulle innehas av konungen personligen och näst under honom av Sveriges nye arvfurste Adolf Fredrik. Deras överbefäl blevo dock enbart av nominell natur. Den egentliga ledningen kom att utövas av amiralen och f. riksrådet Taube till sjöss och generalen och riksrådet G. F. von Rosen till lands såsom arméns högste chef. Tillsättandet av den senare posten blev en politisk stridsfråga av första rang. Kungl. Maj:t hade redan utsett fältmarskalken Hugo Johan Hamilton till chef för skånska armén och överbefälhavare till lands, och denne hade redan avrest till Skåne, då borgarståndet plötsligt inkom med förslag om att riksrådet v. Rosen skulle utses att föra överbefälet näst efter konungen och kronprinsen. Förslaget antogs av adeln, medan prästeståndet och bondeståndet motsatte sig det under hänvisning till att Kungl. Maj:t redan utnämnt överbefälhavare. Sedan konungen själv uttalat sin benägenhet för v. Rosens kanditatur, läto präste- och bondestånden emellertid sina betänkligheter falla, och den 13 sept. utnämndes riksrådet v. Rosen till arméns överbefälhavare.[56]

Förordnandet hade alldeles påtagligt en politisk bakgrund, vilket icke minst framgår av de ganska upprörda debatter, som föregingo det. Fältmarskalken Hamilton hade visserligen tidigare inte spelat någon betydande politisk roll och hade veterligen icke försvurit sig at något bestämt parti[57], men v. Rosen var en av hattarnas mera kända män, vars namn redan tidigare varit på tal i samband med överbefälet i kriget mot Ryssland. Att von Rosen även var en dugande militär, hade han tidigare

---

[55] Riksreg. i krigsärenden $^{6}/_{8}$ 1743.

[56] RAP $^{24}/_{8}$ 1743 s. 479 ff., $^{27}/_{8}$ 1743 s. 512, $^{7}/_{9}$ 1743 s. 630, $^{10}/_{9}$ 1743 s. 684, Borgarståndets prot. $^{27}/_{8}$, $^{30}/_{8}$ 1743, Prästeståndets protokoll $^{27}/_{8}$, $^{7}/_{9}$ 1743, Bondeståndets prot. $^{27}/_{8}$, $^{1}/_{9}$ 1743, Riksreg. i krigsärenden $^{13}/_{9}$ 1743.

[57] Jfr Uddgren, Karolinen Hugo Johan Hamilton. En lefnadsteckning.

givit prov på.[58] Med hänsyn till Hamiltons höga ålder — han var vid denna tid 71 år gammal — kunde därför förändringen i arméns högsta ledning icke betecknas som obetingat skadlig. Men det sätt, på vilket v. Rosen erhöll sitt förordnande, var inget gott omen för det militära samarbetet under den förestående kampanjen.

Det visade sig även snart, att Hamilton inte ville underordna sig v. Rosen. Icke blott de rent personliga motsättningarna lågo här hindrande i vägen, Hamilton hade även en väsentligt annan uppfattning av det militära läget än v. Rosen. Under sådana omständigheter såg sig Hamilton slutligen tvungen att avsäga sig befälet i Skåne.[59] Den bitterhet han därvid kände, kom honom att ge sin avskedsansökan en onödigt utmanande form, vilket föranledde synnerligen skarpa reflexioner i rådet. Det talades där t. o. m. om angrepp på konungens höghet och Riksens Ständers rätt, varvid RF § 14 vore tillämplig. Med hänsyn till rikets svåra belägenhet fann man det dock lämpligast att inte göra någon affär av saken, då detta kunde »förorsaka missnöje och missförstånd i armén».[60]

Under finska kriget, särskilt dess senare del, hade effektiviteten i krigföringen starkt lidit av ledningens bristande enhetlighet, av motsättningen mellan de politiska och de militära myndigheterna.[61] Denna erfarenhet hade man nu på ansvarigt politiskt håll delvis tillgodogjort sig. Man lägger märke till en strävan att icke instänga det militära initiativet inom alltför snäva gränser utan att tvärtom ge de militära myndigheterna en självständigare ställning än tidigare. Denna tendens till utvidgning av de militära maktbefogenheterna hälsades dock på militärt håll icke med odelad tillfredsställelse. Tvärtom finner man, att många militära chefer sökte erhålla så bindande instruktioner som möjligt av rådet och ständerna.[62]

---

[58] Malmström, a.a. II, s. 359, III, s. 163.

[59] Fältm. Hamilton till Kungl. Maj:t $^{1}/_{10}$ 1743.

[60] Rådets prot. i krigsärenden $^{6}/_{10}$ 1743.

[61] Malmström, a.a. III, s. 164.

[62] SU prot. $^{3}/_{9}$ 1743, rådets prot. i krigsärenden $^{23}/_{9}$ 1743, Wrangel till Kungl. Maj:t $^{31}/_{8}$ 1743. (Krigshist. samlingen. Överbefälhavarnas över Bohusländska armén brevväxling vol. 1), Kungl. Maj:t till Wrangel $^{1}/_{9}$ 1743 (Krigshist. samlingen. Överbefälhavarnas över Bohuslänska armén brevväxling vol. 7).

Detta var dock ej ägnat att förvåna. Det hänsynslösa förfaringssättet mot Lewenhaupt och Buddenbrock kunde ju icke undgå att hos mängen väcka eftertanke och bidraga till den allmänna flykten från ansvaret, som i mycket karaktäriserar tillrustningarna mot Danmark hösten 1743.

Kort tid efter det att frågan om arméns överbefäl avgjorts, åtskildes ständerna.[63] Den akuta konflikten med Danmark kom alltså inte att lösas under riksdagens ledning; både de diplomatiska och de militära avgörandena tillkommo på rådets ansvar. Alldeles utan inflytande blevo dock inte ständerna, eftersom de i flera frågor efterlämnat bindande direktiv.

IV. Det militära läget inför det danska angreppshotet hösten 1743.

Vilka utsikter till framgång hade da Sverige i ett krig mot Danmark hösten 1743? Vad till att börja med den dansk-norska armén angick, hade Danmark redan i början av juli omkr. 25.000 man marschfärdiga, varav 14,000 à 15,000 på Själland och 11.000 i Norge. Därjämte funnos starka reserver, då den samlade dansk-norska armén vid denna tid uppgick till inemot 70,000 man.[64]

Mot denna styrka kunde Sverige enligt defensionskommissionens beräkningar[65] uppställa en armé på 42,640 man. I detta antal hade kommissionen inte blott inräknat de svenska indelta och de värvade trupperna utan även 7 finländska regementen uppgående till 7,300 man. Med avdrag för de styrkor, som ansågos erforderliga för att fästningarna skulle få sina garnisoner och flottan sin besättning, beräknades den egentliga fältarmén uppga till följande: armén i Skåne 7,120 man infanteri, 3,500 man kavalleri, 360 man artilleri; armén i Bohuslän

[63] Den 12 september 1743. Malmström, a.a. III, s. 238.

[64] Holm, a.a. II, s. 225. Vaupell, Oplysninger om Haerens styrketal og Udgifterne til den i Aarene 1680 til 1896 (Dansk Milit. Tidskr. 1898).

[65] Defensionskommissionen till Kungl. Maj:t 4/8 och 5/8 1743 (Defensionskommissionens Concepter 1742—1743). Kungl. Maj:t till general Wrangel 0/8 1743 (Krigshist. handl. Överbefälhavarnes över Bohuslänska armén brevväxling vol. 7).

7,191 man infanteri, 2,853 man kavalleri, 180 man artilleri; armén i Värmland 686 man infanteri, 250 man kavalleri, 30 man artilleri; armén i Jämtland 1,018 man infanteri, 100 man kavalleri, 30 man artilleri; reservarmén i Stockholm 3,033 man infanteri, 1,000 man kavalleri, 768 man artilleri. Den samlade fältarmén skulle alltså uppgå till 19,078 man infanteri, 7,703 man kavalleri och 1,368 man artilleri.

Dessa siffror voro emellertid endast skenbart riktiga. I själva verket uppgick fältarmén enligt kommissionens egna kalkyler blott till 11,967 man infanteri, 7,703 man kavalleri och 1,368 man artilleri. De ovan angivna större styrkorna för fältarmén hade man erhållit genom ett slags dubbelt bokföringssystem, i det att vissa garnisonstrupper och en del besättningsmanskap tillhörande flottan även inräknats. Visserligen hade man utgått från att flottan längre fram mot vintern inte skulle kunna göra tjänst, då de dit anvisade trupperna alltså skulle bli disponibla för annat ändamål, och på samma sätt hade man funnit garnisonerna i Skåne vara projekterade så starka, att de utan olägenhet skulle kunna avvara något tusental man, om så skulle behövas. Men detta kunde inte överskyla det faktum, att kommissionen för att uppnå en något så när fulltalig fältstyrka måst reducera den styrka, som ansetts nödvändig för garnisonerna och flottan. Redan från början led planen alltså av en inre motsägelse i beräkningen av tillgången på och behovet av trupper.[66]

Härtill kom nu emellertid, att planen i stort sett vilade på oriktiga förutsättningar, i det att till grund för densamma lagts den styrka, som armén enligt kontrakt och förordningar borde uppgå till, inte den faktiska styrkan. För de värvade trupperna hade kommissionen visserligen tagit hänsyn till förefintliga vakanser och inte upptagit dessa trupper till högre siffra än vad de sista månadsrapporterna gåvo vid handen. Men ifråga om de indelta regementena hade kommissionen, ehuru den erkänt, att vakanser förekommo, ansett sig böra räkna med den fulla styrkan. Enligt dess mening voro nämligen vakanserna bland de indelta regementena så obetydliga,

[66] För armén i Skåne togos 1500 man infanteri av garnisonerna, 3320 man av galärbesättningarna, för armén i Bohuslän 1191 man av galärbesättningarna.

att de utan svårighet skulle kunna ersättas. Även de värvade trupperna skulle, hoppades kommissionen, kunna bringas i komplett stånd, fastän den maste medge, att förhållandena härtedde sig ogynnsammare.

Kommissionens förhoppningar om att vakanserna snabbt skulle kunna ersättas visade sig emellertid snart som en fullständig felbedömning av läget. Trots att regeringen omedelbart vidtog anstalter för att fylla bristen i arméns numerär[67], lyckades den nämligen inte att i någon nämnvärd grad minska antalet vakanser. Det förefaller snarare, som om bristen ökat, vartill väl bidrog den starka sjuklighet, som gjorde sig gällande inte blott vid flottan utan även vid armén.[68] Då överbefälhavaren v. Rosen i slutet av september gjorde ett överslag av tillgången på folk, fann han, att denna inte på långt när motsvarade defensionskommissionens beräkningar. Varken fästningsgarnisoner eller fältarmé uppgingo till full styrka. Delvis berodde detta på att några regementen, närmast de finländska, ännu inte hunnit fram, men framför allt tillskrev v. Rosen detta de talrika vakanserna och den starka sjukligheten. Den totala bristen efter planen uppskattade v. Rosen till 13,000 à 14,000 man. Fältarméns verkliga styrka beräknade han för Bohuslän till något mer än 3,000 man infanteri (någon siffra för kavalleriet nämnes icke), och för Skåne till 2,000 à 3,000 man infanteri samt 4,000 man kavalleri. Även om läget så småningom något förbättrades, torde den svenska fältarmén under 1743 års mobilisering mot Danmark aldrig ha överstigit 11,500 man.[69]

Redan en jämförelse mellan de styrkor Danmark-Norge i juli kunde disponera för ett angrepp och den mobiliserade svenska armén 2 ½ månad senare utvisar alltså en betydande överlägsenhet för den dansk-norska armén. Men till denna nume-

[67] Circulaire till landshövdingarna $^{5}/_{9}$ och $^{20}/_{9}$ 1743 (Riksreg. i krigsärenden). Rådets prot. i krigsärenden $^{24}/_{8}$, $^{8}/_{10}$ och $^{18}/_{11}$ 1743.

[68] Om vakanserna se v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{20}/_{9}$, $^{22}/_{9}$ 1743, v. Rosen till Stobée $^{1}/_{10}$ 1743; v. Rosen till Staël v. Holstein $^{18}/_{11}$ 1743 (v. Rosens registratur. Krigshandlingar 1743—44, KrA).

[69] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{22}/_{9}$ 1743 (v. Rosens registratur). Jfr generalförslag på styrkan av de till Bohuslän och Skåne kommenderade trupperna för oktober-november månader. (Krigshist. samlingen. Överbefälhavarnes över Bohuslänska armén brevväxling, vol. 16).

rära underlägsenhet för den svenska armén kom så andra olägenheter i form av dålig utrustning och provianteringssvårigheter. Bl. a. klagades det allmänt över bristen på skor och strumpor, en för truppens marschduglighet och allmänna välbefinnande synnerligen viktig sak. Men även tält och vagnar saknades i stor utsträckning. Framför allt vållade dock truppernas proviantering svårigheter, mindre likväl i Skåne än i Bohuslän. De utsedda magasinen stodo tomma, inga bagerier hade upprättats, tillförseln från allmogen var ringa, och upphandlingarna i städerna gingo trögt.[70] De åtgärder, som v. Rosen vidtog genast vid sin ankomst till högkvarteret i Vänersborg, hjälpte på sin höjd för stunden. Men bristen som sådan kvarstod — en permanent källa till bekymmer och fruktan.

Var den numerära underlägsenheten i och för sig ett svårt handicap vid försvarets organiserande, så voro dessa nu nämnda svårigheter ägnade att nästan lamsla alla militära operationer från svensk sida. Provianteringen förorsakar »en sorg och bebekymmer, som mig natt och dag oroar», skriver v. Rosens underbefälhavare Wrangel i slutet av september. Och han fortsätter: »Om regementena eller armén skulle vid något inbrott ifrån grannskapet komma att röras och dragas närmare intill gränsen, så kan jag efter allt mänskligt begrepp icke finna, huru densamma må kunna provianteras.» Von Rosen tröttnade heller inte att för regeringen framhålla den fara, som bristande proviantillgång innebar för den svenska arméns operationsduglighet, och att begära bättre proviantillförsel.[71]

Trots alla dessa brister torde ett försvar av västra Sverige mot ett dansk-norskt angrepp dock inte få betecknas som all-

---

[70] Se bl. a. von Rosen till Kungl. Maj:t $^{27}/_{9}$, $^{6}/_{11}$ 1743, $^{23}/_{1}$ 1744; v. Rosen till krigskollegium $^{24}/_{9}$, $^{8}/_{10}$ och $^{16}/_{10}$ 1743 (v. Rosens registratur). Krigskollegium till v. Rosen $^{13}/_{10}$ och $^{27}/_{10}$ 1743 (Brev till v. Rosen. Krigshandlingar 1743—44 KrA). Wrangel till Kungl. Maj:t $^{26}/_{9}$ 1743; Wrangel till krigsskollegium $^{27}/_{9}$ 1743 (Wrangels registratur. Krigshist. samlingen. Överbefälhavarnes över Bohuslänska armén brevväxling, vol. 3). Fältmarskalk Hamilton till Kungl. Maj:t $^{24}/_{9}$ 1743. Hamilton till v. Rosen $^{14}/_{10}$ 1743; Generallöjtn. Spens till Kungl. Maj:t $^{26}/_{11}$ 1743 (Fältkansliets i Stockholm och Skåne koncept, KrA). Överste G. D. Hamilton till Spens $^{21}/_{11}$ 1743 (Fältkansliets i Skåne inkomna handl., KrA).

[71] Wrangel till Kungl. Maj:t $^{26}/_{9}$ 1743 (Wrangels registratur). Von Rosen till Kungl. Maj:t $^{19}/_{10}$, $^{9}/_{11}$ och $^{18}/_{12}$ 1743.

deles utsiktslöst, om huvudstyrkan av armén koncentrerats till ett avsnitt av det hotade området, närmast gränsen mot Norge, där terrängsvårigheterna och bristen på lämpliga vägar gynnade en försvarare. Förutsättningen var då, att svenska flottan vore tillräckligt stark för att förhindra mera omfattande landstigningsföretag mot Skåne och Blekinge.

Den svenska flottan uppgick vid denna tid till nominellt 205 fartyg. Men som redan förut visats, befann sig endast en del av örlogsflottan i brukbart skick; av linjeskeppen voro salunda 12 à 14 fullt sjödugliga, varjämte i nödfall ytterligare 6 à 8 st. kunde påräknas.[72] Denna eskader torde dock ha varit fullt tillräcklig för att avvärja ett danskt anfall, eftersom den utrustade danska flottan knappast uppgick till mycket större styrka, närmare bestämt 18 linjeskepp jämte fregatter och mindre fartyg.[73] Men nu tillkom den olyckliga omständigheten, att det tillgängliga manskapet inte räckte till för att förse alla fartyg med full besättning. Redan i juni månad hade, som nämnts, svåra sjukdomar på nytt börjat rasa inom flottan, och sjukligheten snarare till- än avtog. Epidemien gick fram med sådan våldsamhet, att vederbörande chefer inte väl hunno göra upp förslag över besättningarna, förrän de redan funno »märkliga ändringar däruti existera förmedelst sjuka och döda».[74] Då amiralitetskollegium den 11 augusti sammanträdde för att diskutera mobiliseringsåtgärder mot Danmark, fann det situationen ifråga om flottans manskap synnerligen allvarlig. Kollegiet beräknade bristen på folk till omkr. 4,000 man och ansåg det ofrånkomligt, att denna snarast möjligt ersattes, för att flottan skulle kunna fylla sina uppgifter.[75] För detta ändamål beslöt kollegiet att först och främst inkalla alla hemmavarande båtsmän.[76] Men detta förslog inte långt; kollegiet fann sig därför ytterligare nödsakat att hos regeringen hemställa om örlogsflottans förstärkning med manskap från galärflottan i Stockholm. Detta hade regeringen emellertid då redan gått i författning om. Femton galärer jämte pråmar skulle enligt rege-

---

[72] Se s. 57! [73] Holm, a.a. II, s. 225.

[74] Taube till Kungl. Maj:t $^{2}/_{10}$ 1743 (Sjöexp. 1743—44. Flottans handl B 21).

[75] Amiralitetskollegii konceptprotokoll $^{11}/_{8}$ 1743.

[76] Amiralitetskollegii prot. $^{11}/_{8}$ 1743, Taube till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ 1743.

ringens direktiv snarast möjligt avgå till Karlskrona med full besättning och det folk, som eskadern i Stockholm därutöver kunde avvara, varjämte även några regementen avsedda för armén i Skåne skulle tagas ombord.[77]

Galärerna läto emellertid vänta på sig. Utrustningen tog längre tid än beräknat, och snart visade sig även svårigheter att uppdriva de erforderliga besättningarna, långt mindre kunde man sända något folk därutöver.[78] Tills vidare fick därför örlogsflottan söka reda sig med en förstärkning av 300 indelningsbåtsmän, som uppbådats i Blekinge, samt några hundratal soldater från Kalmar och Kronobergs regementen.[79]

I slutet av augusti samt under september och oktober månader försämrades situationen ytterligare. Sjukdomen inom flottan fortsatte, och även armén saknade folk. Det uppstod därigenom en dragkamp mellan armén och flottan och mellan de olika armékårerna inbördes om vem som skulle kunna tillltvinga sig de största förstärkningarna. Klämd mellan dessa olika intressen försökte regeringen i det längsta spela den opartiske domarens roll men saknade den rätta förmågan att åstadkomma någon verklig avvägning. I sin iver att tillgodose alla intressen råkade regeringen därför stundom ut för den malören, att dess olika befallningar kommo att stå i direkt motsättning till varandra, något som givetvis icke befrämjade rikets försvarsberedskap.[80]

---

[77] Taube till Kungl. Maj:t $^{18}/_{8}$ 1743 (Amiralitetskoll. till Kungl. Maj:t $^{11}/_{8}$ 1743) Kungl. Maj:t till amiralitetskoll. $^{17}/_{8}$ 1743 (Riksreg. i krigsärenden).

[78] Amiral Ridderstolpe till Kungl. Maj:t $^{13}/_{8}$ och $^{17}/_{8}$ 1743. (Administr. handl. rörande flottan. Flottans handl. Avd. A: I Vol. B 37 C), Kungl. Maj:t till amiralitetskoll. $^{17}/_{8}$ 1743.

[79] Taube till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ 1743.

[80] Så t. ex. önskade regeringen å ena sidan, att så många fartyg, »som kunde åstadkommas», skulle förena sig med den ryska flottan, vilken nu uppgavs ha fått order att gå söderut för att förena sig med den svenska. A andra sidan beordrade den amiralitetskollegium att till skånska armén avsända den bataljon av Kronobergs regemente, som låg i garnison i Karlskrona och delvis tagits i bruk för skeppens bemanning. Med rätta framhöll amiralitetskollegium, att detta var en tämligen olöslig uppgift, »eftersom den enes fullgörande lärer föranlåta att taga 4 à 500 man ifrån flottan och åter den andra befallningens verkställande kräver ännu mycket mera manskap till de redan svaga skeppsbesättningarnas förstärkande». Då kol-

Alla de nu skildrade svårigheterna för flottan att skaffa folk skulle så småningom leda till den tanken, att man borde något inskränka den utrustade flottans antal för att genom några fartygs uppläggning erhålla folk åt de övriga. Redan i slutet av juli hade chefen för örlogsflottan, amiral Taube, varit inne på denna linje[81], och det blev nu den väg man framåt hösten kom att gå.

Härvid funnos emellertid flera olika intressen att taga hänsyn till. Till att börja med kunde man ju ifrågasätta, om det vore obetingat nödvändigt att förse fartygen med full besättning och om inte en större flotta med reducerad manskapsstyrka vore att föredraga framför en mindre med full bemanning. På grund av den fortgående hastiga minskningen i besättningsantalet blev det ju i praktiken faktiskt så, att de utrustade fartygen erhöllo reducerad manskapsstyrka. Principiellt hävdade emellertid amiralitetet, att fartygen borde gå till sjöss blott med full bemanning, d. v. s. tillgången på folk blev det primära, fartygsantalet en sekundär fråga. Till att börja med försökte man visserligen upprätthålla fiktionen av att man utsatt en viss minimistyrka för fartygen, ehuru denna modifierats efter tillgången på folk.[82] Men då läget förvärrades och det förskrivna fartygsantalet ej kunde hållas, tog man resolut steget fullt ut och lade manskapstillgången för hela flottan till grund för beräkningen samt lämpade fartygsantalet därefter.[83]

Manskapsfrågan var emellertid inte ett problem, som enbart rörde den sjögående flottan. Även för försvaret av Karlskrona och de hemmavarande fartygen behövdes det folk. För den händelse att Danmark gjorde allvar av sina krigsplaner, måste man bereda sig på ett danskt överrumplingsförsök mot Karlskrona. Lyckades detta, vore den sjögående svenska flottan avskuren från sin bas och utsatt för risken att bli slagen av

---

legiet knappast kunde direkt vägra att följa regeringens order, uppsköt den i stället verkställigheten under allehanda förevändningar. Trots regeringens upprepade påminnelser kom bataljonen därför att kvarhållas i över en månad. Kungl. Maj:t till amiralitetskoll. $^{25}/_{8}$, $^{31}/_{8}$ 1743 (Riksreg. i krigsärenden). Amiralitetskollegium till Kungl. Maj:t $^{4}/_{9}$ 1743.

[81] Taube till Kungl. Maj:t $^{31}/_{7}$ 1743.

[82] Amiralitetskoll. till Kungl. Maj:t $^{6}/_{9}$ och $^{15}/_{9}$ 1743. Taube till Kungl. Maj:t $^{26}/_{9}$ 1743.

[83] Taube till Kungl. Maj:t $^{2}/_{10}$ 1743.

den överlägsna danska flottan.[84] Under sådana omständigheter kunde det inte bli fråga om ett antingen-eller utan om ett både-och. Man kunde inte beröva de hemmavarande fartygen och hamnen allt deras folk för att förse den sjögående flottan med besättning. Uppgiften måste bli att utrusta så många fartyg som möjligt med full besättning och att samtidigt se till att Karlskrona kunde försvaras mot ett angrepp.

Som en utväg att lösa besättningsfrågan hade det framkastats, att arbetsstyrkan på varvet skulle reduceras till ett minimum och de överblivna varvsarbetarna tagas ombord på fartygen. Men dels förslog detta inte långt, dels måste det få synnerligen allvarliga följder för en flottpolitik på längre sikt, då alla nybyggnader härigenom skulle avstanna och underhållet av fartygen åsidosättas.[85] Av allt att döma kom detta medel aldrig att tillgripas.

I början av september erhöll amiralitetskollegium regeringens tillstånd att tills vidare lägga upp ett eller annat skepp för att därigenom förstärka den övriga flottan.[86] Amiralitetskollegium ansåg, att det borde räcka med två linjeskepp och beslöt, att skeppen Göta och Stockholm tills vidare skulle läggas upp. Den vidtagna åtgärden visade sig dock inom kort alldeles otillräcklig. Redan fjorton dagar senare fann man nödvändigt att avtackla ytterligare två skepp, varigenom den sjögående flottan skulle komma att uppgå till 12 linjeskepp jämte andra fartyg. Men inte ens för dessa kunde man erhålla full besättning, och i oktober månad måste amiral Taube meddela regeringen, att den endast kunde påräkna 8 à 9 skepp vid en sjöexpedition mot Danmark.[87]

En så liten eskader kunde givetvis inte tänka lösa några mera omfattande defensiva uppgifter, långt mindre kunde den brukas för offensiva operationer. Endast i förening med en främmande hjälpflotta kunde denna styrka bli en verklig försvarsfaktor. En dylik undsättning hade också redan på ett tidigt stadium begärts — från Ryssland. Tillsammans med den vän-

---

[84] Taube till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ 1743.

[85] Amiralitetskoll. till Kungl. Maj:t $^{6}/_{9}$ 1743, Taube till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$, $^{2}/_{10}$ 1743.

[86] Kungl. Maj:t till amiralitetskoll. $^{9}/_{9}$ 1743 (Riksreg. i krigsärenden).

[87] Taube till Kungl. Maj:t $^{28}/_{9}$ och $^{13}/_{10}$ 1743.

lade ryska eskadern på 11 à 15 linjeskepp skulle den svenska flottan komma att uppgå till 22 à 24 linjeskepp förutom mindre fartyg, vilket vore tillräckligt för att göra den jämnstark med den danska flottan.[88]

V. Sveriges förhandlingar med Ryssland om militär hjälp mot Danmark.

Sveriges utrikespolitik omedelbart före kriget hade främst grundat sig på Frankrikes vänskap. Därvid hade nu efter kriget en omsvängning ägt rum. Visserligen eftersträvade man alltjämt ett gott förhallande till Frankrike, men man ansag sig inte längre kunna påräkna nagon hjälp därifrån, då man ej var säker på Frankrikes möjligheter att lämna undsättning eller ens dess goda vilja.[89] Denna misstro mot Frankrike var tämligen allmän inom radet och sekreta utskottet, churu den ej tog sig några mera direkta uttryck. Vida mera än till Frankrike litade man vid detta tillfälle till sjömakterna Hollands och Englands samt Preussens bistånd. Preussen ansågs dock icke alldeles pålitligt, utan det uttalades t. o. m. vissa farhågor för att detta land stode i maskopi med Danmark.[90] Rådet beslöt emellertid att med de tre nu nämnda makterna och i första hand sjömakterna inleda underhandlingar om en diplomatisk aktion mot Danmark.[91] Det allt överskyggande spörsmålet var dock, hur Ryssland skulle ställa sig. Därom var man nämligen ense i ansvariga svenska kretsar, att Sverige nu endast från Ryssland kunde påräkna någon mera effektiv hjälp mot Danmark. För den skull gjorde man det slutgiltiga avgörandet om Sveriges förhållande till de andra makterna och det utrikespolitiska system, som borde följas, helt beroende av Rysslands ställningstagande.[92]

---

[88] Taube till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ och $^{13}/_{10}$ 1743.

[89] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{6}/_{8}$ och $^{16}/_{8}$ 1743. SU svar på Kungl. Maj:ts sekreta proposition i utrikesärenden $^{2}/_{9}$ 1743 (Riksens Ständers brev i utrikes ärenden).

[90] Rådets prot. i utrikesärenden $^{25}/_{7}$ 1743.

[91] Rådets prot. i utrikesärenden $^{6}/_{8}$ 1743.

[92] Rådets prot. i utrikesärenden $^{16}/_{8}$ 1743.

Från första början av krisen har Sverige sökt Rysslands stöd mot Danmark och redan på ett relativt tidigt stadium påyrkat militär hjälp. Det är därvid av betydelse att kunna fastställa, att Sverige hela tiden haft initiativet i denna fråga och att man från svenskt håll i stegrat tempo begärt militär undsättning av Ryssland. Utgångspunkten för dessa krav var följande bestämmelse i den preliminära fredstraktaten:[93] »Ifall emot all förmodan Sverige för merbemälte vals skull, bleve oroat; Så skola a Rysslands sida, tjänlige mått gemensamt med Sverige tagas, varmedelst sådant må kunna avvändas — — —». Detta stadgande var frukten av en kompromiss, i det att de svenska delegaterna begärt, att Ryssland uttryckligen skulle förbinda sig att bispringa Sverige mot den som oroade eller anfölle det, medan de ryska delegaterna inte velat i preliminärtraktaten införa någon som helst försäkran om hjälp utan föreslagit, att detta skulle skjutas på framtiden. Muntligen hade dock de ryska plenipotentiärerna förklarat, att bleve Adolf Fredrik vald till tronföljare, skulle det inte bli tal om annat än att Ryssland skulle lämna Sverige skyndsamt och kraftigt bistånd för att upprätthålla detta val.[94]

Bestämmelsens karaktär av kompromiss kunde i och för sig ge anledning till olika tolkningar; nu tillkom den omständigheten, att formuleringen — »ifall Sverige bleve oroat» — var ytterst oklar. Från svensk sida utläste man sålunda i detta stadgande en förpliktelse för Ryssland att hjälpa Sverige mot yttre fiender, i detta fall Danmark, medan Ryssland däri även ville inlägga den betydelsen, att Ryssland skulle vara skyldigt ingripa emot Sveriges inre fiender. Syftena voro, som härav framgår, helt olika: Sverige ville ha Rysslands hjälp mot Danmark, medan Ryssland önskade få tillfälle till inblandning i Sveriges inre angelägenheter. När därför Sverige kort efter ratifikationen av fredspreliminärerna önskade få en mera pre-

[93] Sveriges traktater med främmande makter VIII, s. 378.

[94] Nolcken och Cedercreutz till kanslipresidenten $^{16}/_{6}$ och $^{17}/_{6}$ 1743 (Muscovitica). Den åsyftade bestämmelsen i det svenska förslaget till fredsfördrag lyder: »La Majesté l'Impératrice s'engage à assister la Suède de la manière la plus efficace, contre quiconque en haine de la dite election du Serenissima Prince, Administrateur de Holstein, attaquerait ou troublerait la Suède et ses présentes possessions.» Sveriges Traktater VIII, s. 383.

ciserad garanti av Ryssland med hänsyn till faran från Danmark[95], gjorde Ryssland genast svårigheter. Det ville ännu inte avge någon deklaration till Danmark, att det skulle göra Sveriges sak till sin, såsom man från svenskt håll anhållit om, och lika litet ville det gå med på ett svenskt förslag, att tidigare defensivallianser skulle förbli gällande, tills en formlig allianstraktat slutits.[96] Däremot förklarade sig Ryssland villigt att bidraga till den invärtes orons stillande, något som emellertid från svenskt håll bestämt avböjdes.[97]

På denna grundval fördes diskussionen under någon tid utan resultat av de svenska och ryska fredsdelegaterna i Åbo. I ett avgörande läge kommo förhandlingarna först då Sverige mot slutet av juli allvarligt började frukta för ett krig mot Danmark. Rådet fann nu tiden inne att på allvar tänka på att begära Rysslands hjälp. Vid diskussionen härom enade man sig om att först försöka förmå Ryssland till att avstå från dess anspråk på Slesvig-Holstein för att därigenom möjliggöra en överenskommelse med Danmark och att därefter, om detta inte lyckades, »reklamera casum foederis» med hänsyn till den i preliminärtraktaten utlovade hjälpen.[98] Enligt rådets mening var det av största vikt, att Ryssland lämnade Sverige militär hjälp så snart som möjligt, varvid det yttrandet fälldes, att en långsam underhandling skulle komma att besanna ordspråket: dum deliberant Romæ perit Saguntum. Men även frågan om subsidier bragtes på tal. Beträffande arten av denna hjälpsändning ansåg rådet, att man för ögonblicket kunde nöja sig med att begära, att den ryska flottan skulle beordras dra sig nedåt södra Östersjön för att där förenas med den svenska flottan eller att eventuellt fortsätta till Öresund och

---

[95] Kongl. Maj:t till plenipot. i Åbo $^{27}/_{6}$ 1743 (Muscovitica).

[96] Kongl. Maj:t till plenipot. i Åbo $^{27}/_{6}$, $^{14}/_{7}$, $^{21}/_{7}$ 1743. Plenipot. i Åbo till kanslipresidenten $^{16}/_{7}$, $^{23}/_{7}$ 1743.

[97] Plenipot. i Åbo till kanslipres. $^{16}/_{7}$ 1743.

[98] Rådets prot. i utrikesärenden $^{23}/_{7}$ 1743. Egendomligt är, att den svenska regeringen nu och i fortsättningen utlåter sig över preliminärtraktatens bestämmelser, som om dessa verkligen fått den skarpa och bindande utformning, vilka de hade i det av de ryska delegaterna förkastade svenska traktatförslaget. Detta kan endast förklaras så, att man på svenskt håll uppfattat de muntliga ryska löftena som ett villkorligt godkännande av den svenska ståndpunkten.

där förhindra danska landstigningsförsök på svenska kusten. Principiellt torde rådet dock varit av den uppfattningen, att Rysslands utfästelser i preliminärtraktaten inneburo ett löfte om att Ryssland i nödfall skulle komma Sverige till hjälp med hela dess krigsmakt.[99]

Två dagar efter rådet behandlade SU frågan. Vid diskussionen härom var man allmänt ense om att läget var allvarligt och att något borde företagas. Av Tessins rapporter kunde man se vad klockan var slagen, sades det, och det var nu hög tid att man satte sig i försvarsstånd. Ifråga om den föreslagna hjälpsändningen voro emellertid meningarna delade. Några höllo sålunda före, att om man läte den ryska flottan dra sig nedåt Öresund och förena sig med den svenska, skulle man provocera fram just det krig, man sökte undvika. Danmark kunde nämligen tänkas upptaga detta som en direkt krigshandling. I vad mån denna uppfattning var mera allmän, låter sig inte bestämt sägas. Att döma av protokollet hade den dock inte många förespråkare. Utskottets majoritet var i varje fall för det framlagda förslaget om en rysk hjälpsändning.[1]

Sedan en hjälpsändning nu blivit beslutad, utfärdades omedelbart instruktioner härom till plenipotentiärerna i Åbo i enlighet med de riktlinjer, som framkommit vid rådets och SU:s diskussioner. Så snart plenipotentiärerna erhållit dessa direktiv, upptogo de förhandlingar om rysk hjälp och begärde, att den ryska flottan skulle gå söderut och förena sig med den svenska.[2] Ryssarna gåvo härpå undvikande svar och förklarade, att det var onödigt att sända den ryska huvudflottan till Öresund, vilket av Danmark kunde uppfattas som ett offensivt steg, då ändamålet kunde vinnas lika bra på annat sätt. De föreslogo därför, att den ryska eskader, som var på hemväg från Archangel, skulle få order att ligga kvar i Öresund för att hålla ett vakande öga på danskarna. I nödfall kunde denna förenas med den svenska flottan, varigenom denna av allt att döma borde bli den utrustade danska flottan klart

[99] Längre fram har rådet i varje fall bestämt hävdat en dylik mening. Jfr rådets prot. i utr. ärenden $^{11}/_{8}$ 1743, Kongl. Maj:t till plenipot. i Åbo $^{13}/_{8}$ och $^{24}/_{8}$ 1743.

[1] SU prot. $^{25}/_{7}$ 1743 (UH 1742—43: 2).

[2] Plenipot. i Åbo till Kungl. Maj:t $^{7}/_{8}$ 1743.

överlägsen. »Detta skulle synas helt menlöst», heter det i de svenska plenipotentiärernas referat av ryssarnas proposition, »och så mycket mera dölja rätta avsikten som ryska eskadern ej hade någon annan väg ifran Archangel till Petersburg än genom Sundet».[3] Det svenska rådet var emellertid beträffande den Archangelska eskadern av den uppfattningen, att denna med större fördel kunde användas till Bohusläns försvar för att hindra fientliga transporter mellan Danmark och Norge och för att trygga de svenska sjöfartsförbindelserna västerut. Eskadern erbjöds i så fall att övervintra i Marstrand. På grund härav fasthöll svenska regeringen vid sitt tidigare krav på att den ryska huvudflottan skulle komma den svenska till hjälp. Samtidigt papekades ånyo nödvändigheten av skyndsamma åtgärder, eftersom kommunikationerna mellan Sverige och Ryssland försvarades ju längre det led mot hösten, och detta skulle kunna ge Danmark tillfälle att längre fram angripa Sverige, utan att Ryssland då kunde komma till hjälp. De svenska plenipotentiärerna instruerades nu därjämte, att de lämpligen kunde till de tidigare kraven foga som ett önskemål, att ryssarna även skulle sända en galäreskader till Sverige, varvid besättningarna eventuellt skulle kunna användas för ett fälttåg till lands.[4]

De svenska underhandlingarna i Åbo gjorde emellertid ytterst små framsteg. Uppgiften var heller inte så alldeles lätt, ty samtidigt som de svenska plenipotentiärerna skulle begära en hjälpsändning, måste de yrka pa Finlands snara evakuering. Men det senare låg knappast i ryssarnas intresse, så länge Adolf Fredrik ännu inte anlänt till Sverige och en ändring i tronföljdsfrågan ännu vore tänkbar. A andra sidan kunde ryssarna, när det gällde att hjälpa Sverige med en galäreskader mot Danmark, med fog hänvisa till att denna redan vore på hemväg med trupper från Finland. För att om möjligt framtvinga ett avgörande ha då de svenska delegaterna, Nolcken och Cedercreutz, sett sig nödsakade att för de ryska plenipotentiärerna fullständigt blotta Sveriges prekära läge med en öppenhjärtighet, som verkar minst sagt förbluffande, särskilt om

[3] Plenipot. i Åbo till Kungl. Maj:t 7/8 1743.

[4] Rådets prot. i utrikes ärenden 11/8 1743, Kungl. Maj:t till plenipot. i Åbo 5/8 och 13/8 1743, SU prot. 12/8 1743.

man tar i betraktande, att Ryssland strax förut varit Sveriges fiende. I brev till Kungl. Maj:t om denna märkliga konferens meddelar Nolcken och Cedercreutz, att de på nytt begärt, att ryska flottan skulle avgå till Öresund och att vidare även en galäreskader skulle sändas till Sveriges hjälp, varvid besättningarna eventuellt skulle komma att användas för ett fälttåg till lands. På detta hade de ryska ombuden svarat undvikande. Bl. a. hade de som så många gånger tidigare uttryckt tvivelsmål om att Danmark verkligen skulle vilja riskera att få både Sverige och Ryssland till fiender och framhållit, att Danmark inte upprättat magasiner för ett fälttåg, vilket tydde på att det nu inte hade några krigiska avsikter mot Sverige. »Generalen baron Düring», heter det härvid i Nolckens och Cedercreutz' brev, »som under detta samtal med vårt gemensamma gottfinnande var tillstädes, föreställde dem tillika med oss, hur lätt Danmarks entreprise vore att utföra uti de närgränsande provinser, som voro nästan alldeles utan försvar och dessutom kunde rikligen fournera denna tiden, vad till en fientlig armés underhåll erfordrades, utan att man å danska sidan nödigt hade att förut sörja för magasiner utur dess eget land, till förtigandes den bedrövliga omständigheten, att Danmark borde uti samma provinser underhålla hemliga intelligenser. Man borde å ena sidan aldrig utmåla sig faran större än den vore, men med samma skäl å den andra icke heller göra sig för säker, då det hända kunde, att man för sent måste ångra, det man ej tagit tidiga och försiktiga mått till dess undvikande.»[5]

På svenskarnas enträgna uppmaning lovade nu slutligen de ryska plenipotentiärerna att ta frågan om hjälpsändningen i förnyat övervägande och att tillskriva den ryske fältmarskalken Lacy, att denne skulle låta galärerna tillsvidare kvarstanna i Finland.

Så hade det alltså lyckats de svenska ombuden att avpressa ryssarna vissa medgivanden i enlighet med de direktiv de erhållit hemifrån. Men det sätt, på vilket detta uppnåddes, var ett alltför tydligt vittnesbörd om Sveriges egen svaghet. Man skulle kunna tro, att dessa avslöjanden snarast tillkommit i en slags desperation, då de svenska ombuden inte sago sig i

[5] Plenipot. i Åbo till Kungl. Maj:t 17/8 1743.

stånd att av ryssarna utverka den militära hjälp, som begärts, medan samtidigt den svenska regeringens påminnelser att påskynda förhandlingarna blevo allt skarpare. Så har emellertid inte alldeles varit fallet. I viss mån ha de svenska plenipotentiärerna härvid handlat i samförstånd med sin regering, så till vida som denna tidigare medgivit, att plenipotentiärerna vid tillfälle kunde antyda för ryssarna, hur kritiskt det inre läget i Sverige faktiskt var.[6] Däremot ha plenipotentiärerna inte haft något bemyndigande att exempelvis uttala sig om försvarsanstalterna på västra gränsen. Man har därför svårt att komma ifrån, att de svenska underhandlarna här till en del överskridit sina instruktioner, vare sig detta nu skett planmässigt eller mera i desperation. Någon påföljd föranledde detta dock icke.

Den ryska hjälpsändningen dröjde emellertid, även sedan de ryska plenipotentiärerna den 17 aug., som ovan omtalats, visat sig något mera tillmötesgående. Den svenska regeringens nervositet växte i samma mån som underrättelserna om Danmarks förehavanden blevo allt mer oroväckande. Påminnelserna till ombuden i Åbo blevo allt skarpare. Den svenska regeringen

[6] »Sedan I detta uträttat, kunnen I om tillfället därtill visar sig fördelaktigt betyga för ryska plenipot., det vår hug ock önskan syftar uppå fredens bibehållande i Norden, helst vi dels äro vid krig ledsna, och dessutom ehuru Dalallmogens oväsende nu synes dämpat dock ovisst vara vill, huruvida någon eld ännu under askan kan ligga fördold, vilken vid Danmarks infall torde åter eftertryckligare frambryta samt breda sig ut i de övriga landsorterna i riket, därest böjelserna för danska kronprinsen ej ännu tyckes vara dödade. Nu fastän denna senare omständigheten fordrar mycken menagement, emedan obehagligt är att upptäcka en invärtes svaghet, tillåta Vi Eder dock att legerement anvisa samma omständigheter.» Kungl. Maj:t till plenipot. i Åbo $^{2}/_{8}$ 1743. Jfr även instruktionen för Düring (HSH I, s. 301 ff.). Redan på ett tidigt stadium av underhandlingarna har regeringen räknat med nödvändigheten att meddela Ryssland dessa uppgifter, ehuru den i det längsta velat undvika allt sådant, som kunde ge Ryssland anledning att blanda sig i Sveriges inre angelägenheter. Den 14 juli 1743 skriver regeringen således till Nolcken och Cedercreutz: »Det torde tvivelsutan förekastas Eder den misstanken, man tror sig efter all liknelse kunna kasta på Danmark i anseende till det med Dalallmogen förevarande oväsende. Men I haven däruppå att svara, det ehuru strängt vi låtit efterspana grunden härtill har ännu ingenting sig yppat, varigenom danska hovet kunde tros därtill hava varit verktyg. — — — I bören dock därvid i synnerhet nyttja det ordet ännu såsom till alla sig framdeles yppande händelser tjänligt.»

hade nu en särskild anledning att vilja påskynda förhandlingarna om den föreslagna hjälpsändningen, eftersom fredsförhandlingarna med Ryssland voro avslutade och de ryska plenipotentiärerna stodo i begrepp att resa hem. Nolcken och Cedercreutz fingo uppbära det starkaste klander för att de så oskickligt skött underhandlingarna. Samtidigt som regeringen beordrade Cedercreutz att bege sig till Petersburg för att där fortsätta förhandlingarna, inskärpte den på nytt nödvändigheten av denna hjälp från Ryssland, alldenstund kassorna voro uttömda, krigsmakten försvagad och stämningen i landet orolig. Detta allt bliver således Eder huvudsakeliga förrättning, heter det i instruktionen för Cedercreutz, »varvid I ingen tid, intet ögnableck och intet medel bören åsidosätta, varigenom I kunnen åstadkomma en sa skyndsam hjälp, som tiden och belägenheten den kräver.»[7]

Vid den diskussion, som detta brev föranledde i rådet, bragtes även på tal, om man inte genast borde begära, att det i Finland kvarstående ryska infanteriet skulle transporteras till Skåne. Detta borde nämligen, framhölls det, av Danmark uppfattas som ett hälsosamt tecken på att Ryssland gjorde gemensam sak med Sverige.[8] Innan nya instruktioner hunno avfärdas, anlände emellertid de svenska plenipotentiärernas brev med ryssarnas svar på tidigare hänvändelser. Detta var alltigenom negativt, i vad det rörde den föreslagna galäreskadern; de ryska ombuden hade av fältmarskalken Lacy inte lyckats utverka, att galäreskadern skulle bli kvar i Finland tills vidare, utan denna befann sig nu i närheten av Helsingfors på väg hemåt. Den ryska huvudflottan omnämndes vidare inte alls. Däremot föreslogo de ryska plenipotentiärerna i stället, att de ryska regementen, som voro kvar i Finland, skulle överföras till Sverige på svenska fartyg eller också bli kvar i Finland till följande vår.[9] Detta var just, vad som varit på tal i rådet omedelbart förut, och det tillstyrktes följaktligen, varom även skrivelse avgick till Åbo.[10] Dock är härvid att märka, att man från svenskt håll bestämt avböjde, att ryssarna skulle kvar-

[7] Kungl. Maj:t till plenipot. i Åbo $^{24}/_{8}$ 1743.

[8] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{24}/_{8}$ 1743.

[9] Plenipot. i Åbo till kanslipres. $^{21}/_{8}$ 1743.

[10] Kungl. Maj:t till plenipot. i Åbo $^{24}/_{8}$ 1743.

stanna i Finland, en möjlighet som man tidigare heller aldrig ifrågasatt. Med skäl kunde man nämligen, som de svenska plenipotentiärerna framhöllo i sin skrivelse, misstänka att ryssarna ville skaffa sig säkerhet, för den händelse att tronföljarvalet skulle komma att upphävas eller på annat sätt omintetgöras. Att den svenska regeringen delat denna uppfattning, framgår just därav, att den ville mottaga den föreslagna truppsändningen endast under den förutsättningen, att dess övertransport till Sverige skedde omedelbart. I annat fall finge saken nämligen alldeles förfalla, och plenipotentiärerna skulle då payrka Finlands omedelbara evakuering.[11] Men detta visar också, att man i Sverige inte i första hand önskade hjälptrupper utan i stället militär hjälp till sjöss. Man kan visserligen inte påstå, att Sverige vid något tillfälle avvisat tanken på hjälptrupper, ty redan dess »reklamation av casus foederis» och förslag, att tidigare defensivtraktater skulle läggas till grund härvid, innebure ett erkännande av att hjälpsändningen skulle utgå jämväl i trupper. Men man har från början lagt huvudvikten vid den militära hjälpen till sjöss och accepterat förslaget om hjälptrupper endast som ett nödvändigt komplement till denna och sedan som en ersättning, då man inte trodde sig kunna erhålla hjälp i annan form.

Att tanken på en trupphjälp snarast betraktats som en nödfallsutväg bestyrkes även därav, att medan den väntande ryska flottan, som i det följande skall visas, spelar en betydande roll i de svenska försvarsplanerna, de ryska trupperna överhuvud taget inte upptagas i de militära beräkningarna.

Medan förhandlingarna ännu pågingo om detta de ryska plenipotentiärernas motförslag i hjälpsändningsfrågan, anlände plötsligen den 29 augusti från den ryska kejsarinnan underrättelse, att hon helt bifallit de svenska propositionerna om omedelbar hjälp. Hon lovade sålunda att komma till undsättning på sätt som begärts, nämligen med den ryska huvudflottan och en galäreskader. För detta ändamål hade hon redan tillskrivit fältmarskalken Lacy, att han skulle beordra general Keith att dra sig tillbaka till Helsingfors med 30 galärer, att där proviantera för två månader och avvakta närmare order. Vidare hade amiral

[11] Kungl. Maj:t till plenipot. i Åbo $^{24}/_{8}$ 1743.

Golovin fått befallning att med ryska huvudflottan uppsöka den svenska flottan och förena sig med denna.[12]

Man kan fråga sig, vad som egentligen förorsakade denna plötsliga medgörlighet från ryssarnas sida. Från ryskt håll antyddes, att kejsarinnan ville ha frågan avgjord, innan Sveriges utsedde representant i Petersburg, general Düring, anlände dit.[13] Även om inga kronologiska hinder möta härför, eftersom Düring inträffade i Petersburg den 31 aug., är denna förklaring knappast tillfyllestgörande. En annan omständighet torde då förtjäna mera beaktande. I Åbo hade de ryska underhandlarna vid ett tillfälle låtit förmärka, att Adolf Fredriks snara ankomst till Sverige var en av förutsättningarna, för att Ryssland skulle hjälpa Sverige. Vid tiden för ryssarnas eftergift i hjälpsändningsfrågan förberedde man i Sverige just det högtidliga mottagandet av den nyvalde tronföljaren, och chefen för den svenska örlogsflottan hade låtit bud avgå till sin kollega i den ryska, att denne skulle lämna honom undsättning, så att överfarten tryggades. För att få Adolf Fredrik vald hade Elisabeth uppoffrat större delen av Finland; det kan då synas rimligt, att hon nu vidtog de åtgärder, som skulle säkra detta vals bestånd.[14]

Vad som emellertid motsäger detta är, att den ryska huvudflottan aldrig anlände. Galäreskadern under general Keith vände visserligen tillbaka till Helsingfors så snart den fått direktiv härom, och därifrån avgick den kort därefter med 10,000 man hjälptrupper till Sverige, där den siktades vid Dalarön den 19 oktober. Men den ryska huvudflottan lät vänta på sig. Trots upprepade påminnelser hörde man från svensk sida ingenting av denna. Slutligen inlöpte underrättelser, att den ryska flottan avgått till Reval och låg förankrad på redden därstädes, varvid orsaken uppgavs vara, att flottan led brist på proviant. I Reval kom den sedan att kvarligga under allehanda förevändningar, tills man i Sverige, efter det att relationerna till Danmark

---

[12] Plenipot. i Åbo till Kungl. Maj:t $^{29}/_{8}$ 1743.

[13] Plenipot. i Åbo till kanslipres. $^{3}/_{9}$ 1743.

[14] Düring till Kungl. Maj:t $^{7}/_{9}$ 1743 (Muscovitica). Taube till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ och $^{18}/_{8}$ 1743 (Sjöexpeditioner 1743—44. Flottans handlingar, B 21). Plenipot. i Åbo till kanslipres. $^{21}/_{8}$ 1743.

förbättrats, inte längre ansåg sig ha behov av den utan avbeställde hjälpen.[15]

Nolcken återger i sina rapporter ett rykte, att den inhiberade flotthjälpen helt berodde på amiral Golovin, som handlat mot instruktionerna, och att kejsarinnan tillkännagivit sitt missnöje därmed.[16] Förklaringen förefaller knappast övertygande, och den vinner inte i trovärdighet, därför att den ryske plenipotentiären i Åbo, Luberas, ställt som dess sagesman. Långt troligare än att Golovin handlat på eget bevåg är då, att han fullgjort ett honom givet uppdrag. Därför talar framför allt den omständigheten, att Golovins handlingssätt uppvisar en väl påtaglig överensstämmelse med ryssarnas tidigare uppträdande. För så vitt man inte antager, att kejsarinnans befallning medvetet saboterats av hennes egen regering eller de kretsar inom denna, som till äventyrs varit motståndare till att Ryssland engagerade sig alltför starkt på Sveriges sida mot Danmark[17], måste man räkna med att flottans kvarhållande i Reval skett med Elisabeths goda minne. Under sådana omständigheter torde man få betrakta löftet att sända flottan till hjälp blott och bart som en diplomatisk fint, medan huvudsyftet hela tiden varit att med det danska krigshotet som förevändning sända trupper till Sverige för att på så sätt utöva inflytande på Sveriges inre angelägenheter. Redan vid förhandlingarnas första början hade detta syfte framskymtat. Det skulle visa sig ännu tydligare, sedan de ryska hjälptrupperna verkligen anlänt till Sverige.

Men även den svenska regeringen kan inte frånkännas ett visst ansvar för den uteblivna flotthjälpen. Innan ännu förhandlingarna i Åbo definitivt avslutats, hade nämligen den svenska regeringen sänt generallöjtnant Düring som inofficiellt svenskt sändebud till Petersburg, för att han där skulle på-

[15] General Keith till ryska kejsarinnan $^{8}/_{8}$ 1743 (Waaranens och Hjärnes avskriftssamlingar). Plenipot. i Åbo till kanslipres. $^{3}/_{9}$ och $^{14}/_{2}$ 1743. Landshövd. Anckarkrona till Kungl. Maj:t $^{26}/_{10}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t, Sthlms län). Nolcken till kanslipres. $^{14}/_{9}$ 1743. Kongl. Maj:t till Düring $^{21}/_{10}$ 1743.

[16] Nolcken till kanslipres. $^{14}/_{9}$ 1743.

[17] Dylika motsättningar äro väl bestyrkta från ett tidigare skede av förhandlingarna, då frågan gällde fredsvillkoren. Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751, s. 54.

skynda och slutföra underhandlingarna om en rysk hjälpsändning.[18] Men den underlät därvid att lämna Düring det stöd, som denne med skäl kunde göra anspråk på och som han hade behov av för att kunna föra förhandlingarna till ett gynnsamt slut. Långa tider fick Düring sköta underhandlingarna på egen hand i avsaknad av närmare underrättelser hemifrån. I sina «depescher klagar Düring upprepade gånger över sina dåliga informationer. Det var inte nog med att han ofta inte kunde lämna svar på den ryska regeringens förfrågningar om militära åtgärder i Sverige, som rörde de bägge rikena gemensamt[19], eller att han hade svårt att bemöta alla de rykten, som i illvilligt syfte utspredos om Sverige[20]; det hände t. o. m. att ryssarna tidvis sutto inne med bättre upplysningar om förhållandena i Sverige än han själv. Inte utan en viss lättnad motsåg han den dag, då den nyutnämnde officielle representanten för Sverige, greve Barck, skulle anlända till Petersburg och han själv befrias från sitt uppdrag.[21]

Några politiska motiv behöver man ej ifrågasätta för att förklara den svenska regeringens egendomliga uppträdande i detta fall, trots att Düring var mössa. Det finns exempel, och

---

[18] Instruktionen för Düring finns tryckt i HSH I. s. 301 ff.

[19] »Man har vid åtskilliga tillfällen tillsport mig, vad anstalt som till generalen Keiths emottagande och hjälpsändningens förfriskande blivit gjorde? Varest ryska regementen skola få sina vinterkvarter? Varest ryska galejorna komma att ligga? Huru stark svenska arméen är utav de regementen, som marscherat neder åt landet? Vilka regementen stå åt gränsen vid Norge? med flera dylika omständigheter, som med detta hovets och Sveriges intresse kunna hava gemenskap, på vilket allt jag svarat, att ingenting av sådana författningar mig vore vitterligt, och lärer Eders Excell. bäst kunna eftersinna, vad uppmärksamhet sådant härstädes förorsakat, och har jag ej heller uti förberörda mål av hr översten Lingen kunnat erhålla någon upplysning — —». Düring till kanslipres. $^{2}/_{11}$ 1743.

[20] »Vore det helt angeläget, som Eders Excell. det ock själv gunstigt lärer finna, att jag bleve som oftast underrättad om tillståndet och operationerna hemma i riket, till att kunna bemöta de här tid efter annan av illasinnade utströdda rykten.» Düring till kanslipres. $^{10}/_{9}$ 1743. Düring berättar i detta brev vidare, att han endast med svårighet kunnat dementera ett rykte, att Sverige blott kunde låta 4 rustade krigsfartyg gå till sjöss. I detta fall visade sig emellertid ryssarna bättre underrättade än Düring själv, alldenstund flottan visserligen kunde utrusta något mer än 4 skepp, men dock inte flera än 8.

[21] Düring till kanslipres. $^{18}/_{11}$ 1743.

det på betydligt närmare håll, att kommunikationen mellan de svenska myndigheterna inte var den allra bästa.[22] Det hela får väl tillskrivas regeringens allmänna oförmåga att fullt ut lösa alla de organisatoriska uppgifter, som voro förknippade med en mobilisering mot Danmark under en tid av svår inre oro. För övrigt har man svårt att föreställa sig, vad en svensk regering i detta fall skulle kunna vänta sig att vinna på att av partipolitiska skäl motarbeta sin egen minister i ett främmande land.

Trots alla motigheter av olika slag lyckades dock Düring så småningom slutföra sitt uppdrag till, som det förefaller, bägge regeringarnas belåtenhet. Den ryska örlogsflottan uteblev visserligen, men för övrigt ordnades genom hans förmedling frågan om den ryska hjälpsändningen av galärer och soldater; en överenskommelse träffades sålunda, att den svenska regeringen skulle sörja för vinterkvarter, medan den ryska ekonomiskt skulle svara för underhållet. Slutligen lyckades Düring även utverka subsidier på 400,000 rubel åt den svenska försvarsmakten.[23]

Vi ha nu följt förhandlingarna mellan Sverige och Ryssland till slut och därvid kunnat konstatera, att ingendera av de bägge makterna helt lyckades genomdriva sina synpunkter, även om Ryssland i stort sett framstod som den egentlige vinnaren. Det återstår nu att fördela ansvaret mellan de svenska myndigheterna för att dessa underhandlingar överhuvud taget kommo till stånd.

Förslaget att begära en hjälpsändning har av allt att döma utgått från rådet, och detta har därefter hela tiden haft ledningen av förhandlingarna om hand. Plenipotentiärerna i Åbo, Nolcken och Cedercreutz, ha haft mycket små möjligheter att agera på egen hand, då de praktiskt taget vid varje tillfälle varit bundna av rådets direktiv. Vad som emellertid framför allt frapperar är, att SU spelat en så passiv roll vid dessa förhandlingar. Dess handlingssätt här kontrasterar bjärt mot exem-

---

[22] Belysande exempel på den bristfälliga organisationen lämnas i brev från landsh. Roos i Älvsborgs län till general Wrangel $^{23}/_{8}$ 1743 (Skrivelse till generalen C. H. Wrangel 1743—44. Överbefälhavarnas över Bohuslänska armén brevväxling).

[23] Düring till Kungl. Maj:t $^{16}/_{12}$ 1743.

pelvis dess uppträdande vid förberedelserna av kriget mot Ryssland 1741. Det har inte tagit några som helst initiativ utan endast nöjt sig med att godkänna de av rådet framställda förslagen, ibland efter debatt av vissa punkter.[24] I någon mån förklaras väl detta emellertid av den allmänna återhållsamhet, som SU vid denna tid ålade sig.[25] Även de militära myndigheterna har rådet förbigått; några utlåtanden om lämpligheten och nödvändigheten av en rysk hjälpsändning infordrades sålunda aldrig. Delvis var väl detta ett utslag av den tendens, som med åren allt mera gjort sig gällande, att förbiga de centrala ämbetsverken.[26] Men mera torde här ha spelat in nödvändigheten av att bevara sekretessen. Från denna synpunkt är det då märkligt, att ständernas speciella militära organ, defensionsdeputationen, inte alls rådfrågades. Under tidigare riksdagar hade defensionsdeputationen i det stora hela utgjort centralpunkten för försvarsdiskussionen; här hade under sekretessens täckmantel alla väsentliga försvarsfrågor i realiteten avgjorts eller, då det gällt kombinerade utrikespolitiska och försvarspolitiska frågor, i intimt samråd med SU, medan rådet snarast haft karaktären av expeditionsorgan.[27] Desto märkligare förefaller det då, att defensionsdeputationen nu inte vid något tillfälle diskuterat den ryska hjälpsändningen, långt mindre tagit något initiativ i frågan. Man skönjer här en tendens, som framträder även i andra fall: att inför Danmarks befarade angrepp 1743 skjuta avgörandet i militära frågor från riksdagen över till rådet.

Om nödvändigheten av att begära Rysslands hjälp har man inom rådet inte varit tveksam; tvärtom blev man där, alltefter som underhandlingarna härom fortskredo och hotet från Danmark ökade, alltmera övertygad om att Sverige hade ett ofrånkomligt behov av denna hjälpsändning. Denna uppfattning synes ha varit allmän inom rådet; att döma av protokollet ha inga som helst meningsskiljaktigheter förekommit.

Även SU har i stort sett varit av samma mening som rådet.

---

[24] SU prot. $^{25}/_{7}$, $^{5}/_{8}$, $^{12}/_{8}$ och $^{13}/_{8}$ 1743.

[25] Malmström, a.a. III, s. 233.

[26] Steckzén, Krigskollegii historia II, s. 122, 128.

[27] *En* gång tidigare hade DD dock ställts utanför vid ett viktigt försvarspolitiskt avgörande, nämligen vid beslutet om krig 1741.

Dock saknades här inte alldeles opposition, även om denna blev av mindre betydelse. I det föregående har redan omnämnts de meningsskiljaktigheter, som kommo till uttryck vid diskussionen den 25 juli, då SU biträdde rådets beslut att begära Rysslands hjälp.[28] Dessa meningsbrytningar hade dock endast rört lämpligheten av att begära denna hjälp med hänsyn till hur Danmark skulle uppta ett dylikt steg. Frågans inrikespolitiska sida hade däremot vid detta tillfälle inte blivit föremål för diskussion. Detta skedde emellertid, då förslaget om den Archangelska flottans övervintring i Marstrand kom på tal. Som opponent uppträdde därvid den kände mössledaren, prosten Jacob Serenius.[29] Han varnade för ett förhastat beslut, som skulle kunna tolkas så, att »SU inviterat ryssar och främmande trupper i landet». SU beaktade dock inte denna kritik utan ansåg, att det här endast gällde att upplåta en hamn åt en vänskapligt sinnad makts flotta, för att denna där skulle taga vinterkvarter, en sak varpå det funnes prejudikat från tidigare tillfällen, då holländare, engelsmän eller fransmän fått gå in i svenska hamnar. Frågan om den ryska hjälpsändningens inverkan på den allmänna opinionen återkom därefter inte i SU. Den 13 aug. antog SU rådets förslag om att man även skulle begära ryska galärer, utan att ens en antydan gjordes om hur detta skulle komma att bedömas ute i landet. Diskussionen rörde då endast om Sverige eller Ryssland skulle betala underhållet för de besättningar som medföljde dessa galärer.[30]

I detta sammanhang uppställer sig den betydelsefulla frågan: i vad mån har fruktan för den inre fienden framkallat denna begäran om rysk hjälp?[31] Under förhandlingarna i Åbo var den inre oron i Sverige vid flera tillfällen på tal. Från början en sak, som intresserat ryssarna, hade den så småningom förts in i diskussionen även av svenskarna och fick där tjäna bestämda syften. Man kan inte komma ifrån, att den svenska regeringen avsiktligt låtit ryssarna få den uppfattningen, att den önskade deras hjälp både mot Danmark och den inre fien-

---

[28] SU prot. $^{25}/_{7}$ 1743. [29] SU prot. $^{5}/_{8}$ 1743. [30] SU prot. $^{13}/_{8}$ 1743.

[31] Malmström, a.a. III, s. 241 gör gällande, att hjälpsändningen föranletts därav, »att en stor del av folket var eller troddes vara hågad att göra ett med danskarna».

den[32] — låt vara, att den i början officiellt tillbakavisat en dylik tanke.[33] För den danskvänliga allmogen var det för visso också naturligt att uppfatta åtgärden med de främmande truppernas inkallande på detta sätt. Men man har därför ingen rätt att a priori förutsätta, att den svenska regeringen verkligen tänkt begagna den ryska hjälpen för något inrikespolitiskt ändamål. Allt ger tvärtom vid handen, att regeringen endast haft för avsikt att använda den ryska hjälpsändningen mot Danmark. Därpå tyder för det första, att regeringen från början endast önskat en flotthjälp och i det längsta fasthållit vid detta krav.[34] Däremot har den snarast som en nödfallsutväg tillgripit tanken på hjälptrupper för att därmed för Danmark åtminstone demonstrera den svensk-ryska vänskapens hållfasthet.[35] Att inga andra syften förelegat, visar för det andra regeringens fortsatta dispositioner, när denna truppsändning väl kommit till stånd. Sedan regeringen från början velat transportera dessa trupper till Skåne som en demonstration mot Danmark, föreslog den nämligen, att de skulle förläggas till Södermanland, Östergötland och Kalmar län, d. v. s. i trakter som minst voro berörda av den danska agitationen och jämförelsevis litet stodo i kontakt med det upproriska Dalarna. Hade regeringen verkligen haft för avsikt att begagna de ryska trupperna mot den inre fienden, hade den säkerligen förlagt dessa närmare de egentliga oroscentra. I samma riktning peka dess strävanden att fördela de ryska trupperna i mindre styrkor på större områden, varigenom deras användbarhet vid ett plötsligt uppror av allmogen minskades. Officiellt skyllde man på svårig-

[32] S. 79. [33] S. 79 not 6.

[34] Varken Malmström eller andra, som yttrat sig i frågan, ha beaktat denna sak. Överhuvud taget har man förbisett de segslitna förhandlingar, som föregingo den ryska kejsarinnans beslut att komma Sverige till hjälp mot Danmark.

[35] Demonstrationssyftet framgår klart av rådets prot. i utrikes ärenden $^{24}/_{8}$ 1743: »Kom därvid att discoureras, om man icke nu genast borde begära det i Finland kvarstående ryska infanteri att till Skåne bliva transporterat, alldenstund änskönt det intet mera fanns än 2 regementen sådant skulle förorsaka eftertanka hos Danmark, när det såg, att Ryssland således verkligen gjorde gemensam sak med Sverige, till vilken ända man greve Tessin därom kunde underrätta, vilken dock ej behövde säga sådana ryska truppers antal.»

heterna med proviantering och inkvartering, ifall trupperna höllos samlade[36], men det kan ifrågasättas, om inte den verkliga orsaken var den, att man på detta sätt ville skaffa sig en garanti för en plötslig rysk kupp eller inblandning i Sveriges inre angelägenheter. Ryssarna å sin sida höllo lika bestämt på att deras trupper skulle vara samlade, liksom de betecknande nog önskade dessa förlagda till Stockholm.[37] Resultatet blev en kompromiss; de ryska trupperna fördelades över ett mindre område, än man från svensk sida ursprungligen avsett, men den ryska planen på Stockholm som förläggningsort övergavs.

Regering och riksdag hade alltså funnit det nödvändigt att begära militär hjälp av Ryssland. De militära myndigheterna hade visserligen inte hörts i förväg, men torde likväl ha varit av samma uppfattning. Några tecken till militär opposition mot beslutet ha i varje fall icke kunnat konstateras. Flera militärer voro ju för övrigt medlemmar av rådet eller SU och hade där möjligheter att på ett tidigt stadium göra sin mening gällande. Samtliga dessa anslöto sig emellertid till förslaget om en rysk hjälpsändning, vare sig de nu direkt talade för detta eller vid frågans avgörande skänkte det sitt tysta bifall. Bl. a. förordade von Rosen, som sedan utsågs till arméns överbefälhavare, i rådet kraftigt det framlagda förslaget.[38] Chefen för örlogsflottan, amiral Taube, var även av samma mening, ehuru han ej hade tillfälle att i rådet eller SU tillkännage sina tankar. I samband med att anstalter vidtogos för att överföra Adolf Fredrik till Sverige, diskuterade Taube nämligen med de för ändamålet utsända rådsherrarna, E. Wrangel och A. Löwen, huruvida svenska flottan kunde trygga överfarten. Därvid beslöts att för säkerhets skull påkalla ryska flottans hjälp.[39] Sannolikt hade Taube då strax innan erhållit rådets meddelande om förhandlingarna med Ryssland om en hjälpflotta[40]; i varje

---

[36] Keith till ryska kejsarinnan $^{21}/_{10}$ 1743, med bilaga.

[37] Keith till ryska kejsarinnan $^{21}/_{10}$ 1743, Landshövding Staël von Holstein till Kungl. Maj:t $^{5}/_{11}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Kalmar län).

[38] Se exempelvis rådets prot. i utrikes ärenden $^{16}/_{8}$ 1743.

[39] Amiral Taube till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ och $^{18}/_{8}$ 1743.

[40] Jfr rådets prot. i krigsärenden $^{9}/_{8}$ 1743.

fall torde Wrangel och Löwen ha upplyst härom. Taubes följande planer för flottans operationer under ett krig med Danmark bygga alla på denna förmodade samverkan mellan svenska och ryska flottan.

VI. Det inre läget i Sverige sommaren och hösten 1743.

Allmänna opinionens inställning till den ryska hjälpsändningen torde så till vida få betraktas som klar, som majoriteten inom folket otvivelaktigt var emot denna. Svårare är att fastställa opinionens styrka och utbredning inom olika folklager och på olika orter. För dem, som haft kännedom om det faktiska läget, har det väl ej fallit sig alltför svårt att finna den ryska hjälpen nödvändig. Men för gemene man måste saken ha tett sig annorlunda, då han inte kunde på samma sätt bedöma vidden av den fara, som hotade från Danmark, lika litet som han kunde närmare känna den svenska försvarsmaktens dåvarande tillstånd. För de flesta var det säkerligen helt naturligt att alltjämt betrakta ryssarna som fiender, då man ju blott några veckor tidigare befunnit sig i krig med dem. Slutligen funnos i landet, icke minst hos allmogen, starka sympatier för danske kronprinsen och ett nära samgående med Danmark.

Under sådana omständigheter var det ingen lätt sak att påverka folkopinionen i sådan riktning, att den ryska hjälpsändningen skulle komma att betraktas såsom påkallad av nödvändigheten och ländande till Sveriges bästa. Detta insåg man även på högsta ort, och regeringen fann det därför bäst att genom offentliga proklamationer av landshövdingarna i förväg klargöra för befolkningen, att ryssarna kommo som vänner för att hjälpa Sverige mot Danmark. I stort sett förhöll man sig passiv, och några demonstrationer förkommo av allt att döma endast i de områden, som direkt berördes av inkvarteringsbördan. Möjligen har i Stockholm ett visst missnöje tagit sig uttryck vid underrättelsen om de ryska hjälptruppernas beramade ankomst. Detta påstods från ryskt håll.[41] Några bevis

[41] Düring till Kungl. Maj:t $^{12}/_{10}$ 1743 (Muscovitica).

härför kan man emellertid inte påträffa.[42] Den svenska representanten i Petersburg, Düring, skyndade sig för övrigt att dementera ryktena härom, först på eget ansvar och sedan på regeringens uttryckliga befallning.[43]

Att folkstämningen i de av inkvarteringen berörda områdena, d. v. s. Norrköping och Nyköping med omgivningar, skulle vara fientlig emot den ryska hjälpsändningen var ganska naturligt. Trots den skönmålning, som överkommissarien för inkvarteringen, landshövdingen Staël von Holstein, lämnar i några av sina rapporter om de ryska officerarnas och soldaternas goda uppförande och invånarnas villighet och belåtenhet[44], är det påtagligt, att det i dessa trakter rått ett starkt

---

[42] Den ryska regeringen grundade sina påståenden på underrättelser, som den sade sig ha erhållit från Finland (Düring till Kungl. Maj:t $^{12}/_{10}$ 1743). Om källan för dessa rykten torde någon ovisshet inte behöva råda. I brev till sin regering meddelar nämligen general Keith den $^{17}/_{9}$ 1743, att han i Helsingfors haft ett samtal med den svenske kuriren till Düring, Cederhjelm, varvid denne gjort allehanda uttalanden om att stämningen i Stockholm var fientlig mot den ryska truppsändningen och att regeringen handlat utan ständernas hörande. (»Därjämte visste han säkert, att denna åtgärd blivit vidtagen utan riksdagens vetskap, varför de icke kunna vara nöjda därmed, och alla hans vänner vore även av denna åsikt.») — Den här omtalade Cederhjelm var son till Sveriges f. ambassadör i Petersburg, Josias Cederhjelm, som på 1720-talet tillhört det holsteinska partiets framträdande personligheter. Trovärdigheten av Cederhjelm d. y:s uttalanden bör icke utan vidare dragas i tvivelsmål, då han var starkt politiskt engagerad (Se SBL VIII, s. 44) och förvisso ägde kännedom om stämningen inom sitt parti. Å andra sidan gör sig Cederhjelm skyldig till några uppenbart felaktiga uttalanden. Sålunda uppgav han, att Fredrik I vid sitt regeringstillträde förbundit sig att icke indraga främmande trupper i riket, en fri konstruktion utan tvivel föranledd av det löfte härom, som Adolf Fredrik fick avge, då han valdes till tronföljare. Vidare sade sig Cederhjelm med säkerhet veta, att den ryska hjälpsändningen beslutats utan riksdagens vetskap. Detta är riktigt, endast om den här använda termen 'riksdagen' avsett plena. Däremot hade ju SU fått yttra sig.

[43] Düring till Kungl. Maj:t $^{12}/_{10}$ 1743. Rådets prot. i utrikes ärenden $^{2}/_{11}$ 1743.

[44] »Jag söker dagligen att föreställa gemene man, att de med all vänlighet böra emottaga de nu ankommande ryska trupper — — — I synnerhet har hos dem mycket verkat, att de sett det ridderskapet och prästeståndet sig ej denna inkvartering undandragit, varom jag i underdånighet kan betyga, att de sig alla ganska villiga och nöjde till denna inkvartering vist.» Staël v. Holstein till Kungl. Maj:t $^{11}/_{11}$ 1743. (Landshövd. skriv. Kalmar län).

missnöje med de ryska trupperna. Redan inkvarteringsbördan som sådan väckte allt annat än vänliga känslor. Men de ryska soldaterna själva skulle snart ge anledning till skarp kritik. Stölder, inbrott och våldsdåd blevo vanliga företeelser, och inte alltid kunde de skyldiga ställas till ansvar. Härtill kommo de ömsesidiga trakasserier, som voro en följd av olikheten i seder och språk. Allt detta framkallade klagomål och en växande spänning.[45]

I den inre kris, som Sverige genomgick hösten 1743, kom den ryska hjälpsändningen dock inte att spela någon avgörande roll. Det var först senare, som de inrepolitiska verkningarna av denna hjälpsändning på allvar skulle visa sig. Av större betydelse var i stället den danska agitationen och den oro, som den framkallade. På våren och försommaren 1743 hade sympatier för den danske tronföljaren, ekonomiskt betryck och en allmän förbittring över det finska krigets förlopp drivit allmogen i Dalarne och omkringliggande trakter att på rent revolutionär väg försöka påtvinga regering och riksdag sin vilja.[46] Det stora Dalupproret blev visserligen ett klart nederlag för de revolterande bönderna, men faran för ett nytt allmänt uppror var under den närmaste tiden därefter en realitet att räkna med. »Här ligger ännu alltför mycket eld i askan förborgat, som dageligen visar sig mera tecken av», skriver lantmarskalken Ungern-Sternberg till Nolcken i Åbo. Och han tillägger bekymrat: »Gud hjälpe oss att fulleligen kunna dämpat.»[47]

»— — — utom några små klagomål, som straxt blivit avgjorda allt uti en vederbörlig stillhet sig befunnit, förmedelst den goda disciplin som av herrar ryske officerare med mycken sorgfällighet vid alla tillfällen iakttages, så att allmogen över sin inkvartering visat sig mycket nöjde». Staël v. Holstein till Kungl. Maj:t $^{26}/_{1}$ 1744. Att inkvarteringen dock inte försiggått alldeles friktionsfritt utan tvärtom vållat mycket besvär, erkänner Staël v. Holstein själv i brev till generallöjtn. Spens $^{24}/_{12}$ 1743. (Fältkansliet i Skåne Inkomna handlingar 1743.)

[45] Hallendorff, Ryska inkvarteringen 1743—1744, s. 144 ff.

[46] Beckman, Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet.

[47] Ungern-Sternberg till Nolcken. $^{13}/_{7}$ 1743. J. C. von Bahr till Nolcken $^{29}/_{8}$ 1743 (Nolckens samling, vol. 6).

Den svenska regeringens farhågor och den danska regeringens förhoppningar på ett nytt uppror voro helt naturligt i första hand knutna till Dalarna. Även om man icke har rätt att betvivla de uppgifter om fortsatt oro och dansk agitation i Dalarna, som påträffas från skilda håll, finns det dock fog för ett antagande, att faran från Dalarna varit betydligt överdriven. Några bevis för att Dalarna stått i spetsen för ett nytt uppror föreligga i varje fall icke.[48]

Huruvida danskvänligheten och missnöjet i gränstrakterna at Norge, sasom Värmland och Dalsland, eller i Bohuslän huvudsakligen är att betrakta som en efterdyning till det stora daluppproret eller ej, är svårt att avgöra. Det synes mig dock, som om man alltför mycket betonat sambandet mellan dessa rörelser.[49] I viss mån torde det här vara fråga om en parallellföreteelse. Alldeles oavsett underrättelserna från Dalarna ha rustningarna i Norge och den danska agitationen jämte en allmän sympati för Norge och norrmännen här verksamt bidragit att framkalla jäsning bland allmogen. Att befolkningen i dessa gränstrakter verkligen till en del varit beredd att göra gemensam sak med norrmännen, när dessa inföllo, därom föreligga samstämmiga uppgifter från militära myndigheter vid gränsen mot Norge och svenska ambassadören i Köpenhamn.[50] Samtidigt finnas även exempel på att man i dessa trakter hyst fruktan för ett norskt infall.[51]

Värmland tillhör de landskap, som ej deltagit i den från Dalarna utgående upprorsrörelsen. Under inflytande av den danska agitationen har här så småningom skapats en orolig

---

[48] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{5}/_{9}$ och $^{10}/_{9}$ 1743. SU prot. $^{6}/_{9}$ 1743. Tessin till kanslipres. $^{11}/_{9}$ 1743 (Danica). Landsh. Cederstrand till Kungl. Maj:t $^{5}/_{8}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Hallands län). Landsh. Reuterholm till Kungl. Maj:t $^{22}/_{8}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Örebro län). Von Rosen till Kungl. Maj:t $^{25}/_{9}$ och $^{15}/_{11}$ 1743.

[49] Beckman, a.a., s. 400 ff.

[50] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{3}/_{10}$ och $^{5}/_{10}$ 1743, Tessin till kanslipresidenten $^{21}/_{8}$ 1743.

[51] F. Eggers journal över en resa till norska gränsen på uppdrag av G. F. von Rosen $^{2}/_{10}$ 1743 (Militärgeografi. Sverige. Riksgränsen mot Norge). v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{3}/_{10}$ 1743. Bilagan.

stämning, och Värmland torde slutligen ha utgjort en av huvudhärdarna för danskvänligheten i Sverige.[52]

I Bohuslän och Västergötland har missnöjet varit koncentrerat till Göteborg samt Marks och Bollebygds härader.[53] Göteborg var ett av danskvänlighetens allra viktigaste centra. Rörelsen där saknade icke beröringspunkter med den egentliga upprorsrörelsen i Dalarna men var dock helt självständig och förlöpte alldeles oberoende av denna. Lika litet som ifråga om Dalarna kan man här tala om en plötsligt utbrytande upprorsrörelse, utan denna växte fram så småningom ur rent lokala konflikter mellan stadens borgerskap och högre myndigheter.[54] Under intrycket av Danmarks rustningar mot Sverige och den danskvänliga agitationen vunnos allt flera av borgerskapet för Danmark, och planer uppgjordes att vid ett danskt anfall utan motstånd överlämna staden och fästningen åt danskarna.[55] Planen röjdes emellertid i förtid, varigenom myndigheterna på ett relativt tidigt stadium kunde vidtaga nödiga åtgärder, bl. a. en förstärkning av garnisonen med pålitliga trupper.

Ett tredje huvudområde för den danska agitationen utgjorde Skåne och Halland, medan Blekinge däremot torde ha varit mera oberört.[56] Utsända agitatorer, danska kurirer och vanliga

---

[52] Landsh. Reuterholm till Kungl. Maj:t $^{22}/_{8}$ 1743 med bilagor (Landshövdingars skrivelser. Örebro län), P. Silfversparre till general Wrangel $^{17}/_{9}$ 1743. (Överbefälhavarens över bohuslänska armén brevväxling 1743—44. Vol. 10), P. Silfversparre till v. Rosen $^{6}/_{10}$ 1743 (Krigshandlingar 1743—44). Jfr Beckman, a.a., s. 403 ff.

[53] Beträffande upprorsrörelsen i Marks och Bollebygds härader se landshövding Roos till Kungl. Maj:t $^{15}/_{8}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Älvsborgs län), Beckman, a.a., s. 410.

[54] Wieselgren, Ur Göteborgs häfder, s. 124 ff.

[55] Själen i dessa konspirationer var på svensk sida en man vid namn Anders Drake, vilken fungerade som ledare för oppositionen inom borgerskapet. Drake blev sedermera ställd under åtal, högeligen misstänkt för landsförrädiska stämplingar, men kunde av brist på bevis aldrig sakfällas. Senare forskningar (Beckman, a.a., s. 406 ff,) ha emellertid visat, att misstankarna mot Drake varit fullt befogade, och att denne verkligen förbundit sig med danskarna att uppge Göteborg.

[56] Då huvudsynpunkten här är försvarspolitisk, att belysa vad problemet 'den inre fienden' betytt för de svenska försvarsberedelserna, har jag icke strikt följt Beckmans indelning, de danska agitationscentralerna, utan i stället utgått från de militära operationsområdena vid ett krig med Danmark.

resande hjälptes här at att skapa en danskvänlig stämning.» Resandeströmmen mellan Danmark och Norge gjorde sig detta år mer än vanligt märkbar. Gästgivaregardarna fungerade som ett slags danska agitationscentraler, och ute på vägarna slogo sig de resande i samspråk med de svenska skjutsbönderna.[58] Verkan härav uteblev heller icke. Vid sin nedresa till Köpenhamn i juli 1743 kunde Tessin konstatera mycken irring hos allmogen i Skåne, och han fann stämningen där liksom i andra delar av landet synnerligen upphetsad.[59]

Att verkligt uppror förberetts i Skåne eller Halland finnas dock inga bevis för.[60] Tvärtom framkallade danskarnas rustningar en viss oro, och befolkningen visade i stort sett villighet att biträda de militära myndigheterna vid försvaret av landet.[61] Överbefälhavaren i Skåne ansåg sig dock ej mera kunna lita på invånarnas goda böjelser, än att han fruktade, att någon uraktlatenhet då det gällde de beslutade försvarsanstalterna skulle framkalla en omsvängning i folkstämningen och göra skåningarna benägna att göra gemensam sak med fienden, varigenom »allt hopp om denna provinsens försvar vore ute».[62]

Ett viktigt problem var truppernas lojalitet. Det holsteinska konferensrådet Buchwald, som vid denna tid vistades i Stockholm, uppger att man i Sverige hyst stark fruktan för truppernas uppförande i händelse av krig med Danmark.[63] Mycket talar för riktigheten av denna uppgift. Man hade ju i friskt minne, hur soldater deltagit i det just nedslagna Dalupproret.

---

[57] Tessin till kanslipres. $^{8}/_{7}$ 1743, landsh. Cederstrand till Kungl. Maj:t $^{8}/_{8}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Hallands län).

[58] Landsh. Cederstrand till Kungl. Maj:t $^{8}/_{8}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Hallands län).

[59] Tessin till kanslipres. $^{8}/_{7}$ 1743.

[60] Landsh. Sjöblad till Kungl. Maj:t $^{17}/_{7}$ 1743 (Landsh. skriv. Malmöhus län), fältmarskalk H. J. Hamilton till Kungl. Maj:t $^{1}/_{10}$ 1743, Tessin till Kongl. Maj:t $^{5}/_{12}$ 1743.

[61] Landsh. Sjöblad till Kongl. Maj:t $^{17}/_{7}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Malmöhus län), fältmarskalken H. J. Hamilton till Kungl. Maj:t $^{1}/_{10}$ 1743. Tessin till Kungl. Maj:t $^{5}/_{12}$ 1743.

[62] Fältmarskalken H. J. Hamilton till Kungl. Maj:t $^{1}/_{10}$ 1743.

[63] Buchwald till ryska kejsarinnan $^{24}/_{8}$ 1743 (Waaranens o. Hjärnes av skriftssamlingar).

även om de där inte spelat någon ledande roll.[64] För visso voro de indelta soldater, som lågo hemma på sina rotar, lika mottagliga som några andra för den danska agitationen, då de såsom nära förbundna med allmogen i stort sett måste dela dess känslor och uppfattningar. Och från Tessin inlöpte underrättelser, att svenska officerare varit synliga i Köpenhamn.[65]

Det finns också flera uttalanden, som direkt bestyrka Buchwalds påstående. Den militära befälhavaren i Värmland ifrågasätter sålunda i ett brev till chefen för infanteriet i Bohuslän, om man inte bör sända mera pålitliga regementen dit upp, då de, som äro förlagda där, sägas vara »nära allierade med norrbaggarna och kunna äga dalkarlssjukan».[66] Och en så pass initierad person som lantmarskalken Ungern-Sternberg skriver i juli till Nolcken i Åbo på tal om Finlands evakuering: »Den i brevet omtalte skyndesamma evakuation är efter min idée så mycket nödvändigare, som jag fruktar, att säkerheten om inbördes roligheten torde tvinga till omtanke att på något sätt nyttja finska trupper. Men detta blir — — — oss emellan.»[67] Samma tanke återkommer i en skrivelse från befälhavaren för skånska armén till Kungl. Maj:t: »Som man har anledning att tro, det ännu någon eld torde ligga fördold i askan hos en del allmoge uti landsorterna, vilka i en sådan händelse kunde utbryta framdeles — — — varvid skäligen befaras, att åtminstone en del regementen vid ett slikt tillfälle ej torde vara så alldeles pålitlige till sin plikt och skyldighets fullgörande, ty lärer vara angeläget att i tid vara omtänkt att däremot göra tjänliga anstalter och författningar, varvid jag finner mig föranlåten — — — att hemställa, om icke nu i tid kunde föranstaltas om 5 à 6 finska bataillioners övertransporterande hit till Stockholm att i allt fall vara till hands om framdeles påtränga skulle.»[68]

Ovan anförda uttalanden äro märkliga, så till vida som de finländska trupperna verkligen kommo att mobiliseras. Ja, det

---

[64] Beckman, a.a., s. 449.

[65] Tessin till kanslipres. $^{7}/_{8}$ 1743.

[66] P. Silfversparre till Wrangel $^{17}/_{9}$ 1743 (Överbefälhavarnas över Bohuslänska armén brevväxling 1743—44. Vol. 10).

[67] Ungern-Sternberg till v. Nolcken $^{13}/_{7}$ 1743.

[68] Memorial till Kungl. Maj:t $^{22}/_{7}$ 1743 (Fältkansliets i Stockholm och Skåne koncept Krigshandlingar 1743—44 Kr A).

var t. o. m. en av de första åtgärder, som beslötos, även om verkställigheten kom att fördröjas.[69] Att det just var behovet av pålitliga trupper, som föranledde detta beslut, framgår till fullo av rådets protokoll en månad senare. Där säges det uttryckligen, att de finländska regementerna skulle förläggas till Stockholm och dess omgivningar, för att de skulle vara till hands, om allmogen skulle visa prov på upproriskt sinnelag.[70] Detta uteslöt naturligtvis inte, att de finländska trupperna även kunde tas i anspråk för de egentliga operationerna vid ett krig med Danmark. En dylik tanke var heller ingalunda främmande för de svenska myndigheterna.

VII. Försvarsplaner mot Danmark.

De svårigheter, som den svenska militärledningen hade att kämpa med, då det gällde att ordna försvaret mot Danmark, voro ofantliga. Den armé, som stod till förfogande, var icke på långt när fulltalig och saknade förstklassig utrustning, flottan var otillräcklig, finanserna voro hopplöst dåliga, och befolkningen särskilt i gränstrakterna var opålitlig. Under dessa förutsättningar måste en försvarsplan uppgöras.

Någon enhetlig försvarsplan, i den bemärkelsen att den tog sikte på både arméns och flottans operationer och deras nära samverkan med varandra, uppgjordes aldrig sommaren och hösten 1743. Defensionskommissionens plan berörde huvudsakligen blott landstridskrafternas operationer, även om den förutsatte, att Göteborgseskadern skulle utrustas för att understödja lokalförsvaret i Bohuslän, och lämnade några allmänna anvisningar för flottans mobilisering. De planer, som uppgjordes, gällde därför endast flottan och armén var för sig.

Flottans operationer skulle enligt regeringens direktiv väsentligen gå ut på att förhindra danska landstigningsföretag

[69] Cirkulär till landshövdingarna. Riksreg. i krigsärenden $^{10}/_{5}$ 1743.

[70] Rådets prot. i krigsärenden $^{10}/_{9}$ 1743. Att finländarna i allmänhet voro emot ett samgående med Danmark, hade den tidigare valstriden visat. Malmström, a.a. III, s. 150. Hultin, Finland och tronföljdsfrågan år 1743. En politisk föreläsning av Algot Scarin, s. 145 ff.

från sjösidan, varvid den skulle samarbeta med den ryska flottan. Den borde därvid inte inskränka sig till ett rent defensivt uppträdande, utan, så snart tillfälle gavs, gå offensivt till väga. I motsats därtill skulle armén enligt defensionskommissionens plan förhålla sig rent defensiv. Huvuduppgiften var att hindra en fientlig landstigning eller invasion; armén borde därför fatta posto så, att den skyddade magasinen, fiendens rörelser borde noga observeras och terrängen studeras, och över huvud taget borde man befläta sig om allt »som till en försiktig defension hörer».[71]

För detta ändamål upptog defensionskommissionens plan två huvudarméer, en i Skåne och en i Bohuslän — jämte en reservkår i Stockholm — medan däremot den långa gränsen i norr åt Norge praktiskt taget lämnades utan försvar; endast några mindre kårer förlades till Värmland och Jämtland. Om kommissionen alltså var beredd att uppge vissa gränsområden i norr, för att försvaret skulle kunna koncentreras till Bohuslän och Skåne, bedömde den desto mera optimistiskt möjligheten att där bemöta ett fientligt angrepp. Förutsättningen härför var emellertid, att man enligt kommissionens plan kunde disponera hela den svenska krigsmakten jämte de av kommissionen utsedda finländska regementena. Men såsom i det föregående visats, samverkade här olika omständigheter till att arméns styrka redan från början vida kom att understiga den i planen beräknade. Ett nytt försvarspolitiskt läge inträdde.

Då v. Rosen i slutet av september genom omständigheterna tvingades att göra upp en ny plan[72], var problemet för honom, hur man bäst skulle kunna neutralisera den uppkomna överlägsenheten i antal för fienden. »Frågan är nu, om Sverige vid närvarande delaborerat tillstånd samt försvagad makt skall söka att bevaka alla ställen för fiendens anfall, nämligen i Skåne, Bohuslän och norska gränsen uppföre, eller om man sig med defensionen i fält allenast vända skall på den sidan, man mest efter allt utseende sig har att befrukta.» Det medel,

[71] Instruktion för amiral Taube. Riksreg. i krigsärenden $^{5}/_{9}$ 1743. Defensionskommissionen till Kungl. Maj:t $^{4}/_{8}$ 1743 (Defensionskommissionens concepter 1742—43).

[72] Von Rosen till Kungl. Maj:t $^{22}/_{9}$ 1743 (v. Rosens registratur. Krigshandlingar 1743—44. Kr A).

han föreslog, blev en offensivt defensiv krigföring. I stället för att passivt avvakta fiendens angrepp i Bohuslän och Skåne, såsom defensionskommissionen föreslagit, skulle man genast, så snart klarhet vunnits om grannens avsikter, samla huvudkrafterna på ett håll och där gripa till offensiven. »Ty hemställes vid så beskaffenheter Eders Kunglig Majestät i underdånighet, om icke de till Skåne destinerade infanteriregementer med skjuts eller snarare sagt 5 man på vagnen oförtöivat ifrån Karlskrona eller Kalmar, varest galärerna kunna vara anlände, måtte få ordres att debarkera och fortsätta deras marsch, på sätt som sagt är, till Bohuslänska corpsen, jämväl av Kalmar om det ifrån flottan kan avlatas, på det man åtminstone på ett ställe, varest förmodligen första attacken torde bliva, måtte vara i stånd att ga fienden strax under ögonen och under Guds bistånd söka att tvinga till en batalj, och sedan den nådige Guden meddelt Eders Maj:ts trupper seger å den sidan da kunna vända sig åt skanska sidan med en någorlunda jämlik styrka att angripa fienden.»

För att v. Rosens plan skulle kunna genomföras, måste man räkna med att temporärt uppge endera Skåne eller Bohuslän. Bägge kunde inte samtidigt försvaras. En koncentration av de svenska försvarskrafterna måste ske, och i valet mellan de två alternativen, Bohuslän och Skåne, stannade v. Rosen inför det förstnämnda. Motiveringen var i första hand den, att v. Rosen väntade det första angreppet just på denna punkt. Som vi sett, räknade v. Rosen därvidlag alldeles rätt — enligt den sista planen i september skulle huvudanfallet riktas från Norge mot Bohuslän.

Regeringen godkände v. Rosens plan, och nya direktiv utfärdades. För att det angivna syftet skulle uppnås, fingo de för Skåne avsedda infanteriregementena, vilka ännu voro på väg, order att fortsätta marschen till Bohuslän. Efter omgrupperingen skulle Skånes fältarmé huvudsakligen komma att utgöras av kavalleri. Detta skulle enligt v. Rosens direktiv tills vidare uppehålla fienden, dock så att förbindelserna med den bohuslänska armén icke avbrötes eller den senare bleve tagen i ryggen av en anryckande fiende.

Rosens uppfattning av läget och vad det krävde delades emellertid inte av fältmarskalken Hamilton, överbefälhavare i

Skåne. Medan v. Rosen ansåg den största faran hota från Norge och betraktade de danska rustningarna på Själland mera såsom tillkomna för att avleda svenskarnas uppmärksamhet från Bohuslän[73], fann Hamilton det danska hotet mot Skåne utgöra en realitet, vilken förtjänade minst lika stor uppmärksamhet som det befarade angreppet på Bohuslän. Hans uppfattning av möjligheten att försvara Skåne kom i följd därav att präglas av en vida större pessimism, än vad v. Rosen gett uttryck åt. Enligt hans mening voro nämligen fästningsverken alldeles för svaga för att utgöra något nämnvärt hinder mot en överlägsen fiende, försvaret försvårades av landets flacka natur, och en fältarmé, bestående blott av kavalleri, vore otillräcklig att möta en fiende med. Möjligheten att Skåne skulle kunna försvaras under dessa förutsättningar, fann Hamilton fullkomligt utesluten, och han avsade sig allt ansvar för vad som kunde hända, i fall v. Rosens plan genomfördes.[74]

Dessa Hamiltons invändningar vunno emellertid intet beaktande på högre ort. I memorial till Kungl. Maj:t bemötte v. Rosen Hamiltons uttalanden punkt för punkt.[75] De skånska fästningsverken voro sålunda enligt hans mening icke svagare, än att de genom förstärkning av garnisonerna med vargeringskarlar skulle kunna uppehålla fienden någon tid. Kavalleriet fann han tillräckligt starkt för att det skulle kunna vålla fienden avsevärt avbräck, i fall denne beslöte sig för att tåga inåt landet, ja han räknade t. o. m. med möjligheten, att det skulle kunna befinnas överlägset det fientliga kavalleriet. Vad slutligen landets beskaffenhet anginge, snarare underlättade än försvårade detta ett försvar enbart med fästningar och kavalleri, medan däremot Bohuslän på grund av dess kuperade terräng hade större behov av infanteri. För övrigt erinrade v. Rosen på nytt om faran av att dela den tillgängliga styrkan »uti små corpser» och framhöll Bohusläns utsatta läge på grund av de många vägar, som ledde dit från Norge.

I sina inlagor till regeringen och v. Rosen hade Hamilton framhållit, att den vidtagna ändringen i defensionskommissionens plan framkallat stor oro och starkt missnöje hos befolk-

[73] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{16}/_{10}$ 1743.
[74] Fältm. Hamilton till Kungl. Maj:t $^{1}/_{10}$ 1743.
[75] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{16}/_{10}$ 1743.

ningen, vilket skulle kunna leda till ett allmänt uppror, om danskarna ginge till anfall. I sådant fall vore enligt hans mening allt hopp om Skånes försvar ute, »såsom ock till äventyrs ganska farligt för Karlskrona och flottan».[76]

Dessa farhågor delade inte v. Rosen.[77] Fastän denne vid flera tillfällen gett uttryck åt sin oro för den inre fienden, ställde han sig nu märkvärdigt skeptisk till tanken på ett uppror i Skåne. Lika litet hyste han någon fruktan för ett angrepp på Karlskrona. Han ansåg det strida mot grundreglerna för all krigskonst, att en fiende ryckte in i ett land och lämnade tre av försvararens fästningar jämte en stark kavallerikår i sin rygg. Danskarna kunde följaktligen knappast tänkas våga angripa Karlskrona, så länge de icke behärskade Skåne. Om dock danskarna mot all förmodan skulle försöka sig på ett dylikt företag, litade han på Karlskronas eget försvar, för vilket defensionskommissionen uppdragit riktlinjerna.[78]

Det måste betecknas såsom ganska anmärkningsvärt, att v. Rosen vid detta tillfälle åberopade sig på defensionskommissionens av Kungl. Maj:t fastställda plan, som han tidigare så radikalt angripit. Såsom vi sett hade den ju icke heller på denna punkt kunnat fullföljas. Bl. a. hade defensionskommissionen räknat med att de 15 galärerna från Stockholm skulle kunna brukas till stadens försvar, men av dem ankommo blott nio.[79] Vidare hade kommissionen utgått från att båtsmännen skulle kunna användas till garnisonens förstärkning. Men i själva verket räckte båtsmännen inte till för att flottan skulle få full besättning, långt mindre kunde några sådana avlåtas till garnisonen.

Uppenbarligen har därför v. Rosen på grund av bristande informationer överskattat Karlskronas försvarsmöjligheter, eller också har han avsiktligt försökt bagatellisera faran. På

---

[76] Fältm. Hamilton till Kungl. Maj:t $^{1}/_{10}$ 1743, Hamilton till v. Rosen $^{2}/_{10}$ och $^{10}/_{10}$ 1743 (Krigshandl. 1743—44. Fältkansliets i Stockholm och Skåne koncept).

[77] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{16}/_{10}$ 1743.

[78] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{16}/_{10}$ 1743.

[79] Amiralitetskommissariatet i Sthlm till Kungl. Maj:t $^{20}/_{9}$ 1743 (Administr. handl. rörande flottan. Flottans handl. A I vol. I 9), Amiral Taube till Kungl. Maj:t $^{13}/_{10}$ 1743 (Sjöexpeditioner 1743—44. Flottans handlingar B 21).

det förra tyder ett uttalande, där han själv medger sig inte ha erhållit någon underrättelse, huruvida defensionskommissionens av regeringen utfärdade direktiv verkligen efterföljts. Samtidigt finns det exempel på att han också hyst allvarliga farhågor för Karlskronas försvar, vilket tyder på att hans ovan anförda optimistiska uttalanden snarast haft en polemisk innebörd.[80]

Fullt begriplig blir v. Rosens ståndpunkt emellertid endast, om man fasthåller vid att han väntat huvudangreppet mot Bohuslän, då Skånes och Blekinges försvar självfallet måste komma att framstå såsom mindre betydelsefullt. Så till vida måste man även ge v. Rosen det vitsordet, att han bedömt situationen riktigare än Hamilton. Men detta utesluter icke, att faran för Skåne och Karlskrona kan ha varit större än v. Rosen föreställt sig. Även om inga direkta bevis föreligga att ett uppror planlagts i Skåne, är det väl bestyrkt, att dansk agitation förekommit.[81] Hamiltons farhågor för skåningarnas uppträdande under ett krig med Danmark kunna därför ej avfärdas såsom saknande all grund. Det finns heller ingenting, som direkt motsäger antagandet, att danskarna, om de fått reda på svenskarnas ändrade försvarsdispositioner, skulle kunnat rikta första angreppet mot Skåne och Karlskrona i stället för, som planerat var, mot Bohuslän. Slutligen fordrar rättvisan även att nämna, att det vid denna tid i och för sig fanns minst lika stor anledning att vänta ett danskt huvudanfall på Skåne och Karlskrona som på Bohuslän. Underrättelserna från Tessin och resande från Köpenhamn gåvo bestämt besked om hur danskarnas rustningar på Själland fortskredo.[82] Men även uppgifter om den föregivna danska angreppsplanen förelågo. Enligt landshövdingen i Hallands län ämnade danskarna först bemäktiga sig Karlskrona och flottan för att sedan rikta ett samtidigt angrepp mot Skåne och Bohuslän. Och Tessin kunde i detalj redogöra för hur danskarna planerat själva landstigningen på Skåne.[83]

---

[80] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{25}/_{9}$ och $^{10}/_{10}$ 1743.

[81] Jfr sid. 95.

[82] Tessins skrivelser till Hamilton, kanslipresidenten och Kungl. Maj:t.

[83] Landshövding Cederstrand till Kungl. Maj:t $^{5}/_{8}$ 1743 (Landsh. skrivelser. Hallands län). Fältm. Hamilton till v. Rosen $^{10}/_{10}$ 1743. Bilaga: Brev från Tessin till Hamilton. (Krigshandl. 1743—44. Brev till v. Rosen.)

I sitt betänkande den 16 oktober 1743 hade v. Rosen framhållit, att Skåne som ett öppet land vore lättare att försvara med fästningar och kavalleri än Bohuslän, som framför allt fordrade infanteri.[84] Detta uttalande innebar dock icke, att v. Rosen utan vidare betraktade Skåne såsom mera lämpat för en defensiv krigföring än Bohuslän. Vad han ville framhålla, var endast den olika karaktär försvaret måste få i dessa två landsdelar; för det kuperade Bohuslän vore infanteri nödvändigt, medan kavalleriet bättre komme till sin rätt i det flacka Skåne.

I själva verket lämpade sig Bohuslän liksom Dalsland synnerligen väl för ett defensivt krig vid denna tid. Den kuperade terrängen med omväxlande sjöar, skogar och berg gav landet ett naturligt försvar, som redan i och för sig måste försvåra ett fientligt framträngande. Detta är även grundtanken i ett ganska utförligt betänkande över Bohusläns och Dalslands försvar av fortifikationsofficeren Eggers.[85] »Synes intet lägligare land kunna givas till att föra ett defensivt krig än Bohuslän och Dalslandet», heter det där inledningsvis, »om man eljest är vid någon force och vigeur och har råderum att sätta sig i tid i sina förmåner.» Enligt Eggers mening skulle man även med en relativt liten styrka länge kunna uppehålla en fiende, om man utnyttjade terrängen väl. Ryckte fienden fram med samlad styrka, måste försvarstaktiken gå ut på att långsamt draga sig tillbaka under ständigt oroande av fienden, eftersom framgången av dennes angrepp i hög grad vore beroende av den snabbhet, med vilket detta kunde genomföras. Delade fienden sin styrka, utsatte han sig enligt Eggers mening för risken att bli slagen »en detail av trupper, som känna situationen och sätta sig i tid och med verklighet i sina fördelar». I bägge fallen skulle fiendens företag alltså komma att misslyckas.

Till samma resultat kommer v. Rosen i sitt betänkande. För honom var dock utgångspunkten en annan. Till skillnad från Eggers ansåg han, att den rikliga förekomsten av vägar, som från Norge löpte in i Bohuslän och Dalsland, måste underlätta

[84] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{16}/_{10}$ 1743.

[85] Eggers journal över en resa till norska gränsen på uppdrag av v. Rosen, $^{17}/_{10}$ 1743 jämte betänkande över avenuernas och passens förmåner och nackdelar $^{20}/_{10}$ 1743 (Militärgeografi. Sverige. Riksgränsen mot Norge).

ett fientligt angrepp med atföljande snabb framryckning. Med hänsyn härtill, — vilket dock innebar en undervärdering av terrängsvårigheterna —, måste försvaret enligt v. Rosens mening från början ta offensiv form för att kunna påräkna säker framgång.

I det föregående har endast berörts den eventualiteten, att fienden angrepe landvägen. Emellertid måste man även räkna med anfall från sjösidan med ty atföljande landstigningsförsök — en möjlighet som under denna tid stått klar för de flesta. Därvid uppstod frågan, huruvida Bohusläns försvar kunde baseras endast på lantförsvar, eller om ett sjöförsvar vore nödvändigt.

Enligt v. Rosens mening kunde Bohuslän ej försvaras enbart med lantstridskrafter, utan dessa måste understödjas av sjöstridskrafter. Vore nämligen fienden »mästare i sjön», kunde han landsätta trupper i försvarens rygg, varigenom denne blev »cuperad i alla författningar». För den skull borde Göteborgseskadern stärkas, så att den åtminstone vore jämställd med den fientliga flottan.[86] En liknande uppfattning framträder i en annan försvarsplan från denna tid. »Ingen rätt defension kan vara för Bohuslän», heter det där, »med mindre sjösidan alltifrån Marstrand till Koster vid Strömstad bliver av sjömakten bevakad».[87] Synpunkten är även här den, att man måste säkra sig mot att bli tagen i ryggen. Från extremt lantmilitärt håll gjordes det emellertid gällande, att en förstärkning av sjöförsvaret endast skulle tjäna till att försvaga armén, utan att något annat vunnes än att defensionen skulle »därigenom bliva otillräcklig på bägge ställen».[88] Göteborgseskadern borde därför inskränkas till några små recognosceringsfartyg. Faran för ett fientligt angrepp i ryggen, bedömdes här inte lika allvarligt. Eggers ansåg sig sålunda i sin försvarsplan kunna utgå från att ett angrepp från sjösidan med åtföljande landstigningsförsök skulle kunna bemötas med de trupper, som funnos posterade längs kusten, eftersom man ej behövde befara att fienden skulle kunna detachera någon större styrka till

[86] v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{9}/_{11}$ 1743.

[87] Pinellos plan för år 1743 (Militärgeografi. Sverige. Bohuslän).

[88] Rådets protokoll i krigsärenden $^{18}/_{11}$ 1743.

detta företag.[89] Varpå han stödde detta sitt påstående, nämnde han emellertid ingenting om.

Av central betydelse för Bohusläns försvar var Göteborg. Ett fientligt angrepp på Bohuslän måste därför alltid mer eller mindre direkt syfta mot Göteborgs intagande, en tanke, som heller inte var främmande för danskarna hösten 1743.

Att Göteborg skulle bli ett av de första målen för ett danskt angrepp, detta stod redan från första stund klart för de myndigheter, som i Bohuslän hade att vidta förberedande åtgärder mot ett fientligt anfall. Kunde fienden erövra Göteborg och dess fästning, menade man nämligen, hade han där en utomordentlig bas för fortsatta krigsoperationer inåt landet. Även som reträttplats ägde Göteborg i ett dylikt läge stort värde.[90]

Då det blev fråga om på vilket sätt fienden skulle försöka bemäktiga sig Göteborg, tänkte man sig i allmänhet en överrumpling, antingen från sjösidan eller också — ehuru det ansågs mindre troligt — från landsidan.[91] En regelrätt belägring skulle nämligen enligt mångas mening bli ett alltför stort vågspel för en fiende, varför denna möjlighet lugnt kunde lämnas ur räkningen. Denna förmodan var alldeles riktig. Som i det föregående antytts, var det just danskarnas mening att bemäktiga sig staden och fästningen genom en överrumpling.

Ett dylikt företag saknade förvisso icke förutsättningar att lyckas. Fästningsverken voro till stor del förfallna, garnisonen var inte fulltalig, men framför allt utgjorde de dansksinnade borgarna en utomordentlig tillgång för den anfallande.

För de närmast ansvariga myndigheterna kunde läget under sådana omständigheter te sig ganska tröstlöst och gjorde det också på vissa håll.[92] Alldeles särskilt oroade man sig för den

---

[89] Eggers betänkande över avenuernas och passens förmåner och nackdelar $^{20}/_{10}$ 1743.

[90] Se bl. a. Carlbergs betänkande över Göteborgs och Bohusläns försvar $^{24}/_{8}$ 1743 (Krigshandl. 1743—44. Oordnade handl., KrA), Landsh. Stobée till Kungl. Maj:t $^{31}/_{8}$ 1743 (Landshövdingars skrivelser. Göteborgs och Bohus län).

[91] Carlberg kalkylerar i sin försvarsplan med att den norska huvudarmén kan gå direkt på Göteborg, för den händelse att den svenska armén ej hunnit samlas.

[92] Jfr Nordenberg till Wrangel $^{23}/_{9}$ och $^{29}/_{9}$ 1743 (Överbefälhavarnes över Bohuslän brevväxling. Skrivelser till general Wrangel. Vol. 8).

inre fienden. Icke utan skäl framhålles det i ett betänkande att huvudvillkoret för att ett fientligt angrepp skulle kunna avslås var att borgerskapet och garnisonen vore villiga att »göra ett» till att försvara staden. Men, tillägger författaren, dess värre måste man räkna med vissa svårigheter »att hålla en god disciplin och ordning ibland garnison och invånare.[93] Allt detta hindrade dock icke, att åtgärder nu vidtogos till stadens försvar. Bl. a. kom garnisonen så småningom att förstärkas. Däremot måste man av brist på pengar avstå från att förbättra själva fästningen.

[93] Carlbergs betänkande över Göteborgs och Bohusläns försvar $^{24}/_{8}$ 1743.

TREDJE KAPITLET.

Den danska krisens avveckling.

I. Rustningarna avstanna. Förhandlingarna med Danmark. De ryska hjälptrupperna.

Den 10 oktober 1743 erhöll regeringen i Stockholm underrättelse från Köpenhamn, att Danmark tills vidare uppgivit sina anfallsplaner.[1] Lägren på Själland hade uppbrutits, vapen och ammunition inlämnats till förraden, trupperna hade fått order att gå i vinterkvarter, och flottan skulle inom den närmaste tiden avtacklas. Snart inlöpte även från gränslandskapen mot Norge uppgifter om att krigsrörelserna på denna sida avstannat. Allt tydde sålunda på att den omedelbara faran för krig var överstånden. I någon mån hade väl Sveriges egna rustningar bidragit till detta omslag i den utrikespolitiska situationen, men avgörande hade Rysslands ställningstagande varit.[2]

I och med det att danskarnas rustningar upphörde, var dock krigsfaran icke definitivt avlägsnad. Danskarnas åtgärd att kvarhålla trupperna i kvarter vittnade om att man på detta håll blott avvaktade ett gynnsammare tillfälle att slå till. För den svenska regeringen stod det därför klart, att ingen säkerhet för framtiden kunde vinnas, om man nu inte komme till en slutgiltig uppgörelse med Danmark. I första hand ville man genom förhandlingar söka bilägga tvistigheterna på fredlig väg. Men samtidigt gjorde sig den meningen gällande, att i nödfall måste man söka en lösning med vapenmakt hellre än att längre kvarbliva i det tillstånd av permanent krigsbered-

[1] Tessin till Kungl. Maj:t $^{5}/_{10}$ 1743 (Danica). Det slutgiltiga beslutet om att upphöra med rustningarna torde danska regeringen ha fattat den 10 okt. Malmström, a.a. III, s. 244.

[2] Holm, a.a. II, s. 230 ff. Tessin berättar, att danska resande från Skåne voro förvånade över svenskarnas rustningar, då de inte väntat att se svenskarna så väl beredda. Tessin till kanslipres. $^{15}/_{9}$ 1743.

skap, som Danmarks hot förorsakade.[3] Att denna plan på ett preventivkrig över huvud taget kommer upp i diskussionen, är ganska märkligt. Sverige kunde ju icke tänka på att ensamt uppta kampen med Danmark, och man måste därför räkna med hjälp från annat håll, d. v. s. närmast Ryssland. Men som i det följande skall visas, kom Sveriges politik inom kort att lika mycket inrikta sig på att bli kvitt de ryska hjälptrupperna som att nå en uppgörelse med Danmark.

Frågan om preventivkrig blev emellertid aldrig på allvar aktuell. Tack vare Tessins energiska arbete lyckades nämligen Sverige i febr. 1744 få till stånd en konvention med Danmark om återgång till fredliga förbindelser. Sverige och Danmark lovade ömsesidigt att avväpna, och Sverige avgav för sin del därjämte en höglidlig förklaring, att det ej för den holsteinska frågans skull ämnade störa lugnet i Norden.[4]

Medan de avgörande förhandlingarna pågingo i Köpenhamn, hade man i Sverige efter underrättelsen om Danmarks ändrade sinnelag redan vidtagit åtgärder för en demobilisering, vilken de dåliga finanserna och de därmed förbundna svarigheterna att skaffa proviant och annan utrustning gjorde av behovet i högsta grad påkallad. Enligt regeringens order skulle flottan omedelbart avtackla och de trupper som lågo i fält hemförlovas, under det att de indelta svenska regementen, som lågo i garnison, skulle avlösas av finländska regementen.[5] Detta regeringens beslut om demobilisering biträddes emellertid inte av den militära ledningen. För flottans del kunde ordern visserligen utan olägenhet verkställas, då årstiden var långt framskriden, och man knappast längre kunde påräkna några egentliga operationer till sjöss.[6] Men för armén låg saken annor-

[3] »Det varken bör eller kan jag utan min plikts förkränkande förtiga, att jag ej för min del i detta ärendet någon medelväg ser, ty antingen måste en förlikning träffas eller ock sådana kraftiga medel tillgripas, genom vilka Danmark för långliga tider utur stånd sättes Sverige ytterligare ont att tillfoga — — —». Tessin till kanslipresidenten $^{20}/_{10}$ 1743 (Danica). Se även riksrådet Palmfeldts yttrande, vari han ställer sig på samma ståndpunkt som Tessin. Rådets prot. i utrikes ärenden $^{5}/_{11}$ 1743.

[4] Malmström, a.a. III, s. 244.

[5] Kungl. Maj:t till von Essen $^{20}/_{10}$ 1743 (Riksreg. i krigsärenden).

[6] Om flottans avtackling se Taube till Kungl. Maj:t $^{30}/_{10}$ 1743 (Sjöexpedi-

lunda till. Så länge som danskarna endast förlagt sina trupper i vinterkvarter och ej hemförlovat dem, måste man räkna med möjligheten av ett plötsligt överfall. Risken härför var betydande, då trupperna i Norge förlagts relativt nära gränsen, så att de mest avlägsna befunno sig 12 à 13 mil därifrån och på 2 dagar beräknades kunna nå denna. För den skull ansåg den militära ledningen, att trupperna måste hållas samlade, tills större klarhet vunnits om Danmarks avsikter. I avvaktan på regeringens ytterligare resolution beslöt den att endast hemförlova de trupper, vilkas hemvister voro närmast Bohuslän, och att kvarhålla de övriga.[7] Ehuru regeringen insåg riktigheten av de framlagda skälen, ville den dock till att börja med inte vidta någon ändring i de utfärdade ordres sådan som föreslagits från militärt håll, nämligen att armén skulle förläggas på husmanskost i gränstrakterna mot Norge.[8] Dels uttalades det farhågor för att ett dylikt beslut skulle framkalla missnöje hos allmogen i de berörda områdena, dels ansågs det av ekonomiska skäl ogörligt att längre hålla armén på fältfot.[9] Det oaktat kom huvuddelen av armén att kvarhållas i sina kvarter. De dåliga värderlekstörhallandena under november och december gjorde nämligen vägarna alldeles ofarbara, varför långa marscher skulle kommit att märkbart försvaga trupperna, allra helst som sjukligheten nu åter tilltagit.[10] Och inför denna möjlighet tvekade även regeringen, ty hur mycket den än önskade en omedelbar demobilisering, kunde den dock inte dölja för sig, att faran från Danmark ännu inte på långt när var överstånden.

Behovet av en snar uppgörelse med Danmark blev alltmera uppenbart, ju mera förhandlingarna drogo ut på tiden, liksom även att denna uppgörelse måste sökas på fredlig väg. Icke blott ekonomiska skäl talade härför. En förlängning av konflikten måste nämligen med nödvändighet medföra, att den ryska hjälpkåren stannade kvar i landet för obestämd tid

---

tioner 1743—44. Flottans handl. B 21). Amiralitetskollegium till Kungl. Maj:t $^{27}/_{10}$ 1743.

[7] von Rosen till Kungl. Maj:t $^{9}/_{11}$ 1743.

[8] Rådets protokoll i krigsärenden $^{3}/_{11}$, $^{24}/_{11}$ 1743.

[9] Rådets protokoll i krigsärenden $^{3}/_{11}$ och $^{24}/_{11}$ 1743.

[10] Se bl. a. von Rosen till Kungl. Maj:t $^{6}/_{11}$ 1743.

framål, och detsamma skulle bli fallet, om Sverige försökte framtvinga ett avgörande med vapenmakt, eftersom detta endast kunde genomföras med Rysslands stöd. Och den meningen började nu göra sig mera allmänt gällande, att den ryska hjälpsändningen icke blott innebure en viss börda utan även en verklig fara. Redan då man förhandlat med Ryssland om militär hjälp, hade det uttalats farhågor för att detta skulle ge Ryssland tillfälle till inblandning i Sveriges inre angelägenheter.[11] Så länge faran för ett krig med Danmark var direkt överhängande, hade dessa farhågor emellertid fått ge vika för behovet av omedelbar hjälp. Men nu återkommo de med ökad styrka. Då Gyllenborg och Palmfeldt i slutet av oktober till rådet inlämnade ett förslag till förlikning med Danmark, motiverade de detta bl. a. med att riket därigenom skulle rensas från främmande trupper, »vars införsel endast kan justifieras igenom en — — — trängande nöd».[12] Och Tessin själv, Sveriges förnämsta representant vid förhandlingsbordet i Köpenhamn, betygade upprepade gånger i sina rapporter hem, att den ryska hjälpkåren i Sverige var en av huvudanledningarna till att man med all makt borde föra underhandlingarna med Danmark till ett lyckligt slut.[13]

Förvisso saknades heller inte orsak till farhågor. Att Sverige hyste en främmande här inom sina gränser, var under alla omständigheter en betänklig sak, och den nyvunna ryska vänskapen var ej alltför mycket att lita på, allra helst som den ryska regeringen satt ganska osäkert. Sammansvärjningar hade redan upptäckts, och rykten gingo om nya konspirationer. Med oro emotsågo svenskarna därför en revolution i Ryssland, som skulle kunna föra den tidigare regeringen åter till makten. Ett nytt krig vore då att befara, i sämsta tänkbara utgångsläge för Sverige.[14] Men alldeles bortsett från de spekulationer, som kunde knytas till ett eventuellt regimskifte i Ryssland, var situationen tillräckligt allvarlig för att man

[11] Se s. 81.

[12] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{19}/_{10}$ 1743.

[13] Tessin till kanslipresidenten $^{10}/_{9}$ 1743, Tessin till Kungl. Maj:t $^{13}/_{10}$ 1743.

[14] Malmström, a.a. III, s. 242. Om danskarnas förhoppningar på en rysk revolution se Tessins rapporter till kanslipresidenten och Kungl. Maj:t.

fortast möjligt skulle vilja befria landet från de farliga gästerna. Från ryskt håll gjordes det nämligen numera ingen hemlighet av att de ryska hjälptrupperna kommit till Sverige för att skydda detta mot dess inre fiender lika väl som mot Danmark.[15] Att ryssarna därvid betraktade den förstnämnda uppgiften som den väsentliga, fanns all anledning att misstänka.[16]

Allt eftersom fredsunderhandlingarna med Danmark framskredo kom den svenska regeringen följaktligen att behärskas av en allt starkare önskan att få bort de ryska trupperna. Detta var desto naturligare, som den från början inte begärt hjälp i denna form. Fullt aktuell blev denna fråga, då konventionen med Danmark ingåtts.

Men på samma gång vågade den svenska regeringen inte stöta sig med Ryssland. Stödd på sina trupper behärskade den ryska regeringen nämligen fullständigt den politiska situationen i Sverige. Englands och Frankrikes sändebud i Stockholm kappades om att vinna den ryske generalen Keith för sina intressen. De inhemska partierna, delade mellan Frankrike och England, syntes alla mer eller mindre vilja befordra Rysslands intressen, och den av Ryssland utsedde tronföljaren såg i kejsarinnan sin välgörarinna, vars mening man alltid noga borde inhämta.[17] I hur hög grad regeringen var beredd att tillfredsställa Ryssland, visar bäst dess hållning efter uppgörelsen med Danmark.

---

[15] I skrivelse till Kungl. Maj:t $^{3}/_{11}$ 1743 uppger landsh. Staël von Holstein, att den ryske generalen Keith för honom »i förtroende berättat, att han väl vet, det Hans Kejsarinna icke hitsänt dessa hjälptrupper endast och allenast för konungens av Danmark hots skull utan ock för den invärtes oroligheten, som försports av allmogen i landet — — —» (Landshövdingars skrivelser. Kalmar län).

[16] Då Keith i nov. 1743 erhöll underrättelse om att den norska hären ånyo satt sig i rörelse och befarade att den svenska regeringen skulle uppmana honom att marschera till norska gränsen med sina trupper, skyndade han att avge en förklaring, att de ryska trupperna nu vore så utröttade, att de icke vore i stånd att marschera förrän till våren. Keith till ryska kejsarinnan $^{2}/_{11}$ 1743.

[17] Se Keiths rapporter (Waaranens och Hjärnes avskriftssamlingar), engelska och franska ministerberättelser. (Malmströms avskriftssamling), rådets protokoll i utrikes ärenden 1743—44.

II. Sveriges förhållande till Ryssland efter konventionen med Danmark.

I det längsta hade den svenska regeringen hållit Keith i okunnighet om den verkliga innebörden av förhandlingarna med Danmark, tills freden var ett fullbordat faktum. Då underrättelse slutligen lämnades om att Sverige ingått en konvention med Danmark, visade man från rysk sida genast sitt livliga missnöje, samtidigt som man försökte få ratifikationen uppskjuten. När detta icke lyckades, utbad sig Keith en konferens med representanter för svenska regeringen, vid vilket tillfälle han framförde som sin regerings krav, att Sverige inte skulle ingå någon allians utan Rysslands biträde, att det till lands ej skulle omedelbart desarmera, och att det skulle utrusta en eskader av linjeskepp och galärer.[18] Några dagar senare framlades dessa krav för rådet och gåvo där upphov till en långvarig diskussion.[19] Denna kom att präglas av den största rådvillhet. Å ena sidan hade man att taga hänsyn till Sveriges behov av vänskapens bibehållande med Ryssland, å andra sidan måste man se till, att Danmark inte finge anledning att bryta den nyss ingångna konventionen. Uppgiften att förena dessa motsatser var inte lätt.

Fullständig enighet hade rått inom den svenska regeringen, att man måste söka en fredlig uppgörelse med Danmark, även om detta måste ske mot Rysslands vilja. Ingen meningsskiljaktighet förfanns nu heller om nödvändigheten att befria landet från de ryska hjälptrupperna. Men detta innebar ingalunda, att regeringen uppgett vänskapen med Ryssland. Tvärtom betygades det från alla håll, att Sverige inte kunde bygga sitt utrikespolitiska system på annat än en nära samverkan med Ryssland, just med hänsyn till faran från Danmark. Ännu så sent som i december 1743 hade det svenska sändebudet i Petersburg förhört sig hos kejsarinnan om den hjälp Sverige kunde påräkna mot Danmark under den kommande våren[20], och efter konventionens avslutande ansågs faran alltjämt icke

[18] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{23}/_{3}$ 1744, Keith till ryska kejsarinnan $^{1}/_{4}$ 1744.

[19] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{23}/_{3}$, $^{26}/_{3}$, $^{27}/_{3}$, $^{29}/_{3}$ 1744.

[20] Düring till Kungl. Maj:t $^{16}/_{12}$ 1743 (Muscovitica).

definitivt övervunnen, allra helst som allmogen alltjämt hyste vissa sympatier för Danmark.[21] Den logiska konsekvensen därav måste bli ett förbund med Ryssland, som skulle utgöra en garanti för att Danmark icke skulle komma att bryta den ingångna konventionen. Detta uttalades öppet av ingen mindre än Tessin, vilken livligt förordade ett dylikt förbund såsom säkraste medlet att skydda sig mot Danmark.[22]

Det av Keith framställda kravet, att Sverige inte skulle inga några allianser utan Rysslands förmedling, kunde följaktligen inte vålla några svårigheter. Värre var det att tillmötesgå Keiths övriga yrkanden. I följd av konventionen hade trupperna redan fått uppbrottsorder, och de flesta regementen befunno sig nu på marsch till sina hemorter. Att nu återkalla denna order och låta trupperna marschera tillbaka till gränsen, skulle ju av Danmark med rätta kunna uppfattas som ett krigshot. Återstod alltså att hålla regementena i beredskap i hemorterna och låta förråden kvarligga i magasinen. Detta var den utväg rådet ämnade tillgripa. Framför allt var det emellertid villigt att utrusta den begärda eskadern. Detta lät sig desto lättare göra, som en flotta ändå behövdes för att överföra Lovisa Ulrika, tronföljarens blivande gemål, till Sverige. Följaktligen beslöt man, att 5 linjeskepp och 2 fregatter skulle utrustas för att hämta den preussiska prinsessan och 6 linjeskepp läggas på redden »för att göra honneur», medan i vanliga fall 3 à 4 linjeskepp jämte mindre fartyg ansågos tillräckliga vid dylika tillfällen.[23]

Beslutet var inte enhälligt utan hade tillkommit mot en minoritets vilja. Denna minoritet utgjordes i stort sett av anhängare till mösspartiet under Åkerhielms ledning, medan majoriteten företräddes av hattpartiet under Tessin. Även diskussionen i dess helhet avspeglade en motsättning, delvis efter dessa partilinjer. För minoriteten var det väsentligast att undvika allt, som kunde ge Danmark någon förevändning att bryta den ingångna konventionen. Även majoriteten beaktade detta. Men där var man just nu ännu mera mån om att tillfredsställa

[21] Om allmogens danskvänlighet, se rådets protokoll i utrikes ärenden $^{27}/_{3}$ 1744, $^{17}/_{5}$ 1744.

[22] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{27}/_{3}$ 1744.

[23] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{26}/_{3}$ och $^{29}/_{3}$ 1744.

Ryssland och menade därför, att så länge Danmark inte helt avrustat, funnes det ingen anledning för Sverige att förhasta sig. »Traktater och konventioner böra väl fullgöras», yttrade riksrådet Löwen, »men likväl så, att man intet præcipiterar sig, utan att man är försäkrad, att den som varit min fiende även gör detsamma å sin sida.»[24] [25]

[24] Rådets protokoll i utrikes ärenden 23/3 1744.

[25] Keith uppger i rapport till sin regering 1/4 1744, att man i Sverige ingalunda var enig om uppgörelsen med Danmark. Medan det engelska partiet (= mösspartiet) verkat för denna, hade det franska partiet (= hattpartiet) motarbetat den, eftersom det väntade, att Frankrike skulle ingå förbund med Ryssland och inte visste, vilka åtgärder Ryssland ämnade vidtaga. Keith antyder även, att Sveriges tillmötesgående gentemot Ryssland i avrustningsfrågan var ett verk av det franska partiet. Den sistnämnda iakttagelsen är riktig, så till vida som motståndarna till ett uppskov med Sveriges desarmering huvudsakligen voro att finna inom mössspartiet. Hit hörde bl. a. riksrådet Åkerhielm, såsom framgår av de ryska, engelska och franska ministerberättelserna. Denna hade i rådets diskussion bestämt talat emot ett uppskov och hade tidigare varit en av dem som under debatterna om en konvention med Danmark enträgnast förordat en snar uppgörelse, icke minst med hänsyn till vådan av de ryska truppernas längre kvardröjande i Sverige. Så långt äro Keiths uppgifter alltså riktiga. Men hans övriga påståenden bestyrkas icke av andra källor. Mössspartiet var ingalunda något ryskfientligt parti — något som Keith även erkänner — tvärtom ville det gynna en fortsatt vänskap med Ryssland. Och lika litet kunde hattpartiet sägas vara ett extremt ryskvänligt parti. Inga bevis finnas heller för att det sistnämnda partiet motarbetat uppgörelsen med Danmark eller efteråt velat uppriva den. Måhända har den franske ministern i Stockholm önskat något dylikt, då Frankrike i händelse av slutgiltig fred kunde befara, att Danmark skulle överlämna 5,000 man åt England. Härpå tyder exempelvis den franske ministerns uttalande, att han för sin del gärna såg, att de ryska trupperna ytterligare kvarstannade i Sverige. (Fransyska ministerberättelser. Malmströms avskriftsamling, vol. 2). Måhända ha även enstaka medlemmar av hattpartiet vunnits för en dylik politik. Men partiets majoritet har med all sannolikhet varit av en annan mening. Sålunda ha ju de, som utgjorde partiets främste, exempelvis en Tessin och en Gyllenborg, mer än de flesta arbetat på att uppnå denna överenskommelse med Danmark och därvid särskilt hänvisat till faran för de ryska truppernas längre kvarblivande i landet. Speciellt upplysande är därvidlag Tessins hållning, eftersom utformningen av det slutliga svaret till Keith uppdrogs åt honom. Såsom Sveriges ombud i Köpenhamn hade Tessin just varit den, som fört förhandlingarna med Danmark till ett positivt slut. Detta sitt verk ville han även upprätthålla. Men samtidigt var han av den uppfattningen, att man i största utsträckning borde tillmötesgå Rysslands önskemål i avrustningsfrågan. Ty ett avslag

Rådets diskussion ger ett starkt intryck av en debatt i cirkel. För att kunna avrusta och bli kvitt den ryska hjälpkåren, hade man slutit överenskommelsen med Danmark. Denna ville man även hålla. Men samtidigt önskade man tillfredsställa Ryssland. Rådets flertal var därför villigt att hålla hären krigsberedd och utrusta flottan, varigenom syftet med konventionen med Danmark delvis förfelades och denna som sådan rentav sattes i fara. Alla argument till trots var det nämligen föga sannolikt, att Danmark skulle fortsätta att avrusta, så länge inte Sverige tydligt ådagalade sin vilja att göra detsamma. Därigenom skulle man vara tillbaka till läget före konventionens avslutande, med den enda skillnaden att Ryssland nu lovat betala Sveriges rustningskostnader.

Betecknar då diskussionen en kapitulation för Ryssland? Onekligen kan detta med ett visst fog sägas. Majoriteten av regeringen har nämligen i huvudsak accepterat de ryska kraven. Den har därvid befunnit sig i ett tvångsläge, sedan Keith ådagalagt ryska regeringens fasta vilja att hindra en fullständig demobilisering i Sverige. Men samtidigt har den sökt en utväg att trots detta upprätthålla överenskommelsen med Danmark. Det förefaller därvid, som om dessa riksråd hoppats, att de natt en tillfredsställande lösning. Men huruvida de verkligen innerst inne varit övertygande därom, den frågan undandrar sig all bedömning.

Till all lycka för Sverige behövde det emellertid inte så länge till hålla här och flotta i krigsberedskap. Två månader efter det Keith rapporterat hem, att svenskarna visat tillmötesgående i avrustningsfrågan, erhöll han från sin regering en skrivelse, vari han upplystes om att kejsarinnans avsikt var att åstadkomma fred i Norden och att hon ingalunda önskade hindra Sverige från att avrusta, sedan en formlig konvention därom ingåtts mellan Sverige och Danmark. Keith visade sig vid denna underrättelse högeligen överraskad och skyndade att i brev framföra sina ursäkter för att han misstagit sig om kejsarinnans vilja;[26] han hade alldeles trott sig följa ryska

skulle inte blott medföra konsekvenser för vänskapen mellan Sverige och Ryssland, därigenom skulle även konventioner med Danmark bli utan värde, då Danmark ej längre behövde frukta Ryssland. —

[26] Keith till ryska kejsarinnan $^{7}/_{6}$ 1744.

regeringens order av den 27 februari att söka förhindra Sveriges avrustning, även om en konvention ingåtts mellan Sverige och Danmark, men han hade därvid ej beaktat den skillnad, regeringen gjort mellan ett preliminärt fördrag och en formligen avslutad konvention.[27]

Ungefär samtidigt med denna vändning i avrustningsfrågan erhöll den svenska regeringen den hugnesamma underrättelsen, att Keith stod i beredskap att inom kort lämna Sverige med de ryska hjälptrupperna. Regeringen hade då under de månader, som förflutit, sedan den lämnat Keith meddelande om den ingångna konventionen med Danmark, på alla upptänkliga sätt sökt förmå denne att låta de ryska trupperna återvända hem. Någon formlig anhållan härom hos ryska regeringen gjordes dock icke. Visserligen sökte Åkerhielm förmå rådet till ett dylikt steg, i det han vältaligt skildrade, hur landet suckade under bördan av de inkvarterade ryska trupperna.[28] Men majoriteten fann det säkrast att gå fram med lämpor, även om den var lika ivrig att bli av med ryssarna som någonsin Åkerhielm och hans meningsfränder. »Om ryska kejsarinnan ärnar att låta dessa trupper över tiden kvarbliva», yttrade Tessin vid ett tillfälle, »så är klart, att vi det ej kunde hindra. Och om deras återkallande skulle begäras, men av Ryssland ej finnas à propos, så vore ingenting vunnet, men skulle sådant därmed astadkomma en skadlig kallsinnighet.» Den lämpligaste utvägen fann Tessin därför vara att föreställa Keith »på gott maneer» skadan för Sverige av truppernas kvarstannande. Detta var även majoritetens mening.[29]

Att den av Tessin företrädda majoritetslinjen inte innebar ett försök att förhala avgörandet ifråga om de ryska truppernas hemkallande, framgår så väl av den livliga diplomatiska verksamhet, vilken nu omedelbart efteråt utvecklades från svensk sida för att förmå Keith till ett positivt uttalande, som av den energiska beredvillighet, regeringen visade att på allt sätt tillmötesgå ryssarnas önskemål beträffande proviant och utrustning för hemfärden. Trots ovan berörda meningsskiljaktigheter

[27] Keith till kanslern Bestuzjev $^{7}/_{6}$ 1744.
[28] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{30}/_{3}$ 1744.
[29] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{31}/_{3}$ 1744.

rådde nämligen fullständig enighet i huvudfrågan: att landet måste befrias från de ryska hjälptrupperna. Till en dylik enighet torde icke minst ha bidragit det starka missnöje, som nu förspordes i allt vidare kretsar av det svenska folket över de ryska truppernas vistande i landet, särskilt hos allmogen.[30] I varje fall blev detta ett av den svenska regeringens huvudargument vid konversationerna med Keith om dennes hemresa. Bönderna utgjorde ett riksstånd i Sverige, hette det exempelvis, vars mening man knappast helt kunde negligera; själv hade man ingen avsikt att påskynda de ryska truppernas avresa, men då bönderna nu önskade bli befriade från inkvarteringarna, ville man gärna tillfredsställa dem därutinnan.[31]

Den ryska regeringens ståndpunkt var fullständigt klar, så till vida som den i det längsta ville låta trupperna kvarbliva i Sverige. Följaktligen erhöll Keith order att under olika förevändningar utverka detta. Denne var emellertid av allt att döma för sin del ej intresserad av att kvarstanna längre än som var nödvändigt. Han försummade därför icke att för sin regering framhålla de svårigheter, som visade sig: hur missnöjet med de ryska trupperna växte dag för dag och tog sig de mest olikartade uttryck, hur de främmande ministrarna, särskilt Englands representant, läto märka tecken till oro och misstro.[32] Ovisst är om dessa rapporter verkligen uttryckte Keiths egen uppfattning av läget eller om han avsiktligt överdrivit svårigheterna. Med all sannolikhet ha dock Keiths rapporter påverkat den ryska regeringens uppfattning och banat väg för dess beslut att återtaga trupperna.

---

[30] Se härom Keiths rapporter och rådets protokoll i utrikes ärenden 1744.

[31] Keith till ryska kejsarinnan $^{20}/_{4}$ 1744.

[32] Keith till ryska kejsarinnan $^{1}/_{4}$, $^{20}/_{4}$, $^{17}/_{5}$, $^{7}/_{6}$ 1744.

FJÄRDE KAPITLET.

Försvarsfrågan i den politiska diskussionen 1743—46. Försvarspolitiska riktlinjer.

I. Försvarsfrågan och allianserna. Armédeduktionen.

I juli 1744 lämnade äntligen de ryska trupperna Sverige. Därmed kunde den kris anses för tillfället övervunnen, som tagit sin början med tronföljarvalet sommaren 1743 och Danmarks därpå följande rustningar. Någon för framtiden slutgiltig lösning hade man dock ej uppnått: Sverige måste alltjämt tänka på att trygga sig mot Danmark. Till att börja med fortsatte man på den redan inslagna vägen, att med Rysslands vänskap hålla Danmark stången. Slutstenen i denna politik betecknade det försvarsförbund Sverige ingick med Ryssland i juni 1745, vilket dels anknöt till tidigare förbunds rent defensiva bestämmelser, dels pålade Sverige förpliktelser av mera vittgående och offensiv karaktär.[1] Men redan dessförinnan hade den svenska regeringen försiktigt undersökt möjligheten av en återförsäkring på annat håll. Förhandlingarna härom togo på allvar fart, då Ryssland snart började visa tecken till en mindre vänlig hållning gentemot Sverige och Sverige ställdes inför möjligheten av ett tvåfrontskrig. Vid 1746—47 års riksdag bragtes denna utveckling till sin fullbordan, och ett systemskifte ägde rum, i det att Sverige ingick förbund med Preussen och Frankrike.[2]

Den första åtgärd rådet måste ta itu med, sedan landet äntligen åter kommit i normala, fredliga förhållanden, var finan-

[1] Malmström, a.a. III. s. 26.

[2] Se härom kap. V.

sernas upphjälpande, vilka efter det tilländalupna kriget och rustningarna mot Danmark befunno sig i ett föga lysande skick. En utväg var att skaffa sig subsidier av Ryssland, vilken även prövades. En annan var att reducera arméns styrka, vilket skulle medföra stora besparingar. Detta hade redan 1742–43 års riksdag föreskrivit, i det den uttalat sig för att 30 à 50 man av vart kavallerikompani och 50 man av vart indelt infanterikompani skulle lämnas vakanta under fredstid.[3] Den föreslagna nedrustningen var emellertid inte enbart ett problem av ekonomisk natur utan hade i minst lika hög grad en försvarspolitik och utrikespolitisk räckvidd. Dessa synpunkter skulle också komma till synes, då rådet i sept. 1744 tog upp frågan till diskussion.[4] Motståndarna till förslaget underlåto därvid icke att peka på de svårigheter att skaffa folk, som skulle uppstå i händelse av krig, om en indragning dessförinnan skett. Detta skulle i sin tur medföra ökade kostnader för rusthållarna och rotarna. Tillfället för en nedrustning vore även mindre lyckligt valt, framhölls det vidare, då Sverige nyligen hotats av krig från Danmark och den europeiska situationen med hänsyn till krigsrörelserna i Tyskland var ytterst oklar. Danmark var alltjämt en oberäknelig faktor, och man hade ingen säkerhet för ett systemskifte i Ryssland eller Rysslands invecklande i krig på annat håll, vilket kunde beröva Sverige dess hjälp mot Danmark.[5]

Anhängarna till förslaget om en nedrustning framhöllo i första hand den rådande penningbristen, som inte medgave någon annan utväg. Vad faran från Danmark anginge, uttalades det från detta håll, att det vore bättre om man till sitt förfo-

---

[3] Riksens Ständers brev i krigsärenden $^{12}/_{9}$ 1743.

[4] Rådets protokoll i krigsärenden $^{1}/_{9}$ 1744.

[5] Riksrådet v. Rosen framhöll med skärpa faran för ett nytt danskt angreppsförsök, och så långt ifrån att tillstyrka en nedskärning av krigsmaktens styrka med en tredjedel, önskade han i stället, att man satte gränsfästningarna mot Danmark i försvarsstånd och förstärkte Göteborgsskadern. Även riksrådet Åkerhielm fann den europeiska situationen ytterligt osäker och ville ej förorda en omedelbar nedrustning. Han ansåg, att ett uppskov härmed inte på något sätt behövde strida mot riksdagens beslut, då ständerna menat, att detta skulle verkställas, först då riket fått fred, men med ordet fred ej endast avsett Danmark, utan »då riket uti allmänhet kunde om freden vara försäkrat».

gande hade en mindre armé, som kunde brukas, än en större, som på grund av penningbristen inte kunde röras. »Så länge det står som nu», yttrade riksrådet Palmfeldt, »och inga medel äro att tillgå, äro regementena utur stånd att nyttjas och marschera, om fientligheter påkomma, evad de äro kompletta eller icke.»

Någon rubbning i indelningsverket innebar ju förslaget om nedrustning egentligen icke, då regementena som sådana bibehöllos, och vakanserna ej voro avsedda att bli permanenta utan skulle ersättas vid krig. Någon direkt nyhet utgjorde förslaget ej heller, då vakanssättningar tillåtits långt före det sista kriget, om ock i mindre utsträckning. De farhågor, som uttalades för att förslaget skulle få allvarliga konsekvenser för indelningsverket, tillmättes därför föga betydelse. Däremot utspann sig en livlig diskussion, huruvida rusthållarna och rotarna verkligen skulle föredraga att betala vakansavgifter framför att hålla karl. Bl. a. framhölls, att man ej kunde hindra bönderna att ersätta vakanserna. Detta bestreds heller icke av dem, som förordade en nedrustning, men, framhölls det på detta håll, allmogen kunde nog så småningom övertalas därtill.

Vid den slutliga voteringen om den föreslagna vakanssättningen röstade 7 rådsherrar för och 4 emot, varigenom en nedrustning alltså beslutats. Bakom detta beslut stod intet bestämt parti.[6] I den mån man kan tala om en återgång till tidigare partimotsättningar mellan hattar och mössor, vartill tecken otvivelaktigt började visa sig, bl. a. i fråga om utrikespolitiken, äger detta icke sin tillämpning i detta fall. Både diskussionen och den därpå följande voteringen visa prov på en genomgående partisplittring. Av de i voteringen deltagande 5 rådsledamöter, vilka räknades till mösspartiet, röstade 4 för förslaget om indragning och 1 emot, medan för hattarnas del rösterna voro

[6] Den ryske sekr. Tjernev påstår, att nedrustningsfrågan kom att lösas i partimotsättningarnas tecken. »Ehuru franska partiet är mycket missnöjt med arméreduktionen så fortgår åtgärder dock, varigenom 14.000 man indragas, så att rikets hela här blir blott 28.000 man. Detta antal anse alla patrioter för knappast tillräckligt att betäcka gränserna och alldeles för ringa att tillåta franska partiet genomdriva sina planer.» Tjernev till ryska regeringen $^{19}/_{10}$ 1744. (Waaranens och Hjärnes avskriftssamlingar).

mera jämnt fördelade med 3 för och 3 emot förslaget.[7] Som ett märkligt tecken kan framhållas, att angreppet mot förslaget leddes av mössornas och hattarnas tongivande män, Åkerhielm och Tessin, medan försvaret företrädesvis sköttes av den moderata mössan Palmfeldt, livligt understödd av hattarnas kansli president Gyllenborg.

Beslutet gav i utlandet upphov till en livlig ryktesbildning. I Ryssland utspredos uppgifter, att Sverige rustade, och även Preussen visade tecken till oro.[8] Den svenska regeringen kände sig mycket illa berörd av dessa rykten. Sveriges sändebud i olika länder fingo därför order om att göra demarcher i saken. De borde därvid alldeles särskilt vinnlägga sig om att bemöta uppgifterna om en upprustning, men samtidigt skulle de framhålla, att den beslutade nedrustningen hade rent tillfällig karaktär och alltså ej på något sätt innebar ett försvagande av armén.[9]

II. Finlands försvarsfråga.

Som motivering för en nedrustning av armén hade ständerna i sin skrivelse bl. a. anfört nödvändigheten att skaffa medel till flottans och fästningarnas iståndsättande. Av alla befästningsfrågor fanns det nu ingen, vilken så pockade på sin lösning som den finländska. Under 1720-talet och 1730-talet hade, som vi sett, denna fråga långsamt arbetat sig fram under stort motstånd från riksdagens sida och ringa stöd av regeringen för att slutligen lösas i princip vid 1738—39 års riksdag. Men därefter hade kriget med Ryssland kommit emellan och förhindrat frågans slutliga lösning.

---

[7] För förslaget röstade av mössorna: riksråden Palmfeldt, A. Wrangel, Posse och Löwen samt av hattarna: riksråden Ehrenpreuss, Cederström och C. Gyllenborg. Mot förslaget röstade av mössorna: riksrådet Åkerhielm; av hattarna: riksråden Tessin, v. Rosen och J. Gyllenborg.

[8] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{12}/_{11}$ 1744. Varifrån de i Ryssland utspridda ryktena härledde sig, kan ej avgöras. Den ryske sekreteraren Tjernev (se not 6 å s. 120) talar om en nedrustning, ej en upprustning.

[9] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{12}/_{11}$ och $^{14}/_{11}$ 1744.

Då frågan om Finlands befästande efter kriget åter kom upp, var situationen i mångt och mycket densamma som tidigare. De gamla argumenten ägde alltjämt sin giltighet. Men samtidigt var själva krigets förlopp ägnat att nu ytterligare understryka Finlands behov av ett starkt kustförsvar. Utan stöd av fästningar och en fritt opererande galärflotta hade armén tvingats uppge den ena ställningen efter den andra, tills hela kustområdet befann sig i fiendens våld och armén slutligen måste kapitulera. Krigets förlopp och närmaste följder — nya landavträdelser — var det mest handgripliga beviset för ändamålsenligheten i den av Löwen uppgjorda finländska kustförsvarsplanen.

Skulle man från svensk sida äntligen en gång för alla erkänna Finlands berättigade krav på ett starkt försvar? Detta var den fråga man nu omedelbart efter kriget gjorde sig i Finland, samtidigt med att man hotfullt antydde vilka svåra följder ett nytt uppskov skulle föra med sig.[10] Redan vid 1742—43 års riksdag skulle Finlands riksdagsmän göra en första framstöt. I juli 1743 inlämnade deputeradena Forstén och Tesche var sitt memorial, där de krävde, att Finlands försvarsfråga omedelbart skulle lösas. Därvid framförde de ånyo förslaget, att Finland skulle förses med fästningar och en galärflotta.

Oavsett dessa krav var man emellertid på svenskt håll nu omedelbart efter preliminärfreden med Ryssland på det klara med att något borde göras för Finlands försvar. Redan innan Forsténs memorial hunnit föredragas, uttalade lantmarskalken i SU, att man nu sedan Finland åter kommit i Sveriges besittning borde vara »betänkt på fästningarnas iståndsättande och förbättrande därsammastädes».[11] Och flera liknande yttranden

[10] Se bl. a. Forsténs memorial $^{18}/_{7}$ 1743 ingressen. (UH 1742—43: 24. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 398.) Referat hos Juva II, s. 36. Jfr därmed Forsténs uttalande $^{23}/_{8}$ 1743. »Men om vid denna riksdagen tillräckliga mått ej varda vid handen tagna, varigenom storfurstendömet Finland må kunna sättas i stånd emot fientliga anfall i framtiden och riket därav framdeles skulle hava någon svår och kännbar påföljd och avsaknad, så må det stanna på deras ansvar, som lagt hinder i vägen för högst nödiga och Rikets välfärd och säkerhet så nära rörande författningar.» DD prot. $^{23}/_{8}$ 1743 (UH 1742—43: 21).

[11] SU protokoll $^{18}/_{7}$ 1743 (UH 1742—43: 2).

fälldes, som läto förmoda, att man nu vore villig att på allvar gripa sig an med det segslitna problemet för att komma till en positiv lösning.

Forstén hade i sitt memorial förordat, att en fästning och en befäst hamn skulle anläggas vid Helsingfors, att hela eller halva galäreskadern skulle förläggas dit och nya galärer byggas där, samt att slutligen ett fästningsverk skulle anläggas vid Keltis invid Kymmene älv. I princip var detta ingenting annat än en sammanfattning av alla de förslag, som framförts under diskussionen före kriget. Det enda nya var, att gränsfästningen i förslaget förlagts vid Keltis, en nyhet i så måtto, att den tog hänsyn till den genom preliminärfreden uppkomna nya gränslinjen, medan gränsfästningarna före kriget byggts längre österut vid Fredrikshamn och Villmanstrand. Alldeles hade man dock inte ens då förbisett Kymmene älv som en för Finland naturlig försvarslinje.[12] Men först nu fästes på allvar uppmärksamheten härpå.

Då Forsténs memorial föredrogs i defensionsdeputationen kom den del därav, som rörde befästningsfrågan, att omedelbart avgöras. Utan egentlig debatt biföll deputationen förslaget om fästningarna, både att vid Helsingfors skulle anläggas en place d'armes och befäst hamn, såsom senast 1711 års defensionsdeputation uttalat, och en gränsfästning byggas vid den nya gränsen. Till fästningsbygget föreslog deputationen tills vidare ett anslag av 50,000 daler smt årligen. Detta godkändes även av SU.[13]

Den andra delen av Forsténs memorial rörde den ifrågasatta galäreskadern. Här fick Forstén understöd av sin finländske kollega Tesche, som i sitt ingivna memorial huvudsakligen uppehöll sig vid Finlands sjöförsvar. »Vårt rike», heter det där, »är nästan på alla sidor omgivet med vatten och till sjöss accessible skärgardar, dit en fiende med sina galärer och örlogsfartyg kan anlända, dem överrumpla och bränna. Denna vidlyftiga skärgård kan med en kinesisk mur icke omgivas, och i följd härav kan en fiende icke avhållas på annat sätt än genom bevärade fartyg av alla slag.» Tesche ansåg därför, att hela eller åtminstone större delen av galäreskadern borde förläggas till

[12] Juva II, s. 14.

[13] DD prot. $^{25}/_{7}$ 1743. SU prot. $^{20}/_{8}$ 1743.

Finland, d. v. s. Helsingfors, där en befäst hamn skulle byggas, samt att denna eskader skyndsamt skulle utbyggas för att inom 10 à 12 år uppgå till 50 galärer, 10 med kanoner bestyckade pråmar samt »flera bevärade örlogsfartyg». Därjämte gav Tesche vissa anvisningar för hur man skulle erhålla nödigt manskap.[14]

Tesche liksom Forstén hade uttalat sig för en förflyttning av galärflottan till Helsingfors, redan innan befästningarna därstädes blivit färdiga. Då ärendet kom före i defensionsdeputationen, föranledde just denna omständighet en synnerligen skarp kritik, och avslag yrkades på förslaget såväl om galärflottans förläggning till Helsingfors som om nybyggnader därstädes med en motivering, som för tanken till 1730-talets strider, nämligen nödvändigheten att skydda galärerna mot en »hastig surprise». Icke desto mindre uttalade sig deputationen i tillstyrkande riktning men önskade lämna själva avgörandet till regeringen, då riksdagen nu närmade sig sitt slut.[15] Då ärendet den 6 sept. kom före i SU, befann sig riksdagen ännu närmare sin uppbrottstimme. Samtidigt hade faran från Danmark nu ryckt närmare. Detta blev av allt att döma avgörande, även om några av principiella skäl alltjämt icke ville ge sin anslutning till att Finland nu finge ett eget sjöförsvar. Det vore nu ej »de tempore att begynna uti Finland till att bygga galärer och inrätta någon örlogseskader», sades det, det funnes inga pengar därtill, och man hade »ej tillräckligt folk att besätta 30 än mindre några 50 galärer». SU:s beslut blev därför att tills vidare bordlägga frågan.[16]

Vid defensionsdeputationens diskussioner om den finländska försvarsfrågan hade Forstén anfört såsom ett särskilt skäl för att nu lösa denna fråga, att man för ögonblicket icke behövde befara några fientligheter från Ryssland, då detta icke önskade

[14] Tesches memorial $^{28}/_{7}$ 1734 (UH 1742—43: 42. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 410 ff.).

[15] DD prot. $^{23}/_{8}$ 1734.

[16] SU prot. $^{6}/_{9}$ 1734. Jfr protokollet $^{16}/_{9}$ 1734! Juva har helt förbisett denna vändning i galärfrågan. Han nämner blott, att SU i befästningsfrågan helt var av samma mening som DD (Juva II, s. 40). Då Juva förut refererat Tesches memorial ingående liksom även Forsténs förslag rörande galäreskadern, vill det synas, som om han föreställt sig, att DD och SU:s positiva beslut i befästningsfrågan även omfattat galärfrågan.

avhända Sverige ytterligare områden. I sin iver att förmå deputationen till ett positivt beslut hade Forstén redan gjort gällande, att ett uppskov i befästningsfrågan skulle inge Ryssland den felaktiga föreställningen, att Sverige vore missnöjt med den nya gränsen och vid lägligt tillfälle ämnade återtaga de förlorade områdena.[17] Det senare påstaendet var väl snarast att betrakta som en tendentiös överdrift från Forsténs sida. Däremot saknade den meningen till synes icke anhängare, att Ryssland nu skulle ställa sig mera välvilligt till ett fästnings bygge i det Svenska Finland än vid en senare tidpunkt.[18]

Denna uppfattning var emellertid, så naturlig den än kunde förefalla, byggd på rena förmodanden, utan underlag i verkligheten. Från ryskt håll visade man från första stund, då man fick höra talas om svenskarnas planer på att befästa Finland, den största misstänksamhet. Man gjorde genast föreställningar hos den svenske ministern i Petersburg och lät genom en pålitlig person i Sverige undersöka, hur pass riktiga uppgifterna om Finlands befästande voro.[19] Därvid erhöll man ytterst noggranna och tillförlitliga upplysningar om försvarsdiskussionen i Sverige efter kriget och de åtgärder, som redan vidtagits, vilket

---

[17] DD prot. $^{23}/_{8}$ 1743.

[18] »Utlät sig riksrådet baron Wrangel att vara av den underdåniga mening, att nu och emedan Ryssland är väl disponerat emot Sverige, man borde nyttja tiden och taga tjänliga messurer ej allenast i anseende till gränsen bägge riken emellan och städers anläggande, utan ock i anseende till ställen, som kunna tjänliga finnas att fortificera, vilket vid andra tider och konjunkturer av Ryssland torde vilja disputeras.» Rådets prot. i utrikes ärenden $^{12}/_{3}$ 1744.

[19] »På sidovägar har man här fått underrättelse, att man å Sveriges sida icke blott ämnar bygga en ny fästning, i stället för Fredrikshamn, utan även befallt utsöka plats för och inrätta en hamn mitt emot Kymene flodens mynning och således i de vattendrag, som enligt den eviga freds traktaten i Åbo blivit oss avträdda. Därför har man rörande denna sak talat till svenska riksrådet baron Cedercreutz i enlighet med här bifogad kopia, vilket tjänar eder till efterrättelse och vilket I kunnen på tillbörligt sätt bekräfta, ifall man därom yttrar sig. Och skolen I hemligen söka få veta, om man verkligen å Sveriges sida haft eller ännu fortfarande har en sådan avsikt och omständeligen meddela oss, vad till Eder kännedom kommer.» Reskript från ryska regeringen till sekr. Tjernev $^{10}/_{8}$ 1744 (Waaranens och Hjärnes avskriftssamlingar).

allt bekräftade de uppgifter man tidigare mottagit.[20] Några nya mera vittgående föreställningar synas dock icke därefter ha gjorts från rysk sida, väl därför att man visste, att inget fästningsbygge ännu påbörjats. Men man höll sig i fortsättningen noga underrättad om hur saken fortskred.

Hade den svenska regeringen verkligen hyst några förhoppningar om att det goda förhållandet till Ryssland skulle underlätta byggandet av fästningar i Finland, så måste den snart frångå denna uppfattning. Redan de underrättelser, som ingingo om ryssarnas egna militära anstalter, voro vittnesbörd nog om att ryssarna för sin del räknade med möjligheten av en ny konflikt och samtidigt ytterligare ett skäl till att man nu inte längre borde förhala en lösning av den finländska befästningsfrågan. Genom general Düring, som avlade en muntlig rapport om sin ambassad i Ryssland, erhöll regeringen upplysningar om de åtgärder ryssarna å sin sida vidtagit eller förmenades vidtaga i det ryska Finland. Han berättade sålunda, att Fredrikshamn erhållit ansenliga privilegier, att »undersåtarna på allt sätt under armarna gripas, att Ryssland ärnade fullkomligen uppbygga och befästa Fredrikshamn och jämväl Nyslott, samt att där i landet underhålles en armée av 17 à 18,000 man». Detta borde genast föranleda Sverige till liknande åtgärder, tillade Düring, ty om så ej skedde, fruktade han, »att allt ginge över ända».[21]

Den svenska regeringen var emellertid nu på försommaren 1744 beredd att ta itu med Finlands befästningsfråga och att om möjligt avgöra denna. Några partiskiljaktigheter torde därvidlag inte ha förelegat och framgå i varje fall inte av det material, som varit mig tillgängligt. Att regeringen icke tidi-

[20] »Genom säker hand har jag fått höra, att man efter sista fred hyst och ännu hyser här följande önskningar: *1.* att vid Helsingfors och närmaste öar bygga en fästning. *2.* att nära Abborfors, där Kymmene floden faller i havet eller i därvarande skärgård hava en hamn för galärer. *3.* att gränsbefästningar och hamn måtte upprättas i Pyttis eller Perno socknar, till vilket ändamål man skickat till Finland från fortifikationskansliet major Nordenberg med 3 kaptener, 2 löjtnanter, 2 konduktörer, en adjutant och en underadjutant, vilka skola undersöka lägenheterna, upprätta planer och kostnadsförslag etc. — — —.» Sekr. Tjernev till ryska regeringen $^{12}/_{10}$ 1744.

[21] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{14}/_{5}$ 1744.

gare tagit något initiativ i fragan torde helt få skrivas på den danska konfliktens konto. Vi ha sett, vilka svåra uppgifter krigshotet från Danmark beredde det svenska försvaret, och hur denna sak lade beslag på uppmärksamheten langt fram på våren 1744. Det var därför högst naturligt, att man da ingenting kunnat uträtta för Finlands försvar. Men da krisen var över, inriktade man sig främst härpå. Vilken ställning Finland nu kom att intaga i försvarsdiskussionen framgår bäst vid en jämförelse med det egentliga Sverige, enkannerligen gränsområdena åt Danmark-Norge.

Då den omedelbara faran från Danmark upphört, framkommo förslag om stärkande av försvaret i de gränstrakter, som på grund av den nödtvungna koncentrationen av försvaret till Bohuslän och delvis Skåne under krisens höjdpunkt lämnats nästan värnlösa. Hit hörde bl. a. Jämtland och Härjedalen. Rörande dessa områdens försvar inkommo nu tvenne utförliga betänkanden.[22] När krigskollegium någon tid senare fick tillfälle att yttra sig över det ena av dessa förslag, hemställde det, att betänkandet med anledning av de ändrade konjunkturerna *icke* skulle föranleda någon åtgärd.[23] Med samma motivering hade kollegiet redan tidigare föreslagit, att arbetet på Landskronas provisoriska iståndsättande nu skulle upphöra.[24] Samtidigt var kollegiet emellertid berett att nu förorda, att Finland skulle befästas.[25] Regeringen följde kollegiet. I juli 1744 tillsattes en kommission under överstelöjtnant Nordenbergs ledning för att i Finland undersöka, vilka platser som kunde befästas.[26]

Finlands dominerande roll i försvarsdiskussionen var således uppenbar. I och för sig var det högst naturligt, att man äntligen ägnade Finlands försvarsväsende sin uppmärksamhet.

---

[22] Deduction över defension för Jämtland och Härjedalarna $^{22}/_{3}$ 1744 av Bergh och Cronstedt (Militärgeografi. Sverige. Riksgränsen mot Norge). Transumt av Marcks von Würtenbergs till H. K. M. den $^{8}/_{3}$ 1744 underd. avlåtne brev och svar. Bilaga till skrivelse från generalissimus Adolf Fredrik till krigskoll. $^{14}/_{5}$ 1747. (Hans Kungl. Höghets brev till krigskoll. 1747—51. Krigskollegii arkiv, KrA).

[23] Krigskollegium till Kungl. Maj:t $^{12}/_{3}$ 1744.

[24] Krigskoll. till Kungl. Maj:t $^{14}/_{2}$ och $^{12}/_{3}$ 1744.

[25] Krigskoll. till Kungl. Maj:t $^{20}/_{4}$ 1744.

[26] Riksreg. i krigsärenden $^{16}/_{7}$ 1744. Se härom närmare Juva II, s. 41.

Men tar man i betraktande den fara, som nyligen hotat från Danmark och som ännu inte kunde anses definitivt försvunnen, är det högst märkligt, att den svenska regeringen redan nu ansåg det viktigare att befästa östgränsen än västgränsen. Knappast torde ständernas skrivelse om Finlands befästande i detta fall ha spelat en avgörande roll, näppeligen heller förhoppningen på att Ryssland vid denna tidpunkt skulle göra mindre affär av saken än senare. I stället har man alla skäl att räkna med att det i vida kretsar funnits en allvarlig fruktan för Ryssland, så att faran från Ryssland trots den officiella vänskapen bedömts allvarligare än hotet från Danmark. De militära anstalterna i ryska Finland voro ju ägnade att mana till eftertanke. Alltjämt kvarstod även möjligheten till inre omvälvningar i Ryssland med därav följande komplikationer för Sverige.

Politiskt samgående med Ryssland till skydd mot Danmark och militära skyddsåtgärder mot Ryssland — detta blev nu den försvarspolitiska formel, enligt vilken Sverige efter den danska krisens lösning hoppades kunna balansera bägge sina grannar.

Sommaren 1741 påbörjade den Nordenbergska kommissionen sitt arbete. Den skulle därvid enligt regeringens direktiv både undersöka möjligheterna för en place d'armes i Helsingforstrakten och ta i betraktande den nya gränsens, särskilt Kymmene älvs, användbarhet som försvarslinje samt där utse lämplig plats för gränsfästning.[27] Då kommissionen efter några manader insände sitt betänkande till regeringen, innehöll detta förslag till en ny gränsfästning, vilken samtidigt skulle tjänstgöra som place d'armes, samt förslag om ytterligare befästande av den nya gränslinjen Kymmene älv. Den nya gränsfästningen, som skulle ersätta Fredrikshamn och Villmanstrand, skulle enligt Nordenbergs plan förläggas till Degerby gard vid Lappfräsk å, och här skulle även en ny stapelstad inrättas.[28] Då

[27] Om reglementet för kommissionen se utförligt referat hos Juva II, s. 42 ff.

[28] Generalkvarterm. A. J. Nordenbergs berättelse om Finlands försvarande med nödigaste fästningsverk vid ryska gränsen och sjökanten $^{27}/_{11}$ 1744. (Verteidigungspläne Finnlands I, s. 415 ff.). Referat hos Ericsson, a.a. IV: 3, sid. 78 ff.

regeringen fick del av detta betänkande, fann den, att det skulle bli alltför dyrbart att inrätta en gränsfästning och en place d'armes »på en gång». Den egentliga uppgiften vore nu, menade den, att utsöka en plats för en befäst hamn. Amiralitetskollegium fick därför i uppdrag att göra denna undersökning, medan chefen för fortifikationen, Cronstedt, skulle verkställa utredning om fortifikationsverken till en gränsfästning.[29] Cronstedt inkom först med sitt förslag om gränsfästning, vari han i stort sett anslöt sig till Nordenberg. Krigskollegium förordade nu, att Degerby först skulle befästas.[30] Regeringen beslöt i enlighet härmed och motiverade detta med att fienden härigenom skulle hindras från att komma landvägen till Helsingfors.[31] Men först ett år senare inkom Cronstedt med närmare förslag över själva fästningsverken för den projekterade gränsfästningen. Regeringen fann då, att det här rörde sig om en plan till en fullständig fästning, som skulle draga stora kostnader och fordra mycket folk, medan den för egen del ansåg, att ett skansverk vore tillräckligt, till handelns skydd och strövkårers avhållande.[32] Den befallde därför krigskollegium att uppgöra plan till en fästning av denna senare typ. Krigskollegium överlämnade uppdraget till Cronstedt, vilken sent omsider inkom med det begärda förslaget, samtidigt med att han förordade, att den tidigare planen skulle fullföljas.[33] Men nu hade riksdagen redan samlats. Avgörandet om Finlands befästningsfråga kom därför att träffas här.

Detta är i korthet huvuddragen av den finländska befästningsfrågans historia 1714—16. Då den principdiskussion, som tog sin början med Nordenbergs betänkande, redan finnes utförligt behandlad av annan forskare[34], vill jag nu endast rikta

---

[29] Rådets prot. i krigsärenden $^{14}/_{5}$ 1745.

[30] Krigskollegium till Kongl. Maj:t $^{7}/_{8}$ 1745. Gen.major Cronstedts betänkande ang. fästningsverk i Finland $^{10}/_{6}$ 1745 (Administrativa handl. rörande armén. Brev och handlingar ang. fortifikationen 1741—47).

[31] Rådets prot. i krigsärenden $^{20}/_{8}$ 1745.

[32] Gen.major Cronstedts memorial $^{12}/_{5}$ 1746 (Administrativa handlingar rörande armén. Brev och handlingar angående fortifikationen 1741—1747). Rådets prot. i krigsärenden $^{1}/_{9}$ 1746.

[33] Gen.major Cronstedts memorial $^{9}/_{12}$ 1746.

[34] Juva i arbetet Suomen puolustuskysymys vuosina 1741—1747 (Cit. Juva II).

uppmärksamheten på några huvudproblem, där olika tolkningar synas möjliga.

Vad till att börja med generalmajor Gabriel Cronstedt angår, så är det sant, att han, såsom det sagts[35], i huvudsak accepterat Nordenbergs förslag om en gränsfästning vid Degerby. Men Cronstedt har därvid icke uttalat sig till förmån för Degerby gentemot Helsingfors, ja överhuvud taget inte för en gränsfästning gentemot en befäst hamn längre bort från gränsen. För det första säger han uttryckligen i ingressen till sitt betänkande av den 10 juni 1745, att frågan om en särskilt befäst hamn — Helsingfors nämnes ej direkt — är av lika stor vikt som frågan om en gränsfästning.[36] För det andra vill Cronstedt ej sammanslå gränsfästningen med en förrådsfästning. I stället föreslår han, att förrådsfästningen skall förläg-

[35] Jfr Juva II, s. 45 ff. Juva säger, att regeringen ingenting nämnde om sitt förslag, att en befäst hamn först borde anläggas, dit den svenska flottan fördelaktigast kunde segla och genom vilken Finland lättast kunde skyddas, varför Cronstedt tog Nordenbergs plan. — Detta torde vara ett misstag. Cronstedt kände mycket väl till denna regeringens ståndpunkt, såsom framgår av ingressen till hans betänkande. »Eders Kongl. Majt har uti dess till mig inkomna nådiga skrivelse under den 14 nästlidne mars i nåder behagat mig förständiga, hurusom omständigheterna ej kunna medgiva, vad fästningsverksanläggande i Finland angår, att göra så stora omkostningar, som erfordras till att inrätta en place frontiere och place d'armes på en gång. Vilket jag till min underdåniga efterrättelse upptagit. I det stället täcktes Eders Kongl. Majt allernådigst förklara dess nådiga gottfinnande vara, att det egentligen ibland det första skall ankomma på en fördelaktig hamns utsökande, varest en ifrån Sverige ankommande flotta kan med bästa fördelar hava sitt inlopp och taga sin station utan att couperas med mera. Varför ock Kungl. amiralitetskollegium bekommit nådig befallning att härom besörja — — —.» Cronstedt ang. fästningsverk i Finland $^{10}/_{6}$ 1745 (Administr. handl. rörande armén. Brev och handl. ang. fortifikationen 1741—47). — Juva har även alldeles förbisett det uppdrag amiralitetskollegium erhöll att utse platsen för en befäst hamn.

[36] »Uti underdånigste följe varav jag för oundgängligt ansett att så snart Kongl. amiralitetskollegium inkommit med sitt underdånige utlåtande om en sådan för flottan tjänlig hamn för min del till lika vara beredd att överlämna underdånigt projekt över samma hamns och dess inlopps försvarsverk, som icke mindre nödigt är, än vad som jag efter Eders Kongl. Majts nådiga befallning om gränsens försvar här nedanför i underdånighet upptagit och anfört särdeles som Finland utan örlogsflottans tillhjälp ej kan vara i stånd att i fientliga tider secunderas varken med manskap eller annan krigsförnödenhet.» Cronstedt ang. fästningsverk i Finland $^{10}/_{6}$ 1745.

gas 10 à 12 mil från gränsen, med en motivering som för tanken till Löwens uttalanden i dennes försvarsplan 1723.[37] Nu ger en enkel beräkning vid handen, att avståndet mellan Degerby och Helsingfors fågelvägen utgör c:a 10 mil. Den möjligheten föreligger alltså, att Cronstedt härvid avsett just Helsingfors. För det tredje förordar Cronstedt icke, att Degerby skall befästas före Helsingfors. Han uttalar sig endast om gränsfästningen och vad som på denna först kan göras.[38] Cronstedts uppträdande blir fullt begripligt, endast om man tar hänsyn till det faktum, att hans uppdrag från början just var begränsat till att gälla utredning om, väl ej platsen för en gränsfästning — då regeringen av allt att döma på denna punkt accepterat Nordenbergs plan — men fortifikationsverken vid densamma.[39] Detsamma gäller i stort sett om Cronstedts senare förslag, även då är uppslaget fixerat uteslutande till gränsfästningen, och Cronstedt är följaktligen även då förhindrad att uttala sig om den finländska befästningsfrågan i hela dess vidd.

Regeringens ståndpunkt präglas av en viss oklarhet. Från början synes regeringen i enlighet med riksdagens beslut ha tänkt sig en kombinerad förrådsfästning och krigshamn vid Helsingfors samt en gränsfästning invid den nya gränsen, såsom framgår av dess instruktion för den Nordenbergska kommissionen. Kommissionen föreslog emellertid en kombinerad gränsfästning och förrådsfästning vid Degerby. Då detta be-

---

[37] »Dock måste jag härhos göra en anmärkning över det, som i förenämnda berättelse av merbemälte generalkvarterm. lieutenant anföres om inrättande av en place d'armes så nära på gränsen, som man anlägger en place frontiere, därutinnan jag ej kan lämna honom bifall, helst som det med rätta bör vara betänkligt att risquera sina huvudmagasiner och tyghus uti en place frontière, vilken gemenligen först står i fara att bli invesierad, varigenom en armée för hastigt skulle occuperas ifrån sina förnödenheter, utan måste stället en place d'armes sättas åtminstone på 8 à 12 mils distance ifrån gränsen.» Cronstedt ang. fästningsverk i Finland $^{10}/_{6}$ 1745.

[38] »Vad eljest själva fästningsverken beträffar, är min underdånige tanke, att man nu för det första kunde göra en början med materialiernas samlande vid Degerby.» Cronstedt ang. fästningsverk i Finland $^{10}/_{6}$ 1745.

[39] Jfr Juva II, s. 45 — I rådets prot. i krigsärenden $^{14}/_{5}$ 1745 heter det, att Cronstedt skall »adjungera sig» några fortifikationsofficerare och överlägga med dem om »vad fortifikationsverken till en place frontières inrättande vid detta tillfälle angår».

tänkande kom före i rådet, avvisade man där det framställda förslaget och uttalade sig för en befäst hamn som den angelägnaste uppgiften. Amiralitetskollegium fick därvid i uppdrag att utse lämplig plats för en dylik hamn. Samtidigt ville dock regeringen icke uppge tanken på att vid lämpligt tillfälle bygga en gränsfästning, såsom Nordenberg föreslagit. För den skull gav den Cronstedt i uppdrag att uppgöra en befästningsplan.[40]

Bakom detta regeringens beslut låg Löwen. På hans förslag hade man vidtagit de nu nämnda åtgärderna. Det var även han, som formulerat principuttalandet om en befäst hamn. Sannolikt avsåg Löwen härmed Helsingfors, då ju detta varit riksdagens mening och Löwen i fortsättningen skulle komma att uttala sig för Helsingfors just under åberopande av riksdagens beslut.[41]

Några månader senare frångick regeringen sitt tidigare beslut om en befäst hamn och uttalade sig för Degerbys omedelbara befästande. Detta beslut biträddes icke av Löwen. Tvärtom uttalade han sig senare vid upprepade tillfällen mot den föreslagna gränsfästningen och framhöll Helsingfors befästande som det väsentligaste.

Bör man av detta sluta sig till att det inom rådet funnits en djupgående motsättning om hur Finlands försvarsfråga bäst borde lösas? Sannolikt icke. Som en märklig omständighet kan nämligen anföras, att Löwen icke var närvarande vid det avgörande sammanträde, då regeringen på krigskollegii förslag beslöt befästa Degerby.[42] Detta ger en antydan om att regeringen som sådan snarast saknat egen uppfattning och vid varje tillfälle blott följt sakkunskapens mening. Då Löwen var närvarande, kunde han såsom kännare av Finlands försvarsproblem driva sin mening igenom, då regeringen hade att besluta på egen hand, anslöt den sig till krigskollegii förslag. Att så förhållit sig, torde vinna en indirekt bekräftelse därigenom, att rådet, när det slutligt skulle ta ställning till förslaget om en gränsfästning vid Degerby, fann sig föranlåtet att frångå det uppgjorda förslaget och blott förorda några mindre skansverk. Vid detta tillfälle var Löwen närvarande. Som framgår

[40] Jfr Juvas avvikande framställning. Juva II, s. 45 ff.

[41] Rådets prot. i krigsärenden $^{3}/_{3}$ 1746.

[42] Närvarande voro: Lagerberg, v. Rosen, Ehrenpreuss, Wrangel, Cedercreutz.

av rådets protokoll, var han för sin del nu beredd att till riksdagen överlämna det slutgiltiga avgörandet i Finlands befästningsfråga.[43]

Alltsedan Löwen 1723 framlagt sin första försvarsplan över Finland, hade frågan om en befäst hamn och en förrådsfästning utgjort ett centralt ämne i försvarsdiskussionen. Under 1730-talet hade meningarna varit delade mellan Helsingfors och Tvärminne såsom rätta platsen härför. Efter kriget 1741—43 återkom inte förslaget om Tvärminne. Då överste Liewen och överstelöjtnant Ehrensvärd år 1747 besökte platsen, uttalade de sig mycket oförmånligt om hamnplatsen därstädes. Ehrensvärd framhöll, att man endast vid vissa bestämda vindförhållanden kunde ta sig in och ut ur denna, och att det skulle bli svårt att där anlägga fästningsverk.[44] Liewen ansåg, att Löwen underskattat svårigheterna, då han år 1738 föreslagit Tvärminne jämte Helsingfors, och trodde för övrigt inte, att Löwen byggt sitt förslag om Tvärminne på egna iakttagelser utan på rapporter av en av sina officerare.[45] Huvudskälet till att Tvärminne nu avfördes ur diskussionen var sannolikt, att en flotta förlagd dit huvudsakligen skulle komma att skydda den svenska skärgården och trakten kring Åbo, medan Finlands sydkust skulle lämnas öppen — en olägenhet, som Liewen och Ehrensvärd även framhöllo.[46]

I stället koncentrerade sig nu planerna på en kombinerad befäst hamn och förrådsfästning till Helsingfors. Denna ort

---

[43] Jfr rådets prot. i krigsärenden $^{3}/_{3}$ 1746.

[44] Anteckningar under en resa i Finland år 1747 av Augustin Ehrensvärd utg. av R. Hausen, s. 2.

[45] »Je ne crois point que son Excell. le Senateur Löwen a pesé toutes ces difficultés et je m'imaginerais plutôt qu'il s'est fié sur le rapport de quelqu'un de ses officiers, qui, peut etre prévenu par un vieux dicton des maîtres de navire finnois que Twermünde est un excellent port, a regardé cette situation avec des yeux d'amant — — —.» Réflexions sur la Finlande avec la relation du voyage que nous avons fait l'année 1747 sur les ordres de son Altesse Royale, par Liewen. (Försvarsverket i Finland 2. 1746—1787. F 450, UUB.)

[46] Av ett brev från Adolf Fredrik till v. Liewen $^{30}/_{7}$ 1747 framgår, att Löwen då alltjämt skattade Tvärminne högt, men att han nu i alla fall definitivt övergått till Helsingfors såsom lämplig plats för en befäst hamn. (Brev från konung Adolf Fredrik. F 480, UUB.) Jfr även Löwens ståndpunkt under rådets diskussioner 1746.

var så belägen, att den hade goda förbindelser med Sverige, behärskade en stor del av Finlands sydkust och genom den kontroll den kunde utöva på de ryska flottbaserna skyddade den finländska västkusten och den svenska ostkusten från plötsliga ryska angrepp. Vad som därjämte gjorde denna ort särskilt lämplig var, att den redan av naturen hade en god hamn.[17]

I Löwens försvarssystem, sådant detta framträdde i hans första försvarsplan 1723, hade frågan om en gränsfästning spelat en stor roll. Det var även befästandet av landgränsen mot det ryska Finland, som man på 1720-talet huvudsakligen intresserat sig för, i den mån man ägnat Löwens plan någon uppmärksamhet. I följd härav tillkommo de provisoriska fältverken vid Fredrikshamn och Villmanstrand.

Efter kriget befann man sig åter i samma läge som på 1720-talet med en fullständigt oskyddad gräns mot det ryska Finland, men en gränslinje, som var ännu mycket mera oförmånlig och svår att försvara än den tidigare. Gränsens befästande blev även nu ett brännande problem. Som vi sett, kom redan 1742—43 års riksdag att få detta ärende sig förelagt, och under de därpå följande åren fortsatte frågan om gränsförsvaret att spela en synnerligen viktig roll i försvarsdiskussionen.

Kymmene älv som en möjlig försvarslinje hade uppmärksammats redan före kriget. Bl. a. hade Löwen i sin försvarsplan 1738 diskuterat lämpligheten av att armén efter ett förlorat slag i gränstrakterna drog sig tillbaka och fattade posto bakom Kymmene älv. Samma utväg hade han bragt på tal för den eventualiteten, att armén inte hunne samlas vid gränsen. Under kriget hade emellertid Kymmene älv aldrig på allvar prövats som försvarslinje, fastän den även då varit under debatt.[18]

Efter kriget skulle Kymmene älv komma att spela en ännu mera betydelsefull roll i försvarsdiskussionen än tidigare, högst förklarligt då den nu blivit gränslinje. Hit ville man sålunda

---

[17] Om Helsingfors' fördelaktiga läge och hamn se bl. a. Virgins yttrande om finska defensionen $^{23}/_{7}$ 1743 (Verteidigungspläne Finnlands I, s. 404 ff.). v. Liewens Réflexions sur la Finlande etc. 1747 (Försvarsverket i Finland 2. 1746—1787. F 450. UUB), 1747 års befästningskommissions betänkande $^{9}/_{9}$ 1747 (Tryckt hos Ericsson, a.a. IV: 3, s. 97 ff.).

[18] Ericsson, a.a. IV: 2, s. 285; IV: 3, s. 41. Malmström, a.a. III, s. 79 ff.

bl. a. förlägga en gränsfästning. Forstén föreslog detta, och regeringen gick vidare på samma väg. Enligt dess direktiv för den Nordenbergska kommissionen skulle denna undersöka, om man vid Kymmene älvs mynning kunde bygga en gränsfästning, så beskaffad att en galäreskader där kunde taga tillfällig station och en fiende uteslängas från den nyländska skärgården. Endast i andra hand, nämligen om man inte påträffade någon sådan lämplig plats, skulle fästningen förläggas längre ned i Pernå eller i Pellinge skärgård.[49] Nordenberg fann ingen lämplig plats vid Kymmene älvs mynning och följde då regeringens direktiv att förlägga fästningen längre ned åt Pernå. Vid sitt sökande efter en lämplig plats där, stannade han inför Degerby gård. Här skulle den nya gränsfästningen enligt hans förslag ligga. Som vi sett, anslöto sig Cronstedt och slutligen även regeringen till denna hans uppfattning. Men först vid 1743—47 års riksdag avgjordes frågan definitivt.

Genom den föreslagna gränsfästningen skulle man kunna skydda den s. k. strandvägen, ryssarnas huvudanfallslinje. Men det fanns utöver denna, såsom förut nämnts, ytterligare två huvudvägar, som ledde mot den nya gränsen. Icke minst viktig var den övre väg, som från Viborg förbi Villmanstrand ledde över Kymmene älv vid Keltis till Tavastehus. Löwen hade framhållit det 1738, och krigshändelserna i aug. 1741 hade givit skäl därför, då ryssarna vid sin anryckning icke, såsom man från svenskt håll väntat, kommit längs strandvägen utan tagit vägen över Villmanstrand.[50] Efter kriget visade man från svensk sida, att man tillägnat sig dessa lärdomar. Den Nordenbergska kommissionen fick sålunda i uppdrag att undersöka möjligheten av att anlägga en rad jordskansar uppåt landet längs Kymmene älv från Abborrfors till Keltis.[51] Nordenberg framlade ett förslag efter dessa linjer, och Cronstedt tillstyrkte det. Regeringen tog emellertid, efter vad jag kunnat finna, aldrig detta förslag under egentligt övervägande. Tanken att ryssarna kunde anfalla någon av de övre vägarna över Kymmene älv och att man därför måste skydda dessa, får anses såsom riktig, därtill anvisad av erfarenheten och bestyrkt av

[49] Se reglementet för kommissionen. Refererat hos Juva II, s. 42 ff.

[50] Malmström, a.a. III, s. 13.

[51] Se reglementet för kommissionen. Referat hos Juva II, s. 42 ff.

vad som senare framkommit om ryssarnas militära planer för ett eventuellt krig emot Sverige vid denna tid.[52] Huruvida den utformning denna tanke fick var den bästa, kan däremot diskuteras. Faran var ju alltid, att krafterna allt mera splittrades genom den föreslagna raden av befästningar, allra helst som det ändå inte var säkert, att man med dessa kunde hindra fiendens övergång av floden.

För den sydligare gränslinjen längs Kymmene älv glömdes dock inte den nordligare genom sjön Saiman. Redan 1723 hade Löwen i sin försvarsplan riktat uppmärksamheten på denna sjö genom sitt förslag om att en eskader av mindre galärer skulle stationeras där, och han hade år 1738 återkommit med detta förslag. Enligt Löwens mening skulle ryssarna därigenom hindras att, såsom fallet varit under det stora nordiska kriget, sätta sig i besittning av Saima, varifrån de med sina galärer kunde tränga vidare in i landet och hota den finländska armén i ryggen. Hade Löwen ansett en fara för rysk invasion denna väg föreligga redan före 1741, då Saima dock helt tillhörde det svenska Finland och den ryska gränsen gick jämförelsevis långt därifrån, huru mycket mera berättigade voro då icke dylika farhågor efter freden i Åbo, då ryssarna blivit strandägare vid den betydelsefulla sjön! Man finner också, att Saimans försvar redan omedelbart efter freden intar en viktig plats i försvarsdiskussionen. Sålunda ingick bland den Nordenbergska kommissionens många uppdrag även det att undersöka möjligheten att bemöta ett ryskt anfall från Saima.[53]

En allvarlig sak var framför allt, såsom tidigare antytts, förlusten av det strategiskt så betydelsefulla fästet Nyslott vid Saima. Härifrån utgingo inte blott de viktigaste vägarna till Savolax och Tavastehus län, utan härifrån kunde man sjöledes även komma till Viborg och Petersburg. Vare sig Nyslott be-

---

[52] År 1749 uttalade sig den förre ryske generalen Keith på Fredrik II av Preussens begäran om Finlands försvar. (Keith hade då trätt i preussisk tjänst.) Han antog, att ryssarna skulle komma dels längs den södra strandvägen, dels längs den övre vägen över Kymmene älv. Sannolikt har Keith byggt detta på vad han visste om ryska stabens tidigare operationsplaner. Politische Correspond. Friedrich's des Grossen V, s. 472—474. Jfr s. 243.

[53] Instruktionen för den Nordenbergska kommissionen 1744. Juva II, s. 44.

funne sig i svensk eller rysk ägo, måste det alltså komma att spela en betydande roll vid ett krig i dessa trakter. Det stora nordiska kriget hade visat detta, och Löwen hade 1738 understrukit värdet av Nyslotts besittning. För de svenska fredsunderhandlarna i Åbo 1743 borde det alltså ha legat i öppen dag, vad det betydde, om Nyslott blev ryskt. Icke desto mindre fick Ryssland i freden Nyslott.

Den förut omnämnde Liewen anklagar i sitt betänkande över Finland 1747 de svenska underhandlarna för att de uppoffrat Nyslott utan att ha satt sig in i vad detta egentligen betydde för Finlands försvar, och han gör därvid en jämförelse med freden i Nystad, då de svenska fredsombuden på samma sätt uppgåvo Viborg.[54] Denna beskyllning torde emellertid icke ha något fog för sig. Tvärtom hade de svenska fredsombuden i det längsta kämpat emot ryssarnas krav på Nyslott och tillträde till Saima.[55]

Det är svårt att avgöra, i vad mån Liewen i sitt betänkande gjort sig till tolk för en mera allmän uppfattning rörande Nyslotts förlust. Visst är dock, att man nästan omedelbart efter freden kan påträffa uttalanden om att Nyslott kunnat bevaras åt Sverige. Da Düring i maj 1744 inför rådet avlade muntlig rapport om sin beskickning till Ryssland, yttrade han bl. a., att han önskade, att Sverige kunde återfå Nyslott, vilket »kanske i början hade stått att erhålla», men nu fruktade han, att det vore för sent, allra helst som ryssarna uppgåves befästa Nyslott.[56] Att detta uttalande utgör ett förtäckt klander av de svenska fredsombudens verksamhet, undgår knappast uppmärksamheten. Bortsett från Dürings yttrande finns dock ingenting, som tyder på att efter preliminärfreden eller något senare den uppfattningen varit allmän, att de svenska ombuden i Åbo icke tillvaratagit Sveriges intressen, då de avträtt Nyslott.

---

[54] »A la paix d'Abo, étions nous plus sage qu'à celle de Neustadt? Nyslott eut-il le meme sort que Viborg? Nos ambassadeurs, après 20 années de paix, avaient ils de meilleurs chartes sur le pays qu'auparavant; les frontières et les limites y sont elles sans dispute et sans explications? — — —.». Liewen: Réflexions sur la Finlande. (Försvarsverket i Finland. 2. 1746—1787. F 450, UUB.)

[55] Se s. 48!

[56] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{14}/_{5}$ 1744.

Däremot har den åsikten varit mycket utbredd, att Nyslott kunde återvinnas genom utbyte med annat område. Denna tanke hade Nolcken och Cedercreutz själva ingivit genom sina optimistiska uttalanden, att kejsarinnans välvilja gentemot den nykorade tronföljaren nog skulle föra med sig en restitution av Nyslott.[57] Den svenska regeringen ville heller inte släppa denna tanke, och i det längsta sökte den återvinna Nyslott, fullt medveten om detta fästes stora betydelse icke blott för Finlands försvar utan även för dess handel. Men ryssarna gingo aldrig med på det föreslagna utbytet, och så småningom förföll planen.

III. Militära reformströmningar.

1740-talet utgör i Sveriges historia i mer än ett avseende en brytningstid. På det militära området visar sig en ökad tendens till politisering av förvaltningsapparaten med åtföljande skärpning av motsättningen mellan de i många fall mösstyrda militära ämbetsverken och riksdagens hattvänliga försvarsorgan[58] samt mellan försvarets representanter inbördes, d. v. s. officerskåren. Denna politiska motsättning förbindes i sin tur med en annan: motsättningen mellan generationerna. Medan de äldre officerarna, vilka uppnått högre poster, i många fall torde ha varit mössor, ha de yngre obefordrade officerarna i ojämförlig utsträckning framstått sasom hattpartiets pålitliga vapendragare[59], även om en förskjutning här så småningom torde ha

---

[57] Se exempelvis rådets protokoll i utrikes ärenden $^{27}/_{7}$ 1743. Jfr Malmström, a.a. III, s. 190 och 225.

[58] Jfr Steckzén: Krigskollegii historia II, s. 136 ff., 146 ff.

[59] Enligt den ryske ministern v. Korffs uppgifter voro i början av år 1747 $^{2}/_{3}$ av officerskåren mössor. Se v. Korff till ryska regeringen $^{10}/_{2}$ 1747. (Malmströms avskriftsamling. Ryska ministerberättelser ur arkivet i Moskva 1746—1753.) Såsom mösstrogna omnämndes särskilt de högre officerarna. »— — — so würde nicht ein Regiment marschieren wollen, davon die Obristen und Offiziers mehrenteils Patrioten sind.» »— — — Die wohlgesinnten Chefs und Commendeurs äussern aber, ihre Mannschaft nicht zusammenziehen — — — so fern sie bei diesen Sentiments bleiben, so dürfte es der französischen Partei schlecht ergehen.» v. Korff till ryska kejsarinnan $^{23}/_{10}$ 1746 och $^{24}/_{2}$ 1747. (Waaranens och Malmströms avskriftsamlingar).

ägt rum, i den mån som hattarna fått ett starkare inflytande över statsapparaten och kunnat göra sina synpunkter bättre gällande i befordringsärenden.[60] Jämte alla dessa motsättningar har man slutligen även att räkna med brytningen mellan olika militära åskådningar, mellan företrädarna av den karolinska tidens militära traditioner och en nyare tids idéer.

Under Karl XII:s tid hade man i Sverige huvudsakligen lagt offensiva synpunkter på försvarsfrågan. Detta hade i sin tur medfört ett starkt framhävande av de rörliga försvarsmedlens betydelse. Med sin armé hade Karl XII strävat efter att uppnå de fientliga stridskrafternas fullständiga tillintetgörelse.[61] Efter det stora nordiska krigets slut hade försvarspolitiken genom omständigheternas makt kommit att anta en defensiv prägel. Men det innebar icke, att tanken på en offensiv militärpolitik helt uppgivits. I mångt och mycket gällde alltjämt den satsen, att offensiven var bästa försvaret. Sålunda utvecklade Löwen i sina betänkanden även en plan för ett offensivt uppträdande. Hur starkt traditionerna från Karl XII:s tid levde kvar, visar bäst omslaget på 30-talet och det därpå följande kriget med Ryssland. Ännu i von Rosens försvarsplan 1743 förnimmes en återklang av den gamla karolinska uppfattningen. Sin slutgiltiga kodifiering fick denna åskådning i Richardssons 1739 och 1741 utgivna arbete »Historisk Grundelig Inledning til Krigswetenskap», där den offensiva krigföringens företräde framför den defensiva närmare utvecklas och belyses med citat från kända krigsvetenskapliga auktoriteter.

Detta bestyrkes av den franske ministerns rapporter från samma tid, där regementscheferna anges såsom i allmänhet mössor. (Malmströms avskriftsamling. Fransyska ministerberättelser och engelska ministerberättelser.) Betr. hattpartiets inflytande på officerskåren anför den franske ministern i rapport hem $^{16}/_{9}$ 1746: »Vous avez dû remarquer dans toutes mes relations que toute la force de notre parti — — — réside dans le militaire du second ordre et dans la jeunesse de la nation, dont les sentiments sont absolument contraire à ceux de leurs parents.» (Malmströms avskriftsamling. Fransyska ministerberättelser 1713—72.)

[60] Får man döma av v. Korffs uppgifter skulle hattarna våren 1747 ha hyst planer på att besätta alla regementschefsplatser med sina anhängare. v. Korff till ryska kejsarinnan $^{1}/_{5}$ 1747. I vilket fall som helst äro uppgifterna belysande för mössornas farhågor.

[61] Karl XII på slagfältet. Utg. av Generalstaben del II, s. 499.

Med kriget 1741—43 inträdde ett omslag i tänkesättet. Den offensiva försvarspolitiken hade lidit skeppsbrott. De många olyckorna under kriget voro nu ägnade att öppna ögonen för försvarsorganisationens brister och att särskilt hos de yngre, som icke direkt utbildats i Karl XII:s skola, bereda marken för en nyare tids idéer.

Krigskonsten ute i Europa stod vid denna tid under kabinettspolitikens inflytande. »Krigen gestaltade sig som kabinettskrig, som en fortsättning med militära medel av det diplomatiska skådespelet.»[62] Själva den fysiska kampen i slagets form råkade så att säga i misskredit, då det oftast mindre gällde att uppnå de fientliga stridskrafternas fullständiga tillintetgörelse än att med minsta möjliga förluster erövra betydelsefulla terrängavsnitt för att därmed erhålla bytesmedel vid det diplomatiska fälttåget.[63] Härtill bidrog i hög grad tidens magasinförplägnadssystem, som icke tillät fortlöpande offensiva framstötar utan ständigt krävde, att varje framryckning skulle åtföljas av en ny ekonomisk basering. Slutligen var enligt tidens uppfattning det allmänna införandet av eldvapen ägnat att gynna en försvarare, särskilt om denne kunde stödja sig på väl utbyggda ställningar.[64]

Manöverkonsten nådde nu sin fulländning. Detta gällde icke minst den preussiska armén, som under Fredrik den stores ledning snart blev ett föredöme för hela Europa. Mer än någon annan av sina samtida insåg Fredrik övningsproblemets betydelse, och hans arméer voro de bäst övade i hela världen.[65]

På grund av den dåtida krigföringens natur erhöllo fästningarna en ökad betydelse, då de ofta skyddade magasinen, samtidigt som de utgjorde viktiga stödjepunkter för försvararens militära operationer. Detta avspeglade sig i den teoretiska dis-

[62] Jähns, Geschichte der Kriegswissenschaften III, s. 1913.

[63] Jähns, a.a., s. 1913 ff. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst IV, s. 333 ff. Denna framställning innebar dock ingen ovillkorlig anslutning till Delbrücks teori om den dubbelpoliga strategien. Jfr Tingsten, Är strategien dubbelpolig?

[64] Åstrand, Huvuddragen av krigsförplägnadstjänstens utveckling, s. 17. Jähns, a.a. III, s. 1915.

[65] Jähns, a.a., s. 1913. Heilmann, Die Kriegskunst der Preussen unter König Friedrich dem Grossen V, s. 00. Von der Osten-Sacken und von Rhein, Preussens Heer von seinen Anfängen bis zur Gegenwart, s. 207 ff.

kussionen, som under första hälften av 1700-talet mer än någonsin tidigare kom att syssla med fortifikatoriska frågor. Ett otal författare framträdde nu på befästningskonstens område. Då anfallet under det föregående århundradet genom den berömde franske fästningsbyggaren Vauban fått övervikten inom befästningskriget, inriktade man sig nu framför allt på att bringa försvaret av fästningarna upp till samma höga nivå och därmed återställa jämvikten. Två huvudriktningar läto sig därvid skönjas, en fransk skola, som utgick från Vaubans bastionsystem, och en tysk, som lancerade det s. k. tenaljsystemet, vilket bl. a. avsåg att skapa ett bättre flankskydd och att förstärka fästningsartilleriets eldverkan på långt håll.[66]

Även i Sverige vunno under 1740-talet dessa idéer terräng. Särskilt gjorde sig intresset för befästningskonsten starkt gällande, och på fortifikationens område framträdde så småningom flera lysande begåvningar, av vilka en, Johan Bernhard Virgin, vann internationell berömmelse. Men även ifråga om armén förmärktes nya impulser. Bl. a. tilldrog sig övningsproblemet större intresse än tidigare.

Medelpunkten för de nya idéerna och för de reformsträvanden, som framträdde under 1740-talet, utgjorde den nyvalde tronföljaren Adolf Fredrik samt två yngre officerare, Hans Henrik von Liewen och Augustin Ehrensvärd. Den sistnämnde, som var född 1710, var en av den yngre generationens mest lysande representanter. Tidigt intresserad för krigsvetenskapen började han sin karriär som artillerist. Vid 16 års ålder ingick han som volontär vid artilleriet, där han 8 år senare befordrades till löjtnant. Efter en studieresa till utlandet utnämndes han 5 år senare till kapten och chef för den nyinrättade artilleriskolan. Samma år invaldes han i Vetenskapsakademien, där han snart kom att inta en synnerligen bemärkt ställning. Efter det finska krigets slut, i vilket han deltog med stor utmärkelse, började Ehrensvärd allt mera att intressera sig för fästningsbyggnadskonsten och framstod snart som en av de mest lovande förmågorna på det fortifikatoriska området.[67]

---

[66] Jähns, a.a,, s. 1702 ff. Busch, Om fästningar och fästningskrig jemte kort öfversigt af fästningsbyggnadskonstens utveckling. Juva I, s. 14.

[67] J. Rosengren, Augustin Ehrensvärd, s. 3 ff. Sanmark, Augustin Ehrensvärd som politiker, s. 2 ff.

Samtidigt var han även politiskt verksam och räknades redan 1743 som en av hattarnas mera betydande män.[68]

Hur Ehrensvärd kom att från artilleriet övergå till befästningskonsten är icke med säkerhet känt. Däremot kan man anföra flera omständigheter, som med all sannolikhet haft stor betydelse för hans utveckling. Till att börja med torde man kunna räkna med ett avgörande inflytande från själva barndomsmiljön. Sin uppväxttid tillbragte Ehrensvärd sålunda på Karlstens fästning, där hans fader var kommendant. Därtill kommo de direkta impulser, Augustin Ehrensvärd mottog av sin far, som personligen ledde hans fostran. Liksom sonen var den äldre Ehrensvärd egentligen artillerist men intresserade sig tidigt även för fortifikatoriska frågor. Bl. a. skall han vid sin död ha efterlämnat flera böcker med egenhändiga ritningar över fästningar.[69]

Viktiga intryck kan Ehrensvärd även ha mottagit under sin utlandsresa 1736—38, som kom att sträcka sig över Frankrike, England, Holland, Flandern och Tyskland. Några omedelbara resultat torde denna dock icke ha avsatt. Det betänkande Ehrensvärd vid sin hemkomst avgav, visar honom ännu som helt och hållet artillerist.[70]

Första gången man finner ett otvetydigt bevis för att Ehrensvärd sysslat med befästningsfrågor är 1741, då han utger arbetet »Anledning til skiuta och kasta bomber» — ett artilleristiskt arbete men med tyngdpunkten förlagd till belägrings- och fästningsartilleriet, varvid även rent fortifikatoriska frågor beröras. Denna bok ger en antydan om hur Ehrensvärd kommit

---

[68] Bland franska ministerrapporter från 1743 har Malmström påträffat »en memoire av Orlich», där följande personer föreslås bli ihågkomna med en årlig pension av den franska regeringen: »Tessin 8,000, åt Rosen 6,000, åt Ehrenpreuss 4,000, åt Stenflycht 3,000, åt Höpken 3,000, åt Scheffer 3,000, åt Palmstjerna 3,000, åt Lagercrantz 2,000, åt bröderna Wrede vardera 2,000, åt Löwenhjelm 2,000, åt Stjerneld kapten vid gardet 2,000, åt *Ehrensvärd* (kurs. av mig) vid artilleriet 1,000 livres, åt Plomgren 2,000 och åt Kierrman 2,000.» (Malmströms avskriftssamling. Fransyska ministerberättelser och engelska ministerberättelser.)

[69] Rosengren, a.a., s. 4. Sanmark, a.a., s. 4.

[70] Fältmarskalken m. m. greve August Ehrensvärds ingivne relationer över dess utländska resor på kronans bekostnad, då han var löjtnant vid artilleriet år 1738 etc. I—II. Dat. $^{20}/_{6}$ och $^{16}/_{12}$ 1738 (Armémuseum).

att ägna sig åt befästningskonsten. Från sina undersökningar av artilleriets roll vid befästningskrig har Ehrenswärd förts över till ett studium av hur fästningar bäst skola inrättas för att kunna försvaras. Liksom sina samtida torde Ehrenswärd därvid ha varit medveten om det försprång anfallet erhållit i belägringskriget framför försvaret och velat råda bot därför.[71]

Att Ehrensvärd själv hade en levande känsla av befästningsväsendets och artilleriets naturliga samhörighet, framgår av ett tal, som han i september 1743 höll inför Vetenskapsakademien.[72] Han yttrade därvid bl. a.: »Exempel visa oss, att aldrig artilleri och fortifikation särskilt gjort det gagn, som då bägge vetenskaperna haft sina säten hos en man. Fästningarna hava aldrig varit så starka som då, icke heller hava de så snart blivit övervundne som då. Det är naturellt, att den vänder sine linjer på måfå, som icke känner den styrka, vilken skall häva dem omkull. Även så synligt är det tillbaka, att den fåfängt skjuter bort både kulor och krut, som icke vet det tingets fullkomliga skepnad, varpå han skjuter.»

Som fästningsteoretiker framträdde Ehrensvärd på allvar 1743 med uppsatsen »Utkast till lägers och förhuggningars befästande», där han först framlade grundlinjerna till den typ av fältförskansningar, som sedan blivit bekant under namn av Ehrensvärds retranchement. Två år senare uppfann han en metod att sätta »en fästning i dubbelt försvarsstånd», som av sakkunniga utsedda av rådet erhöll de amplaste lovord och renderade honom en penningbelöning samt rekommendation till en utlandsresa. Då Adolf Fredrik samma år utsåg några

[71] »Om den förste, som skapte en bastion hade satt sig att variera sina linjer på alla möjliga sätt, så hade få systemer blivit övrige för dess efterkommande. Vi ha nu rätt många, men ändå gå fästningarna nu över mycket fortare än i gamla världen. En fästnings attack och försvar bör vara i jämvikt, men nu har attacken mera förkovrat sig än defensen. — — — Fästningarnas försvar står sålunda stilla, där den var för 70 år, kanske längre.» Augustin Ehrensvärds egne idéer om fästningsverk dat. 8/12 1759 (Tosterupsaml. vol. 29). Jfr följande uttalande i Utkast till lägers och förhuggningars befästande 1743 s. 232. »Det är ännu hos många krigsmän oavgjort, om retrenchementer äro nyttige eller ej. De som förkasta dem hava följande skäl: den attackerande, säga de, har alltid mångfaldige flera förmåner än den som är innanföre, såsom — — —.»

[72] Tal om ungdomens uppfostran till krigsmän 7/9 1743 (Sv. Vetenskapsakademiens presidietal 1743 tom 1, s. 22).

officerare till att på ort och ställe följa Fredrik den stores fälttåg, blev han en av dessa.[73]

Den svenska fästningsbyggnadskonsten hade fram till 1740-talet stått under Erik Dahlbergs inflytande. Ehrensvärd däremot utgick från det franska bastionssystemet[74], vars grundläggare, Vauban, han ägnat sin hyllning i en biografi.[75] Samtidigt stod han den tyska befästningskonsten nära. Särskilt synes greve Moritz av Sachsen, även berömd militär skriftställare från 1700-talets mitt, ha utövat ett bestämmande inflytande på honom.[76]

Vid sidan av Ehrensvärd skulle greve Hans Henrik von Liewen d. y., son till riksrådet med samma namn, snart komma att framträda som en av de ivrigaste reformvännerna. Sex år äldre än Ehrensvärd hade han liksom denne tidigt ägnat sig at militärtjänsten och såsom kavallerist redan vid 25 års ålder avancerat till kapten. På grund av sin börd hade han samtidigt vid mycket unga år trätt i förbindelse med hovet.[77] Under 1740-talet kom han att vid det unga tronföljarparets hov spela en framträdande roll både direkt som Adolf Fredriks förtrogne och indirekt genom sin syster, vilken var hovdam hos Lovisa Ulrika. Av Adolf Fredriks brev till Liewen[78] framgår, att den senare icke blott varit den kunglige skribentens vän och förtrogne i alla familje- och hovangelägenheter[79] utan samtidigt en av hans främste militära rådgivare. I de tidigaste breven debatteras företrädesvis militära utnämningsfrågor, men även verkliga problem kommo under behandling såsom t. ex.

[73] Rådets prot. i krigsärenden $^{15}/_{4}$ och $^{14}/_{5}$ 1745. Tidander, Öfversigt af svenska befästningsväsendets utveckling, s. 76, Busch, a.a., s. 90; Rosengren, a.a., s. 12 ff.

[74] Ericsson, a.a. IV: 2, s. 205.

[75] Tosterupsamlingen. Vol. 29.

[76] Se t. ex. Augustin Ehrensvärds egne idéer om fästningsverk dat. $^{8}/_{12}$ 1759 (Tosterupsaml. vol. 29).

[77] Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor IV.

[78] Brev från Konung Adolf Fredrik (F 480, UUB).

[79] Som ett exempel på den förtroliga tonen i dessa brev kan följande passus anföras: »Le roi est de retour il y a trois ou cinq jours. Il a trouvé du gibier en chemin faisant, dont il est fort amoureux. C'est une Horn. Il croit meme de l'épouser publiquement, mais j'espère qu'il n'en fera rien. Je vous en écrirai une autre fois plus au long sur ce chapitre.» Adolf Fredrik till Liewen $^{27}/_{9}$ 1745.

den militära utbildningen. Fr. o. m. hösten 1746 framstår Liewen som Adolf Fredriks viktigaste militäre medarbetare.

Själv skulle Adolf Fredrik mot mitten av 40-talet i alldeles särskild grad komma att förkroppsliga de nya reformströmningarna. I viss mån var han därvid att betrakta som blott och bart ett redskap för de reformvänliga kretsarna inom officerskåren. Men som i det följande skall visas, företrädde han därvid även en egen linje. Politiskt fann han det med sin ställning fördelaktigt att söka anknytning till hattarna, som hos de yngre officerarna hade starka försänkningar, militärt hoppades han därigenom att kunna genomföra vissa reformer, som lågo honom själv varmt om hjärtat.

Redan från första stund efter sin ankomst till Sverige trädde Adolf Fredrik i beröring med militärväsendet. Vid mobiliseringen mot Danmark hösten 1743 utsågs han till generalissimus under konungen. Ehuru detta uppdrag mera hade en nominell karaktär, kom Adolf Fredrik därigenom likväl i omedelbar kontakt med den svenska krigsmakten och den svenska officerskåren. Han förrättade mönstringar av regementen, höll sig noga underrättad om arméns tillstånd och deltog i diskussionen om nödiga försvarsåtgärder mot Danmark. Han besökte krigskollegium och tog emot anländande ryska hjälptrupper. Vistades han i huvudstaden, försummade han sällan att närvara vid den dagliga trupparaden.

Allt detta var för Adolf Fredrik inga tomma formaliteter, sådana som alltid måste åligga en person i hans ställning. Tvärtom hade han en verklig håg och fallenhet för militärväsendet. Detta bestyrkes icke blott av Lovisa Ulrikas uttalanden[80] utan även genom yttranden av mera opartiska iakttagare.[81]

[80] »Le Prince est occupé à présent à faire la revue des gardes. Il s'applique beaucoup au metier.» »Le Prince a fait exercer la garde — – —. Il s'applique beaucoup au militaire et il y a un furieux changement en bien depuis qu'il s'en mele. J'en suis charmée, car j'aime ce métier, et c'est le plus noble pour un prince.» »Il est étonnant de voir l'armée à présent, et quelle différence qu'il y a en bien depuis qu'il les a sous ses ordres. Vous seriez surpris de les voir. Quand je suis venue ici, il n'y avait ni discipline ni ordre.» Arnheim, Luise Ulrike... Ungedruckte Briefe I, s. 158, 201, II s. 167. Jfr Steckzén, Adolf Fredrik under kronprinstiden, s. 353.

[81] »Kronprinsen visar mycken lust för militärväsendet, men de unga personer som omgiva honom förstå icke mycket därav och de gamla hålla

Adolf Fredriks militära intressen rörde i första hand trupputbildningen. Detta tog sig bl. a. uttryck däri, att han själv allt som oftast exercerade gardet, vilket snart kom att framstå som ett verkligt mönsterregemente.[82] Liksom sin svåger Fredrik den store insåg han tidigt övningsproblemets betydelse. Den preussiska armén kom därför att bli föremål för hans synnerliga intresse. Vid gardet anställde Adolf Fredrik personligen försök med exercis på preussiskt manér, upplysningar införskaffades om den preussiska militärundervisningen, och yngre officerare sändes på kronprinsens egen bekostnad till Preussen för att där studera den preussiska krigskonsten.[83] Detta Adolf Fredriks intresse för den preussiska härorganisationen gav upphov till livliga rykten om att han hade för avsikt att genomföra en arméreform efter preussiskt mönster. Som primus motor nämndes därvid Lovisa Ulrika.[84] Att dessa rykten icke alldeles saknade grund, därpå tyda både Lovisa Ulrikas egna uttalanden[85] och Adolf Fredriks uppträdande vid 1716—17 års riksdag. Såsom generalissimus framlade han då bl. a. förslag om inrättande av en kadettskola, varvid den preussiska kadettkåren av allt att döma utgjort den närmaste förebilden.[86] Kort

---

sig tillbaka, emedan man icke mycket hör på dem.» General Luberas till ryska kejsarinnan $^{12}/_{7}$ 1745 (Waaranens och Hjärnes avskriftssamlingar). Jfr not 82.

[82] »I dag exercerade gardet under kronprinsens befäl inför konungen, och jag kan försäkra E. M., att E. M. icke har ett enda regemente, som till utseende eller flinkheten uti exercisen överträffar detta.» Luberas till ryska kejsarinnan $^{17}/_{5}$ 1745.

[83] Arnheim I, s. 158, 172, 263.

[84] Tjernev till ryska regeringen $^{18}/_{1}$ och $^{1}/_{2}$ 1745 (Waaranens och Hjärnes avskriftssamlingar).

[85] »Il est certain qu'il fallait ici une grande réforme, et je crois qu'il en viendra à bout.» Lovisa Ulrika till Fredrik II av Preussen $^{28}/_{5}$ 1745 (Arnheim I, s. 201).

[86] Jfr följande uttalanden av Lovisa Ulrika: »Le Prince vous assure de sa tendre amitié... Vous l'obligeriez infiniment si vous pouviez lui faire avoir l'état du corps des cadets, sur quel pied ils y sont, ce qu'ils apprennent et l'argent qu'ils coutent pour leur entretien. Si vous vouliez avoir la bonté de me l'écrire, je vous en aurais une obligation infinie. Je ne crois pas qu'il y ait quelque difficulté pour cette affaire, et en tout cas je vous promets un secret inviolable.» — »Le Prince — — — me charge de vous en assurer et de vous remercier des bontés que vous avez eues de lui donner l'état des

därefter lät han inom ramen för det honom tidigare uppdragna generalissimusämbetet bekläda sig med vissa särrättigheter, vilket motiverades med behovet av en arméreform under hänvisning till Preussens föredöme.

Jämte trupputbildningen intresserade sig Adolf Fredrik livligt för fortifikatoriska frågor. På detta område uppträdde han med vissa anspråk på sakkunskap, och hans uttalanden vittnade om en aktningsvärd beläsenhet, något som även bestyrkes av de många verk i fortifikatoriska ämnen, som ingingo i hans efterlämnade bibliotek.[87] Däremot saknade Adolf Fredrik av allt att döma förmåga till vidare överblick och strategisk samordning. I detta hänseende var han en tom eftersägare av andra. Den franska ambassadören D'Havrincour beklagade sig vid ett tillfälle över att man med Adolf Fredrik knappt kunde tala om annat än smådetaljer av krigsväsendet, emedan det var det enda han förstod.[88] Ehuru åtskilligt överdrivet rymmer detta omdöme dock en viss sanning. Adolf Fredriks militära kunnande var och förblev begränsat till några speciella områden, men på dessa områden företedde han desto mera aktningsvärda insikter.

---

cadets.» Lovisa Ulrika till August Wilhelm $^{14}/_{1}$ och $^{18}/_{2}$ 1746 (Arnheim I, s. 261 och 263). Detta hindrar icke, att Adolf Fredrik vid den närmare utformningen av skolans organisation 1748 kan ha tillvaratagit de erfarenheter, som den tidigare inhemska diskussionen lämnat. Jfr Sjöstrand, Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792, s. 410 ff., 540 ff.

[87] Handlingar rörande svenska konungars och regenters levnadsförhållanden, hov och egendom (Kungl. arkiv, vol. 31—33).

[88] Engelska och franska ministerberättelser (Malmströms avskriftssamling).

FEMTE KAPITLET.

Riksdagen 1746—1747.

1. Det utrikespolitiska läget. Försvarsfrågan och allianserna.

I september 1743 hade ständerna åtskilts mitt under den danska krisen. Då riksdagen hösten 1746 åter samlades, stod landet inför en ny utrikespolitisk och inrikespolitisk kris, av minst lika allvarlig natur som den tidigare. Den inre oron var starkare än någonsin, de inför den danska krigsfaran tillbakaträngda motsättningarna mellan hattar och mössor hotade vid denna tidpunkt att slå ut i öppen konflikt. Samtidigt pockade de utrikespolitiska problemen på sin lösning: frågan var nu, om Sverige skulle fullfölja 1743 års ryskvänliga politik eller definitivt företa den utrikespolitiska omsvängning, som redan tidigare förebådats.[1]

Den relativt vänskapliga hållning Ryssland intagit till Sverige efter Åbo-freden hade bestämts av dess holsteinska familjeintressen. Med det holsteinska partiets minskade inflytande och Alexei Bestuzjevs uppstigande till makten antog den ryska politiken en alltmera antisvensk prägel, samtidigt som Rysslands expansiva tendenser gentemot Sverige åter framträdde. I sin nordiska politik orienterade sig Ryssland nu åt Danmark, medan det i sin allmäneuropeiska politik sökte anslutning till Österrike och England.[2]

Danmarks yttre politik bestämdes vid denna tid helt av den holsteinska frågan. De dynastiska förändringarna i Ryssland och Sverige 1743 hade inneburit ett dråpslag mot Danmarks

[1] Om denna kris se bl. a. Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751; Brandt, Das Problem der »Ruhe des Nordens» im 18. Jahrhundert (Hist. Zeitschr. 1929); Droysen, Geschichte der preussischen Politik V: 3; H. Hjärne, Rec. av Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751 (HT 1889); Holm, a.a. II; Malmström, a.a. III.

[2] Danielson, a.a., s. 54 ff.; Malmström, a.a. III, s. 239 ff.

hela föregående nordiska jämviktspolitik och ställt det inför utsikten av ett övermäktigt holsteinskt inflytande i Norden. Danmarks försök att bryta detta hade 1713 strandat på Rysslands och Sveriges — visserligen ej obetingade — sammanhållning. Den danska politiken kom därefter att gå ut på att skilja Ryssland och Sverige åt. För att åtminstone vinna säkerhet gentemot Sverige var Danmark nu villigt att tills vidare uppge de av dess holsteinska anspråk, som berörde Ryssland. I detta syfte ingick Danmark 1746 ett förbund med Ryssland.[3]

Med sin tredje granne, Preussen, stod Sverige vid denna tid på god fot, vilket i någon mån sammanhängde med de dynastiska förbindelser, som några år tidigare knutits de bägge rikena emellan. Preussens politik bestämdes väsentligen av motsättningen till Österrike och det med denna makt allierade Ryssland, varför ett förbund med Sverige syntes innebära vissa fördelar. Ett politiskt närmande till Sverige blev därför ett av Preussens huvudmål. Med Preussen samarbetade Frankrike, som eftersträvade en återknytning av sina tidigare förbindelser med de nordiska makterna, under det att England i de nordiska angelägenheterna snarast intog en mellanställning.[4]

Sveriges ställning till det europeiska allianssystemet blev vid 1746—47 års riksdag föremål för ny omprövning. Å ena sidan förelåg inbjudan från Ryssland om accession till den rysk-österrikiska alliansen, å andra sidan erbjöd Preussen förbund, vilket skulle medföra en orientering åt den fransk-preussiska alliansgruppen. För det förstnämnda anbudet talade nödvändigheten att inte stöta sig med Ryssland såsom Sveriges mäktigaste och farligaste granne, för det senare behovet att hävda en självständig linje gentemot Ryssland, att inte genom ett avslag för lång tid framåt avskära sig alla möjligheter till skydd mot ett övermäktigt ryskt inflytande. Det faller utom ramen för denna undersökning att närmare följa de politiska förhandlingarna i denna fråga. Endast den försvarspolitiska sidan av saken skall här tas i betraktande.

De stater, från vilka en permanent fara hotade med hänsyn till deras läge i förhållande till Sverige, voro i synnerhet Ryss-

[3] Holm, a.a. III, s. 22 ff.; Brandt, a.a., s. 555 ff.

[4] Droysen, a.a. V: 3, s. 292 ff.; Danielson, a.a., s. 67 ff., Malmström, a.a. III, s. 246 ff.

land, Danmark och Preussen. På förutsättningen av ett ryskt angrepp baserades försvaret av Finland och svenska ostkusten, på ett danskt svenska västgränsen samt kusttrakterna i söder och slutligen på ett preussiskt försvaret av Svenska Pommern. Av de krigsfall, som från denna synpunkt kunde komma ifråga, hade man vid denna tid i första hand att räkna med tvåfrontskrig mot Ryssland och Danmark samt krig mot Ryssland respektive Danmark enbart. Vidare förelåg möjligheten av ett krig mot Preussen, ensamt eller i förening med Danmark.

Av dessa fem alternativ spelade de två sista ingen avgörande roll i diskussionen om alliansfrågan. Varken anhängarna av den rysk-österrikiska eller av den preussiska alliansen ha på allvar ifrågasatt, att Preussen under dåvarande konjunkturer ensamt eller i förening med Danmark skulle vilja anfalla Sverige. Möjligheten därav befanns alltför avlägsen.[5]

Problemet reducerades sålunda till att gälla endast Ryssland och Danmark och den fara, som hotade från dessa håll. Den preussiska alliansen täckte därvidlag samtliga krigsfall, medan den rysk-österrikiska endast behöll sitt fulla värde vid angrepp av Danmark. Detta medförde, att vännerna av ett förbund med Preussen gärna sköto faran för ett tvåfrontskrig i förgrunden, medan det rysk-österrikiska förbundets anhängare bemödade sig om att förringa denna fara liksom faran för ett krig med Ryssland ensamt samtidigt som de sökte uppvisa svårigheterna både för Preussen att lämna och Sverige att i sådana fall erhålla tillräcklig hjälp.[6]

---

[5] »Ehuru misshagligt det ock å andra sidan vara månde att förorsaka kallsinnighet hos Hans Preuss. Maj:t, som sig i framtiden med Danmark förena och Svenska Pommern anfalla kunde, så synes denna elaka påföljd dock ej så farlig — — — så vida Ryssland sig utfäster att bispringa Sverige totis viribus.» Riksrådet Löwen. Rådets prot. i utr. ärenden $^{14}/_{4}$ 1746. — »Ty att förege, det Preussen skulle vilja avhända oss den lilla delen vi ännu äga på tysk botten, vore lika med en som förspelar 100 dukater för att vinna ett rundstycke. Schlesien är konungen av Preussen för nära om hjärtat för att sätta det på spel emot en så liten vinst som vårt Pommern. Således har Sverige på långliga tider åtminstone sin säkerhet på den sidan i sin egen svaghet. Men samma argumentation gäller icke emot Ryssland och Danmark, vars intresse det är att få oss än svagare — — —.» Riksrådet Palmstierna SU prot. $^{14}/_{4}$ 1747. (UH 1746—47: 2.)

[6] Se bl. a. rådets protokoll i utrikes ärenden $^{14}/_{4}$ 1746, SU prot. $^{14}/_{4}$, $^{16}/_{4}$, $^{17}/_{4}$ 1747, MSD prot. $^{5}/_{3}$ 1747. (UH 1746—47: 21.)

Den hjälp, som Sverige i händelse av krig kunde påräkna från Preussen, uppgick till 9,000 man, varav 6,000 man infanteri och 3,000 man kavalleri.[7] Jämfört med vad Ryssland i 1745 års defensivallians utlovat, innebar detta ett avsevärt mindre antal, blott något mer än hälften, och då skulle ändå all undsättning till sjöss komma att utebliva. Å andra sidan måste Sverige ikläda sig proportionellt sett större förpliktelser, då det i hjälptrupper nu utlovade 6,000 man åt Preussen mot tidigare 10,000 man åt Ryssland. Defensivalliansen med Danmark av 1734 slutligen fastställde ett något mindre antal hjälptrupper än den preussiska alliansen, men i gengäld var där upptaget en betydande hjälpflotta; förpliktelserna voro i detta fördrag helt ömsesidiga.[8]

Vid en rent siffermässig beräkning av den militära hjälp, som skulle utgå, kunde man knappast komma fram till att den preussiska alliansen erbjöd några bestämda fördelar framför tidigare ingångna allianser. Därtill kom emellertid svårigheten för Sverige att i händelse av krig verkligen utnyttja dessa hjälptrupper, där de bäst behövdes. Riktigt anmärktes det av opponenterna till förbundet, att Danmark och Ryssland, om de gemensamt ginge till angrepp, med sina flottor skulle komma att behärska havet och alltså kunna förhindra alla trupptransporter från Preussen till Sverige.[9] Detta skulle bl. a. innebära, att Finland ehuru omedelbart utsatt för Rysslands angrepp inte skulle kunna påräkna någon hjälp från Preussen, något som särskilt påtalades från finländskt håll.[10]

---

[7] Sveriges traktater VIII, s. 470 ff.

[8] Enligt 1745 års defensivallians mellan Sverige och Ryssland skulle Sverige bistå med 8,000 man infanteri, 2,000 man kavalleri, sex linjeskepp och 2 fregatter, Ryssland med 12, 000 man infanteri, 4,000 man kavalleri, 9 linjeskepp och 3 fregatter. Enligt 1734 års defensivallians mellan Sverige och Danmark skulle den angripne erhålla i hjälp 6,000 man infanteri, 2,000 man kavalleri jämte artilleri samt 6 linjeskepp, en fregatt och en brännare. Sveriges traktater. VIII, s. 173 ff., 439 ff.

[9] SU prot. $^{16}/_{4}$ och $^{17}/_{4}$ 1747.

[10] »Skulle krig nu tillstöta, vore Finland mer än någonsin tillförne att beklaga, då det icke kunde av Preussen någon hjälp förvänta, och ehuru hjärtligen han önskar att riket måtte komma ur sin nesliga dependance, fruktar han dock, ifall krig infaller, att Finland förfaller uti en olycka,

Från de kretsar, där man förordade alliansen, gjordes blott lama försök att bemöta denna kritik. Inte ens här synes man på allvar ha räknat med de stipulerade hjälptrupperna för det direkta försvaret utan endast i form av en diversion mot Danmark eller Ryssland. Ja, beträffande Ryssland, framhöll Tessin i mindre sekreta deputationen, vore det inte så mycket de utlovade hjälptrupperna som »fastmera själva föreningsbandet och det intresse konungen av Preussen — — — haver att förekomma vår undergång och Rysslands tillväxt», som innebure den största fördelen och den egentliga garantien mot ett angrepp.[11] Yttrandet bör tillmätas en principiell räckvidd. Det var icke de militära synpunkterna som fällde utslaget utan i första hand de politiska. Detta framgår även därav, att det enda fall då Preussen enligt traktaten uttryckligen skulle komma Sverige till hjälp med hela sin härsmakt var om den svenska tronföljden på något sätt hotades.[12]

Från försvarspolitisk synpunkt innebar den preussiska alliansen bestämda både fördelar och nackdelar. Var det å ena sidan uppenbart, att Preussens potentiella militära kraft måste verka avskräckande på en angripare i vida högre grad än Sveriges egna försvarsresurser, så var det å andra sidan lika oförnekligt, att den politiska spänningen genom alliansen måste tillta, vilket i sin tur medförde ökad krigsfara. Under sådana omständigheter framstod försvarets reorganisation som en nödvändig betingelse för att krisen skulle kunna övervinnas. Insikten härom förmådde hattarna att från början förbinda förändringen i Sveriges allianssystem med ökad försvarsberedskap.

II. Rysslands angreppsplaner gentemot Sverige. Deras samband med mössornas konspirationer och v. Korffs uttalanden om Sveriges försvar.

Från första stund, sedan förhandlingar i november 1745 formligen inletts mellan Sverige och Preussen om ett förbund de bägge rikena emellan, har Ryssland visat sitt tydliga missnöje

som övergår all dependance. Således hoppades han, att honom icke misstyckes, att han såsom närmast elden bärer för densamma största farhåga.» SU prot. $^{16}/_{4}$ 1747.

[11] MSD prot. $^{9}/_{3}$ 1747. [12] Sveriges traktater. VIII, s. 472.

därmed och på allt sätt sökt motarbeta denna allians. Inte blott diplomatiens alla medel togos därvid till hjälp, utan även militära åtgärder fingo tjäna samma syfte. Genom truppförflyttningar mot den svenska gränsen, flottrörelser i svenska farvatten, fästningsarbeten och uppläggande av förråd i gränsorterna utövade Ryssland på Sverige ett kontinuerligt militärt tryck, vars intensitet vid olika tillfällen kan avläsas ur den svenska ministerns i Petersburg rapporter och de svenska gränsortsmyndigheternas skrivelser.

Redan under våren och försommaren 1746 gör sig en stark militär aktivitet märkbar från rysk sida. Men först fr. o. m. hösten 1746, då den svenska riksdagen samlas, få dessa militära åtgärder karaktären av att vara riktade mot Sverige och framstå såsom led i en bestämd politik åsyftande att demonstrera Rysslands militära maktresurser.

Som ett första uttryck härför får man fatta ryska regeringens bekanta beslut i september att sända en galäreskader bemannad med 4 regementen från Kronstadt till Reval över den svenskfinländska skärgården.[13] Att beslutet inte omedelbart kom att verkställas, har tillskrivits det svenska sändebudets i Petersburg uppträdande. Frågan kan diskuteras, liksom även i vad mån det svenska sändebudet Barck med tillbörlig kraft hävdat Sveriges rätt som suverän stat att motsätta sig en främmande makts intrång på svenskt område. Visst är emellertid, att den ryska regeringen inte avvaktade den svenska regeringens utlåtande, innan den lät galärflottan utlöpa från Kronstadt.[14] Trots detta kom den ryska eskadern aldrig till Helsingfors, såsom avsett var. Under en hel månads tid svävade man på svensk sida i ovisshet om de ryska galärernas position, tills Barck i oktober erhöll underrättelse från Fredrikshamn, att galärerna anlänt dit, illa tilltygade av svåra stormar. Någon tid senare kunde han så meddela den svenska regeringen, att eskadern fått order att kvarligga i Fredrikshamn över vintern.[15] Därmed avstannade tills vidare ryssarnas militära verksamhet.

---

[13] Malmström, a.a. III, s. 287 ff. Juva II, s. 53. Jfr Barck till kanslipres. $^{17}/_{9}$ 1746 (Muscovitica).

[14] Barck till kanslipresidenten $^{30}/_{9}$ 1746.

[15] Barck till kanslipresidenten $^{16}/_{10}$, $^{24}/_{10}$, $^{7}/_{11}$, $^{7}/_{12}$ 1746.

Följande år upprepades det militära skådespelet. Redan i januari 1747 kunde Barck rapportera stora och oroväckande truppförelser på rysk sida, vilka av allt att döma voro riktade mot Sverige. Och på våren 1747, då den preussiska alliansen just stod inför sitt avslutande, underrättades den svenska regeringen om en ny rysk galärexpedition efter föregående års mönster.[16] Under sommaren och hösten 1747 fortsatte ryssarnas militära rörelser att hålla Sverige i alarm.[17] Först mot årets slut inträdde med vinterns annalkande en tids avspänning.

Att i detalj studera Rysslands militära tryck på Sverige i dess olika faser skulle föra alldeles för långt, varför de antydningar, som här gjorts, må anses tillfyllest. Vad som däremot är av mera omedelbart intresse och därför ej kan förbigås är vilket syfte Ryssland haft med dessa militära åtgärder. Har Ryssland 1746 övervägt ett angrepp på Sverige-Finland, eller har det blott velat demonstrera? Innan denna fråga tages upp till diskussion, är det emellertid nödvändigt att med några ord beröra partiförhållandena i Sverige vid denna tid och partiernas förbindelser med de främmande makternas sändebud.

1742—43 års riksdag hade utmärkts av ett våldsamt anlopp mot krigspolitikens upphovsmän, vilka företrädesvis voro att söka inom hattpartiet. Hattarna hade emellertid lyckats besvärja den värsta stormen, och riksdagen hade avslutats i kompromissens tecken. Dalupproret och Danmarks hotande hållning hade för någon tid närmat de två huvudpartierna till varandra och skapat en slags politisk borgfred. Men så snart den omedelbara faran var över, återtog det politiska spelet sin tidigare karaktär. Motsättningen mellan hattar och mössor blev starkare än någonsin, samtidigt som det i utrikespolitiskt hänseende kunde förmärkas en återgang till gruppering efter tidigare partipolitiska linjer: medan mössorna förordade vänskap med Ryssland och England, orienterade sig hattpartiet alltmera at Preussen och Frankrike. Känslan av gemensamma politiska intressen i förening med partiernas kroniska behov av pengar medförde nu liksom tidigare ett samarbete mellan partiledning-

[16] Barck till kanslipresidenten $^{9}/_{5}$ 1747.

[17] Se bl. a. Barcks rapporter till kanslipresidenten, rådets protokoll och generalguvernörens över Finland skrivelser till Kungl. Maj:t.

arna och de främmande makternas representanter av intimaste art, vilket rentav lät de senare framstå som verkliga partiledare. Alldeles särskilt blev detta fallet vid 1746—47 års riksdag, då den inrikespolitiska krisen nådde sin kulmen. Med Rysslands hjälp beredde sig nu mösspartiet att rycka makten från hattarna. Allbekant är därvid den ryske ministern v. Korffs uppträdande, som kom att på ett avgörande sätt påverka själva händelseförloppet.

För att nå sitt mål, hattregimens störtande, ville mössorna i första hand använda parlamentariska medel. Men vid sidan därav hyste några även andra mera långt gående planer. För den händelse att ett regeringsskifte icke kunde uppnås på legal väg, skulle detta genomföras genom en militär intervention av Ryssland. Till en början rörde det sig härvid blott om demonstrationer; Ryssland skulle koncentrera trupper till gränsen och låta delar av sin sjömakt uppehålla sig i närheten av svenskt farvatten. Men så småningom utvidgades dessa planer till att gälla en formlig invasion av ryska armén i det svenska Finland.[18]

Om denna intervention fördes vidlyftiga förhandlingar mellan ryske ministern v. Korff och vissa mösskretsar strax efter riksdagens början. Det kan diskuteras, i vad mån dessa planer slutgiltigt utformats redan hösten 1746, och om de då vunnit någon större anslutning inom mössornas ledande kretsar, eller hur stor andel partiet som sådant haft däri. Däremot torde man knappast behöva draga i tvivelsmål, att planer av ovan antydd art verkligen förelegat, och att de varit föremål för överläggningar mellan medlemmar av mössspartiet och ryske ministern. Därom lämna icke blott v. Korffs egna rapporter och mössornas genom honom framförda inlagor besked.[19] Det bestyrkes även

[18] Se härom v. Korffs och Luberas' relationer för 1746 och 1747 (Waaranens och Malmströms avskriftssamlingar). Jfr Danielson, a.a., s. 101 ff. H. Hjärne, Storpolitiska villobilder från frihetstiden, s. 288 ff.

[19] De ryska ministerrapporterna från frihetstiden och v. Korffs i synnerhet ha, som bekant, utsatts för en både skarp och berättigad kritik, vilket kommit deras källvärde att i många fall framstå såsom ytterst problematiskt. Emellertid torde man kunna tillmäta v. Korffs uppgifter bevisvärde åtminstone i de fall, då v. Korff berättar om sina egna åtgöranden, såsom förhandlingarna med de ledande mössspolitikerna. Jfr Hjärne, Rec. av Danielson, Die nordische Frage in den Jahren 1746—1751, s. 66 ff.; Stavenow, Till belysning av partistriden vid riksdagen 1746—47, s. 57.

av en av de sista rapporterna från v. Korffs företrädare, Luberas, där en alldeles liknande interventionsplan framlägges som den v. Korff några månader senare berättar om.[20] Slutligen har mössornas ombud Ranchstedt vid sitt besök i Petersburg i juni 1747 inlämnat en not, som nära ansluter sig till de av v. Korff tidigare förmedlade mössprojekten.[21]

Den ryska regeringen kunde alltså för ett militärt ingripande åberopa sig på den svenska opinionen, i den mån denna representerades av de ovannämnda mösskretsarna, samtidigt som den hade att ta hänsyn till sin egen ministers allt oftare uttalade mening i denna riktning. Det förefaller även, som om den sökt lämpa sitt uppträdande därefter. Sålunda företogs i september 1746 den tidigare omnämnda galärexpeditionen i de finländska skären, sedan den ryska regeringen strax förut emottagit ett förslag om militära demonstrationer efter just dessa riktlinjer.[22] Och de truppförelser mot svenska gränsen, varom rapporter i januari 1747 ingingo till den svenska regeringen, voro av allt att döma till icke ringa del inspirerade från Stockholm.[23]

Fullt ut har den ryska regeringen dock inte givit sin anslutning åt en militär demonstrationspolitik efter v. Korffs linjer. Så länge det gällde flottrörelser i svenska farvatten och trupp-

[20] »— — — des falls es der weisesten Vorsichtigkeit Ew.Kays.M. heimgestellt wird, ob Ew.Kays.M. nicht genehm fünden eine Bewegung Dero Truppen nach den finnischen Seiten nach Friedrichshamn und Wiburg machen zu lassen, welche unter dem Praetext wegen des in Ingermanland und Liefland vor die Regimenten abgehenden Raums, daselbst die Winter-Quartiere zu beziehen und mit Ablösung an denen Festungen zu arbeiten, dahin und zwar N.B. auf Galeren abgehen könnten, weil auch die Truppen und das Land durch den Galeren-Zug nicht so leiden als durch einen Land-March — — — Die Chefs der wohlgesinnten goutieren diese Idée sehr — — —.» Luberas till ryska kejsarinnan $^{23}/_{8}$ 1746.

[21] Danielson, a.a., s. 186 ff. Bilagor s. 30 ff.

[22] Jfr s. 153.

[23] I slutet av december 1746 meddelar den ryska regeringen v. Korff till svar på »några patrioters» hemställan om rysk invasion i Finland bl. a. följande: »Men — — — äro vi lika väl även nu till understöd för den goda saken vid riksdagen och för att giva patrioterna till deras bästa, uppmuntran och förstärkning icke ohågade både att med våra trupper göra en framryckning till våra gränser i Finland och att härifrån och från omgivande orter tillägga några regementen i grannskapet av Viborg och Fredrikshamn till dem, som redan där befinna sig i ordning, vilket ock i själva verket är anbefallt till utförande.» Reskript till v. Korff $^{31}/_{12}$ 1746.

förflyttningar till svenska gränsen, var regeringen enig med v. Korff. Men längre önskade den å andra sidan inte gå. Bestämt uttalade den sig mot alla sådana demonstrationer, som kunde medföra krigiska förvecklingar med Sverige. Därför avböjde den förslaget om att ryska trupper skulle inrycka i det svenska Finland, för så vitt inte de svenska ständerna formligen anhöllo om Rysslands intervention.

Sådan var den ryska regeringens hållning hösten 1746 och vid det följande årsskiftet. Våren 1747 undergick denna emellertid en plötslig förändring: för första gången upptogs nu fragan om en invasion i det svenska Finland till allvarligt övervägande. Anledningen härtill var väl närmast den, att de svenskpreussiska förhandlingarna nu ingingo i sitt avgörande skede. Men därtill kom, att England med all makt arbetade på att förmå Ryssland till ett kraftigare uppträdande mot Sverige. Avgörandet om ett ryskt angrepp på det svenska Finland gjordes emellertid beroende av den engelska regeringens villighet att själv delta i operationerna med en flotta. Då England avböjde detta, uppgav den ryska regeringen sina anfallsplaner. Den återgick däretter till sin tidigare demonstrationspolitik. De förnyade framställningar om rysk invasion i det svenska Finland, som gjordes av mössorna och v. Korff, avböjdes artigt.[24]

Som ett led i mössornas och v. Korffs strävanden att förmå den ryska regeringen till ett kraftigare ingripande får man se deras ofta återkommande uppgifter om det svenska försvarets brister och försök att misstänkliggöra folkets försvarsvilja. Så t. ex. uttalade bondeståndets talman Olof Håkansson vid sitt sammanträffande med v. Korff i oktober 1746, att regementena ej voro fulltaliga, att de saknade både gevär och ammunition, mundering och hästar, och att spannmålsmagasin inte kunde upprättas.[25] Och i februari 1747 ingavo några mössledare, bl. a. Serenius och Nerès, en promemoria till v. Korff, där det svenska försvarsväsendet målats i de svartaste färger. Den svenska arméns styrka för det direkta försvaret mot Ryssland uppgavs där till blott 16 à 18,000 man. Magasinen förklarades vara tomma, och örlogsflottan och galärerna sades befinna sig i så

[24] Danielson, a.a., s. 67 ff.

[25] v. Korffs relation $^{24}/_{10}$ 1746.

dåligt skick, att deras utrustande för krig skulle kosta ofantliga summor.[26]

Denna promemoria översändes av v. Korff till ryska regeringen, samtidigt som han bifogade några egna anmärkningar, där han i allt vitsordade de lämnade upplysningarnas riktighet. Regementenas styrka, framhöll han, hade minskats genom de talrika vakanssättningarna, så att den nu uppgick till 37,400 man. Utrustning och förråd saknades i stor utsträckning, och mycket besvärande var bristen på hästar, som lämnade en tredjedel av kavalleriet oberidet. Beträffande flottan kunde v. Korff inte lämna exakta upplysningar. Men han försäkrade, att han från trovärdigt håll fått uppgivet, att inte ens tredjedelen av linjeflottan kunde utrustas, även om pengar därtill funnes, då den nödiga materielen saknades, och att galärflottan mestadels bestode av föråldrade fartyg med nästan obrukbar tackling och föga övade matroser.[27]

Huvudvikten lade v. Korff emellertid vid de upplysningar han erhållit om folkets bristande försvarsvilja. Redan på hösten 1746 hade bondeståndets talman Håkansson för honom betygat böndernas fasta vilja att bekämpa den sittande regeringen, och vid ett annat tillfälle hade Serenius uttalat, att ingen enda rusthållare skulle lämna ifrån sig sin man, ja, att hela Finland skulle förklara sig för den ryska kejsarinnan, om ryska trupper inmarscherade därstädes.[28] Och i den ovannämnda promemorian hade det särskilt framhållits, att bönderna inte skulle lämna sin medverkan till hattarnas krigspolitik; de förmenades inte blott komma att motsätta sig nya skatter för försvarsändamål utan rentav vägra att utlämna sina söner och anförvanter till krigstjänst. Stimulerad av dessa uttalanden har v. Korff trott sig kunna räkna med böndernas passivitet eller öppna motstånd vid en mobilisering av armén, vilket skulle medföra en fullständig stockning i det militära maskineriet, allra helst som officerskåren till två tredjedelar beräknades vara mössvänlig och därför kunde förväntas vilja sabotera regeringens befallningar. Kom så därtill de utomordentliga svårigheter av

[26] Idées. Bilaga till v. Korffs relation $^{12}/_{2}$ 1747. Även tryckt hos Danielson, a.a. bilagor, s. 27 ff.

[27] v. Korffs relation $^{12}/_{2}$ 1747. [28] v. Korffs relation $^{24}/_{10}$ 1746.

ekonomisk art, som den svenska regeringen skulle komma att få kämpa med och vilka av v. Korff ingående berördes. Allt detta, menade den ryske ministern, skulle göra det svårt för hattarna att hålla sig kvar, om Ryssland verkligen på allvar ville göra sin makt och sitt inflytande gällande till mössornas förmån.[29]

Denna uppfattning fasthöll v. Korff i det längsta vid, samtidigt som han i fortsättningen allt ivrigare bemödade sig om att uppvisa den svenska försvarsmaktens brister. I mars 1747 visste han att berätta om hur penningbristen förlamade åtgärderna för flottans utrustande, hur man saknade folk och livsmedel, och han kunde därvid åberopa sig på en så initierad person som landshövdingen i Kalmar län, Staël v. Holstein.[30] I april meddelade v. Korff sin regering, att bondeståndet »beslutit till protokollet men tills vidare hemligt att icke ställa en enda reserv till armén, varöver likväl redan Sekreta Utskottets anordningar framlagts för senaten», en uppgift vars riktighet han ansåg sig ytterligare kunna bekräfta i följande rapporter.[31] Då krigsrustningarna i det svenska Finland på våren 1747 togo allt större omfattning, försökte v. Korff att bagatellisera dessa bl. a. genom att framhålla Finlands befolknings växande motvilja mot att bli indragen i en konflikt med Ryssland. Bl. a. skulle landshövdingen och riksrådet Stiernstedt ha ålagt städerna i Finland att sörja för sina befästningar med spanska ryttare, men dessa hade då protesterat däremot, och Borgå hade givit sin riksdagsman i uppdrag att göra föreställningar emot en så »unnötige und derselben zur Last fallende Verordnung».[32] Överhuvud taget förmenades de svenska myndigheterna hysa stor oro för de i Finland boendes lojalitet. En landshövding från Finland hade försäkrat v. Korff, att de underrättelser han nyligen erhållit från sitt län voro så dåliga, »dass ihm die Haare zu Berge stünden, wann er an seine Abreise dahin gedächte». Och i sekreta utskottet hade det varit på tal att transportera alla finländska regementen till Skåne eller norska gränsen och ersätta dem med svenska trupper. Men det var icke

---

[29] v. Korffs relation $^{12}/_{2}$ 1747.

[30] v. Korffs relation $^{20}/_{3}$ 1747.

[31] Korffs relationer $^{21}/_{4}$, $^{24}/_{4}$, $^{1}/_{5}$ 1747.

[32] Korffs relation $^{21}/_{4}$ 1747.

blott den inre oppositionen, som uppväckte farhågor hos de maktägande, framhöll v. Korff, även det militära läget bedömdes mycket pessimistiskt. Det ansågs omöjligt att samtidigt skydda Finland mot en rysk landarmé och Sverige mot den ryska galärflottan; även om man prisgåve Finland, vore armén för liten, och erfarenheterna från ryska flottans härjningar 1719 vore ännu i friskt minne. Trots det svåra läget ville man dock fortsätta rustningarna i förhoppning att därigenom kunna avskräcka grannarna från anfall.[33]

I vad mån motsvarade då v. Korffs uppgifter verkligheten? Vad då först uppgifterna om det svenska försvarets brister angår, bekräftas dessa delvis av det officiella materialet. Sålunda uppgingo vakanserna enligt Krigskollegii berättelse 1746 till 7.874 man, varför den effektiva styrkan av svenska armén beräknades till 36,749 man, vilket t. o. m. understiger den av v. Korff uppgivna siffran. Även uppgiften om brist på hästar vinner stöd av källorna. Däremot uppgick denna inte till en tredjedel, som v. Korff påstår, utan till en tiondel, om man tar hänsyn till vakanserna i folk, och en femtedel, om man utgår från fulla manskapsstyrkan. På samma sätt förhåller det sig med v. Korffs uppgifter om flottan. Visserligen rapporterade Amiralitetskollegium i sin riksdagsberättelse 1746, att 9 linjeskepp då voro i tjänstgöringsstånd, medan 11 skulle kunna bli färdiga till våren. Men samtidigt framhöll det bristen på hampa och svårigheten att nu anskaffa denna, då pengar därför saknades, såsom ett avgörande skäl till att man trots allt inte kunde påräkna att få så stor del av flottan i stånd till våren. Ett annat avgörande hinder var, framhöll det, bristen på folk. Även i fråga om galärflottan visar sig v. Korff väl underrättad. Huvudparten av denna bestod onekligen av relativt gamla fartyg, liksom deras besättningar voro föga övade.[34]

Vad folkstämningen angår, saknas det för det egentliga Sverige icke tecken till att de ryska demonstrationerna där framkallat en stark oro för ett nytt krig med Ryssland, samtidigt som det yppats farhågor för att Sverige icke vore till-

---

[33] Korffs relationer $^{1}/_{5}$, $^{27}/_{3}$ 1747.

[34] Krigskollegii och Amiralitetskollegii riksdagsberättelser 1746 (UH 1746—47: 32 och 33).

räckligt rustat.[35] Men hur utbredd denna opinion varit, det undandrar sig ett bedömande. Däremot är det uppenbart, att man i Finland, såsom bl. a. framgår av flera landshövdingerapporter, tämligen allmänt fruktat ett ryskt anfall. Detta var desto mera naturligt, som Finland i händelse av krig var mest utsatt och dess gränser lågo alldeles öppna för en fiendes angrepp. Enligt mångas mening var oron för en ny fientlig invasion och åtföljande härjningar en av de förnämsta orsakerna till att Finland ännu icke kunnat övervinna den depression, det föregående kriget medfört för dess ekonomiska liv.[36]

Den oro för ett krig med Ryssland, som v. Korff och vissa mössledare räknat med såsom ett led i partikampen, har således av allt att döma förefunnits. Däremot har denna fruktan inte förbundits med någon mera allmänt utbredd försvarsolust. Vad vi veta om böndernas hållning, synes icke ge något stöd för ett dylikt antagande.[37] Icke heller ha finländarna i påvisbar grad

---

[35] En volontär Runeberg anmälde på våren 1747 inför justitiekanslern, att ståndspersoner i Alunda och Berga socknar i Uppland viskade om en ändring i den svenska successionen, vilken skulle förbindas med ett krig med Ryssland. Detta tal hade hos allmogen uppväckt stor oro. Vid ett besök på orten hade Runeberg själv blivit tillfrågad om rätta förhållandet. »Men säg mig, herre», hade en bonde yttrat, »vad dom vela med Nykongin vår, dom vela ha bort honom hör jag, å han ä lika en bra karl — — —. Å nu ska vi få krig igen, hör jag mä Ryssa, dom vill väl försvara Nykongin dom, efter dom ha satt hit honom.» Redan på hösten 1746 hade rykten av denna art börjat gå, försäkrade Runeberg. — Vid ett annat tillfälle anmäldes inför SU, att bönderna i Norrland fällt många omdömen »om publique ärenden, som här vid riksdagen för händer haves, och däribland huruvida tillräckliga defensionsmått bliva tagna i anseende till våra grannar och mera dylikt». Volontären Runeberg till justitiekanslern $^{4}/_{4}$ och $^{9}/_{6}$ 1747 (Strödda historiska handl. Vol. 35. Hemliga rapporter m. m. ang. ställningen inom landet och i grannlanden 1746—1752). Rådets prot. i justitieärenden $^{9}/_{4}$ 1747. SU prot. $^{19}/_{11}$ 1747 (UH 1746—47: 2).

[36] Juva II. s. 50 ff.

[37] Vad bondeståndet vid riksdagen beträffar, kan man endast vid ett tillfälle finna exempel på att det intagit en negativ ståndpunkt i försvarsfrågan, nämligen då det gällde vargeringen.

uppträtt försvarsfientligt, lika litet som de kunna överbevisas om några landsförrädiska stämplingar mot Sverige. Tvärtom ha de vid flera tillfällen gett prov på en prisvärd försvarsvilja. Därom vittna bl. a. uttalanden av v. Rosen och Liewen, vilka äro desto mera värdefulla som de icke återgå på andrahandsuppgifter utan i stor utsträckning bygga på egna personliga intryck.[38] Allt detta utesluter dock icke, att ett missnöje även i ganska allvarlig form verkligen funnits i Finland. De ekonomiska förhållandena gåvo anledning till mycken kritik, och Finlands otillräckliga försvarsresurser voro en källa till allvarlig misströstan. Att här låg fröet till en svår konflikt, som under vissa omständigheter rentav kunde tänkas medföra Finlands separation från Sverige, skall icke förnekas. Detta förbisåg man heller icke på svenskt håll. Därför kommo de finländska ärendena att vid 1746—47 års riksdag spela en framträdande roll. Framför allt var man nu angelägen om att för Finlands invånare klargöra den svenska regeringens fasta vilja att sörja för Finlands försvar. Den tanken skulle icke inges dem, sades det, att de vore utlämnade åt fiendens nåd.[39]

III. De ryska demonstrationernas återverkan på Sverige. Försvarsdiskussionen hösten 1746 och våren 1747.

I slutet av september 1746 erhöll den svenska regeringen Barcks meddelande om att en rysk galäreskader kunde förväntas ta vägen till Reval över svensk-finländska farvatten.

Fjorton dagar senare inlöpte en rapport om ställningen i Finland från landshövdingen i Kymmenegårds län, Stiernstedt, vilken av Barck underrättats om ryssarnas planerade expedition. Räknande med möjligheten att ryssarna plötsligt skulle anfalla Finland, framhöll denne, hur utsatt Finlands läge var i händelse av krig med Ryssland, samtidigt som han påpekade de oerhörda brister, vilka vidlådde dess försvar. Finland behövde nu i första hand vapen och ammunition, och vidare måste en

[38] Se v. Rosens skrivelser till Kungl. Maj:t 1747; SU prot. $^{1}/_{10}$ 1747.

[39] Juva II, s. 50 ff., 57 ff., 87 ff., 102 ff., 163 ff.

överbefälhavare utses, som med kraft kunde ta sig an arbetet med det finländska försvarsväsendets reorganisation.[40]

Då dessa skrivelser föredrogos i rådet, väckte de där det största uppseende.[41] Trots att regeringen av allt att döma befarade det värsta, ville den dock icke öppet medge, att fara förelåge för krig med Ryssland. Tvärtom lät den Stiernstedt förstå, att hans farhågor på denna punkt vore överdrivna. De av Stiernstedt framförda synpunkterna på Finlands försvarsberedskap kunde den däremot inte jäva. Det stod nu alldeles klart, att något måste göras för Finlands försvar. Först och främst måste man skaffa vapen och ammunition, sasom Stiernstedt föreslagit. Men även en överbefälhavare borde enligt rådets mening utses.

I omedelbar anslutning till detta beslut avlät rådet en skrivelse till SU, där det kraftigt underströk vikten av att Finlands försvarsväsende nu sattes i stånd. Nästan samtidigt härmed erhöll SU en liknande uppmaning från mindre sekreta deputationen, som funnit de av Barck lämnade uppgifterna om Finlands försvarsberedskap och ryssarnas uppträdande så alarmerande, att de nödvändiggjorde omedelbara säkerhetsåtgärder.[42] Därmed var ordnandet av Finlands försvar angivet som riksdagens viktigaste försvarsärende. Detta underströks även av defensionsdeputationen, som vid dess sammanträdande antog följande principbeslut: Finlands försvar skulle nu först sättas i stånd, provisoriska försvarsåtgärder vidtagas och en fullständig försvarsplan uppgöras.[43]

Till att börja med gällde det att vidtaga de nödvändigaste åtgärderna, för att Finland skulle kunna någorlunda motstå ett fientligt anfall. Av krigskollegii riksdagsberättelse inhämtade defensionsdeputationen, hur många vakanser som funnos vid den finländska armén, och i vilken utsträckning de finländska regementena saknade gevär, ammunition och utrustning. På grundval av dessa uppgifter vidtogos därefter åtgärder för att

---

[40] Stiernstedt till Kungl. Maj:t $^{29}/_{9}$ 1746 (Muscovitica).

[41] Rådets prot. i utr. ärenden $^{13}/_{10}$ och $^{14}/_{10}$ 1746.

[42] MSD protokoll $^{7}/_{10}$ 1746 (UH 1746—47: 21).

[43] DD prot. $^{7}/_{10}$ och $^{13}/_{10}$ 1746 (UH 1746—47: 29).

omedelbart fylla vakanserna samt till Finland överföra behövliga krigsförnödenheter.[44]

Ungefär samtidigt härmed tog den mera principiella diskussionen sin början. Medelpunkten för denna blev defensionsdeputationens lantutskott, vilket med den största iver gick till verket och därvid från första stund lade huvudvikten vid den segslitna frågan om Finlands befästande. Upplysningar införskaffades om tidigare riksdagars ståndpunkt i saken, och krigskollegii redogörelse åhördes om hur långt frågan för ögonblicket avancerat. Utskottet lät även föredraga för sig alla de försvarsprojekt rörande Finland, som inkommit från myndigheter och enskilda. Redan efter 14 dagar hade arbetet framskridit så långt, att den egentliga principdiskussionen kunde vidtaga.

Hittills hade den finländska försvarsfrågan betraktats tämligen isolerad. Under intryck av den omedelbara faran från Ryssland hade defensionsdeputationens lantutskott med bortseende från övriga försvarsproblem koncentrerat intresset på den för ögonblicket mest aktuella uppgiften: att organisera försvaret i öster. I den mån som försvarsdiskussionen lämnade de provisoriska försvarsåtgärderna och i stället gled över till den mera principiella frågan om en fullständig försvarsplan för Finland, kom problemställningen att så småningom förskjutas. Även andra försvarsproblem än de rent finländska trädde nu i förgrunden. Framför allt skulle de för Finland och det egentliga Sverige gemensamma försvarsfaktorerna emellertid beaktas.

Detta kom till synes redan i början av november. Då defensionsdeputationens sjöutskott av lantutskottet anmodades att yttra sig över Finlands sjöförsvar, anhöll sjöutskottet, att rådets mening först skulle inhämtas, innan något avgörande beslut fattades. Rådets utlåtande finge emellertid enligt utskottets mening icke inskränkas till att gälla blott det östra försvarspro-

[44] Vakanserna uppgingo till 1164 man. Ifråga om gevär hade de finländska regementena inte erhållit mera än vad »som svarat emot det manskap, som år 1743 var — — — över i Sverige, undantagandes Savolax regemente, som fått full beväring». Beklädnadspersedlarna voro fortfarande mycket bristfälliga, trots att flera regementen erhållit ny mundering i samband med 1743—1744 års mobilisering mot Danmark. Krigskollegii riksdagsberättelse 1746 (UH 1746—47: 32). DD exped. $^{4}/_{11}$ och $^{5}/_{11}$ 1746 (UH 1746—47: 31). SU till Kungl. Maj:t $^{7}/_{11}$ 1746 (Riksens Ständers brev i krigsärenden 1746—47). Juva II, s. 33 ff., 55.

blemet. Uppgörandet av en försvarsplan för Finland måste taga formen av en prövning av försvarsfrågan i dess helhet. Man finge icke förbise det västra försvarsproblemet och det fall, att Sverige måste utkämpa ett krig på två fronter.

Förslaget väckte i lantutskottet föga entusiasm. Många funno rådets hörande onödigt och sågo däri av allt att döma ett försök att draga uppmärksamheten från den centrala frågan om Finlands försvar. Emellertid beslöt lantutskottet trots allt att biträda sjöutskottets mening.[45]

De frågor, i vilka rådets utlåtande begärdes, blevo följande: *1.* Sveriges försvarsmakt i förhållande till dess grannars; *2.* 1734 års plan såsom grund för flottpolitiken; *3.* Proportionerna mellan artilleri, kavalleri och infanteri; *4.* Proportionerna inom kavalleriet mellan ryttare och dragoner; *5.* Förhållandet mellan indelta och värvade regementen; *6.* Artilleriets fördelning på fältarmé och fästningsgarnisoner; *7.* Anläggandet av nya fästningar och dessas fördelning på olika gränsorter; *8.* De gamla fästningarnas iståndsättande; *9.* Anläggande av magasiner; *10.* Arméns ersättningsreserv; *11.* Finlands försvar inom sig självt.

På dessa frågor hade rådsherrarna att svara var och en särskilt. Något betänkande av rådet in corpore hade icke begärts och avfärdades därför icke. De utlåtanden, som så småningom inkommo, kommo följaktligen att representera de enskilda rådsmedlemmarnas uppfattning mera än rådets ståndpunkt, något som ytterligare framhävdes därav, att en del rådsherrar underlåtit att svara under förebärande av bristande kompetens. Likväl torde det få anses som metodiskt riktigare att inte behandla varje utlåtande för sig utan att sammanföra svaren under varje frågepunkt och undersöka, i vad mån man ur dem kan utläsa någon gemensam tendens, som antyder en enhetlig uppfattning.[46]

Ännu före 1741—43 års krig hade det i vida kretsar — även inom rådet — funnits en stark tilltro till den svenska krigsmaktens överlägsenhet. Denna uppfattning hade fått en allvarlig knäck genom den olyckliga utgången av kriget. I riksrådens ut-

---

[45] DD prot. $^{3}/_{11}$ 1746 (lantutsk.), DD prot. $^{3}/_{11}$ 1746 (sjöutsk), DD prot. $^{6}/_{11}$ 1746 (in pleno).

[46] Jfr Juvas avvikande framställning, Juva II, s. 65 ff.

låtande 1716[47] finner man inte några spår av dessa tidigare illusioner. Tvärtom har det stått klart för alla, att Sveriges försvarsmakt vid denna tid inte på allvar kunde mäta sig med dess grannars. Särskilt vid jämförelse med Ryssland framträdde disproportionen i militär styrka med en rentav skrämmande tydlighet. Så t. ex. framhöll riksrådet Åkerhielm, att Ryssland kunde ställa 100,000 man på benen mot Sverige, sedan alla fästningar försetts med fulltaliga garnisoner, under det att Sverige på sin höjd kunde påräkna 20,000 man. Ryssland kunde utrusta 70 till 80 galärer, Sverige »aldrig mera än några och tjugo». Vid konflikt med Preussen kunde Sverige visserligen uppbringa en större här än mot Ryssland, eftersom inga soldater behövde avlåtas till flottan, men denna här försloge ändå inte långt mot den preussiska. Med hänsyn till Danmark kunde Sverige visserligen hoppas på övervikten till lands, om alla trupper droges samman till ett område, men det vore då fara värt, att hela skärgården skulle ligga öppen för danskarna, som vore överlägsna till sjöss.

I Posses och v. Rosens betänkanden framhöllos Sveriges förluster i landområden och grannarnas ökade styrka såsom de förnämsta orsakerna till att Sverige nu var militärt underlägset. Gyllenborg ansåg sig icke kunna fördölja det faktum, att de svenska försvarsresurserna voro avsevärt mindre än grannarnas, men han trodde dock, att dessa skulle visa sig »någorlunda» tillräckliga att »freda och skydda rikets gränser». Detta hindrade dock icke, att han önskade en omedelbar förstärkning av försvaret.

Med insikten om grannarnas övermakt förenade sig en stark pessimism i fråga om Sveriges möjligheter att uppta en rustningstävlan. Gång på gång finner man i riksrådens svar de mest berättigade försvarskrav avvisas under förebärande av att rikets ekonomi icke tillåte en alltför stor rustningsbörda. Likväl nöjde sig de flesta av riksråden icke med att inta en rent negativ ståndpunkt. Även positiva bidrag lämnades till försvarsfrågans lösning. Naturligt var, att dessa förslag uteslutande skulle ta sikte på ett försvarskrig, ehuru en dylik begränsning icke ingick i den ursprungliga planen för riksrådens hörande.[48]

[47] Dessa återfinnas i DD handlingar (UH 1746—47: 32).

[48] DD sjöutskott hade bl. a. föreslagit, att riksråden skulle höras över »vad för steg och mått man hade att taga emot ryssen så uti offensivt som de-

Enligt Åkerhielms mening borde landets »förnämsta försvarsverk — — — sättas uti en ansenlig sjömakt». Kunde man vinna herraväldet till sjöss, vore nämligen ingenting att befara till lands. Löwen var av en liknande tanke: »Och som Sverige till största delen är omflutit, bör det hava samma maxime som England, att så länge det kan behålla mästerskapet i sjön, fruktar det ej för någon descente av en fientlig armé.» Även Tessin, Gyllenborg och Posse framhävde med skärpa behovet av en stark flotta.

Att sjöförsvarets betydelse på detta sätt underströks, betydde dock icke att rådets medlemmar samt och synnerligen ville lägga »huvudvikten vid sjöförsvaret, — - — att man ansåg sig endast genom att med flottan behärska Östersjön kunna med ära reda sig i ett nytt krig».[49] En dylik uppfattning påträffas visserligen i Åkerhielms yttrande samt något mindre konsekvent genomförd i Löwens betänkande. Men varken Gyllenborg, Posse eller Wrangel, vilka bestämt uttala sig för en ökning av flottan, förete någon extrem maritim standpunkt i försvarsfrågan. Tvärtom framför Posse jämsides med sin fordran på flottans utbyggnad krav på förstärkning av infanteriet, och Wrangel i sin tur förordar en ökning av de värvade trupperna. Om Tessin gäller, att han visserligen framhäver flottans betydelse, men att hans betänkande lika väl som Ehrenpreuss' är alltför allmänt hållet för att tagas som bevis för en bestämd försvarspolitisk uppfattning. Rosen slutligen lägger snarast tonvikten på lantförsvaret.

Under senare delen av 30-talet och början av 40-talet hade 1731 års plan utgjort normen för all svensk flottpolitik. I riksrådens svar finner man inte någon genomgående tendens att rubba detta förhållande. Visserligen payrkas tämligen allmänt en ökning av flottans styrka, men denna ökning vilja flertalet riksråd åvägabringa inom ramen för den givna planen. Den ende, som verkligen på allvar ifrågasatt en flottpolitik helt oberoende av 1734 års plan, är Åkerhielm. För honom var huvuduppgiften att med alla medel stärka rikets sjömakt »utan anseende till både 1723 och 1731 års planer», varvid denna ut-

fensivt cas, ävenledes vad plan i båda fallen borde följas emot Danmark. DD prot. 3/4 1746 (lantutsk.).

[49] Juva II, s. 73 ff.

ökning av fartygsantalet enligt hans mening främst borde ta sikte på behovet av galärer och prämar. I fråga om sitt intresse för galärflottan stod Åkerhielm ingalunda ensam inom rådet. Tvärtom har man här anledning att tala om en gemensam tendens.[50]

Ett viktigt problem var skeppens bemanning. Erfarenheterna från kriget med Ryssland och mobiliseringen mot Danmark talade sitt tydliga språk om vådan av att öka fartygsantalet utan att i motsvarande grad sörja för tillgången på väl utbildat manskap. Denna sida av saken finner man också tillbörligen uppmärksammad i riksrådens betänkanden. Så t. ex. förordade Wrangel visserligen en ökning av fartygsantalet, men han underströk samtidigt vikten av att hellre hålla en mindre, väl bemannad flotta än en större med otillräcklig besättning. Endast Åkerhielm hade en något avvikande mening. Han ansåg, att flottans nybyggnader under alla omständigheter borde gå före dess bemanning. Detta kunde skenbart förefalla som en paradox, menade han, eftersom det redan rådde brist på folk trots att fördubblingskompanier upprättats, och det följaktligen skulle vålla stora svårigheter att förse ytterligare nya fartyg med besättning. Men, framhöll han vidare, fartygsbygge krävde längre tid än rekrytering, och i varje fall måste man räkna med en viss avgångsprocent i antalet skepp. Försiktigheten krävde därför, att flottan utökades oberoende av tillgången på folk. Emellertid var Åkerhielm trots allt väl medveten om nödvändigheten att stärka även den personella försvarsberedskapen. Han föreslog därför, att vissa mariniärregementen skulle upprättas, vilka skulle göra tjänst både till lands och sjöss. En liknande tanke finner man närmare utvecklad i Löwens betänkande. Med utgångspunkt från vissa finländska mobiliseringssvårigheter samt Finlands behov av snabb undsättning av folk och galärer ifrån Sverige förordade Löwen Österbottens, eventuellt även Björneborgs, samt Västerbottens och Helsinge regementens omvandling till mariniärregementen. Förslaget var icke nytt; det hade av Löwen första gången framlagts redan vid 1738—39 års riksdag.[51]

[50] En ökning av galärerna förordas av Posse, v. Rosen, Gyllenborg. Löwen framhåller visserligen betydelsen av en stark örlogsflotta, men understryker särskilt i fråga om Finlands försvar nyttan av galärer. Wrangel slutligen förordar anskaffande av flera fregatter och brigantiner.

[51] Jfr Ericsson, a.a. IV: 3, s. 289; Juva I, s. 169—170.

Grundstommen i det rörliga landförsvaret utgjorde indelningsverket. Fixerat en gång för alla i kontrakt och förordningar hade detta erhållit en prägel av oföränderlighet, som uteslöt alltför djupgående förändringar i arméns organisation. Så länge icke indelningsverket som sådant ifrågasattes, kunde därför frågan, om infanteriet vore rätt proportionerat mot kavalleriet eller artilleriet mot infanteriet och kavalleriet, blott tilldraga sig ringa intresse utöver ett rent teoretiskt plan. Detta torde få betraktas som en av huvudanledningarna till att vi i riksrådens svar finna denna sak så litet berörd.[52] I den mån man kan tala om någon mera bestämd tendens, har denna snarast varit att framhäva infanteriets betydelse framför kavalleriets. Ett försvar för kavalleriet finner man dock hos Löwen. Enligt hans mening hade en anfallande fiende större möjlighet att överföra infanteri än kavalleri, varför Sveriges utsikter till framgång just kunde bli beroende av dess överlägsenhet i kavalleri, något som han sökte bestyrka med exempel från Stockholms försvar mot ryssarna 1719, då kavalleriet spelat en avgörande roll. Den invändningen, att kavalleriet inte kunde brukas överallt, eftersom landet på många ställen var starkt kuperat, saknade enligt Löwens mening större betydelse, »emedan en general bör veta att choisera den terräng som favoriserar hans superioritet». Att Löwen önskade ett starkt kavalleri, innebar dock icke, att han ville minska infanteriets styrka. Tvärtom var han av den uppfattningen, att denna borde ökas, därigenom att de värvade trupperna gjordes starkare, varvid han fäste särskilt avseende vid fästningarnas behov av fulltalig besättning. Även Wrangel kom i sitt utlåtande in på en liknande tankegång. Han ville sålunda öka de värvade garnisonstruppernas antal för att därgenom kunna frigöra de indelta regementena för fältarmén.

Större intresse väckte frågan om arméns krigsreserv. Därvid framfördes förslag om återupplivande av Karl XII:s inrättning med sockenmäns-, tre-, fyr- och femmänningsregementen. Men framför allt ifrågasattes en ombildning av vargeringen.[53]

---

[52] Så uttryckligen hos Posse, där det heter: »Huru väl det skulle synas som den rätta proportionen emellan kavalleri och infanteri vid närvarande omständighet ej vore tillbörligen iakttagen, dock som Riksens Ständer över indelningsverket så ömt sig utlåtit, att det ej bör rubbas, ty understår man sig ej heller att därtill styrka.»

[53] Jfr s. 352.

Om nyttan av att bygga nya fästningar i gränsorterna gjorde sig delade meningar gällande. Minst var detta kanske fallet ifråga om Finland, vars befästningsfråga efter decenniers segslitna strider nu stod inför sin lösning. Endast Åkerhielm gick vid detta tillfälle på avslagslinjen. Han framhöll, att fästningar skulle kosta mycket pengar och folk samt ej kunna fullbordas förrän efter lång tid, varför det vore fara värt, att grannen dessförinnan hunne angripa.

Under året närmast före riksdagen hade rådet uttalat sig för en gränsfästning vid Degerby framför en förrådsfästning och befäst hamn vid Helsingfors. Nu däremot sköts Helsingfors' befästande åter i förgrunden. Löwen själv återkom emellertid med sitt ursprungliga förslag om två fästningar.

För nya fästningar i det egentliga Sverige uttalade sig några tvekande. Så t. ex. ansåg Löwen, att Göteborg vore värt att befästa och i andra hand Landskrona. Wrangel uttalade sig för Landskrona och Kristianstad. Andra åter såsom Posse, v. Rosen och Gyllenborg avvisade uttryckligen tanken på nya fästningar i Sverige och funno det tillräckligt, om de gamla iståndsattes.

Finlands försvarsfråga hade varit den egentliga anledningen till att defensionsdeputationen beslutat höra riksråden. I de ifrågavarande betänkandena kom detta förhållande även att tillbörligen beaktas; Finlands utsatta läge erkändes allmänt liksom även bristen på ett tillfredsställande försvar därstädes. För att trygga Finland mot ett ryskt angrepp hade Löwen föreslagit en god armé, fästningar och galärer. Av detta program hade rådets majoritet vid detta tillfälle accepterat de två första punkterna. Däremot hade Finlands behov av en särskild galäreskader inte uttryckligen erkänts; endast Gyllenborg hade uttalat sig därför.

Den positiva hållning till Finlands försvarsfråga, som i stort sett karakteriserar riksrådens svar, utesluter likväl inte en stark pessimism rörande möjligheterna att försvara Finland, så som Löwen föreslagit. T. o. m. Löwen själv misströstade om sin plans förverkligande, i det att han förmenade, att de nödiga förutsättningarna därför numera saknades. Denna allmänna pessimism bottnade framför allt i insikten om Rysslands övermakt, som kom t. o. m. försvaret av det egentliga Sverige att framstå som diskutabelt och ingav känslan av att Sverige var

utlämnat åt Rysslands nad. Däremot spelade faran från Danmark ingen egentlig roll.

Obestridligen var också, såsom framgår av exkursen till första kapitlet, den ryska krigsmakten den svenska kvantitativt överlägsen vid denna tid. Mest markant framträder denna överlägsenhet ifråga om lantstridskrafter, där proportionerna voro ungefär som 5 till 1. Men även till sjöss var den ryska övervikten odisputabel; framför allt gällde detta om galärflottan, som var mer än 3 gånger så stark som den svenska. Å andra sidan behövde man knappast räkna med att hela denna övermakt skulle komma att sättas in vid ett angreppsföretag mot Sverige-Finland. Den ryska armén hade många gränser att bevaka, och dessa kunde inte blottas på folk. Vidare var Sverige-Finlands strategiska läge och beskaffenhet sådant, att Rysslands väldiga resurser icke helt kunde komma till sin rätt. Detta gällde redan vid ett angrepp på Finland, som låg Ryssland närmast, och som var förenat med detta genom en landgräns. Hur mycket svårare var då inte ett invasionsförsök mot det egentliga Sverige, som uteslutande måste företagas över havet. I själva verket hade ju redan fälttågen i Finland 1712—14 och 1742—43 visat, huru föga berättigat det var att enbart av ryska arméns numerära överlägsenhet draga slutsatser om Sverige-Finlands möjligheter att överhuvudtaget försvara sig mot Ryssland. De styrkor, ryssarna då förde i fält, hade nämligen uppgått till mindre än en tiondel av hela ryska armén. Även de följande krigen, icke minst 1808—1809 års krig, skulle lämna bevis för den saken.

Det är framför allt i de mössvänliga riksrådens svar[54], som man finner den starka misstron till den svenska försvarsmaktens effektivitet och misströstan om att verksamt kunna försvara Finland, en misströstan som gränsar till defaitism. Rysslands överlägsenhet antydes här vara så stor, att fredens bevarande till varje pris framstår som den primära uppgiften, under det att frågan om försvarets reorganisation skjutes i bakgrunden. Men även hattarna vilja upprätthålla freden och betona nödvändigheten av att Sverige kommer på god fot med

[54] Så hos Åkerhielm och Wrangel samt i mindre grad hos Posse och Löwen.

Ryssland.[55] För hattarna har det emellertid framstått som en ännu viktigare uppgift att övervinna partisplittringen; även om kravet på enighet framföres jämväl av mössorna, är det i hattarnas svar, särskilt Ehrenpreuss', som man finner de starkaste uttrycken för åsikten, att roten till det onda vore att söka i den inre oron, i den allt hätskare kampen mellan partierna, vilket blott främjade främmande makters inblandning.[56]

De ansatser till en verkligt positiv försvarspolitik från rådets sida, som otvivelaktigt kunna påträffas i riksrådens utlåtanden, skulle emellertid inte få några omedelbara följder. Tvärtom antog regeringens politik en allt mera defaitistisk prägel. Några initiativ till en försvarsreform efter de riktlinjer, som uppdragits i de ovannämnda betänkandena, togos icke, utan i stället sökte man genom fortsatta eftergifter åt Ryssland övervinna den utrikespolitiska krisen. Bl. a. underlät regeringen nu att utse en överbefälhavare för Finland i fredstid, varom den själv tidigare anhållit och fått ständernas bemyndigande.[57]

Mot regeringens allmänna eftergiftspolitik restes emellertid från ständernas sida ett kraftigt motstånd, samtidigt som ständerna genom SU och defensionsdeputationen definitivt togo ledningen i försvarsfrågan. Den bekanta nationella förklaringen avgavs till tronföljaren, och i ett av Höpken inspirerat betänkande fördömde mindre sekreta deputationen den politik, vilken av fruktan för Rysslands stora militära resurser och den inre oron i landet nu ville avstå från nödvändiga försvarsåtgärder.[58] Ty en dylik eftergivenhet, framhölls det, skulle endast leda till det farligaste beroende och frammana just den katastrof, som man försökte undvika. »Vill Sverige anlägga fästning till Finlands försvar, bygga skepp och galärer, vad säger Ryssland därtill? En fästning uti Finland är emot oss ämnat, galärer likaledes, vad frukten I? Vi äre vänner, men sker det, haven I visserligen ont i sinnet och då vilja vi spela prævenire. När I av complaisance för oss renonceren till en defensiv allians, vilken merendels ingenting emellan makter betyder, bören I avstå med fästningar och galärer, vars bruk är mera deciderat. — — — Uti en slik belägenhet och vid en sådan

[55] Se särskilt Tessins yttrande.
[56] Jfr Juva II, s. 73 ff. [57] DD prot. $^{20}/_{10}$ 1746.
[58] Malmström, a.a. III, s. 298 ff.

föreställning, vartill leda oss principierne av äventyr och invärtes oro, med mera? När ett rike icke får lov att sörja för sitt försvar, är det ett mäktigare alldeles undergivit, och uti en sådan undergivenhet vad hindrar Danmark att återtaga Bohus, Skåne, Halland och Blekinge samt Ryssland Finland.»[59]

Den av regeringen bedrivna eftergiftspolitiken hade haft sina främsta förespråkare bland de mössvänliga riksraden, särskilt Åkerhielm. Dessa hade även på grund av det labila politiska läget hösten 1746 fått ett allt mera ökat inflytande och kunnat göra dessa synpunkter gällande på ett helt annat sätt än tidigare.[60] Riksrådsvalen i dec. 1746 medförde därutinnan en avgörande vändning.[61] Hattarnas inflytande tryggades, och mössorna tvungos alltmera över på defensiven. Samtidigt medförde detta en förstärkning av de aktivt försvarsvänliga intressena. Av de nya riksråden hade Höpken och Stiernstedt gjort sig kända för en mycket orädd standpunkt i försvarsfrågan, och Palmstierna skulle i fortsättningen framträda som en av de ivrigaste förespråkarna för en positiv försvarspolitik. Förutsättningarna för en mera målmedveten regeringspolitik voro därmed nu för handen.

År 1746 gick till ända, utan att det spända utrikespolitiska läget medfört några krigiska förvecklingar med Ryssland, sasom från svenskt håll befarats. Redan i slutet av nov. samt i dec. erhöll regeringen underrättelser från Barck[62], som läto förmoda, att några omedelbara fientligheter icke voro att vänta. Den ryska galäreskadern, som åstadkommit sa mycket rabalder och oro, hade av svåra stormar tvingats söka hamn vid Fredrikshamn, där den fått order att kvarligga över vintern.

I mitten av jan. 1747 uppskrämdes den svenska regeringen emellertid av rykten om nya ryska militära rörelser. Finländare, som hemkommit från den ryska sidan, hade där, uppgavs det, hört talas om att Ryssland ville återtaga Finland ända till Carlön, och att några regementen till den ändan redan voro i marche.[63] Dessa rykten bekräftades snart både officiellt

[59] MSD betänkande $^{9}/_{12}$ 1746. Se även Riksrådet greve A. J. von Höpkens Skrifter (utg. av Silfverstolpe) II, s. 64.

[60] Malmström, a.a. III, s. 301 ff. [61] Malmström, a.a. III, s. 305.

[62] Barck till kanslipresid. $^{7}/_{11}$ och $^{7}/_{12}$ 1746 (Muscovitica).

[63] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{26}/_{1}$ 1747.

av det svenska sändebudet i Petersburg och privat av olika lokala rapportörer vid gränsen.[64] Enligt dessa uppgifter hade ryssarna sammandragit c:a 10,000 man till Fredrikshamn, av vilka en betydande del utgjordes av de trupper, som deltagit i galärexpeditionen föregående höst.

Man befann sig nu åter i samma läge som för några månader sedan. Faran för ett ryskt angrepp på Finland var ånyo överhängande. Väl hade vapen och ammunition översänts till Finland, men landet låg fortfarande, i avsaknad av fästningar, öppet för ett fientligt anfall. Och från Sverige kunde knappast någon omedelbar hjälp påräknas, då isen ännu låg tämligen fast och hindrade galärernas utlöpande. Tar man därtill i betraktande, att Ryssland redan hade en galäreskader i finländska farvatten och trupper samlade icke långt ifrån gränsen samt att de ryska planerna på angrepp mot Sverige antagit vida mera konkret form än tidigare, kunde situationen för Sveriges del snarast synas försämrad. Icke desto mindre uppträdde nu såväl regering som riksdag med större kraft och tillförsikt än förut. Orsakerna härtill äro, som redan anmärkts, att söka på det inrikespolitiska planet. Den farliga inre kris, som under hösten hotat att lamslå alla försvarsanstalter, var nu i väsentlig grad övervunnen. Försvarsviljan hade stärkts.

Detta kom till uttryck vid rådets diskussion i början av februari 1747 med anledning av underrättelserna om ryssarnas truppförelser.[65] T. o. m. mössorna funno det opportunt att uttryckligen erkänna försvarsplikten som sådan, d. v. s. nödvändigheten att försvara sig mot ett direkt fientligt angrepp. »Ingenting är naturligare än att försvara sig, när man bliver attackerad», yttrade bl. a. Åkerhielm, vid en sådan händelse »måste alla anstalter därtill göras, flottan uti Karlskrona så väl som galäreskadern här i Stockholm måste göras färdige, lant- och sjömilitien uppbådas, till den ändan vakanserna ersättas, de obeklädde regementerna beklädas och beväras samt magasinerna fyllas antingen genom gärder eller upphandlingar med vad mera som till en defension hörer.» Allmängiltigheten i detta uttalande underströks kraftigt från hattarnas sida av en av deras mest försvarsvänliga representanter, riksrådet von

[64] Barck till kanslipres. $^{13}/_{1}$, $^{19}/_{1}$, $^{30}/_{1}$ 1747. Hemligt rådsprot. $^{5}/_{2}$ 1747.
[65] Hemligt rådsprotokoll $^{5}/_{2}$ och $^{9}/_{2}$ 1747.

Höpken, samtidigt som denne emellertid tydligt markerade den skillnad, vilken förelåg mellan hans egen och Åkerhielms uppfattning. Det gällde nämligen inte blott att försvara sig, när man bleve angripen, utan den principen måste också stå fast, »att man bör vara betänkt på försvar, så snart man medgiver möjligheten att bliva attackerad». »Jag bör ej», tillade Höpken, »när det gäller rikets försvar, sätta mig uti händelse att så snart taga miste som rätt.»

Den principiella grundskillnaden mellan Höpken och Åkerhielm, mellan försvarsvänliga och försvarsljumma, bestod alltså icke så mycket däri, huruvida man borde försvara sig mot ett direkt angrepp av en främmande makt, som huruvida den aktuella situationen kunde anses vara sådan, att man borde vidta omedelbara försvarsåtgärder. Medan Höpken bejakade behovet av dylika åtgärder, fann Åkerhielm alla skäl däremot och företrädde härvid en pacifistisk ståndpunkt, som föga skilde sig från hans tidigare defaitistiska hållning. Men perspektiven voro icke riktigt desamma nu som förut. Visserligen framhölls det alltjämt, att grannarnas övermakt var stor och det egna försvaret otillräckligt, att det allmänna tillståndet var dåligt, att pengar och förråd saknades. Men frågan om Rysslands avsikter trädde nu på ett helt annat sätt än tidigare i förgrunden. Därvid voro två problem att beakta, å ena sidan ändamålet med de aktuella trupprörelserna mot den svensk-finländska gränsen, å andra sidan syftet med Rysslands politik mot Sverige överhuvud taget.

På hösten 1746 hade allvaret i ryssarnas militära åtgärder knappast i något enda fall ifragasatts. I februari 1747 rådde på denna punkt större ovisshet. Från mössornas sida ställde man sig inte direkt avvisande till uppgifterna om ryska truppkoncentrationer mot gränsen, men man vägrade att tro, att Ryssland hyste allvarliga avsikter mot Sverige. Även några av hattarna[66] ställde sig på den standpunkten, att händelserna föregående år snarast läto förmoda, att det även nu blott vore fråga om demonstrationer. Enligt dessa riksråds mening borde man i följd därav icke vidtaga några brådstörtade försvarsåtgärder, såsom t. ex. att sammandra finländska armén, vilket endast kunde reta grannen, utan i stället borde man avvakta närmare

[66] Så t. ex. Ekeblad.

underrättelser om ryssarnas trupprörelser. Höpken åter trodde visserligen, att de ryska åtgärderna egentligen voro avsedda som en demonstration, men han ansåg det tillika säkrast att räkna med att de hade ett allvarligare syfte, d. v. s. utgjorde förberedelser till verkliga krigsoperationer. För honom var nämligen den springande punkten icke den, vilken karaktär den ryska truppförflyttningen hade, utan vilka mål den ryska utrikespolitiken fullföljde gentemot Sverige. Därvidlag var han liksom Tessin och Palmstierna inte för ett ögonblick i tvivelsmål — den ryska politikens avsikt var att ställa Sverige i nesligt beroende av Ryssland. Under sådana omständigheter tvekade Höpken inte att anbefalla alla nödiga anstalter till »Finlands försvar evad som ock hända eller icke hända kan». Ty, förklarade Höpken med direkt hänsyftning på de uttalade farhågorna för att detta skulle verka utmanande pa Ryssland, »jag håller före, att under närvarande svåra belägenhet, som riket är statt uti, det vore oförnuftigt ja förrädiskt emot riket handlat att giva en mäktig granne anledning och retelser till fiendskap och krig men även så oförnuftigt och förräderiskt vore det i mitt tycke att uppoffra rikets heder och sanna välstånd och kasta det uti en oundviklig träldom antingen genom för mycken säkerhet eller igenom oupphörliga complaisancer.» Och ett värnlöst Finland vore enligt hans mening en större fara för fredens bestånd än vilka som helst försvarsåtgärder.[67]

Den Höpkenska försvarspolitiken gick emellertid inte blott ut på att skapa säkerhet mot Rysslands militära åtgärder och värna landets oberoende. Den hade även ett inrikespolitiskt syfte, nämligen att visa Finlands invånare den svenska regeringens bestämda avsikt att sörja för deras försvar. För Höpken framstod det nu som obetingat nödvändigt, att Sverige kunde påräkna dessas lojalitet, vilken lätt kunde svika, om de sage sig utelämnade på nåd och onåd åt Ryssland.[68] En dylik

[67] Hemligt rådsprotokoll $^{9}/_{2}$ 1747. Jfr Höpkens skrifter II, s. 88 ff.

[68] »Vilken kan ock försäkra, att ej finska nationen, som vet sig vara utan allt försvar, kan av ryska truppers antåg mot gränsen så intimideras, att den till undvikande av befarad svår medfart självvilligt underkastade sig ett välde, varifrån det ej ser sig kunna försvaras?» Hemligt rådsprotokoll $^{9}/_{2}$ 1747. Jfr Höpkens skrifter II, s. 89 ff.

uppfattning var Höpken inte ensam om, liknande meningar hade redan framförts från annat håll.[69]

Mot slutet av februari månad inträdde en förbättring i det utrikespolitiska läget, så pass att faran för ett omedelbart ryskt angrepp kunde anses förbi. De ryska truppförelsernas karaktär av demonstration framstod därvid i allt klarare dager. Samtidigt fullbordades regeringens omsvängning i försvarsfrågan från en övervägande pacifistisk till en allt mera försvarsvänlig ståndpunkt.[70] Ännu i början av februari månad hade några av hattarna liksom de flesta av mössorna intagit en i det stora hela negativ hållning. Nu voro dessa redo att acceptera hattmajoritetens krav på en omedelbar förbättring av Finlands försvar. Riksrådet Ekeblad, en av de hattar som tidigare motsatt sig försvarsåtgärder i Finland, framträdde nu som en av de ivrigaste förespråkarna för en aktiv försvarspolitik.[71] Och riksrådet Åkerhielm, mössornas främste, biträdde de framlagda förslagen under hänvisning till att man visserligen för ögonblicket icke hade något att frukta från Ryssland men att försiktigheten fordrade, att man toge »alla de mått, som till Rikets säkerhet utfinnas och åstadkommas kunna, alldenstund icke något nytt utan många förra tiders exempel utvisa, att puissancerna icke alltid handla efter traktater och löften utan fastmera nyttja tiden och tillfällen efter deras convenience».[72]

Denna Åkerhielms omsvängning är ganska märklig. Svårligen torde den ha framkallats av någon verklig övertygelse om att Sverige nu måste sätta sig i försvarsstånd mot Ryssland. Snarare har man här att se ett samband med den inrikespolitiska utvecklingen, som förlöpte i riktning mot ett allt starkare övervälde för hattarna, samtidigt som mössorna tvingades över på defensiven. Redan tidigare hade det framhållits speciellt från hattarnas sida, att den inre söndringen utgjorde den farligaste anledningen till yttre förvecklingar.[73] Då hade det emellertid

[69] Se riksrådet Gyllenborgs svar på SU:s frågepunkter (UH 1746—47: 32), Landshövd. Gyllenborg till Kungl. Maj:t $^{7}/_{10}$ 1746 (Landshövd. skrivelser. Tavastehus-Nylands län).

[70] Jfr Juvas något förenklade framställning, Juva II, s. 101 ff.

[71] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{24}/_{2}$ 1747.

[72] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{24}/_{2}$ 1747.

[73] Jfr sid. 172.

stannat vid platoniska förklaringar. Nu däremot när hattarna kände sig säkra i sadeln, tvekade de inte att rekommendera lämpliga åtgärder. Sålunda föreslog Tessin rentut, att rådet skulle hemställa till SU att överväga, huru oenigheten »måtte hävas och en fullkomlig enighet återställas».[74] För mössorna kunde ett antagande av detta förslag medföra de allvarligaste konsekvenser. Vad ett dylikt beslut skulle leda till, hade de just vid denna tid fått ett handgripligt exempel på i Springers och Hedmans arresterande. Föga underligt därför, om mössorna nu under Åkerhielms ledning slogo till reträtt. För att undgå en närmare diskussion över det farliga ämnet föreslog Åkerhielm, att ingenting skulle åtgöras i den av Tessin väckta frågan, förrän rådet fått tillfälle dryfta de problem, som hängde samman med rikets försvar. Att Åkerhielm först därefter fann det lämpligt att ansluta sig till den av hattarna företrädda försvarspolitiska linjen, visar bäst, hur pass allvarligt menad denna omsvängning var.

Såsom redan antytts, mynnade den nu refererade försvarsdebatten ut i konkreta förslag till SU om en förbättring av Finlands försvar. Enligt rådets mening borde arméns iståndsättande påskyndas och de närmast gränsen befintliga trupperna sammandragas under förevändning, att de skulle brukas till fästningsarbete. Men framför allt ämnade nu rådet med det snaraste låta avfärda en generalguvernör till Finland.[75]

Någon överbefälhavare för Finland hade, som i det föregående framhållits, aldrig blivit utsedd. Då tanken på en generalguvernör därefter kom upp, var det otvivelaktigt just den försvarspolitiska sidan av saken, som mer än något annat verkade utslagsgivande. Visserligen behövde även Finlands ekonomiska liv den uppryckning, som en generalguvernörs tillsättande kunde medföra, men viktigast var, att försvaret därmed skulle komma under en enhetlig ledning. För att i någon man ytterligare maskera det militära syftet föreslogs samtidigt en generalguvernör i Pommern. Detta projekt utgick från Höpken, som i dec. 1746 framlade sitt betänkande däröver. Knappt mer än en månad

---

[74] Rådets protokoll i utrikesärenden $^{20}/_{2}$ 1747.

[75] Hemligt rådsprotokoll $^{9}/_{2}$ 1747. Rådets protokoll i utrikesärenden $^{24}/_{2}$ 1747.

senare antogs det av riksdagen, varefter till generalguvernör över Finland utsågs riksrådet v. Rosen.[76]

Vid denna tid hade även riksdagen nåtts av underrättelser om de ryska trupprörelserna. Denna nyhet väckte bland ständerna det största uppseende och framkallade allvarliga bekymmer. Ännu hade ju riksdagsbehandlingen av Finlands försvarsfråga icke på långt när slutförts, och de vidtagna förbättringarna inskränkte sig till att de finländska regementena försetts med vapen och ny mundering.

I detta läge tillkom det SU att på ständernas vägnar fatta beslut.[77] SU överlämnade emellertid ärendet till mindre sekreta deputationen och defensionsdeputationen, vilka för detta ändamål trädde i nära samverkan med varandra. Sedan de bägge deputationerna var för sig tagit del av de inkomna underrättelserna och därvid yttrat sina tankar, ägde ett gemensamt sammanträde rum[78], varvid de genom det inträffade uppkomna utrikespolitiska och försvarspolitiska problemen underkastades en ingående granskning.

I rådets diskussion hade frågan om Rysslands avsikter spelat en dominerande roll. Vid defensionsdeputationens förhandlingar enskilt[79] och tillsammans med mindre sekreta deputationen[80] kom huvudintresset att koncentreras till Sveriges egna militära anstalter, vad som borde göras, vilka resurser som funnos och i vilken utsträckning dessa kunde förhindra en fientlig invasion. Utgångspunkten blev emellertid även här syftet med de ryska truppförflyttningarna mot finländska gränsen. Voro de allvarligt menade eller utgjorde de blott en demonstration? I långt högre grad än rådet var därvid defensionsdeputationen och mindre sekreta deputationen av den uppfattningen, att det oklara läget erbjöde möjligheter till en utveckling i allvarlig riktning. För flertalet stod det visserligen fast, att de ryska rörelserna ännu närmast hade karaktären av en demonstration, men samtidigt

---

[76] Se härom närmare Juva II, s. 81 ff., 125 ff.

[77] RO § 18. Jfr Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer 1719—1772 II, s. 321 ff. Överste Lars Åkerhielm, medlem av DD, försökte dock bestrida denna rätt.

[78] Den 19 febr. 1747. Se MSD protokoll!

[79] DD prot. $^{17}/_{2}$ 1747.

[80] Den 19 febr. 1747. Se MSD protokoll!

befarades det på starka grunder, att de lätt kunde övergå till verkliga krigsoperationer, om ingenting åtgjordes. Därvid trädde naturligt nog Finlands säkerhet i förgrunden. Detta innebar dock icke, att man förbisåg faran för det egentliga Sverige; tvärtom antyddes det även, att en erövring av Finland från ryssarnas sida kunde åtföljas av härjningar i den svenska skärgården.[81]

Rörande de åtgärder, som borde företagas, voro meningarna delade. Ingen tvekan rådde visserligen om lämpligheten av att på diplomatisk väg försöka utforska ryssarnas avsikter och att om möjligt med fredliga medel bilägga den hotande konflikten. Ingen tvekan förefanns heller, på något undantag när, om att i nödfall vidta militära åtgärder.[82] Men huruvida dessa borde vidtagas omedelbart, det vore den springande punkten. Vad det här gällde, betonades det, vore att sörja för rikets säkerhet utan att därmed direkt utmana grannen och framkalla dennes angrepp.[83] Därvid kunde ett omedelbart vidtagande av militära åtgärder tänkas verka i båda riktningarna. Från denna synpunkt kom mobiliseringen av försvarsmakten att för de flesta te sig som en lämplighetsfråga, en noggrann avvägning mellan mål och medel, vilket ingenting hade med defaitism att göra. Väl föreslog amiral Falkengren, att man i betraktande av det allvarliga läget borde erbjuda Ryssland »de tvistige sjöar på gränsen» för att på så sätt »amusera» detsamma, men detta förslag väckte blott allmänt ogillande.[84] Inte heller hyste man några överdrivna förhoppningar om framgång enbart genom

---

[81] MSD prot. $^{19}/_{2}$ 1747 (UH 1746—47: 21).

[82] T. o. m. de, som motsatte sig en omedelbar mobilisering, erkände nödvändigheten av att i nödfall vidta militära åtgärder.

[83] »Men en annan fråga är det, vad mått böra tagas till extraord. defension, till vilken de ifrån Ryssland ankomna tidningar synas giva tillräcklig anledning, och därvid uppkommer den förlägenheten att å ena sidan icke giva sin granne uppmärksamhet eller rela honom att förbyta sina tillredningar som uppå en blott demonstration kunnat vara riktade, uti verkligheter och fientligt anfall. Men å den andra sidan undvika det dryga ansvar, uti vilket SU både för sina medbröder och eftervärlden sig kastar, om det något eftersätter, som kunde lända till rikets försvar och säkerhet, helst som faran synes hänga oss så nära över huvudet.» Hamilton MSD prot. $^{19}/_{2}$ 1747.

[84] MSD prot. $^{19}/_{2}$ 1747.

fredliga förhandlingar. Vad man därigenom ville vinna var i första hand ett uppskov med ryssarnas anfall. Av många skäl fann man nämligen tidpunkten för ett försvar av Finland ytterst ogynnsam. Finlands försvar vore otillräckligt, och från Sverige kunde med hänsyn till årstiden ingen hjälp förväntas. Lyckades det emellertid att uppehålla ryssarna blott någon månad, tills förbindelserna mellan Sverige och Finland över havet återknutits, vore utsikterna att försvara Finland avsevärt större.

Att vinna uppskov blev alltså den närmaste uppgiften. Funnes då några förutsättningar att uppnå detta begränsade mål, och vilka medel borde därvid komma i åtanke? Härom utspann sig en livlig diskussion. Somliga menade, att man omedelbart borde vidta försvarsåtgärder, d. v. s. mobilisera finländska armén och sammandraga den vid gränsen, andra åter gjorde gällande, att alla militära anstalter i det föreliggande läget blott skulle frammana fiendens anfall. Såsom talesman för den förstnämnda åsikten framträdde bl. a. Liewen, medan överste Åkerhielm, brodern till riksrådet, gjorde sig till förespråkare för den senare meningen.

Sin ståndpunkt utvecklade Liewen närmare på följande sätt: Man kunde inte bestämt veta ryssarnas avsikter. Därför borde man gardera sig för alla eventualiteter, så att Ryssland inte genom en plötslig kupp bemäktigade sig Finland. Detta vunnes säkrast, om man genast vidtoge försvarsåtgärder, samtidigt med att man inledde en energisk diplomatisk aktion. Ryssland skulle då tvinga bekänna kort. Det skulle bli nödsakat att antingen upphöra med sina demonstrationer eller vidta mera omfattande militära förberedelser. I vilket fall som helst skulle därigenom vinnas en dyrbar respittid. Från motsidan åter bestreds, att de ifrågasatta mobiliseringsåtgärderna skulle medföra avsett resultat. I stället för att vinna en frist, framhöll Åkerhielm, skulle man därmed alldeles säkert framprovocera just det angrepp man ville undvika. Enligt hans mening borde man därför lägga huvudvikten vid de fredliga förhandlingarna och inskränka de militära beredskapsåtgärderna därhän, att man blott hölle regementena färdiga för mönstring på deras hemorter. För övrigt borde man undvika alla »synliga» åtgärder, som kunde strida »emot en vänlig explikation».

Liewen och hans meningsfränder utgingo i debatten från

att förhandlingar och militära beredskapsåtgärder inte vore oförenliga, såsom Åkerhielm delvis antytt, utan att dessa tvärtom på ett ofrånkomligt sätt måste komplettera varandra.[85] Från denna synpunkt sökte de därför påvisa, att de av Åkerhielm uttalade farhågorna för ett omedelbart ryskt anfall vore lika mycket, om inte mera berättigade, i det fall att man underlåte att vidta mobiliseringsåtgärder, som om man satte sig i försvarsberedskap. Ett värnlöst Finland utgjorde nämligen en stor frestelse för en fiende och kunde därför locka denne till allvarligare steg, än han från början åsyftat. Finland kunde då erövras på 14 dagar.[86] Det oaktat förfelade de av Åkerhielm framförda betänkligheterna inte sin verkan utan föranledde en modifiering av de ursprungliga planerna därhän, att man i stället för att sammandraga alla regementen vid gränsen nu beslöt att blott mobilisera 2 à 3 regementen.[87] Detta trodde man desto lättare kunna gå för sig, som trupper behövdes till fästningsarbete, och detta vore väl bekant i Ryssland.

Voro då dessa trupper i stånd att avvärja en fientlig överrumpling? Detta var i viss mån att betrakta som själva kärnpunkten i diskussionen. Åkerhielm för sin del förnekade kate-

---

[85] Så t. ex. R. R. Palmstierna: »Jag skulle för min del högeligen önska, att ministären igenom explicationer och andra tjänliga medel skulle kunna förekomma en surprise och vinna den tid till öppet vatten som fordras att kunna sätta riket uti tillräckligt försvarsstånd. Det är ock till större delen ändamålet av deputationens sammanträde, och måste de därutinnan lämna varandra inbördes handräckning. Skola explicationer ske, så måste ock tillika anstalter göras till landets försvar emot ett anfall under denna årstiden, sådane som hr. greve Liewen dem föreslagit.» MSD prot. $^{19}/_{2}$ 1747.

[86] »Om man ej sammandrager regementena, så kunde de tillika med allt deras tillbehör och hela landet gå förlorat», Liewen DD prot. $^{17}/_{2}$ 1747. »Jag är väl ense därmed, att rådet höres, men med det förbehåll att verkställigheten av de författningar, vilka jag föreslagit icke må därför avstanna eller uppehållas, så mycket mera som dessa författningar allenast tjäna till att komma grannen att göra en annan disposition, än den han förut påtänkt under vårt nuvarande värnlösa tillstånd, och varigenom det påsyftade rådrum till vårdagen vinnas kunde.» Liewen, MSD prot. $^{19}/_{2}$ 1747. »Det är oförneckligt, att en corps om ej större än av 3,000 man måste kunna göra en surprise åtminstone svår — — —. Bliver detta försummat, kan Ryssland inom 14 dagars tid bemästra sig Finland.» Stierneld, MSD prot. $^{19}/_{2}$ 1747.

[87] Jfr Liewens yttranden. DD prot. $^{17}/_{2}$ 1747, MSD prot. $^{19}/_{2}$ 1747.

goriskt, att den finländska armén kunde uppehålla den ryska så lång tid, som behövdes för att hjälp skulle hinna anlända. Om så hela finländska armén sammandroges till en plats, framhöll han, skulle den ändå inte kunna försvara Finland, langt mindre vore något verksamt motstånd att förvänta från två à tre regementen, vilka tvärtom skulle bli tvungna att retirera vid fiendens första anfall. Anhängarna av den föreslagna mobiliseringen å andra sidan erkände visserligen utan omsvep, att Finlands egna försvarskrafter voro otillräckliga för att avslå ett ryskt anfall. Men i motsats till Åkerhielm voro de av den åsikten, att den finländska försvarsmakten vore tillräcklig för att vålla en invaderande fiende avsevärda svårigheter och uppehålla denne för någon kortare tid.[88]

Vid denna bedömning spelade frågan om tiden för finländska arméns samlande och tidpunkten för ryssarnas anfall en mycket stor, för att inte säga avgörande roll. Åkerhielm räknade sålunda med att det skulle ta c:a 7 veckor, innan regementena befunne sig på marsch och ytterligare 4 veckor, innan de samlats vid gränsen. Fienden skulle vid denna tidpunkt, enligt hans mening, redan befinna sig långt inne i landet. Liewen däremot ansåg det möjligt att redan före utgången av mars månad, d. v. s. inom loppet av knappt 6 veckor, samla Åbo läns, Tavastehus

[88] »Om jag än medgiva skulle, att emot en surprise denna årstiden våra anstalter icke äro tillräckliga, så kan därav likväl icke slutas, att inga böra göras.» Liewen MSD prot. $^{18}/_{2}$ 1747. »Jag medgiver gärna, att Finland härifrån innan öppet vatten icke kan undsättas, men jag är icke därmed ense, att en surprise igenom de författningar, som uti själva landet kunna vara för handen icke kan förekomma.» Palmstierna, MSD prot. $^{17}/_{2}$ 1747. »Det är oförnekligt, att en corps om ej större än av 3,000 man måste kunna göra en surprise åtminstone svår och det mera denna årstiden än om sommaren, enär man icke är mästare uti sjön. Ty nu kan fienden icke hava någon tillförsel, utan all sin provision och livsmedel måste han föra med sig på slädar. Vad vore då bekvämligare för honom än att utan hinder kunna gå liksom till dukat bord uti vårt eget land, i det ställe att en samlad corps kunde betaga honom all tillgång till provisioner och livsmedel, uppbränna allt vad som kunde lända fienden till bekvämlighet och fördel och under retraiten stöta till det övriga manskapet om icke bataillonsvis dock kompanivis eller ock till det minste corporalslagsvis, då de väl en gång måste hålla stånd och kunna sätta sig i motvärn, sedan de förut varest de framfarit, gjort fienden fullföljandet av dess uppsåt mödosamt och svårt.» Stierneld, MSD prot. $^{18}/_{2}$ 1747.

läns och Nylands infanteriregementen samt nyländska dragonerna vid gränsen. Före denna tid behövde man, ansåg Liewen, ej befara något ryskt anfall, ty å ena sidan vet man »ej ännu med visshet, att ryssarna äro samlade på gränsen», å andra sidan »lära de aldrig gå in uti Finland förrän vid sista islossningen på det att tillförsel må förut kunna hinna fram uti städerna och de där finna fulla visthus».

Som av det ovan refererade torde ha framgått, fanns det inom defensionsdeputationen och mindre sekreta deputationen en övervägande majoritet för en partiell mobilisering av den finländska försvarsmakten. Emellertid mynnade den vidlyftiga diskussionen tills vidare ut i ett beslut att höra rådet. Blott fem dagar senare avgav detta sitt utlåtande i form av ett protokollsutdrag. Innehållet av detta är redan förut antytt.[89] Rådet ställde sig här på samma linje som defensionsdeputationen och mindre sekreta deputationen: att de närmast gränsen förlagda regementena skulle sammandras till fästningsarbete och de övriga hållas färdiga för mönstring på sina hemorter. Sedan de bägge deputationerna[a] uttryckligen uttalat sig för dylika åtgärder[90], avgick kort därefter regeringens order härom till Finland. Vid denna tidpunkt kunde redan faran för ett nära förestående ryskt anfall sägas vara förbi. Underrättelser från Barck och privata rapportörer gåvo vid handen, att ryssarnas truppförelser upphört. Det inträffade innebar emellertid en nyttig tankeställare och bidrog verksamt till att påskynda den finländska försvarsfrågans lösning.

Vid krisens höjdpunkt i febr. 1747 hade det inte saknats utlåtanden om ett hemligt samförstånd mellan Ryssland och Danmark. Från mössvänligt håll hade man vid detta tillfälle frammanat faran för ett tvåfrontskrig för att därigenom desto lättare framtvinga fortsatta eftergifter gentemot Ryssland.[91] Men

---

[89] S. 178. [90] MSD prot. $^{27}/_{2}$, $^{28}/_{2}$, $^{2}/_{3}$ 1747.

[91] »Danmark vore väl i anledning av den ännu subsisterande defensivalliansen skyldigt oss att biträda, ifall vi blevo attackerade, men — — — månne intet vi uti sådan händelse snarare hava även oro därifrån att frukta för.» Åkerhielm, Hemligt rådsprotokoll $^{9}/_{2}$ 1747. »Försiktigheten beljänar sig gärna av sådana utvägar, som ej hava anseende av något rikets äventyr och totala undergång med sig. Sådant kunde skäligen befruktas vid de otillräcklige anstalter, som kunna åstadkommas under rikets nuvarande alldeles

även från hattarnas sida hade varnande röster höjts.[92] Defensionsdeputationen slutligen hade vid en diskussion om Finlands försvar ansett sig böra understryka, att man för faran i öster inte glömde den i väster.[93]

För visso saknades heller inte anledning till oro. Danmark hade ju helt nyligen ingått en allians med Ryssland, om vars syfte man visserligen i Sverige inte ägde någon säker kännedom men desto mera hade sina onda aningar. Därtill kom, att regentskiftet i Danmark föregående år nu fört på tronen Fredrik V, den danske prins som mer än någon annan förkroppsligade danska unionssträvanden och revanschtankar.

Ännu i början av febr. 1747 voro dock de svenska farhågorna för ett nära samgående mellan Danmark och Ryssland inte större, än att man i svenska regeringskretsar trodde sig genom förhandlingar kunna förmå Danmark att ställa sig passivt i händelse av en konflikt mellan Sverige och Ryssland. Sålunda föreslog Höpken, att man borde eftersträva »Danmarks captiverande framom allt annat», ett förslag som vann understöd av Tessin och föranledde rådet att uttala sig för förhandlingar med Danmark.[94]

Först i mitten av mars blev tanken på ett tvåfrontskrig verkligt aktuell. Då ingingo nämligen synnerligen alarmerande underrättelser från det svenska sändebudet i Köpenhamn om danska rustningar.[95] Alla regementschefer hade fått order om att hålla sina respektive regementen i komplett stånd till början av april månad, tvenne nya regementen hade upprättats, och flera aktiva officerare, som fått tillstånd att följa fälttågen på kontinenten, hade återkallats i tjänst. Dessa oroande rykten satte sändebudet i samband med att den danska regeringen strax förut emottagit en kurir från ryska regeringen eller ambassadören v. Korff, vilket enligt hans förmenande måste väcka misstankar om en gemensam aktion från Danmark och Rysslands sida.

---

utblottade tillstånd — — — samt fruktan för krig av 2ne starka och kanske emot Sverige sammangaddade grannar på en gång.» Taube, Hemligt rådsprotokoll $^{9}/_{2}$ 1747.

[92] Höpken och Tessin. [93] DD prot. $^{18}/_{2}$ 1747 (in pleno).

[94] Hemligt rådsprot. $^{9}/_{2}$ 1747.

[95] Höpken till kanslipresidenten $^{5}/_{3}$ 1747 (Danica).

Dessa underrättelser från Köpenhamn utlöste i rådet en mycket livlig diskussion.[96] I denna framträdde särskilt Åkerhielm, Tessin och Ekeblad samt Höpken, vilka där kommo att representera tre olika ståndpunkter, om man så vill mössornas, de mera moderata hattarnas och de extrema hattarnas ståndpunkt.

Enligt Åkerhielms mening kunde det inte råda något tvivel om att danskarna verkligen förberedde ett angrepp. Att det här inte vore fråga om en tom demonstration fann han till fullo klarlagt av danskarnas föregående politik, vartill komme, att den nye danske konungens inställning till Sverige inte präglades av någon mera påfallande hjärtlighet. Enligt hans åsikt borde Sverige därför omedelbart vidta försvarsanstalter, vilket vore desto mera av behovet påkallat som Danmark-Norge genom militära reformer under de närmast föregående åren och de nu företagna rustningarna förvärvat sig ett betydande försprång framför Sverige i militärt hänseende. Men därjämte borde den svenska regeringen genast förhöra sig hos den ryska, vilken hjälp man kunde påräkna från detta håll. Härigenom skulle även, antydde Åkerhielm, den politiska isolering brytas, som vore en av förutsättningarna för Danmarks angrepp.

Frågan huruvida Danmark handlade i samförstånd med Ryssland hade Åkerhielm förbigått med tystnad. Detta utgjorde emellertid själva huvudtemat i hattarnas anföranden. Samtidigt med att hattarna anslöto sig till Åkerhielms uppfattning, att danskarnas rustningar vore allvarligt menade, befarade de nämligen ett direkt samband mellan dessa och ryssarnas truppförelser i Finland någon månad tidigare. Huvudsyftet för Ryssland och Danmark vore, menade de, att kvarhålla Sverige i ett försvagat tillstånd och hindra det att ingå alliansen med Preussen. Därför hade Ryssland sammandragit trupper vid östgränsen, därför skulle Danmark nu med Rysslands goda minne anfalla Sverige. Däremot voro meningarna delade, om Ryssland ämnade angripa samtidigt med Danmark. Tessin trodde sig förstå, att Ryssland nu var upptaget av sina orientaliska problem, och därför ville nöja sig att med Danmarks tillhjälp hålla Sverige i schack. Han liksom Ekeblad fann det för den skull icke olämp-

[96] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{13}/_{3}$ 1747.

ligt, om man, för att utröna Rysslands verkliga tänkesätt, gjorde en förfrågan hos den ryska regeringen, såsom Åkerhielm föreslagit, vilken hjälp Sverige kunde påräkna från Ryssland. Därvid borde man emellertid bruka all försiktighet, så att denna diplomatiska demarche inte fick karaktären av en från Sveriges sida gjord »rekvisition av casus foederis». Mot detta förslag uppträdde Höpken, som med skärpa underströk inkonsekvensen i att först rusta mot ett befarat ryskt angrepp för att några veckor senare söka Rysslands hjälp mot Danmark. Vad hade man för garanti, yttrade Höpken, för att Ryssland inte »under pretext av hjälpsändning toge sig anledning till ett ytterligare armerande »för att sedan kanske i förbund med Danmark använda dess trupper till Sveriges fördärv? Vore det för övrigt rådligt att draga främmande trupper in i landet? Höpkens invändningar båtade dock föga. Rådet följde Tessin och Ekeblad.[97] För Höpken återstod då inte annat än att foga sig häri. Samtidigt med att han förklarade sig icke vilja hindra, att det av rådet gillade protokollsutdraget omedelbart utfärdades, förbehöll han sig emellertid fria händer vid mindre sekreta deputationens och SU:s senare prövning av ärendet.[98]

Här lyckades det Höpken att vinna en fullständig revansch för sitt nederlag i rådet. Sekrete utskottets beslut medförde sålunda den ändringen i rådets beslut, att man hos den ryska regeringen skulle göra en notifikation om de försvarsåtgärder, Sverige nu skulle komma att vidtaga med anledning av Danmarks rustningar, men ingenting nämna om en eventuell rysk hjälpsändning.[99] Härvid blev det också. Förgäves försökte Åkerhielm utverka en ändring i enlighet med rådets tidigare beslut. Av Tessin fick han det beskedet, att vad SU fastställt, måste äga bestånd.[1]

Åkerhielms hållning under den danska krisen i mars 1717 är, såsom redan antytts, en helt annan än under kontroversen med Ryssland en månad tidigare. I det ena fallet har Åkerhielm

---

[97] Före rådets beslut ändrade Ekeblad emellertid åsikt och anslöt sig till Höpkens uppfattning. Se rådets protokoll i utrikes ärenden $^{14}/_{3}$ 1747.

[98] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{14}/_{3}$ 1747.

[99] SU prot. $^{16}/_{3}$ 1747.

[1] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{17}/_{3}$ 1747.

intagit en synnerligen negativ ståndpunkt i försvarsfrågan och endast så småningom motvilligt tvingats modifiera sin uppfattning i mera positiv riktning, i det andra fallet har han från början varit en av de ivrigaste förespråkarna för vidtagande av omedelbara försvarsåtgärder. Denna motsättning är emellertid mera skenbar än verklig. Någon principiellt pacifistisk ståndpunkt har Åkerhielm aldrig intagit, ej heller torde hans omsvängning bero på någon verklig förändring i hans övertygelse. Tvärtom har Åkerhielm, även då han företrätt en allmän pacifistisk uppfattning, i vissa enskildheter gett prov på ett positivt försvarsintresse, såsom bl. a. framgår av hans svar på SU:s frågepunkter hösten 1746. Under sådana omständigheter torde det vara rimligast att se denna »omsvängning» mot bakgrunden av Åkerhielms allmänna utrikespolitiska och partipolitiska inställning, varvid den snarast framstår som ett naturligt led i en konsekvent fullföljd politik, åsyftande vänskapens återställande med Ryssland. Roten och upphovet till Sveriges utrikespolitiska svårigheter såg Åkerhielm nämligen i hattarnas antiryska politik. Bästa medlet att övervinna dessa svårigheter vore då att återföra Sverige till det ryska allianssystemet. Därigenom skulle man icke blott vinna, att Ryssland tvingades upphöra med sina demonstrationer utan även att Danmark hölles i schack.[2] Från denna utgångspunkt kunde Åkerhielm, så länge Ryssland hotade, inte annat än främja tanken på en fredlig uppgörelse och avvisa alla förslag om väpnat motstånd.[3] Såsom förevändning tjänade därvid Sveriges bristande resurser och Rysslands överlägsenhet. Då återigen faran från Danmark fick förnyad aktualitet, blev situationen en annan: nu blev Sveriges militära underlägsenhet ett argument för militär samverkan med Ryssland och följaktligen även för en positiv försvarspolitik.

---

[2] Det kan förtjäna understrykas, att Åkerhielm vid underrättelsen om danskarnas rustningar just framhäver Sveriges isolering från Ryssland som en av de viktigaste orsakerna härtill. Se härom rådets prot. i utrikes ärenden $^{13}/_{3}$ 1747.

[3] En annan sak är, att Åkerhielm inför ett direkt hot från hattarnas sida om partipolitiska förföljelser pressats till att så småningom acceptera de föreslagna försvarsåtgärderna mot Ryssland. Detta inverkar dock icke på det här förda resonemanget.

För Tessin, Ekeblad och Höpken låg saken något annorlunda till. Enligt deras mening utgjorde just Sveriges beroende av Ryssland den största faran för dess suveränitet. Rysslands upprepade demonstrationer voro därvidlag endast ägnade att så småningom befästa dem i denna övertygelse. Härutinnan rubbades intet genom underrättelserna om Danmarks rustningar. Men problemställningen undergick en förskjutning. Frågan om ett tvåfrontskrig trädde nu i förgrunden. Rysslands demonstrationer hade väckt försvarsviljan. Det dubbla hotet från Ryssland och Danmark skärpte kravet på en positiv försvarspolitik. Men därjämte framstod nu anslutningen till det fransk-preussiska allianssystemet såsom alltmera ofrånkomlig.

Åkerhielm å ena sidan och Tessin, Ekeblad och Höpken å andra sidan kommo alltså så småningom att stå på samma linje i försvarsfrågan: att försvaret måste stärkas. Men utgångspunkterna voro icke desamma. Tvärtom hade denna överensstämmelse framgått ur en bestämd motsättning av utrikespolitisk natur. Denna motsättning hade även en partipolitisk aspekt, så tillvida som frågan om Sveriges anslutning till det rysk-österrikiska eller fransk-preussiska allianssystemet snart nog kom att betraktas som ett led i maktkampen mellan hattar och mössor. Därvid inställer sig osökt den frågan: har Åkerhielm anslutit sig till den av vissa mösskretsar omhuldade tanken på en rysk invasion i Finland såsom ett vapen i partikampen? Saken har bestritts på ganska goda grunder.[4] En förnyad granskning av de i Riksarkivets ägo befintliga avskrifterna av v. Korffs och Lanmarys depescher har icke kunnat bringa något avgörande bevis i dagen för Åkerhielms brottslighet, och något nytt material har heller ej framkommit, som skulle tala därför. Frågan om Åkerhielms meddelaktighet i mössornas landsförrädiska stämplingar får under sådana omständigheter tills vidare lämnas öppen. Däremot saknas icke vittnesbörd om att man inom hattarnas led haft sina misstankar om dylika planer och av denna orsak påyrkat kraftiga försvarsåtgärder mot Ryss-

---

[4] Kjellén, Samuel Åkerhielm den yngre och de ryska stämplingarna i Sverige åren 1746—49. (HT 1894), s. 1 ff. Hjärne, Storpolitiska villobilder från frihetstiden, s. 288 ff.

land[5], samtidigt med att man genom hot om räfst mot rikets inre fiender velat tvinga mössorna att slå till reträtt.[6]

Underrättelserna om danskarnas rustningar visade sig inom kort vara falskt alarm. I stället för att den danska härens styrka, såsom det uppgivits, utökats, hade tvärtom en reduktion av denna ägt rum. Det oaktat kommo de tidigare lämnade, felaktiga uppgifterna att till sina följder bestå. Genom hattarnas åtgörande kom försvarsfrågan i fortsättningen företrädesvis att betraktas ur synvinkeln av den dubbla frontställningen mot Ryssland och Danmark. Detta medförde å ena sidan, att alliansen med Preussen nu inom kort bragtes till sin avslutning, å andra sidan att den nya försvarsordning, som 1746—17 års riksdag antog, byggdes på förutsättningen av angrepp både från öster och från väster.

IV. 1747 års försvarsbeslut och det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet.

Försvarsdiskussionen i defensionsdeputationen och SU hösten 1746 och vårvintern 1747 hade under intryck av ryssarnas demonstrationer i första hand rört sig om Finlands försvar. Bl. a. hade de provisoriska försvarsåtgärder beslutats, som i det föregående omtalats. Men även den finländska befästningsfragan kom nu äntligen att lösas. På Liewens och Ehrensvärds förslag beslöt defensionsdeputationen omsider att förverkliga Löwens gamla plan: en huvudfästning med krigshamn skulle anläggas vid Helsingfors och en mindre gränsfästning vid Degerby. Detta blev även SU:s och riksdagens beslut.[7]

---

[5] Jfr Stiernelds motivering vid MSD:s sammanträde den 19 febr. för omedelbara försvarsåtgärder: »Bliver detta försummat, kan Ryssland inom 14 dagars tid bemästra sig Finland och i nästkommande vår besöka den svenska skärgården, torde hända under den praetext, att de voro utav de rättsinte uti riket rekvirerade till att utrota det så kallade anhanget.» MSD protokoll $^{19}/_{2}$1747.

[6] Jfr s. 178.

[7] DD $^{5}/_{3}$ 1747, SU till Kungl. Maj:t $^{18}/_{3}$ 1747 (Riksens Ständers brev i krigsärenden 1746—47).

Frågan om västgränsens försvar togs av defensionsdeputationen inte upp till diskussion förrän i jan. 1747.[8] Såväl Bohus-läns som Blekinges försvar blev därvid föremål för behandling, och Göteborgs och Karlskronas utsatta läge bragtes på tal. Huvudintresset kom emellertid att koncentreras till Skånes skyddande mot ett fientligt angrepp. Detta fann deputationen lämpligast kunna ske genom att man där anlade en huvudfästning. På Liewens förslag beslöt den uttala sig för att denna fästning förlades till Landskrona. Därvid blev det tills vidare. Först i mars, sedan underrättelserna om Danmarks rustningar ingått, tog diskussionen om Landskronas befästande på allvar fart. Redan i maj kunde därefter ett avgörande beslut fattas.[9]

Vid sidan om Finland och Skåne kom Gotland tidigt att stå i brännpunkten för försvarsintresset. Främst genom Gotlands styresman, landshövding Hökerstedts ingripande fästes riksdagens uppmärksamhet på de gotländska försvarsproblemen. Därvid kom öns centrala läge i Östersjön och betydelse för den svenska skärgårdens försvar särskilt att tas i betraktande. Från denna utgångspunkt tillstyrkte defensionsdeputationen, att Slite hamn befästes och Karlsvärds skans iståndsattes. Detta blev så småningom även SU:s och riksdagens beslut.[10]

I viss mån genom händelsernas eget tryck hade alltså ett helt nytt försvarssystem utkristalliserats, där Skåne, Gotland och Finland bildade de tre huvudlänkarna i en sammanhängande försvarskedja. Denna nya försvarsplan var, jämförd med den, som tidigare varit radande, ägnad att starkare framhäva å ena sidan den dubbla frontställningen mot Danmark och Ryssland, å andra sidan den ökade betydelsen av ett gränsförsvar. Utmärkande för detta gränsförsvar var dess maritima karaktär. Det var i eminent grad ett kustförsvar.

För utformningen av denna nya försvarsplan voro inga i högre grad ansvariga än Liewen och Ehrensvärd. Såsom representanter för hattarna hade de hösten 1716 inträtt i riksdagen och där blivit invalda i SU och defensionsdeputationen. I dessa utskott kommo de genast att spela en ledande roll. Icke minst gällde detta Liewen, vars insatser hos eftervärlden med orätt fått stå tillbaka för den mera berömde Ehrensvärds. Medan

[8] DD prot. $^{22}/_{1}$ 1747. [9] DD prot. $^{25}/_{5}$ 1747. [10] Se närmare s. 223.

Ehrensvärd mera är att betrakta som den framstående fästningsbyggaren och teoretikern i fortifikatoriska frågor, framträder Liewen vid 1746—47 års riksdag som den försvarspolitiskt ledande av de två. Det är i Liewens betänkanden och uttalanden, som man framför allt har att söka de allmänna riktlinjerna för den nya försvarspolitik, vilken bär denna riksdags signum.

Under frihetstidens första decennier fram till det finska kriget 1741—43 hade den officiella försvarspolitiken baserats på att man i första hand skulle trygga huvudstadens försvar. För detta ändamål hade fästningsbygget koncentrerats till Stockholm, medan viktiga gränsorter, såsom Finland, lämnats i stort sett obefästa. Denna försvarspolitik var emellertid knappast uttryck för någon medveten centralförsvarstanke i den bemärkelse, som 1800-talet kom att fatta ordet. Tvärtom betraktades Stockholm snarast som en gränsort, vars läge var minst lika utsatt som Finlands. Däremot anlades obestridligen på de interna finländska försvarsproblemen synpunkter, som i mångt och mycket påminna om en senare tids centralförsvarspolitik.

Med 1746—47 års riksdag inträdde en bestämd förändring i denna uppfattning. Gränsförsvaret fick nu en mera principiell innebörd och kom i viss mån att medvetet ställas i motsats till frågan om ett centralförsvar. Denna gränsförsvarstanke utvecklas av Liewen utförligt i hans tidigare flera gånger citerade betänkande över Finlands försvar.[11]

Om all försvarspolitik gäller, framhåller Liewen, att blott en grundprincip kan vara riktig och tillämplig i varje särskilt fall. Under den föregående perioden, d. v. s. alltsedan 1723, hade man inriktat sig på att mot Ryssland skydda de centrala delarna av riket, d. v. s. i första hand huvudstaden. Därför hade försvarsarbetena koncentrerats till Stockholm. Detta var emellertid ett svårt felgrepp. Ty då man byggde riksförsvaret på huvudstadens säkerhet, glömde man gränstrakterna, bl. a. Finland, som utgjorde en verklig barriär mot Ryssland. Detta var desto allvarligare, som man genom gränstrakternas uppgivande icke hade någon säkerhet för ett överrumplande anfall mot landets centrala delar. Tvärtom hade fienden därigenom vägen

[11] Réflexions sur la Finlande etc. par Liewen (F 450, UUB). Jfr s. 137 not 54.

fri för ett angrepp i själva hjärtat av riket. Enligt Liewens mening måste därför problemet angripas från helt nya utgångspunkter. Försvaret av ett land, betonar han, vore jämförbart med försvaret av en fästning. En fästning måste för att inte alltför snabbt bli intagen förses med starka utanverk. Dessa hölle nämligen fienden på avstånd och hindrade honom från att inta strategiskt fördelaktiga ställningar, exempelvis närbelägna höjder, varifrån fästningen allvarligt kunde hotas. På alldeles samma sätt måste ett rike skyddas genom ett starkt gränsförsvar. Därigenom skulle icke blott gränsområdena bevaras utan även de centrala delarna tryggas.[12]

Detta gränsförsvarsprogram stod så till vida i överensstämmelse med tidens allmänna åskådning, som krigföringen under kabinettspolitikens tidevarv i regel icke syftade till motståndarens tillintetgörelse utan blott till hans stympande, varvid just försvaret av gränstrakterna trädde i förgrunden. Å andra sidan uteslöt det Liewenska gränsförsvaret icke möjligheten av en kamp för hela rikets existens. Tvärtom betingade dessa möjligheter varandra ömsesidigt. I bägge fallen förutsatte det

---

[12] »— — — depuis l'année 1723 toute notre application à prendre des mesures contre la Russie n'a eu pour but que la sûreté de Stockholm placé dans le cœur du Royaume et il fut résolu d'occuper avec des tours et des redoutes et de boucher avec des digues et des môles tous les passages par où on pouvait déboucher du coté de la mer vers cette ville — — —. Je dirai seulement que la Maçonnerie en est si Romaine qu'elle immortalisera jusqu'à l'éternité le nom de l'inventeur et du constructeur et donnera à la postérité des preuves assurées des faux principes qu'on avait établis sur la défence du Royaume en la cherchant dans la sûreté de la capital et en oubliant la frontière et tout un grand duché qui forme une vraie barrière contre la Russie — — —. Il est sûr que dans toutes choses il ne peut y avoir qu'un seul principe qui est applicable au sujet, qui est juste et qui est vrai, et il me semble que je ne puis mieux donner a connaître mes principes sur lesquels je veux qu'on doit en général établir les mesures qu'on doit prendre pour les sûretés d'un royaume qu'en les comparant à celles qu'on prend pour une forteresse. Il est constant qu'on n'établit les ouvrages de dehors que pour éloigner l'énnemie par garantir le corps de la place — — — et pour l'empêcher qu'il n'occupe les hauteurs qui — — — pourrait incommoder — — —. Il me semble suivre par là qu'un corps de place sans dehors et un Royaume qui a établi sa défence dans son centre en négligeant ses frontières ne donne pas à ses citoyens et à ses sujets la sûreté qu'il leur faut, et n'a point pris les mesures que la prudence exige pour se garantir d'être surpris et attaqué dans le cœur.»

framlagda programmet emellertid ett rent defensivt försvar, åskådligt framträdande i jämförelsen av ett lands försvar med en fästnings. Även på denna punkt var den Liewenska försvarsplanen väl förenlig med tidens uppfattning, enligt vilken defensiven som stridsform under vissa betingelser t. o. m. var överlägsen den rena offensiven. Denna allmänna samstämmighet innebar dock icke, att den Liewenska planen hade några direkta utländska förebilder. Av allt att döma var den snarast en frukt av erfarenheterna från det finska kriget och impulser från Löwen. I så måtto byggde den på rent inhemsk grund.

Tanken på ett gränsförsvar var ägnad att i första hand aktualisera frågan om Finlands försvar, ty av alla rikets gränser var den östra åt Ryssland den ur försvarssynpunkt viktigaste. Det var därför helt naturligt, att Liewen och Ehrensvärd vid riksdagens sammankomst på hösten 1746 främst skulle komma att intressera sig för de finländska försvarsproblemen. Därtill bidrog naturligtvis även de yttre händelserna. Såsom medlemmar av defensionsdeputationen fingo de därvid på ett tidigt stadium tillfälle att framlägga sitt reformprogram och att träda i bräschen för detsamma. Målmedvetet och segt genomförde de sin aktion, såsom i ett följande kapitel närmare skall skildras. Riksdagen nödgades erkänna, framhåller Liewen i sitt ovannämnda betänkande, att ett försvar av rikets centrala delar vore omöjligt, om icke Finland sattes i fullständigt försvarsstånd.[13]

Att lösningen av den finländska försvarsfrågan ej får ses isolerad utan måste betraktas som ett led i en större plan — åsyftande försvarets koncentration till gränserna — framgår bäst av det sätt, på vilket försvaret av det egentliga Sverige ordnades. Vi ha funnit, att tyngdpunkten här kom att förläggas till Skåne och Gotland. Även i detta fall var Liewen den agerande, med Ehrensvärd i bakgrunden. Enligt Liewens mening utgjorde nämligen Skåne och Gotland nyckelpositioner för försvaret av västgränsen respektive Östersjön och svenska ostkusten, varför fästningsarbetet i det egentliga Sverige borde

[13] Riksdagen insåg, att Sverige inte vore garanterat »dans son centre à moins qu'on ne donnât à ce grand Duché toute la sûreté que des forteresses et une armé bien disciplinée peut et doit fournir à une province frontière. On résolut de faire bâtir en Finlande une place d'armes et une barrière sur la frontière».

koncentreras dit. Såsom den angelägnaste uppgiften fastslog Liewen därför Landskronas befästande och därnäst Karlsvärds iståndsättande samt Slite hamns befästande. På direkt proposition av Liewen fastställdes detta sedan som defensionsdeputationens principbeslut.[14]

I det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet intogo, såsom redan framhållits, fästningarna en central plats. Detta var, helt naturligt, en logisk följd av Ehrensvärds tidigare verksamhet för en befästningskonstens renässans. På denna punkt gjorde sig även Ehrensvärds inflytande starkast gällande. I diskussionen om de nya fästningarna i Finland, fästningsbygget i Skåne och på Gotland tog han på ett avgörande sätt del, och den tekniska utformningen kom i samtliga fall att följa av honom uppdragna riktlinjer. Det kan därför med fog sägas, att 1747 års befästningsplan i eminent grad bär Ehrensvärds prägel. Då Ehrensvärd kom att genomdriva sina idéer delvis i direkt polemik med befästningskonstens äldre företrädare i vårt land, närmast fortifikationsdirektören Cronstedt[15], framstår denna befästningsplan tillika som en seger för de nya reformvänliga strömningarna på fortifikationens område.

I de Ehrensvärdska befästningsplanerna spela de marina synpunkterna en högst väsentlig roll. Fästningarna voro avsedda icke blott att försvåra en fientlig invasion utan tillika att utgöra stödjepunkter för flottan. Därför skulle de förses med

---

[14] »Herr greve Liewen: — — är det en huvudsaklig omständighet att noga betänka, vilka av fästningsorterna förtjäna mesta uppmärksamhet samt att man dem emellan gör en sorts av gradation i anseende till deras mer eller mindre nödvändighet. Vad fästningarna i Sverige angår, så lärer det vara oförnekligt att Landskrona på den sidan är liksom nyckeln till Sverige och den angelägnaste orten, uppå vars försvar vi böra med allvar arbeta och använda så mycket medel, som vi kunna sammanbringa.

Frågan formulerades alltså av herr greve Liewen, om icke herrar ledamöterna bifalla detta. Svarade ja. Därnäst tyckte herr greven Karlsvärds skans på Gotland förtjäna mycken omtanke, i anseende till dess goda belägenhet mitt i Östersjön och den därvarande fördelaktige hamnen som kan tjäna till station för en flotta, vilken om den av en fiende bleve intagen, skulle han därigenom betaga oss all communication och dominium maris i Östersjön. Herrar ledamöterna fastställde i anledning härav, att Karlsvärds skans är den andra i ordningen efter Landskrona uppå vars iståndsättande med all makt bör arbetas.» DD prot. $^{22}/_{1}$ 1747 (lantutsk.).

[15] Jfr s. 228.

en befäst hamn. Redan vid den första principdebatten om en försvarsplan för Finland framförde Ehrensvärd dessa synpunkter[16] samt tillämpade dem senare även på Gotlands och Skånes försvar.

I än högre grad synes emellertid Liewen ha betonat denna sida av det framlagda försvarsprogrammet. »La Suède ne peut être considerée que comme une puissance maritime dans la mer baltique», heter det i hans betänkande över Finlands försvar, »la longueur de ses côtes et son pays qui est le plus cultivé sur le bord de la mer et pour ainsi dire désert audedans semble mériter toute son attention et qu'on pense aux plus justes moyens de la défendre.» Liksom Ehrensvärd underströk Liewen vikten av befästa hamnar. Men problemet hade även en annan aspekt. Accepterandet av kustförsvarsprincipen var ägnat att framhäva betydelsen av en skärgårdsflotta. På denna punkt kom Liewen att göra en större insats än Ehrensvärd vid 1746—47 års riksdag. Att frågan om en särskild galäreskader för Finland nu åter blev aktuell, var sålunda framför allt hans förtjänst. Visserligen bragte Ehrensvärd först ärendet på tal, men han gjorde därvid viktiga förbehåll.[17] Liewen däremot uppställde från första stund det undantagslösa kravet på en särskild galäreskader i finländska skärgården, samtidigt som han återuppväckte Löwens gamla plan på en insjöeskader av galärer vid Pumala sund.[18]

---

[16] »Herr Ehrensvärd föreställde, att ett av våra förnämsta göromål består däruti att utse någon tjänlig ort till en place frontières anläggande och befästande i Finland, som tillika kunde vara bekväm till hamn och beskydd för vår flotta och till ryska galärernas avhållande — — —.» DD prot. $^{27}/_{10}$ 1746 (lantutskottet).

[17] Ehrensvärd föreslog, att man skulle inhämta DD sjöutskottets utlåtande »om våra galärer kunna så bittida vårtiden vara klara och ute i finska sjön, att de av ryska galärerna, som äro närmare, ej förekommas, varom icke tyckes det bliva oundgängligt, att en apart galäreskader på något tjänligt ställe i Finland anlägges och bygges». DD prot. $^{27}/_{10}$ 1746 (lantutsk.).

[18] DD prot. $^{27}/_{10}$ 1746 (lantutsk.). »Herr greve Liewen — — — höll före att när Finland med en place frontière och sin egen någorlunda goda galärflotta är försedd, kan det ock någorlunda försvara sig självt, men eljest är alltid hela dess strand exponerad för ryssens discretion, ty innan vår flotta och galäreskader kan hinna dit, går halva sommaren förbi — — —.»

Onekligen gör sig i det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet, sådant det framträder inför 1746—47 års riksdag, en viss tendens gällande till övervärdering av det fasta försvaret och undervärdering av det levande försvaret. Detta innebär dock icke, att den senare frågan helt förbises. Tvärtom gör sig den Liewen-Ehrensvärdska falangen även till talesmän för ett stärkande av den personella försvarsberedskapen.[19] I alldeles särskild grad gäller detta frågan om en bättre utbildning av officers- och manskapskåren inom såväl lant- som sjöförsvaret. Övningsproblemet uppmärksammas, och förslag väckes om att inrätta en kadettskola för blivande officerare. Men även de förslag, som nu framkomma om fyllandet av bristerna i arméns och flottans manskapskadrer genom inskränkning av rätten till vakanssättning — varom mera längre fram — synas inspirerade från detta håll.

För de nu påtalade personella beredskapsåtgärderna synes Ehrensvärd ha hyst mindre intresse än Liewen, att döma av inläggen i diskussionerna i defensionsdeputationen. I den mån det gällt armén förefaller detta naturligt med hänsyn till bägges tidigare militära verksamhet: såsom infanteri- och kavalleriofficer hade Liewen givetvis haft större anledning att befatta sig med dessa frågor än fortifikationsofficeren och artilleristen Ehrensvärd. Vid sidan av Liewen framträder emellertid kronprinsen, Adolf Fredrik, som den främste förkämpen för en arméreform. Vi ha redan i det föregående kunnat konstatera dennes stora intresse för militära ting och ha t. o. m. trott oss kunna spåra vissa planer att ombilda den svenska armén efter preussiskt mönster.[20] Vid 1746—47 års riksdag ta dessa planer form av konkreta förslag till ständerna, samtidigt med att försvarsfrågan underkastas en prövning i hela dess vidd. Sina idéer har Adolf Fredrik framlagt i en promemoria över rikets försvar, daterad 18 nov. 1746.[21]

---

[19] Se bl. a. DD prot. $^{14}/_{11}$ 1746, $^{28}/_{11}$, $^{1}/_{12}$ 1746 (lantutsk.). Jfr DD prot. $^{17}/_{10}$ 1746 (sjöutsk.) och $^{23}/_{1}$ 1747 (in pleno). Se även Adolf Fredriks promemoria $^{18}/_{10}$ 1746 (Krigsvetenskaplig Tidskr. 1846 s. 496 ff.).

[20] Se s. 146 ff.

[21] Adolf Fredriks åsikter om Sveriges försvar (Krigsvet. Tidskr. 1846), s. 495 ff.

»När man vill överväga och utfinna de medel, genom vilka Sveriges rike kan bliva någorlunda säkert mot sina grannar och komma uti anseende hos utländska makter, så visar sig först, såsom en grund till alltsammans, nödvändigheten att hava en så stark och så väl övad armé på benen som någonsin möjligt är, och som kan någorlunda utföra och soutenera de operationer, som till Rikets försvar skulle skattas nödige när det påfordrades.» Med dessa inledande ord fixeras problemställningen till att gälla ett övervägande lantmilitärt spörsmål. Arméns iståndsättande blir för Adolf Fredrik den grundläggande uppgiften. Av denna orsak vänder han sig först mot de tillåtna vakanserna såsom ägnade att i betänkig grad försvaga arméns styrka. Med skärpa framhåller han de olägenheter denna indragning måste leda till vid en plötslig mobilisering. Stora svårigheter komma då att uppstå att på en gång fylla alla luckor, samtidigt som armén vid denna brådstörtade rekrytering tillföres oövat och i många fall kanska odugligt folk. Enligt Adolf Fredriks mening böra därför de tillåtna vakanserna först och främst avskaffas, och de vakanser, »som alltid vanligt varit, ersättas så snart det sig göra låter», om arméns slagkraft skall kunna återställas. Därefter kommer han in på frågan om utrustning och beväpning. Här understryker han vikten av att armén erhåller en bättre, likformig beklädnad, och att munderingen lämpas efter de nordiska klimatförhållandena samt lämnar några praktiska anvisningar, hur beväpningen lämpligen kan moderniseras.

»Sedan nu regementerne blivit complette, beklädde och undfått dess beväring, så blir för det 4:de angeläget, att så exercera och disciplinera dem, att de kunna utgöra en väl övad och för riket nyttig armée; börandes svenska soldaten därigenom ersätta sin mindre styrka i antalet, vilket och överenskommer med nationens medfödda käckhet.» Av denna anledning bör det tillses, att regementena ej försumma sina årliga regements- och kompanimöten. Som lämpligt medel att göra armén krigsduglig förordas samövningar i högre förband mellan infanteri, kavalleri och artilleri. Officerare och soldater böra vidare erhålla kännedom om hur fästningar anfallas och försvaras; för detta ändamål böra övningar anordnas i samverkan med fortifikationen. I detta sammanhang framför Adolf Fredrik vidare

förslag om alla värvade infanteriregementens försättande på artillerifot, vissa kavalleriregementens förvandling till dragonregementen, inrättande av kadettskola för att främja officersutbildningen. Slutligen anför Adolf Fredrik även nyttan av ett väl inrättat artilleri.

Flottans betydelse för Sverige beröres endast i största korthet, under framhävande av skärgården och dess försvarsproblem. Såsom mål för flottpolitiken uppställes kravet på maritim övervikt över grannmakterna, icke genom fartygens antal utan genom skeppens och manskapets bättre kvalitet.

Adolf Fredrik kommer så slutligen in på de allmänna riktlinjerna för rikets försvarspolitik. Denna bör enligt hans mening bygga på en nära samverkan mellan armé, fästningar och flotta. »Sveriges situation är sådan, att alla tre böra agera de concert på en gang, och då arméen försvarar landet, betäcker flottan stranden och fästningarna gränsen.» Av detta följer, att »de delar av Sveriges rike, som äro oss ömmast, våra grannar mest i ögat och således mest exponerade, böra med dessa försvarsstycken förses till så stor del som deras belägenhet kräver». Hit räknar Adolf Fredrik i första hand Finland, vilket betecknas som Sveriges förrådshus och förmur, kort sagt »en så angelägen del av riket, att utan detsamma vore Sverige icke Sverige». Dess öppna belägenhet påkallar skyndsamma försvarsmått, icke blott så att »vi med hjälp från Sverige undsätta det, utan det bör hava sitt försvar så till lands som sjöss inom sig själv». Svårigheten för galärerna och linjeflottan att från de svenska hamnarna hinna före den ryska flottan i Finska viken tvingar till detta steg, och Finlands naturförhållanden underlätta en dylik åtgärd, då man i Finland ej »behöver eller rätt kan agera med en stor armé», utan »dess gräns är sådan, så att den ännu igenom fästnings anläggande och arméers posterande på sina rätta ställen kan tämligen och till en god tid avhålla fienden till lands». — »Alltså bliver det nödigt», fastslår Adolf Fredrik, »att Finland jämte en tjänlig place d'armes anläggande, förses med sin egen eskader, bestående av lätta fartyg, galärer och pråmar, som kunna byggas därstädes samt ligga uti någon god hamn, och under försvar av place d'armes och med tillhjälp av några lätta örlogsskepp eller fregatter vara tidigt nog ute att avhålla fienden på den sidan.»

Därefter övergår Adolf Fredrik till den svenska ostkustens och Östersjöns försvar. Till skärgårdens betäckning och flottans säkerhet bör en place d'armes anläggas i Östersjön. »Härtill lärer ingen fördelaktigare kunna givas än Slitö hamn på Gotland», konstaterar han och hänvisar till den goda hamnen, den där befintliga Karlsvärds skans och Gotlands centrala läge i Östersjön samt lämplighet som framskjuten bas för fientliga angrepp mot den svenska skärgården.

»På andra och västra sidan av Sverige nämligen emot Danmark, synes vårt motstånd och defence förnämligast böra formeras på 2:ne ställen, det ena vid skånska och det andra vid bohuslänska eller rättare sagt norska gränsen.» I Skåne bör försvaret koncentreras till Landskrona med hänsyn till dess centrala betydelse för södra Sveriges försvar, enkannerligen Skånes, och »dess förträffliga belägenhet på sjösidan», vilket senare gör det lämpligt att dit förlägga några örlogsskepp, som där »kunde göra mera nytta än på något annat ställe». Vid sidan av Landskrona förtjänar Kristianstad att befästas, såsom en säker place d'armes och förmur för Blekinge, såsom flottans hemvist, samt för Sverige». Av fästningsverken på norska gränsen finner Adolf Fredrik Göteborg, Varberg, Bohus och Karlsten ligga väl långt nere i landet för att ge erforderlig trygghet. Man bör i stället ha ett vakande öga på infartsvägarna från Norge och »till den ändan fortificera Eda skans och Svinesund med flera fördelaktiga pass som på den sidan finnas, och vara med vår armé till mötes, där som fästningar tryta». Beträffande Pommern förordas, att Stralsunds fästning iståndsättes.

Avslutningsvis berör Adolf Fredrik förhållandet mellan arméns fältregementen och garnisonsregementen samt uppehåller sig vid lämpligheten att inrätta magasiner.

I vad mån överensstämmer då det här framlagda försvarsprogrammet med det Liewen-Ehrensvärdska eller avviker det från detta? Tar man först i betraktande det centrala i den Liewen-Ehrensvärdska försvarsåskådningen, nämligen gränsförsvarsprincipen, kan man på denna punkt omedelbart konstatera samstämmighet. Även i Adolf Fredriks promemoria återfinnes denna princip klart uttalad i satsen: »de delar av Sveriges rike, som äro oss ömmast, våra grannar mest i ögat och således mest exponerade, böra med dessa försvarsstycken förses till så

stor del som deras belägenhet kräver.» Ännu tydligare framgår detta av fortsättningen, där författaren närmare klargör, vilka delar av riket, som äro att betrakta såsom mest utsatta och följaktligen i första hand böra erhålla ett förstärkt försvar. I likhet med Liewen-Ehrensvärd tar Adolf Fredrik sikte på att skapa en sammanhängande huvudförsvarslinje Finland—Gotland—Skåne, kompletterad åt söder och norr med försvarsåtgärder i Pommern och Bohuslän, i det sist angivna fallet under klart understrykande av gränsförsvarsprincipen. Även hos Adolf Fredrik får detta gränsförsvar karaktären av ett kustförsvar. De tre huvudfästningar, som föreslås att byggas, skola alla vara sjöfästningar, försedda med krigshamn. Vidare framhäves skärgårdsflottans betydelse, och en särskild galäreskader tilldelas Finland.

Vi ha redan kunnat konstatera, hur Adolf Fredrik på en punkt, i fråga om fästningsverken vid norska gränsen och i Skåne, går utöver det Liewen-Ehrensvärdska programmet.[22] Än mera påtaglig är emellertid avvikelsen i uppfattningen av arméns betydelse. Det är visserligen sant, att Liewen och Ehrensvärd liksom Adolf Fredrik principiellt kräva ett nära samarbete mellan armé, fästningar och flotta, och som vi sett, — detta gäller alldeles särskilt om Liewen — även bidraga till arméns reformering. Men i Adolf Fredriks promemoria intar armén en vida mera framskjuten plats. Den tillmätes där i långt högre grad än i det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet en central betydelse. Grundligare än på något annat håll belyses här de fördärvbringande följderna av systemet med vakanssättning, och framför allt understrykes nödvändigheten av en god utbildning.

Trots dessa avvikelser föreligger en uppenbar överensstämmelse mellan Adolf Fredriks promemoria och det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet. Man måste därav dra den slutsatsen, att det rått ett nära samförstånd mellan tronföljaren och de två reformivrarna, något som det intima samarbetet i det följande torde bestyrka. Frågan blir då, vilken roll Adolf Fredrik därvidlag spelat. Har denna uteslutande varit passiv, eller har Adolf Fredrik tagit något självständigt initiativ? Att gränsförsvarsprogrammet och dess utformning ej bör tillskrivas

[22] Beträffande denna divergens se längre fram, s. 226.

Adolf Fredrik får väl betraktas som tämligen självklart.[23] Det måste anses uteslutet, att han på knappa tre år kan ha förskaffat sig så goda kunskaper om Sveriges försvarsproblem, varom promemorian vittnar, att han kunnat avgörande inverka på Liewens och Ehrensvärds grundåskådning. Däremot är det icke otänkbart utan tvärtom högst sannolikt, att hans krav på en arméreform i stor utsträckning vila på egna praktiska iakttagelser och teoretiska insikter. Vid sina mönstringar av regementen i olika delar av landet bör han ha fått en god inblick i förhållandena, och den dagliga exercisen med gardestrupperna har väl kunnat utlösa åtskilliga reflexioner angående utbildningen, något som naturligtvis inte utesluter, att han kan ha erhållit viktiga impulser från Liewen. En antydan om att Adolf Fredrik på denna punkt haft en självständig uppfattning och i mångt och mycket varit initiativtagaren ger defensionsdeputationens protokoll. Vid behandlingen av frågor rörande arméns styrka, utrustning och utbildning hänvisas vid flera tillfällen till Adolf Fredriks promemoria[24] — stundom av Liewen — medan detta aldrig är fallet beträffande andra frågor, där en dylik hänvisning lika väl kunde vara på sin plats, t. ex. fästningsbyggnaderna i Skåne och på Gotland.

Vad själva utarbetandet av promemorian angår, torde man kunna utgå från att den inte författats av Adolf Fredrik personligen. Detta är redan av språkliga skäl uteslutet, för så vitt man inte antager, att promemorian utgör en översättning av ett originalkoncept av Adolf Fredriks hand, något som dock strider mot den praxis man känner från Adolf Fredriks senare politiska framträdanden. Den verklige författaren kan i så fall knappast ha varit någon annan än Liewen. Han stod kronprinsen vida närmare än Ehrensvärd, han var dennes främste militäre rådgivare och har senare bevisligen författat de viktigaste av de försvarsplaner, som gå under Adolf Fredriks namn. Men Liewens roll torde inte ha inskränkt sig därtill. Den omständigheten, att det just är i Liewens betänkanden, som man finner detta försvarsprogram närmare utvecklat, under det att

[23] Rent teoretiskt sett föreligger visserligen den möjligheten, då exempelvis endast den del av programmet, som berör Finland, framlagts inför ständerna, när promemorian författades.

[24] Se t. ex. DD prot. $^{1}/_{12}$ 1746 och $^{28}/_{5}$ 1747 (lantutsk.).

Ehrensvärds utlåtanden röra sig kring mera detaljbetonade problem, tyder på att Liewen haft den största andelen i dess uppgörande.

Problemet om Liewens, Ehrensvärds och Adolf Fredriks respektive delaktighet i ansvaret för 1746 -47 års försvarspolitik har ett nära samband med en annan fråga: i vad mån har reformprogrammet utarbetats redan före riksdagen? *Att* en dylik plan, åtminstone i dess huvudprinciper[25], förelegat redan före ständernas sammankomst hösten 1746 får betraktas såsom ytterst sannolikt.

Därom vittnar Adolf Fredriks promemoria, där hela programmet lägges fram i november, knappa två månader efter riksdagens öppnande, och kanske ännu mera Liewens och Ehrensvärds målmedvetna uppträdande i defensionsdeputationen och SU. Från första stund etablera de ett intimt samarbete, omfattande både stora och små frågor. Oftast utvecklar Liewen programmet i dess mera allmänna riktlinjer, medan Ehrensvärd anlägger de mera tekniska synpunkterna, men ej sällan är Ehrensvärd den huvudagerande, livligt sekunderad av Liewen.[26] I intet fall kan man påvisa, att de stått i någon bestämd och principiell motsättning till varandra.

Torde man alltså kunna räkna med att en plan förelegat hösten 1746, så är det däremot vanskligare att yttra sig om när den först kan ha uppkommit. Om Ehrensvärds och Liewens inbördes relationer före 1746 veta vi just inte mycket. Redan den omständigheten, att de tillhörde samma parti och bägge räknades till kretsen av yngre, framåtsträvande officerare kring Adolf Fredrik torde emellertid ha varit ägnad att tidigt bringa dem i kontakt med varandra och medförde ett samarbete. Bevisligen voro de också gamla bekanta. Av en anteckning av Ehrensvärd framgår, att de i varje fall sammanträffat så tidigt

---

[25] Hit torde man räkna sådana principer som gränsförsvar, Finlands viktigaste försvarsangelägenhet, tillgodoseende av befästningskonstens nya landvinningar etc. Däremot kan man svårligen tänka sig, att Ehrensvärd och Liewen varit på det klara med detaljerna exempelvis i Sveaborgproblemets lösning, innan de i DD fått ta del av föregående riksdagars diskussioner och beslut. Därtill är sambandet mellan den Ehrensvärdska planen och tidigare förslag alltför påtagligt.

[26] Se DD prot. $^{27}/_{11}$, $^{14}/_{11}$, $^{31}/_{10}$, $^{28}/_{11}$ 1746, $^{17}/_{2}$, $^{20}/_{2}$, $^{26}/_{2}$, $^{5}/_{3}$ 1747 (lantutsk.).

som 1742 i Finland under det då pågående kriget.[27] Kanske ha de redan då diskuterat det finländska försvarsproblemet och skisserat konturerna till sitt kommande försvarsprogram.

Det Liewen-Ehrensvärdska reformprogrammet betecknade i mångt och mycket endast en aktualisering av mycket gamla reformkrav, t. ex. i den finländska försvarsfrågan, vilka nu under händelsernas tryck nått sin mognad, men det innebar samtidigt i andra avseenden en fullständig nyorientering. Detta framträder särskilt i dess förhållande till traditionerna från Karl XII:s tid. Av den offensiva linje, som ännu Löwen trätt i bräschen för, finner man här inget spår. Det var ett rent defensivt program i enlighet med tidens allmänna åskådning. Med hänsyn därtill kan det synas förvånande, att det, när det framlades för ständerna, endast i ringa grad stötte på opposition. Visserligen gjorde sig i befästningsfrågorna en opposition gällande, som betingades av vissa ortsintressen.[28] Men om de allmänna riktlinjerna, de stora principfrågorna, rådde i stort sett enighet. För att rätt förstå denna ständernas skenbara passivitet bör man hålla i minnet två omständigheter: å ena sidan voro de yttre tidshändelserna ägnade att i särskild grad befordra ett snabbt realiserande av de viktigaste programpunkterna, å andra sidan behärskades SU och defensionsdeputationen, som hade sig försvarsangelägenheterna anförtrodda, just av det parti, Liewen och Ehrensvärd tillhörde, nämligen hattpartiet, vilket försvårade en opposition av rent politisk natur.

Den kritik, som restes mot den Liewen-Ehrensvärdska försvarsplanen, i synnerhet dess befästningsprogram, kom icke från ständerna utan — såsom i det följande skall visas — från utomstående militära myndigheters sida. Under sådana omständigheter kunde det befaras, att det även i fortsättningen skulle kunna uppstå svårigheter att få planen genomförd. Detta var desto sannolikare, som de militära myndigheterna, främst krigskollegium och fortifikationskontoret, genom sin ledning repre-

---

[27] »Kl. 3/4 4 efter middagen rodde vi från Tvärmynde och kommo om aftonen kl. halv 10 till en bondgård Hallsten benämnd, den närmaste öster om Wiborgssten, ett ställe där greve Liewen och jag togo kvarter en natt (den 22 aug. 1742) då vi gingo från Helsingfors.» A. Ehrensvärd, Anteckningar under en resa i Finland år 1747 utg. av R. Hausen, s. 3.

[28] Se bl. a. s. 210.

senterade en äldre tids krigskonst. Därtill kom, att cheferna för krigskollegium och fortifikationskontoret, bröderna Cronstedt, voro »personæ ingratæ» inom hattpartiet då de om icke öppet anslutna till mösspartiet likväl ansågos vara motståndare till hattpolitiken.[29] För att det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet skulle kunna förverkligas, måste därför de militära myndigheternas motstånd på förhand brytas.

För att nu begränsa de ordinarie militära ämbetsverkens inflytande, säger den forskare, som behandlat denna fråga[30], sköto reformivrarna på ett tidigt stadium fram tronföljaren i förgrunden, gjorde honom »till en toppfigur för försvaret, avsedd att lancera och understödja» deras planer, samtidigt som de därigenom belönade honom för hans framgångsrika kampanj för hattpartiets räkning före och under riksdagen. I sin egenskap av generalissimus erhöll nu Adolf Fredrik vittgående maktbefogenheter, vilka medgåvo honom stor rörelsefrihet och självständighet mot kollegierna.

Händelseförloppet var därvid i korthet följande: Sedan frågan om granatexercis av SU remitterats till Adolf Fredrik, ingav denne till svar sin förut omnämnda promemoria, vilken i SU föredrogs av Liewen den 20 nov. 1746. Därvid framkom ett förslag om att förse Adolf Fredrik med en instruktion i hans ställning som generalissimus. Instruktionen utarbetades av Liewen och framlades den 13 jan. 1747 i defensionsdeputationen, varvid denne under hänvisning till Preussens föredöme framhöll behovet av en arméreform och arméns ställande under en auktoritativ chefs enhetliga ledning som dess oundgängliga förutsättning. Förslaget antogs av defensionsdeputationen och en månad senare av SU med några smärre ändringar samt stadfästes den 9 mars 1747 av regeringen.[31]

Enligt instruktionen skulle arméns och flottans officerare »lyda alla generalissimus» i tjänsten utfärdade befallningar. Regementscheferna hade att till generalissimus insända kvartalsrapporter, anmäla permissioner och utlandsresor av officerare. På samma sätt skulle generalissimus underrättas om förändringar inom artilleriet, fortifikationen och flottan genom regel-

[29] Steckzén, Adolf Fredrik under kronprinstiden (HT 1934), s. 344.

[30] Steckzén, a.a., s. 344.

[31] SU prot. $^{20}/_{11}$ 1746, $^{16}/_{2}$ 1747; DD prot. $^{13}/_{1}$ 1747. Steckzén, a.a., s. 346.

bundna rapporter av vederbörande chefer. Förslag till tjänsters besättande skulle underställas generalissimus, som därvid hade att pröva deras laglighet enligt RF. Vidare hade generalissimus rätt att uppgöra nya exercisreglementen, som för att bli giltiga dock måste godkännas av Kungl. Maj:t, fastställa tid för regementsmöten och vidtaga anstalter i samband därmed, föreslå mönstring av regementena och i samråd med krigskollegium utöva en allmän uppsikt över arméns beväpning och mundering. Slutligen skulle alla krigsärenden i rådet i förväg delges generalissimus, som därvid hade rätt att inkomma med sina påminnelser.

Vid bedömning av den här nämnda instruktionen har man att särskilja två huvudproblem. Å ena sidan: i vad mån innebar den en ökning av Adolf Fredriks maktbefogenheter? Å andra sidan: tillkom den blott som ett uttryck för det goda förhållandet mellan tronföljaren och riksdagen, eller utgjorde den ett led i en plan med bestämt syfte?

Då generalissimivärdigheten i samband med den danska mobiliseringen 1743 erbjudits Adolf Fredrik, hade den knappast inneburit annat än ett nominellt överbefäl. De egentliga befogenheter, som tilldelats Adolf Fredrik, voro att förrätta mönstring av regementena samt att företräda konungen i händelse av dennes sjukdom eller frånvaro. Just frånvaron av några närmare fixerade bestämmelser gav emellertid tronföljaren möjlighet att inom ramen för hans allmänna befälsrätt utöva ett icke obetydligt inflytande på krigsärendenas behandling. Ur den synpunkten kan, såsom Malmström framhåller[32], knappast 1747 års instruktion ha givit honom någon väsentligt *ökad* makt. Det faktiska avgörandet låg nu liksom tidigare hos konungen och rådet. Å andra sidan är det obestridligt att, såsom Steckzén påpekar[33], de befogenheter Adolf Fredrik nu uttryckligen erhöll[34] gåvo honom ett högst betydande inflytande, samtidigt som de skänkte hans ämbete stadga och därigenom indirekt stärkte hans ställning. I ett avseende var också instruktionen ägnad att direkt öka hans inflytande, så till vida som regementschefer och alla högre officerare i chefsställning nu ålades att regel-

[32] Malmström, a.a. III, s. 316. [33] Steckzén, a.a., s. 347.

[34] Se Riksens Ständers brev i krigsärenden $^{16}/_{2}$ 1747 samt Steckzéns referat, a.a., s. 347.

bundet insända rapporter till generalissimus och korrespondera med honom i alla viktigare frågor.

Att instruktionen av SU och defensionsdeputationen i första hand var avsedd att utgöra en manifestation av det goda förhållandet mellan tronföljaren och riksdagen kan knappast betvivlas. Det politiska läget var ju också sådant, att ett dylikt vittnesbörd om enighet väl var på sin plats.[35] Däremot är det högst osäkert, om den därjämte bör betraktas som ett led i en bestämd plan att tilldela Adolf Fredrik större militär makt på bekostnad av de ordinarie militära ämbetsverken. Ser man instruktionen i dess sammanhang med den Liewen-Ehrensvärdska försvarsplanen, är det å ena sidan oförnekligt, att allt tyder därpå. Bl. a. talar därför den omständigheten, att Liewen är en av de huvudagerande. Å andra sidan finnas inga bevis för att en plan av ovan antydd art verkligen förelegat vid denna tid. Liewens delaktighet behöver då i och för sig inte betyda så mycket. Såsom relativt ung, framåtsträvande officer har han givetvis haft intresse av att bidraga till att Adolf Fredriks maktställning konsoliderades, för att genom detta sitt välförhållande stärka sin egen position. Däremot är det alldeles tydligt, att Ehrensvärd och Liewen några månader senare medvetet varit inne på linjen att begagna Adolf Fredriks ställning som generalissimus för att bryta de militära ämbetsverkens befarade motstånd mot det nya fästningsbygget. För detta ändamål lyckades de uppnå, att de nya fästningarna helt undandrogos fortifikationens och krigskollegii inflytande och ställdes under kronprinsens högsta ledning.[36] Ett år senare övertog Adolf Fredrik i enlighet med rådets beslut också ledningen av byggnadsarbetena vid de gamla fästningarna. Dessa åtgärder betecknade onekligen en bestämd inskränkning av krigskollegii myndighet till förmån för generalissimus, vars laglighet starkt kunde ifrågasättas.[37]

Då Ehrensvärd och Liewen mot slutet av riksdagen utsågos till ledare för de nya fästningsbyggena i Finland och Skåne, kunde de gå till verket utan farhågor för störande sidoinfly-

[35] Se bl. a. Malmström, a.a. III, s. 296 ff.; Stavenows artikel om Adolf Fredrik i Svenskt Biografiskt Lexikon I.

[36] Jfr s. 212 och 229.

[37] Jfr Ericson a.a. IV: 3, s. 118 ff. Steckzén a.a., s. 352.

landen. Tack vare stödet från generalissimus kunde de omedelbart ta itu med uppgiften att förverkliga 1747 års försvarsbeslut. Delvis genom Adolf Fredriks förmedling upprätthölls också en nära kontakt mellan de finländska och skånska fästningsbyggena. Ett utbyte av synpunkter ägde rum, där Adolf Fredrik ingalunda spelade en enbart passiv roll.[38]

Med iver och intresse ägnade sig Adolf Fredrik åt de nya uppgifter, hans ämbete erbjöd honom, och flera reformer tillkommo nu, vilka åtminstone för tillfället inneburo en välbehövlig uppryckning av det svenska försvarsväsendet, i synnerhet armén. Bl. a. genomfördes en indelning av armén i högre förband. För att underlätta generalissimus' verksamhet inrättades en generalissimusexpedition, varjämte två generaladjutanter ständigt skulle stå till generalissimus' förfogande och åtfölja honom på hans resor. De personer, som därvid utsågos att gå generalissimus tillhanda, voro alla anhängare av de nya militära strömningarna eller stodo Adolf Fredrik på ett eller annat sätt personligen nära. Till chef för generalissimuskansliet förordnades sålunda Adolf Fredriks handsekreterare, titulärkrigsrådet Manderström, medan Liewen och Otto Fleming utsågos till generaladjutanter. Vidare skulle fortifikationslöjtnanten Strussenfelt, som medverkat i 1747 års befästningskommission, tjäna som sakkunnig i fortifikationsfrågor.[39] Av dessa var Liewen den inflytelserikaste. Av de försvarsbetänkanden, som under de närmast följande åren utgingo från Adolf Fredrik, voro de allra viktigaste författade av honom. Mer än någonsin framstod Liewen som kronprinsens militäre rådgivare.

Majoriteten av de ärenden, som passerade generalissimusexpeditionen, utgjordes av personalfrågor. Ansökningar om tjänstledighet skulle nämligen, såsom nämnts, ställas till generalissimus, som även hade att taga befattning med befordringsärenden och att därvid göra sina erinringar. Ett stort antal skrivelser gällde fortifikationsärenden och trupputbildningsfrågor, naturligt nog med hänsyn till Adolf Fredriks militära intressen. Men också arméns beväpning och mundering, flottans utrustning och manskapsproblem togo generalissimus' uppmärk-

[38] Se bl. a. brevväxlingen mellan Adolf Fredrik och Liewen (F 480, UUB).

[39] Steckzén, a.a., s. 348.

samhet i anspråk. Personligen utövade Adolf Fredrik vid inspektionsresor och mönstringar en ständigt fortlöpande kontroll.[10]

V. Finlands försvarsfråga.

Under 20-talet och ännu mera under 30-talet hade den finländska försvarspolitiken baserats på landets armé, under det att fästningarna gärna skjutits i bakgrunden, därest de icke ansetts helt kunna umbäras. Samtidigt hade principen om ett centralförsvar i viss mån tillämpats. Ännu vid mitten av 40-talet gjorde sig dessa åskådningar gällande. Sålunda uttalades i ett försvarsbetänkande, som vid 1746—47 års riksdag inlämnades till den finska deputationen, att det var omöjligt att försvara en 60—70, ja ännu flera mil lång gräns med befästningar, så att fienden icke på någon punkt kunde inträngа. I stället för att bygga vidlyftiga fästningar borde man därför alltjämt lägga huvudvikten vid armén, samtidigt som man även borde tänka på ett gott sjöförsvar.[41] I ett annat betänkande, som till upphovsman hade krigsrådet Piper, avråddes på samma sätt från dyrbara fästningsbyggen i allmänhet och vid kusten i synnerhet. Enligt Pipers mening borde icke försvarets tyngdpunkt förläggas till kusttrakterna utan till de inre delarna av Finland. Därför föreslog han en place d'armes vid Tavastehus, vilken samtidigt kunde tjäna som stödjepunkt för armén.[42]

Vid 1746—47 års riksdag vunno dessa meningar ingen resonnans. Den Löwenska kustförsvarsprincipen, inklusive framhävandet av fästningarnas betydelse, hade nu på allvar slagit igenom, och diskussionen kom endast att gälla den närmare utformningen av detta program. Därvid blev det icke Löwen själv förunnat att utarbeta den nya försvarsplanen. Personligen tvivlade han nu i någon mån på utförbarheten av vad han tidigare föreslagit, och han tillhörde icke defensionsdeputationen. I stället kom den finländska försvarsfrågan att lösas under Liewens och Ehrensvärds ledning.

[40] Adolf Fredriks skrivelser till Kungl. Maj:t 1748—51 (Administrativa handlingar rörande armén). Steckzén, a.a., s. 349.

[41] Historiallinen Arkisto IV, s. 114—118. Se vidare Juva II, s. 26 ff.

[42] UH 1746—47: 32. Jfr Juva II, s. 63 ff.

Såsom i det föregående framhållits, hade den finländska försvarsfrågan vid mitten av 1740-talet alltmera kommit att koncentrera sig kring planerna på en gränsfästning vid Degerby. Det första, defensionsdeputationen hade att ta ställning till, då den sammanträdde hösten 1746, var alltså frågan om en gränsfästning.

Den egentliga diskussionen öppnades den 27 oktober i defensionsdeputationens lantutskott. Såsom förste talare uppträdde Ehrensvärd, vilken framhöll, att en av deputationens viktigaste angelägenheter nu var att utse någon lämplig plats till gränsfästning, som samtidigt kunde utgöra hamn för flottan, varjämte han berörde frågan om en särskild galäreskader för Finland. Liewen instämde med Ehrensvärd och uppehöll sig särskilt vid frågan om en finländsk skärgårdsflotta. På Ehrensvärds förslag beslöt därefter utskottet inhämta sjöutskottets utlåtande om Finlands försvar.[43]

Vid ett följande sammanträde den 31 okt. bragtes frågan om en place d'armes på tal. Liewen framhöll, att det vore nödvändigt att anlägga en särskild place d'armes till arméns och flottans skydd, och härför vore ingen plats lämpligare än Helsingfors. Detta var även majoritetens av defensionsdeputationen mening, och den tillstyrkte därför Liewens förslag.[44]

Några dagar senare avgav sjöutskottet sitt utlåtande, där det alldeles som Liewen framhöll Helsingfors' lämplighet som stödjefästning och station för flottan. Men innan något avgörande beslut fattades, ville utskottet först höra rådet. Detta biföll lantutskottet efter en längre diskussion. Härigenom fördröjdes avgörandet i den finländska befästningsfrågan. Men därtill bidrog även en annan sak. Förslaget om en place d'armes vid Helsingfors väckte hos Degerbyrepresentanterna i defensionsdeputationen farhågor för att planerna på en gränsfästning vid Degerby skulle gå i stöpet, och de motarbetade därför ivrigt dessa projekt. Helsingforsrepresentanterna blevo dock icke svaret skyldiga utan trädde öppet i bräschen för sin stad.[45] »Det var en alldeles uppenbar tävlan mellan Helsingforsarna och

[43] DD prot. $^{27}/_{10}$ 1746 (lantutsk.).

[44] DD prot. $^{31}/_{10}$ 1746 (lantutsk.).

[45] DD prot. $^{27}/_{10}$, $^{31}/_{10}$, $^{3}/_{11}$, $^{4}/_{11}$ 1746 (lantutsk.). $^{3}/_{11}$ 1746 (sjöutsk.). Juva II, s. 119.

Degerbyborna; vardera ville få en huvudbefästning till sin hemstads skydd.» (Juva.)

Så småningom kunde man emellertid skrida till ett avgörande. Det yttre läget var då sådant, att man icke gärna kunde dröja mycket längre. Även om frågan ännu icke skulle komma att definitivt avgöras, så måste nu ett principbeslut fattas, ty det var, såsom Liewen framhöll, nödvändigt att så snart som möjligt befästa Finland, men därför krävdes, att man i god tid vidtog förberedelser med uppköpande av material och uppbådande av arbetsmanskap, för att inte arbetet i brist därav skulle »komma att studsa». På Ehrensvärds förslag beslöt defensionsdeputationen den 5 mars 1747 att fastställa följande grundlinjer för fästningsbygget i Finland: en gränsfästning, avsedd att förhindra ett fientligt framträngande landvägen samt med goda kommunikationer till lands och sjöss, och en förrådsfästning med goda förbindelser åt väster till Sverige, som kunde utgöra hamn för flottan samt hindra fientliga galärer att tränga längre in i skärgården. Hit skulle också en finländsk galäreskader förläggas. Vad platsen för en gränsfästning angick, så visste defensionsdeputationen ej någon bättre än Degerby, medan den ansåg Helsingfors lämpligast för en förrådsfästning. Det definitiva avgörandet fick emellertid anstå. Innan något slutgiltigt fastställdes, ville nämligen deputationen låta en kommission undersöka saken på ort och ställe. Detta hade föreslagits redan på hösten i samband med Degerbyoppositionen mot att den planerade place d'armes förlades till Helsingfors, och det blev nu fastslaget som defensionsdeputationens beslut.[46]

Den av defensionsdeputationen beslutade kommissionen kom att bestå av Liewen, Ehrensvärd och fortifikationslöjtnanten Strussenfelt. Såsom ledare för kommissionen var tronföljaren och generalissimus, Adolf Fredrik, ursprungligen designerad men blev aldrig i tillfälle att företaga någon resa till Finland.

Befästningskommissionens resa anträddes i juli 1747 och slutfördes på två månader. Den sträckte sig huvudsakligen över kustområdet i södra Finland, där framför allt Helsingfors och Degerby ägnades en ingående uppmärksamhet. Men även längre in i landet belägna orter besöktes, t. ex. Tavastehus, som ju

[46] DD prot. $^{26}/_{2}$, $^{5}/_{3}$ 1747 (lantutsk.). DD expedition $^{26}/_{2}$ och $^{5}/_{3}$ 1747 (lantutsk.).

tidigare stått i centrum för försvarsdiskussionen och av denna anledning tilldrog sig ett visst intresse.

Både Ehrensvärd och Liwen ha efterlämnat journaler över resan, vilka lämna många värdefulla uppgifter, belysande såväl själva resans förlopp som deras ställning till den finländska försvarsfrågan.[47] Tillsammans med Strussenfelt avgåvo de därjämte ett betänkande vid återkomsten till Helsingfors, daterat 9 sept. 1747, där de sammanfattade resultaten av sitt arbete.[48] I denna rapport, som var ställd till v. Rosen i hans egenskap av generalguvernör över Finland, föreslogo de, att två fästningar skulle byggas, en gränsfästning vid Degerby och en stödfästning vid Helsingfors. Den senare skulle bliva en dubbelfästning, flottstation och samlingsplats för armén, dit även förråden skulle förläggas, och där de från Sverige kommande hjälptrupperna och krigsförnödenheterna kunde mottagas i skydd. Rapporten åtföljdes vidare av plankartor.

Detta betänkande föredrogs i slutet av oktober i rådet och blev därvid godkänt.[49] Samtidigt utsågs på Adolf Fredriks förslag Ehrensvärd att leda fästningsarbetet i Finland, vilket enligt riksdagens mening borde kunna slutföras på fyra år och till vilket redan tidigare beviljats ett anslag på 400,000 dlr smt årligen. Rådets beslut underställdes SU, som genast biföll det.[50] Vid samma tillfälle bekläddes Ehrensvärd på eget förslag med befogenheter, som gjorde honom helt oberoende av fortifikationen och krigskollegium i allt, som rörde de nya fästningsbyggnaderna i Finland. Så t. ex. ägde han icke enbart att under generalissimus' högsta överinseende uppgöra alla byggnadsplaner, han hade även rätt att träffa alla avtal, bl. a. att anställa de fortifikationsofficerare, som behövdes. Fortifikationskontoret skulle endast ha rätt att inkräva räkningarna vid varje års slut

[47] Anteckningar under en resa i Finland 1747 av Aug. Ehrensvärd utg. av R. Hausen. Mellanpartiet saknas dock. Referat härav hos Juva II, s. 144 ff. Réflexions sur la Finlande par Liewen (Försvarsverket i Finland 2. 1746—1787 F. 450, UUB). Den senare reseberättelsen finns ej omnämnd hos Juva II.

[48] »Ödmjuk rapport om Helsingfors och Degerby fästningsverk i följd av H. K. M:ts nådiga instruktion och befallning» av Ehrensvärd, Liewen och Strussenfelt, dat. 9 sept. 1747. (Försvars- och befästningsplaner, Kr A. Avtryckt hos Ericsson, a.a. IV: 3, s. 97 ff.)

[49] Rådets protokoll i krigsärenden $^{28}/_{10}$ 1747.

[50] SU prot. $^{28}/_{10}$ 1747.

jämte relationsritningar på det arbete, som under året utförts. Med detta tillägg stadfästes den finländska befästningsplanen slutgiltigt av rådet den 9 nov. 1747.[51]

Detta är i korta drag den finländska försvarsfrågans historia vid 1746—47 års riksdag.[52] Vi skola nu närmare analysera den Liewen-Ehrensvärdska planen för Finlands försvar, sådan denna framgår av diskussionen i defensionsdeputationen och det slutgiltiga betänkandet.

Då Ehrensvärd i oktober 1746 tog upp den finländska försvarsfrågan till behandling, utgick han i likhet med regeringen vid denna tid från föreställningen om en gränsfästning. Huvuduppgiften vore, förklarade han, att utse en place frontière, som tillika kunde utgöra en hamn för flottan. Detta innebar dock icke någon ovillkorlig anslutning till regeringens förslag om Degerbys befästande.[53] Det väsentliga vore nämligen en fästning, som tillika kunde utgöra hamn för flottan. Fästningens belägenhet närmare eller längre bort från gränsen vore i förhållande därtill en sekundär fråga.

Samtidigt gjorde Ehrensvärd ett tillägg, som lät en annan möjlighet skymta. Det vore av väsentlig betydelse, menade han, att få fastställt, huruvida de svenska galärerna från hamnarna i Sverige kunde hinna före de ryska i Finska viken, när våren bröte in. I annat fall måste nämligen »en apart galäreskader» anläggas »på nagot tjänligt ställe i Finland». Detta förslag aktualiserade frågan om en särskild station för den finländska flottan. Därmed var åter problemet om en särskild place d'armes väckt.

Under 1730-talet, då dessa två frågor om en finländsk galäreskader och en place d'armes förbundits med varandra, hade den förstnämnda frågan alltid haft en benägenhet att stjälpa den andra, beroende på det från sjömilitärt håll emanerande motståndet mot en alltför stor splittring av sjöstridskrafterna. En finländsk galäreskader förlagd till Helsingfors, hade det sagts vid 1734 års riksdag[54], erbjöde visserligen den fördelen,

[51] Rådets protokoll i krigsärenden $^{9}/_{11}$ 1747.

[52] Se härom utförligare referat hos Juva II och Ericsson, a.a. IV:3.

[53] Jfr ett uttalande om Degerby i rådet: »Varemot om denna gränsfästning icke anlades, skulle Helsingfors i stället för en place d'armes bliva frontière.» Rådets prot. i krigsärenden $^{23}/_{10}$ 1747.

[54] Se s. 27.

att man vore närmare till för att avvärja ett fientligt anfall från sjösidan, men å andra sidan vore det i ett sådant fall att befara, att ryssarna skulle flytta sina örlogsstationer från det inre av Finska viken till Reval och Rogersvik, varigenom den finländska eskadern riskerade att bli innesluten och avskuren från den övriga svenska flottan. Nu återigen tolv år senare var uppfattningen den rakt motsatta. Förbleve Petersburg och Kronstadt huvudstation för ryska flottan, framhöllo defensionsdeputationens sjöutskott och tillkallade sjömilitära sakkunniga[55], kunde galärerna från de svenska hamnarna hinna först i sjön vid vårtiden, men flyttade ryssarna sin flotta till Reval och Rogersvik, vore en finländsk galäreskader nödvändig. Förutsättningen vore då, att man hade tillgång till en befäst hamn. Och därför vore ingen plats lämpligare än Helsingfors.[56]

Tanken på en särskild finländsk eskader och flottstation hade vid defensionsdeputationens sammanträde den 27 okt. 1746 av Ehrensvärd endast framkastats som ett alternativ. Först Liewen tog emellertid upp denna fråga till allvarlig prövning och drog de fulla konsekvenserna därav.[57] I motsats till Ehrensvärd ifrågasatte han inte möjligheten av att de svenska galärerna från de svenska hamnarna skulle hinna före de ryska i Finska viken, han ansåg detta a priori uteslutet. Innan galärerna hunne fram, yttrade han, skulle »halva sommaren gå förbi», och under denna tid vore hela Finlands sydkust exponerad för »ryssens discretion». En finländsk galäreskader vore följaktligen nödvändig. Men en flotta måste ha tillgång till en säker och skyddad hamn, där den kunde ha sin huvudstation. Denna fråga sammankopplade Liewen i sin tur med en annan, behovet av en säker plats för arméns förråd. Och därmed var han framme vid det gamla kravet på en särskild förrådsfästning, förutom den ifrågasatta gränsfästningen. Vad platsen för en gränsfästning anginge, nöjde sig Liewen med att konstatera, att regeringen redan utsett Degerby. Men vid Degerby

[55] DD prot. $^{3}/_{11}$ 1746 (sjöutsk.).

[56] Det kan ifrågasättas, om denna sjöutskottets omsvängning haft något samband med de underrättelser, som vid denna tid ånyo inlöpt om ryssarnas avsikt att flytta sin flottstation till Rogersvik. Se Barcks riksdagsberättelse 1746 (UH 1746—47: 23).

[57] DD prot. $^{27}/_{10}$ och $^{31}/_{10}$ 1746 (lantutsk.).

kunde icke samtidigt anläggas en place d'armes, såsom Nordenberg föreslagit. Ty därigenom skyddades blott landgränsen, medan det nu vore angeläget att skapa ett gott försvar åt sjösidan, att skydda skärgården och flottan. Från denna synpunkt fann Liewen ingen plats lämpligare för en förrådsfästning än Helsingfors.[58]

En gränsfästning till landgränsens skydd och en place d'armes längre väster ut till skärgårdens försvar, till skydd för en opererande armé och flotta, det var alltså de riktlinjer, efter vilka Finlands befästningsfraga borde lösas. Men därjämte skulle till Finlands försvar en särskild galäreskader inrättas. Detta var i stort sett det försvarsprogram Liewen och Ehrensvärd framlade. Vi ha redan sett, hur den finländska befästningsfrågan kom att lösas av riksdagen alldeles efter detta program. Även frågan om en finländsk skärgårdsflotta avgjordes i princip så, som Liewen och Ehrensvärd föreslagit. Enligt defensionsdeputationens utlatande, avfattat i SU:s namn, var det »oundgängligt att i Finland äga en flytande armé eller galäreskader».[59] Däremot fastställdes det ingenting närmare om hur detta ändamål skulle vinnas. Vid föregående riksdagar hade man i allmänhet utgått från att galäreskadern i Stockholm helt eller delvis skulle flyttas till Finland. Nu återigen tänkte man sig i första hand, att den finländska eskadern skulle anskaffas genom nybyggnader.[60] Detta var Liewens och Ehrensvärds avsikt, och på samma ståndpunkt ställde sig defensionsdeputationens bägge utskott.[61] Men något slutgiltigt beslut härom fattades icke. Man nöjde sig med att ge generalguvernören över

---

[58] »Vad place frontière angår, så lärer deputationen redan hava inhämtat att Hans Konglig Majestät i nåder hava bifallit överstelöjtnanten Nordenbergs project att en gränsstad kommer att anläggas vid Degerby och även förordnat att tills vidare ett skansverk där skall anläggas. Men därmed är ändå landet ej vidare än på det stället försvarat. Det bör nödvändigt hava ett gott försvar på sjösidan och en place d'armes till skärgårdens och flottans betäckande. Härtill förmente herr greven ej något tjänligare ställe vara än Helsingfors, varest magasiner och place d'armes kunde inrättas och tillika vara en god hamn för våra galärer med mera.»

[59] DD exped. $^{26}/_{2}$ och $^{5}/_{3}$ 1747.

[60] Detta innebar dock ingalunda, att man för alltid övergett planen på att flytta Stockholmseskadern till Finland. Jfr SU prot. $^{8}/_{7}$ 1747.

[61] DD prot. $^{27}/_{10}$, $^{31}/_{10}$ 1746 (lantutsk.), $^{3}/_{11}$ 1746 (sjöutsk.).

Finland i uppdrag att undersöka, var galärer kunde byggas i Finland med största fördel och minsta kostnad.[62]

Genom Ehrensvärds försorg hade den finländska försvarsfrågan av defensionsdeputationen förklarats vara riksdagens viktigaste försvarsärende. På lösningen av denna uppgift satte Ehrensvärd in hela sin kraft och motarbetade allt, som kunde förhindra ett snabbt avgörande.[63] Å andra sidan hade den roll, Liewen spelat i defensionsdeputationen under frågans första skede, varit föga mindre betydande. Det var på hans initiativ, som frågan om en särskild förrådsfästning vid Helsingfors väckts. Det var även han, som från början mest eftertryckligt framfört det gamla kravet på en finländsk skärgårdsflotta, ett krav som han under den fortsatta diskussionen fasthöll envisare vid än någon annan, Ehrensvärd knappast undantagen. Allteftersom diskussionen från de stora principfrågorna gled över till mera tekniskt betonade spörsmål av företrädesvis fortifikatorisk natur, blev emellertid Ehrensvärd den alltmera dominerande gestalten. Såväl defensionsdeputationens betänkande i mars 1747 som den finländska befästningskommissionens utlåtande i september samma år bära i övervägande grad hans prägel. Det förra betänkande återgår sålunda direkt på ett utlåtande av Ehrensvärd ensam, medan det senare är undertecknat jämväl av Liewen och Strussenfelt. Redan det formella utförandet röjer emellertid även här Ehrensvärd. Typiskt är således slutbetänkandets uppställning i punkter och den korthuggna stilen, två för Ehrensvärd utmärkande drag.[64] Men även innehållet kan i flera fall återföras på Ehrensvärds tidigare betänkande och uttalanden samt dagboksanteckningar från den finländska resan.[65] Å andra sidan är det oförnekligt,

---

[62] DD exped. $^{31}/_{7}$ 1747, SU prot. $^{11}/_{8}$ 1747. Jfr reglementet för generalguvernören över Finland. Se Juva II, s. 131.

[63] Jfr Sanmark, a.a., s. 28 ff. [64] Jfr Eriesson, a.a. IV: 3, s. 112.

[65] Beträffande de i betänkandet angivna fördelarna för Helsingfors i anseende till Sverige påträffas det mesta i Ehrensvärds dagboksanteckningar, exempelvis att Helsingfors hade en säker hamn, där en galärflotta kunde ligga säker för en fientlig kanonad, att den hade fria förbindelser utåt havet och säkra kommunikationer med fasta landet, så att armén kunde förses »med sin nödtorft». Vad Degerby angår, så hade Ehrensvärd tidigare för en gränsfästning uppställt följande principer: (se DD prot. $^{5}/_{3}$ 1747) *1.* att den ej kunde överrumplas vintertid; 2. att fienden ej skulle kunna gå landvägen

att man även i Liewens betänkande över Finlands försvar kan finna flera paralleller till befästningskommissionens utlåtande. Detta gäller alldeles särskilt de inledande strategiska reflexionerna rörande Helsingfors' fördelaktiga läge i förhållande till Ryssland, till vilka ingen motsvarighet påträffas hos Ehrensvärd.[66]

förbi och tränga in i landet; *3.* att den hade en god hamn; *4.* att den hade fria kommunikationer till sjöss och med landet bakom. I fästningskommissionens betänkande fastslås i nära anslutning till dess principiella krav: »*1.* Kan icke fästningen gås förbi, och följaktligen betäcker den landet och ger armén tid att samla sig. *2.* Ligger den icke så nära gränsen, att den par surprise kan investeras. *3.* Har den hamn och i ofredstiden säkra kommunikationer med place d'armen än något annat ställe vid gränsen.»

[66] Dessa fördelar äro enligt kommissionens betänkande: »*1.* Tvingar honom (= ryssen) behålla sina galärer i Petersburg och övergiva hamnen i Rogersvik, därest de ligga farligare för svenska skärgården än någon annorstädes. *2.* I krigstider kan man härifrån hindra all handel till Petersburg, Narva, Reval, Viborg och Fredrikshamn. *3.* Grannens galäreskader avskäres ifrån Estland och Livland, emedan han ej kan cotoyera den stranden i brist av säker hamn.» — De krav, som böra ställas på en god place d'armes, framhåller Liewen i sitt betänkande, äro för det första, att den spärrar vägen för fienden, binder dennes rörelsefrihet, för det andra att den skyddar det egna landet. I vad mån kan då Helsingfors sägas uppfylla dessa fordringar? Det farligaste som kunde hända Sverige, vore att Ryssland förflyttade sin flotta till Rogersvik och Reval. Redan Peter den store hade varit inne på denna plan. Han hade funnit, att Sverige vore mest sårbart och lättast att angripa från sjösidan, därigenom att dess kuster voro alldeles öppna ända till Stockholm. Därför hade han lagt stor vikt vid flottan. Emellertid vore Petersburg alltför avlägset från Sverige för att medge angrepp till sjöss i större skala. Peter hade därför övervägt att företa en ombasering av sina sjöstridskrafter och flytta dem till Rogersvik och Reval. Denna plan innebar, om den förverkligades, ett allvarligt hot mot Sverige. Därför måste man från svensk sida se till, att man på något sätt tvingade ryssen att behålla Petersburg som flottstation. Detta kunde bäst ske genom något marinetablissemang. »S'il est vrai que rien n'est plus dangereux pour la Suède que le dessein que la Russie a repris de transporter leur flotte de guerre à Rogersvik et à Reval, il est sûr aussi, que rien ne peut lui convenir davantage qu'un etablissement par lequel on contraint cette couronne de la retenir à Petersbourg.» Helsingfors vore en lämplig plats för ett dylikt etablissemang, och dit borde man förlägga galärer och lätta krigsfartyg. »Le port de Helsingfors garni avec nos galères et des bâtiments armés à la legère, contraint les Russes de reprendre leur galères de Rogersvik, s'ils ne veulent tomber dans le défaut où nous avons été et nous laisser une côte ouverte jusqu'à leur capitale.» Helsingfors hamn behärskar Rogersvik »puisqu' il le prend au dehors de Finlande, et la côte de la Livonie ne permettant pas d'être

Den plan för Finlands befästande, som 1746—47 års riksdag antog, och som för eftervärlden kommit att bära Ehrensvärds namn, var ingen nyskapelse utan, för att citera Juva, snart sagt på »varje punkt gammal».[67] Ytterst kunde den föras tillbaka på de idéer Löwen framställt 1723. Att Ehrensvärd och Liewen, då de hösten 1747 framlade det slutgiltiga betänkandet över Finlands befästande, varit väl förtrogna med de Löwenska idéerna, råder inte något som helst tvivel om. Genom defensionsdeputationens handlingar från föregående riksdagar hade de lärt känna Löwens tidigare planer, genom Löwens svar på SU:s frågepunkter hade de erhållit ytterligare upplysningar, och slutligen hade de även under resan i Finland genom kronprinsens förmedling direkt inhämtat Löwens mening.[68] I vad mån 1747 års finländska befästningsplan anknyter till äldre förslag, skall i det följande närmare belysas.[69]

Själva grundtanken i 1747 års kommissions plan till *Helsingfors*' befästande, skydd mot både land- och sjösidan, kan föras

---

côtoyée, et ne pouvant plus passer par la nôtre, ils seraient coupés de cette partie de Finlande, qui leur appartient, de l'Ingrie et même de leur propre capitale.» Från Helsingfors behärskar man även hela handeln på Petersburg, Viborg och Narva. »»Tous les vaisseaux qui vont à Petersbourg, à Viborg et à Narva y passent sous les yeux, de sorte qu'en temps de guerre il commande tout le commerce qui se fait dans ce golf.»

[67] Juva II, s. 160.

[68] J'ai consulté M. le Senateur Loewen sur les deux ports de Tweremunde et d'Hangenhut (= Hangö udd?), et lui ai demandé lequel il trouvait le plus convenable et profitable pour la Suède et où il voudrait plaçer ses forts — — —.» Löwen gjorde först undanflykter men klarlade vid ett sammanträffande någon tid senare sin mening. »Je lui en ai parlé depuis, où il s'expliquait un peu plus clairement en me disant qu'en vérité, de ces deux bassins, Tweremunde était fort beaux et nécessaire à être pris en considération de même que Hangenhut, qui à la vérité, que celui de Tweremunde, était un peu étroit pour une grande flotte mais qu'en revanche elle était fort utile pour nos galères et pour défendre nos scheres mais qu'il ne vaudrait pas conseiller jusque à présent qu'on faisait des dépenses pour ces ports, qu'il conseillait fort qu'on commençait premièrement au plus eloigné et à bâtir auprès de Helsingfors où il y avait le plus beaux port pour les galères et pour une escadre. C'est tout la réponse laquelle j'ai pu tirer jusque à présent de lui — — —.» Adolf Fredrik till Liewen $^{30}/_{7}$ 1747 (Brev från konung Adolf Fredrik F 480, UUB).

[69] Juva har även uppmärksammat detta problem, men hans framställning saknar den nödvändiga syntesen. Problemet Liewen-Ehrensvärd är hos Juva vidare alltför mycket förbisett.

tillbaka till Löwens andra försvarsplan för Finland. Medan tidigare förslag uteslutande tagit hänsyn till behovet av skydd mot landsidan, hade Löwen energiskt framhävt nödvändigheten av försvarsverk såväl åt landsidan som sjösidan.[70] Löwen hade dock aldrig framlagt någon fullt utarbetad befästningsplan. En sådan tillkom först år 1740, då 1739 års befästningskommission framlade sitt betänkande.[71] I detta hade Löwens uppslag tillvaratagits. En place d'armes skulle sålunda anläggas på en från Helsingfors utgående landtunga, benämnd Tullskatteudden[72], vilken skulle kraftigt befästas mot landsidan, och här skulle även örlogshamnen ligga. Till den senares skydd mot sjösidan skulle längre söderut i den s. k. Kronobergsfjärden — vid vars västra sida Helsingfors är beläget — några av de viktigaste öarna befästas. I samma riktning gick den befästningsplan, som 1743 framlades av den tidigare omnämnde fortifikationsofficeren Virgin, ehuru han flyttat förrådsfästningen och hamnen längre söderut till den del av Helsingenäset, som kallades Ungsmunsberget.[73]

Redan Löwen hade mot det av 1739 års befästningskommission framlagda förslaget anmärkt, att hamnen icke vore tryggad, då den kunde både beskjutas från landsidan och blockeras från sjösidan. Enligt hans mening borde därför de egentliga befästningarna förläggas längre ut i Kronobergsfjärden, varvid han förslagsvis nämnde Kalvholmen, Vargö, Svartöarna och Skans-

---

[70] Jfr Ericsson, a.a. IV: 2, s. 317, 320.

[71] Befästningskommissionens berättelse jan. 1740 (Försvars- och befästningsplaner, KrA. Verteidigungspläne Finnlands I, s. 374 ff.). Ericsson, a.a. IV: 3, s. 12. Juva I, s. 196—203.

[72] Beträffande Helsingfors' geografiska förhållanden torde följande korta beskrivning i Sveriges krig åren 1808 och 1809 II, s. 219 få anses tillfyllestgörande: »Hafsviken Kronobergsfjärden, vid hvars västra sida Helsingfors ligger, har sin hufvudriktning i norr och söder. På västra sidan begränsas fjärden af det långt i söder utskjutande Helsingenäset, på östra sidan åter af tvenne större öar: Degerölandet och Sandhamnslandet. Fjärdens södra mynning är fylld af en rad öar: Kungsholmen (förut kallad Bockholmen) och Skanslandet (förut kalladt Träskoholmen eller Båkholmen), hvilka äro de största; Svartöarna, Vargö och Vargskär, som bilda en grupp; den mera för sig liggande Långörn samt, närmast fastlandet, Stora och Lilla Räntan.»

[73] Virgin till krigskollegii president $^{23}/_{7}$ 1743 (Verteidigungspläne Finnlands I, s. 403 ff.).

landet.[74] I denna riktning kom 1747 års befästningsplan att gå. Även Liewen och Ehrensvärd anmärkte på att såväl 1739 års befästningskommission som Virgin ej tillräckligt skyddat hamnen eller tillgodosett de där liggande fartygens behov av rörelsefrihet.[75] För att vinna dessa syften sökte de därför i så stor utsträckning som möjligt försäkra sig om de kringliggande höjderna, samtidigt som de flyttade hamnen längre ut i Kronobergsfjärden, såsom Löwen föreslagit. Men medan Löwen, 1739 års befästningskommission och Virgin blott tänkt sig en huvudbefästning, vilken skulle utgöra place d'armes samt skydda hamnen, avsåg 1747 års befästningsplan två fästningar eller en dubbelfästning. Vid de yttre öarna, Vargskär och Svartöarna, skulle hamnen inrättas och till dess skydd en fästning byggas — det senare Sveaborg — med plats för tyghus, arsenal och magasin samt oskyddade sund försänkas, medan den egentliga place d'armes'en för hären skulle förläggas till staden Helsingfors, vilken skulle försäkras mot landsidan genom en rad befästningar.

Även den planerade gränsfästningen vid Degerby kunde i viss mån sägas utgöra en dubbelfästning.[76] Enligt befästningskommissionens betänkande skulle det först och främst anläggas starka verk till skydd för den genom Degerby löpande kustlandsvägen. Men därjämte skulle även hamnen förses med befästningar (på Svartholm), ehuru den på grund av sin längd ej kunde göras absolut säker.

Omedelbart efter Åbofreden hade det också varit tal om att befästa den övre gränsen längs med Kymmene älv, och Nordenberg hade 1744 föreslagit en rad smärre skansar vid de viktigaste överfartsställena.[77] Detta förslag återkom icke nu. Ehrensvärd var visserligen inne på frågan men fann det ej lönt att anlägga några fästningsverk där. »De kunna aldrig bliva annat än små och sålunda gås de förbi. Utom den svårigheten små verk äga, vilka icke hava dess säkrare kommunikation, att folket intimideras och ge dem över åt fienden.»[78] Löwens gamla för-

[74] Se Ericsson IV: 3, s. 25 ff.

[75] Se Liewens och Ehrensvärds reseberättelser.

[76] Jfr Juva II, s. 151. [77] Se s. 128.

[78] Anteckningar under en resa i Finland år 1747, s. 18.

slag om att Pumala sund vid Saimen skulle befästas och galärer förläggas dit togs emellertid åter upp. Det framfördes av Liewen redan vid defensionsdeputationens första principdiskussion[79] men ledde icke till något synligt resultat.

Finlands befästningsfråga var emellertid inte slutgiltigt löst, därigenom att riksdagen fattat ett positivt beslut. Huruvida det skulle bli mer än en vacker gest, det berodde nu i mycket på den, som fått dess förverkligande om hand — Augustin Ehrensvärd. Att just han, en artillerist, framför fortifikationens egna män anförtrotts den största fortifikatoriska uppgift, som frihetstiden känner, kunde i och för sig synas märkligt. Lämpliga kandidater till befattningen som chef för Finlands fästningsbygge saknades ju ingalunda. Man behöver endast erinra om den tidigare nämnde Virgin, Sveriges kanske mest lovande fortifikationsofficer vid denna tid. Men till skillnad från Ehrensvärd var denne mössa och såsom sådan föga väl anskriven hos det härskande hattpartiet. Därtill var han inte medlem av defensionsdeputationen. Å andra sidan hade Ehrensvärd genom sitt tidigare författarskap och genom sina inlägg i riksdagsdebatterna givit sådana prov på sakkunskap i fortifikatoriska ting, att ett val av honom inte kunde anses alldeles omotiverat. Genom sitt lågande intresse för uppgiften, sin kännedom om Finlands försvarsproblem och icke minst genom sina politiska kvalifikationer måste tvärtom Ehrensvärd av de maktägande ha ansetts i sällsynt hög grad skickad för det uppdrag, som givits honom. Endast Liewen skulle under sådana omständigheter på allvar ha kunnat komma i fraga som medtävlare. Men man har anledning tro, att Liewen icke egentligen eftersträvade detta uppdrag, utan att han föredrog ledningen av det skånska fästningsbygget, vilket ju även så småningom anförtroddes honom.[80] Härför talar framför allt den omständigheten, att Liewen tidigare haft sin militära verksamhet förlagd till Skåne. Möjligen har det därför varit på förhand avtalat dem emellan, vem som skulle träda i spetsen för det finländska fästningsbygget. Därpå tyder bl. a., att förslaget om Ehrensvärds utseende utgått från

[79] DD prot. $^{27}/_{10}$ 1746 (lantutsk.).

[80] Jfr Juva II, s. 161.

Adolf Fredrik, som väl därvid får anses ha handlat i samråd med Liewen.

För att den av riksdagen antagna befästningsplanen skulle kunna förverkligas, krävdes emellertid även, att nödiga medel funnes tillgängliga. Men i det avseende brast det. Någon finansieringsplan i egentlig mening hade över huvud taget aldrig uppgjorts. Ja, ständerna hade inte ens avvaktat befästningsplanens framläggande för att uppgöra en kostnadskalkyl. Långt dessförinnan hade sekreta utskottet på defensionsdeputationens förslag beslutat ett årligt anslag på 400,000 daler smt att utgå under fyra år. Denna summa skulle emellertid inom kort visa sig vara alldeles otillräcklig.

VI. Gotland i försvarsdiskussionen.

Under frihetstidens tidigaste år kom Gotland att spela en mycket ringa roll i försvarsdiskussionen trots den strategiskt ökade betydelse ön fått för Sverige. Detta berodde på de styrandes allt uppslukande intresse för Stockholms försvar. På samma sätt som Finland skulle Gotland se sitt försvar sorgligt försummat. Först mot slutet av 1730-talet inträdde en omsvängning. Sålunda uppmärksammades vid 1738—39 års riksdag den roll Slite på Gotlands östkust kunde komma att spela i ett framtida krig såsom framskjuten permanent bas för fientliga sjöstridskrafter. Om Slites hamn sades det därvid, att det var »den fördelaktigaste å svenska sidan i Östersjön». Frågan om Slites befästande togs därför upp till diskussion. Vid 1741 års riksdag hade insikten om Gotlands strategiska värde för Sverige ytterligare fördjupats. Flera medlemmar av SU anmärkte, att Gotlands försvar vore »av stor vikt och angelägenhet, och att dess inkräktande av någon främmande makt för oss vore även så skadlig som förlusten av Gibraltar för konungariket Spanien». Parallellen med Gibraltar är intressant, icke minst därför att den så ofta återkommit i en senare tids diskussion.[81]

[81] Dannert, Gotland i svensk försvarspolitik vid 1700-talets mitt (Gotl. Arkiv 1939), s. 28 ff.

Någon avgörande vändpunkt i den gotländska försvarsfrågans historia kom 1741 års riksdag dock av kända orsaker icke att beteckna. Först 1746—47 års riksdag löste den gotländska försvarsfrågan. Därvid var det just öns strategiska betydelse för Sverige, som fällde utslaget. Denna synpunkt framfördes, som vi sett, med stor skärpa av Adolf Fredrik i hans Promemoria och av Liewen vid defensionsdeputationens debatt i januari 1747.[82] Även Gotlands landshövding, som länge varit en av de ivrigaste förkämparna för Gotlands försvar, argumenterade företrädesvis på denna linje. Gotland vore centralt beläget i Östersjön, anförde han, det hade många goda hamnar, särskilt Slite, där en flotta kunde taga sin station. En fiende kunde därifrån icke blott anfalla den svenska kusten utan även »oroa och hindra den svenska skeppsfarten alltifrån Kalmar intill Furusundsskären».[83] Sitt definitiva erkännande fick Gotlands betydelse för riksförsvaret, när riksdagen 1747 äntligen beslöt att förverkliga den gamla planen om att befästa Slite hamn.[84]

Gotlands karaktär av ö gav dess försvar på 1700-talet en särskild prägel, då liksom nu. Från havet hotade faran, och öns försvarsproblem fick därför i väsentlig grad en marinpolitisk prägel. I första hand litade man för öns försvar till flottan. Dess uppgift var icke blott att upprätthålla Gotlands kommunikationer med fastlandet utan i lika hög grad att hålla kriget borta från ön, att förhindra att fientliga ockupationsföretag över huvud taget igångsattes. Under frihetstiden beaktades Gotlands beroende av havet i så hög grad, att man tidvis ville bygga öns försvar uteslutande på flottan.

Då Gotlands militära betydelse för Sverige mot slutet av 30-talet klarnade i det allmänna medvetandet, ökades även intresset för öns lokalförsvar. Men det var inte öns behov av en rörlig armé eller artilleri, som först uppmärksammades. Vad man tog fasta på, var Slite hamns lämplighet som en framskjuten bas för en örlogsflotta. Därvid tänkte man inte så

---

[82] Se s. 195.

[83] Landshövd. Hökerstedts betänkande om Gotlands försvar $^{29}/_{10}$ 1746 (UH 1746—47: 32).

[84] DD exped. $^{2}/_{3}$ 1747.

mycket på fördelen för den egna flottan att där erhålla en skyddad station som desto mera på faran av att en fientlig flotta skulle kunna utnyttja hamnen för offensiva syften mot Sverige. Ur dessa diskussioner framgick som ett första och viktigaste resultat beslutet att befästa Slite hamn.

Då 1746—47 års riksdag beslöt att befästa Slite, var det nog icke alldeles betydelselöst, att man där redan hade tillgång till ett mindre skansverk, Karlsvärds s. k. fästning. Anlagd vid mitten av 1600-talet och början av 1700-talet hade denna fästning[85] under frihetstidens första decennier knappt nödtorftigt underhållits. Nu befarade man emellertid, att en fiende, som ockuperat ön, ögonblickligen skulle iståndsätta och utbygga detta skansverk till en verklig fästning. Därefter, menade man, vore det mycket svårt att återtaga Gotland. 1746—47 års riksdag avsåg därför, att Karlsvärd skulle bevaras och byggas ut till en fullständig fästning; därjämte skulle vissa inlopp till Slite hamn planmässigt försänkas.[86]

Gotlands lokalförsvar skulle alltså i första hand inrättas så, att det fick ett nära samband med krigsoperationerna till sjöss. Därför tillkom beslutet om Slites befästande. I förhållande därtill spelade den personella försvarsberedskapen en underordnad roll. Detta innebar dock inte, att den försummades. Tvärtom var det ett högst brännande problem, hur man på bästa sätt skulle kunna tillgodose öns behov av levande försvarskraft, då man icke ansåg sig ha några möjligheter att i krigstid transportera över trupper till Gotland och man av ekonomiska skäl ej gärna kunde överlämna uppgiften att försvara landet åt värvade trupper.[87] De förslag, som vid 1746—47 års riksdag framkommo för att lösa dessa svårigheter, inneburo en form av värnplikt för öns befolkning, vilket dock lämpligast behandlas i ett annat sammanhang.[88]

---

[85] Steffen, Ur Slite samhälles äldsta historia (Gotlands Allehanda 1935).
[86] DD exped. $^{2}/_{3}$ 1747. [87] DD prot. $^{16}/_{1}$ 1747 (lantutsk.).
[88] S. 355.

VII. Västgränsens försvar.

Under 1730-talet hade västgränsen icke spelat någon större roll i försvarsdiskussionen. Det då rådande goda förhållandet till Danmark ansågs motivera en viss avslappning i uppmärksamheten åt detta håll. Icke desto mindre utanordnades ganska betydande summor för försvarsändamål, bl. a. till Landskronas befästande. Först med Danmarks mobilisering 1713 inträdde en bestämd förändring i hållningen till de västra försvarsproblemen. Man fick då i hast provisoriskt avhjälpa de värsta bristerna i försvarsorganisationen. Det antyddes samtidigt, att man med det första skulle på allvar ta itu med de skånska och bohuslänska försvarsangelägenheterna, så snart konflikten med Danmark blivit löst. Därav blev dock intet. I stället kom den finländska befästningsfrågan nu snart att tilldra sig den största uppmärksamheten. Med 1746—47 års riksdag förskjutes problemställningen: den finländska försvarsfrågan betecknas visserligen alltjämt som den viktigaste, men vid sidan därav träder västgränsens försvar definitivt i förgrunden. Tyngdpunkten läggs på Skåne, icke på Bohuslän såsom fallet varit 1743—44.

Att det västra försvarsproblemet över huvud taget kommer upp vid 1746—47 års riksdag bör givetvis ses mot bakgrunden av vad som inträffade 1743, då Sverige tvingades att mobilisera mot Danmark. Samtidigt är det emellertid påtagligt, att ryktena våren 1747 om Danmarks rustningar gett fart åt diskussionen.

För Ehrensvärd och Liewen har det liksom för de flesta andra av defensionsdeputationens ledamöter av allt att döma stått klart, att Finlands försvarsfråga först måste lösas, innan man tog itu med de andra försvarsproblemen. Därför fingo dessa senare vila under hösten 1746 för att först i jan. 1747 indragas i debatten. Detta innebär ingen underskattning av västgränsens behov av försvar. Tvärtom ha vi alla skäl att anta, att åtminstone Liewen långt tidigare intresserat sig för de skånska försvarsproblemen, eftersom han under större delen av sin dittillsvarande militära verksamhet haft sin tjänstgöring förlagd till skånska regementen.[89] Att en förstärkning av Skanes

[89] Enligt Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor blev Liewen ryttmästare vid södra skånska kavalleriregementet 1729, kapten vid västra skånska infanterireg. 1736, major vid södra skånska kavallerireg. 1741, överstelöjtnant 1745, överste i armén 1747.

försvar varit upptagen på det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet redan hösten 1716, bekräftas indirekt även av Adolf Fredriks Promemoria.

Därvid återstår emellertid att förklara de förut påtalade divergenserna mellan denna Promemoria och det Liewenska försvarsprogrammet, sådant det framlägges i jan. 1717. I det ena fallet poängteras ju både Skånes och Bohusläns behov av försvar, medan i det andra fallet blott Skåne framhäves. I Promemorian är det vidare tal om både Landskrona och Kristianstads befästande, medan Liewen i defensionsdeputationen nöjer sig med att betona, att Landskrona bör befästas.

Givetvis kan denna motsättning vara verklig, avspegla två skilda uppfattningar om hur försvaret mot Danmark-Norge bör ordnas. Men mot bakgrunden av vad som förut sagts om författarskapet till Adolf Fredriks Promemoria verkar det föga sannolikt. Därtill kommer som en avgörande omständighet det faktum, att Liewen nio år senare skulle framlägga en ny befästningsplan, som på denna punkt visar sig vara nästan helt identisk med 1746 års Promemoria. Rimligare är då att i denna motsättning se en förskjutning av det ursprungliga programmet, framkallad av den kritiska yttre situationen, som fordrat en starkare koncentration av försvaret till de mest utsatta områdena. Denna tes om försvarets koncentration är ju att betrakta som en integrerande del i det nya försvarsprogrammet, och en dylik ytterligare begränsning måste därför fattas som på intet sätt stridande däremot. Vad för övrigt beträffar frågan om en place d'armes vid Kristianstad, innebar framhävandet av Landskrona inte, att denna nu var avförd från det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet. Tvärtom fastslogs det vid antagandet av det Liewenska januariprogrammet, att Kristianstads befästande var den därnäst viktigaste uppgiften. Riksdagens beslut innefattade också, att Kristianstad skulle befästas.

Planerna på att göra Landskrona till Skånes starkast befästa ort voro mycket gamla. Redan Karl X Gustaf hade uppmärksammat Landskronas fördelar, och Johan Gyllenstierna hade starkt ivrat för att göra Landskrona till en huvudfästning för denna landsända.[90] Dess läge var för detta ändamål mycket

[90] Clemensson, a.a., s. 29, 30, 147, 176 ff.

fördelaktigt. Beläget vid Öresund mitt på den skanska västkusten behärskade det både de viktigaste vägarna inåt Skåne och Mellansverige och sjöfarten genom Sundet, samtidigt som det var en god bas för angrepp på den danska huvudstaden. Framför allt fanns där emellertid en förträfflig hamn, »ett underverk i naturen», vars like »näppeligen står att finna». Däremot var grunden särskilt invid hamnen tämligen lös.[91]

De första befästningsplanerna under svenska tiden, uppgjorda av Erik Dahlberg, hade främst tagit sikte på hamnens befästande. Efter Johan Gyllenstiernas död hade man övergivit dessa planer och nöjt sig med att utbygga det vid staden liggande citadellet, som uppförts under danska tiden. I samma riktning hade befästningsarbetet gått under frihetstidens första hälft; man hade huvudsakligen inriktat sig på att trygga försvaret åt landsidan och endast i mindre utsträckning sörjt för försvaret åt sjösidan. Med 1746—47 års riksdag blir hamnens skyddande åter ett huvudmotiv.[92]

Då den egentliga diskussionen i defensionsdeputationen tog sin början, förelåg förutom äldre projekt ett befästningsförslag, författat och inlämnat av Virgin, vilken vid denna tid ledde det pågående befästningsarbetet vid Landskrona. Detta togs till utgångspunkt för debatten. Då det ansågs alltför dyrt och befanns icke lämna hamnen tillräckligt skydd, avfördes det tämligen snart ur diskussionen. Virgin inkom emellertid snart med ett nytt förslag. Mot detta framställde Ehrensvärd flera anmärkningar, vilket resulterade i att man åt Ehrensvärd uppdrog att själv uppgöra en plan. Denna antogs sedan av deputationen som dess slutgiltiga plan. Liksom den finländska befästningsplanen saknade den kostnadsberäkningar i mera egentlig mening.

Grundtanken i den Ehrensvärdska befästningsplanen var, att hamnen bättre borde utnyttjas, och att både stad och hamn skulle göras så skyddade som möjligt. För den skull ville Ehrensvärd flytta staden från dess dåvarande plats närmare hamnen,

---

[91] Ericsson, a.a. IV: 2, s. 112 ff.; IV: 4, s. 28 ff. Clemensson, a.a., s. 22 ff.

[92] Munthe, Fortifikationens historia III: 1, s. 230. Ericsson, a.a. IV: 2, s. 112 ff., 242 ff. Cronholm, Skånes politiska historia II, s. 525 ff. Lovén, Landskrona under svenska tiden I, s. 110 ff. Eklund, Landskrona hamn, dess äldre historia och utvidgning under krisåren 1916—20 (Teknisk Tidskr. 1921), s. 15 ff.

som låg 400 m. därifrån, och vars förbindelser med staden voro dåliga. Försvarsverk skulle anläggas åt både sjö- och landsidan, det gamla citadellet skulle tjäna som ett utanverk.[93]

Mot detta förslag riktade särskilt chefen för fortifikationen, generalmajor Gabriel Cronstedt, som anmodats att avge ett utlåtande, en skarp kritik. Enligt hans förmenande var det olämpligt, om icke rentav omöjligt att flytta staden till sandbanken vid hamnen, såsom Ehrensvärd avsåg. Den borde i stället ligga på fasta landet — och däri överensstämde han med Virgin — och »den nya stadens fästningsverk — — — så inrättas, att den nuvarande fästningen kunde tjäna staden till ett citadell». Cronstedts förslag vann dock ingen anslutning lika litet som Virgins betänkanden i samma riktning. Med till synes stor framgång bemötte Ehrensvärd och Liewen kritiken: de av Cronstedt föreslagna fästningsverken skyddade icke hamnen, de krävde en större garnison, de fordrade en större engångskostnad. Defensionsdeputationen och sekreta utskottet anslöto sig till Ehrensvärd och godkände hans förslag.[94]

Kritiken mot det föreslagna fästningsbygget upphörde dock för den skull icke utan fortsatte under anonymitetens täckmantel. I början av november ankom till rådet ett på franska författat brev utan underskrift, där den Ehrensvärdska befästningsplanen framställdes såsom onyttig och rentav skadlig. Brevet remitterades till SU, där det föranledde en längre diskussion. Några ansågo det icke lönt att fästa något avseende vid en dylik skrift av obekant ursprung, då avsikten därmed av allt att döma icke »var så särdeles ren». Ehrensvärd var däremot av en annan mening. Han ansåg det påkallat både att lämna ett utförligt försvar för den angripna planen och att för framtiden oskadliggöra sina motståndare; i detta senare syfte föreslog han, att en undersökningskommission skulle tillsättas och fungera under generalissimus' ledning, vilket beviljades. Varifrån det anonyma brevet härrörde sig är svårt att säga, då det endast finns bevarat i avskrift och man alltså inte kan dra några slutsatser av handstilen. Ehrensvärd antydde, att Cron-

[93] DD prot. $^{20}/_{2}$, $^{23}/_{2}$, $^{2}/_{3}$, $^{10}/_{3}$ 1747 (lantutsk.). DD exped. $^{23}/_{5}$ 1747. Ericsson, a.a. IV: 4, s. 15 ff. Cronholm, a.a. II, s. 525 ff.

[94] DD prot. $^{25}/_{4}$, $^{6}/_{5}$, $^{25}/_{5}$ 1747 (lantutsk.), DD exped. $^{23}/_{5}$ 1747. Ericsson, a.a. IV: 4, s. 23 ff.

stedt eller Virgin kunde vara upphovsmännen, och mycket talar därför. Om så är fallet, har dock skriften snarast motverkat sitt syfte. Till att leda det skånska fästningsbygget utsågs nämligen Liewen, och på egen begäran bekläddes han av generalissimus med samma befogenheter som Ehrensvärd, d. v. s. även dessa fästningsarbeten undandrogos helt fortifikationens inflytande.[95]

Under mobiliseringen mot Danmark 1713 hade möjligheterna att hejda en infallande armé i Bohuslän och Dalsland undersökts och befunnits mycket goda. De många passen erbjödo naturliga försvarsställningar, och blott få av de många från Norge ledande vägarna voro framkomliga för en armé. Här kunde följaktligen en barriär skapas mot Norge. 1746—47 års riksdag underlät emellertid att dra de nödiga konsekvenserna härav. Ingenting gjordes för att utbygga försvaret på denna sida. Orsakerna voro uppenbara: det planerade fästningsbygget i Skåne krävde, att andra försvarsarbeten mot Danmark-Norge trädde tillbaka.[96]

Den officiella anslutningen till det Liewen-Ehrensvärdska Skåneprogrammet hindrade emellertid icke, att en stark oro gjorde sig gällande på enstaka håll för de mot Norge belägna gränstrakternas säkerhet. Av de förslag, som därvid framkommo, förtjänar ett betänkande av överjägmästaren F. Svinhufvud företrädesvis uppmärksamhet såsom varande det utförligaste och i viss mån även intressantaste.[97]

I detta betänkande finner man alldeles samma uppfattning om gränsförhållandena och de försvarsmöjligheter, dessa erbjuda, som de tidigare anförda relationerna från 1713. »Norska gränsen emellan Svinesund eller Nordsjön upp till Dalarna, har jag flera ganger genomrest och finner, att på intet ställe är för de norska bekvämligt till invasion eller ingång i landet

---

[95] Rådets prot. i krigsärenden $^{4}/_{11}$ 1747, SU prot. $^{6}/_{11}$ 1747. Adolf Fredrik till Kungl. Maj:t $^{29}/_{1}$ och $^{9}/_{2}$ 1748. (Administr.handl. rörande armén. Till Kungl. Maj:t från generalissimus Adolf Fredrik.)

[96] Jfr SU prot. $^{13}/_{10}$ 1747.

[97] UH 1746—47: 32. Av intresse är även ett förslag om utbyggnad av de jämtländska skanserna, som generalissimus och krigskollegium utarbetade. Detta förslag, som är daterat $^{16}/_{7}$ 1747, återfinnes i DD handl. 1746—47. Jfr rådets prot. i krigsärenden $^{23}/_{7}$ 1747, DD prot. $^{17}/_{8}$, $^{25}/_{8}$, $^{30}/_{11}$ 1747.

med ordentligt krigsfolk och i synnerhet artilleri och ammunition mer än endast vid Svinesund och Bohuslänska sidan, varest de norskes postväg genom Sverige går, därnäst ock vid Eda skans uti Jösse härad, varifrån en god vagnväg finnes intill Kristiania i Norge förbi Kongsvingers fästning. Den övriga delen av gränsen är med berg, moras och trånga vägar så bevarad, att näppeligen något stort parti torde våga sig så trånga vägar utan största äventyr att i reträtten bliva couperade.»

Enligt Svinhufvuds mening kunde en reguljär norsk armé endast på några få vägar tränga in i Sverige. Dessa borde därför lämpligen spärras och Eda skans utbyggas till en verklig gränsfästning. Tyngdpunkten lade Svinhufvud emellertid vid det s. k. lilla kriget. För att möta fientliga strövkårer måste allmogen organiseras till ett lantvärn efter norskt mönster.[98]

[98] Se härom vidare s. 356.

SJÄTTE KAPITLET.

Försvarsfrågan under den nordiska krisen 1748—1751.

I. Sverige inför tvåfrontsproblemet. Dess uppkomst, innebörd och lösning.

I februari 1748 drabbades konung Fredrik av ett slaganfall, som efter en ny attack i maj band honom vid sängen för flera månader framåt. Under tiden utövades regeringen av Adolf Fredrik och rådet. Därmed aktualiserades de planer på en utvidgning av konungamakten, som sedan någon tid tillbaka lekt tronföljarparet i hagen. Vid Fredrik I:s väntade franfälle skulle Adolf Fredrik, så tänkte sig Lovisa Ulrika saken, omedelbart övertaga styrelsen och genomdriva en författningsändring, som bl. a. skulle ge konungen oinskränkt förfoganderätt över armén. Genom att utnyttja sin ställning som generalissimus till att vinna officerskåren för sig skulle Adolf Fredrik i ett givet ögonblick kunna räkna på dess medverkan.[1]

Konungens tillfrisknande omintetgjorde emellertid planens förverkligande, vartill även på ett avgörande sätt bidrog den reaktion ryktena om en statsvälvning framkallade inom och utom landet. Sålunda blev suveränitetsfrågan en av huvudorsakerna till brytningen mellan hattarna och tronföljarparet. Men även för Sveriges yttre ställning fingo planerna på en författningsändring viktiga följder. Det blev den förevändning, under vilken motståndarna utomlands försökte hetsa till krig mot Sverige. Det allvarligaste hotet utgick nu liksom ett år tidigare från Ryssland, vars utrikespolitik under Bestuzjevs ledning antog en alltmer antisvensk prägel. Malmedvetet förberedde den ryske kanslern ett krig med Sverige. I hans planer

[1] Danielson, a.a., s. 233 ff. Malmström, a.a. III, s. 427 ff.

ingick bl. a. att skapa ett stort anfallsförbund, bestående av Ryssland, Danmark, Österrike och England. Av Danmark skulle Sverige angripas i väster från Norge, samtidigt med att Ryssland beredde sig till att infalla i Finland, vilket antingen skulle förvandlas till en ödemark eller göras till ett oberoende furstendöme. England skulle kryssa med en flotta i Östersjön och medverka till företagets finansiering samt Österrike slutligen neutralisera Preussen. På detta sätt angripet och isolerat skulle Sverige tvingas till underkastelse, Adolf Fredrik fördrivas och prins Fredrik av Hessen utropas till tronföljare.

De sonderingar, Bestuzjev sommaren 1748 företog i syfte att få denna plan förverkligad, skulle snart visa, att betydande svårigheter voro förknippade därmed. Varken England eller Österrike önskade vid denna tid bli invecklade i något krig i Norden, och även Danmark intog en avvaktande hållning, trots att det förespeglades vissa icke närmare angivna gränsutvidgningar och tillgodoseende av sina krav i den holsteinska frågan. Samtidigt med att Danmark lät förhandlingarna med Ryssland draga ut på tiden, beredde det sig dock för alla eventualiteter genom att mobilisera 10,000 man i Norge, anlägga nödiga magasiner och utrusta flottan. Medan Danmark på detta sätt utövade ett starkt militärt tryck på Sveriges västgräns, gjorde sig i öster ett liknande tryck förnimbart från Rysslands sida. Nu liksom tidigare hotades Finland av ryska truppkoncentrationer och flottrörelser.[2]

Hur bedömdes då läget från svenskt håll? Att man lyckats undgå det krig med Ryssland, som varit så hotande nära våren och sommaren 1747, innebar ingen garanti för framtiden. Tvärtom måste man alltjämt räkna därmed, något som ryssarnas förnyade krigsrörelser våren och sommaren 1748 också klart underströko. Så länge emellertid de ryska arméerna genom avtal med sjömakterna voro bundna vid krigsskådeplatsen i Nederländerna, bedömde man dock faran lätt. Icke ens underrättelsen om en preliminärfred mellan Frankrike, England och Holland i april 1748 var ägnad att medföra en ändring i den svenska regeringens inställning. Enligt dess uppfattning

[2] Waliszewski, La dernière des Romanov Elisabeth Ire Impératrice de Russie 1741—1762, s. 383 ff.; Holm, a.a. III: 1, s. 39 ff.; Danielson, a.a., s. 247 ff.; Malmström, a.a. III, s. 432 ff,

var ryssarnas militära aktivitet i Finland att betrakta som demonstrationer, avsedda att alarmera Sverige, störa fästningsarbetet och tvinga landet till onyttiga utgifter i form av truppsammandragningar. I denna sin mening styrktes regeringen av rapporterna från Wulfvenstierna i Petersburg. Därför avböjde den att vidtaga några särskilda försvarsatgärder i Finland, såsom v. Rosen föreslagit.[3]

Under hösten 1748 togs den svenska regeringens uppmärksamhet främst i anspråk av de oroväckande uppgifter, som ingått om rustningar i Norge. Någon egentlig fara för krig ansåg den dock även i detta fall inte föreligga utan menade, att det här rörde sig om demonstrationer, vilka liksom de ryska rörelserna sammanhängde med konung Fredriks ohälsa och befarade bortgång och närmast avsågo att upphetsa den svenska allmogen och utröna dess sympatier för Danmark. I denna sin uppfattning styrktes regeringen av den preussiske ministern, som menade, att Danmarks dåliga finanser icke skulle tillåta det att gå i krig. Under sådana omständigheter var den enda försvarsåtgärd, som vid denna tidpunkt övervägdes, att sätta Göteborgs fästning i försvarsstånd. Då de danska rustningarna likväl fortsatte och snarare till- än avtogo, blevo mera direkta motåtgärder ofrånkomliga. Genom Frankrikes förmedling sökte man förmå England att öva påtryckningar på Danmark, så att det skulle upphöra med sina demonstrationer. Den svenska regeringen underlät heller inte att hos den danske ministern i Stockholm göra de allvarligaste föreställningar i saken. Det oaktat upphörde inte de danska demonstrationerna utan fortskredo jämsides med de ryska.[4]

Så småningom kunde den svenska regeringen inte undgå att fatta misstankar om att Danmark och Ryssland handlade i samförstånd och att allvarligare planer voro på färde, än man först antagit. Bekräftelse på dessa sina misstankar erhöll den

---

[3] Rådsprot. i utrikes ärenden $^{12}/_{1}$, $^{6}/_{6}$, $^{7}/_{6}$, $^{20}/_{7}$, $^{3}/_{8}$ 1748. Wulfvenstierna till kanslipres. $^{7}/_{3}$, $^{15}/_{7}$ 1748 (Muscovitica), v. Rosen till kanslipres. $^{20}/_{7}$, $^{26}/_{7}$, $^{27}/_{7}$ 1748 (Tessinsaml. vol. 18 b). Malmström, a.a. III, s. 432.

[4] Topographica, vol. 601, Förhållandet till Norge. Landshövd. Roos till Kungl. Maj:t $^{25}/_{10}$ och $^{31}/_{10}$ 1748 (Landshövdingars skriv. till Kungl. Maj:t Älvsborgs län). Hemligt rådsprot. $^{3}/_{10}$ 1748. Rådets prot. i utrikesärenden $^{20}/_{10}$, $^{31}/_{10}$, $^{3}/_{11}$, $^{15}/_{11}$, $^{23}/_{11}$, $^{13}/_{12}$ 1748.

vid själva årsskiftet. Då anlände från svenske ministern i Wien, Barck, uppgifter om en stor sammanslutning riktad mot Sverige och Preussen, bestående av England, Österrike, Sachsen, Ryssland och Danmark, varvid syftet bl. a. vore att genom militär intervention och med tillhjälp av därtill villiga element inom landet genomdriva en ändring av tronföljden i Sverige. Enligt den av Barck uppgivna planen skulle Danmark först inrycka i den furstliga delen av Holstein, samtidigt med att Sveriges stridskrafter i öster bundes av ryska trupper. Tydligen var det Bestuzjevs i juni 1748 framlagda stora anfallsplan, som nu i denna form kommit till den svenska regeringens kännedom.[5]

Riktigheten av de erhållna uppgifterna betvivlades på de flesta håll icke. Tvärtom ansågos de så oroväckande, att rådet genast gick i föranstaltande om motåtgärder inför den hotande faran. Till att börja med beslöt det meddela bundsförvanterna planen och göra sig underrättad om den hjälp, som kunde förväntas därifrån. Vidare vidtogos anstalter för att sätta den egna försvarsmakten på krigsfot: magasin skulle genast inrättas och spannmål uppköpas, gränsfästningarna sättas i stånd, armén kompletteras till fullt antal och flottan utrustas. För att möjliggöra en snabb mobilisering beslöt rådet, att varje rotebonde skulle tillhållas vara försedd med 36 dagars proviant för sin soldat.[6]

Det tvåfrontskrig, som man under våren 1747 räknat med som en möjlighet, syntes nu bliva verklighet. I detta läge var kanske det allra viktigaste att få fastställt, var den största faran hotade. Att Sverige under dåvarande omständigheter skulle kunna med framgång upptaga kampen på alla fronter, betraktades nämligen som uteslutet. För ett dylikt försvar saknade man ännu det stöd, som de planerade nya fästningarna ansågos komma att innebära. Armén vore heller inte stark nog för att man samtidigt skulle kunna undsätta Finland och försvara västgränsen. Ett val måste träffas mellan dessa bägge fronter, och därvid stannade man inför den västra som den till synes nu mest utsatta. För ett dylikt val talade bl. a. Barcks rapport. Såsom

[5] Barck till kanslipres. $^{5}/_{12}$ 1748 (Germanica). Rådets prot. i utrikes ärenden $^{31}/_{12}$ 1748 och $^{9}/_{1}$ 1749.

[6] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{12}/_{1}$, $^{18}/_{1}$, $^{20}/_{1}$, $^{8}/_{3}$ 1749. Hemligt rådsprot. $^{9}/_{1}$ 1749. Rådets prot. i utrikesärenden $^{9}/_{1}$ och $^{17}/_{1}$ 1749.

denna uppfattades av rådet, hade Danmark nämligen i planerna mot Sverige tilldelats den operativa uppgiften i egentlig mening.[7] Denna uppfattning syntes även vinna bekräftelse av de rapporter, som ingingo från norska gränsen och från Finland. Försvaret skulle därför koncentreras mot Danmark, medan man gentemot Ryssland skulle nöja sig med att föra en uppehållande strid i Finland. Detta förutsatte, att ryssarna inte riktade ett direkt angrepp mot Sveriges ostkust inklusive huvudstaden, varigenom de i väster kämpande trupperna skulle utsättas för ett hot i ryggen. Emellertid räknade den svenska regeringen av allt att döma inte på allvar med denna eventualitet, ja Adolf Fredrik fann det t. o. m. vara en »matematisk omöjlighet», om den svenska flottan vore stark nog att avbryta den ryska flottans kommunikationer med hemlandet och angripa den ryska skärgården.[8]

Det avgörande blev alltså flottans styrka. Kunde den fullgöra de operativa uppgifter, som skulle komma att åläggas den, — att skydda handelsvägarna och kommunikationslinjerna över havet, avvärja landstigningsförsök och hämma de ryska och

---

[7] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{9}/_{1}$ 1749. Enligt Höpken skulle planen gå ut på att Ryssland skulle »hålla Sverige emot finska gränsen» och Danmark »operera». I fortsättningen utlåter sig Höpken, som om Danmarks krigsoperationer i den av Barck uppgivna planen gällt Sverige direkt — »Danmarks operationer emot Sverige tyckes bliva allvarsammare än de andra kombinerade makters» — medan de hos Barck i verkligheten avse Holstein. Däremot är det oklart, om Barck menat, att den senare militära interventionen i Sverige skulle företagas av Danmark eller Ryssland, ehuru det sistnämnda förefaller troligast. »Sedan Ryssland således igenom storfurstens åsidosättande och Danmarks tillväxt vunnit sistnämnda krona, skall avsikten vara att avvänta någon ändring i Sverige och, sedan den timat, utströ oenighets frö och, jag häpnar vid utlåtelsen därav, att dels med väpnad hand dels med en emot undersåtelig trohet och eds plikt stridande tillhjälp ändra vår dyra successionsordning samt förhjälpa hertigen av Cumberland på den kongl. svenska tronen samt därmedelst kasta riket uti en evärdlig Rysslands och Englands dépendance.» Barck till kanslipres. $^{3}/_{12}$ 1748. — Att här föreligger en motsättning mellan Barcks verkliga rapport och Höpkens referat av densamma förefaller uppenbart, hur man sedan än skall förklara den.

[8] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{12}/_{1}$, $^{25}/_{1}$, $^{27}/_{1}$, $^{24}/_{2}$ 1749. Rådets prot i utrikes ärenden $^{1}/_{2}$ och $^{27}/_{2}$ 1749. Hemligt rådsprot. $^{16}/_{1}$ 1749. v. Rosen till Kungl. Maj:t $^{5}/_{1}$ 1749. (Skrivelser från generalguvernören över Finland.) v. Rosen till kanslipres. $^{31}/_{1}$ 1749 (Tessinsaml., vol. 18 b).

danska flottornas rörelsefrihet? Detta problem tog Adolf Fredrik upp till ingående diskussion i ett betänkande av den 24 februari 1749.[9] »Danmark», heter det där inledningsvis, »sätter sin största force uti dess flotta och Ryssland uti dess galäreskader. Däremot måste Sverige allena hålla så väl flotta som galäreskader.» Att nu försöka till sjöss uppnå jämbördighet med grannarna i alla avseenden vore en ekonomisk omöjlighet. Därför vore frågan, »antingen flottan eller galäreskadern förtjänar mesta omtanken i anseende till rikets försvar och de omständigheter, som på ömse sidor om oss tyckes yppa sig». För sin del ville Adolf Fredrik lägga huvudvikten vid galärflottan framför linjeflottan och göra den jämnstark med den ryska. Galärer kunde fortare byggas än linjeskepp, de kostade mindre både att bygga och att utrusta, och de krävde ej i så stor utsträckning utbildat folk. Men även med hänsyn till tidigare krigserfarenheter och från rent operativ synpunkt vore en stark galärflotta att föredraga framför en väl utrustad linjeflotta. Den rikt utbildade skärgård, som dominerade Sveriges och Finlands kuster, krävde för sitt försvar galärer. »Att vilja försvara en skärgård med en flotta, vilken ej annorstädes än uti öppna sjön kan agera och dependerar av väder och vind, tyckes ej vara klokare uppfunnit, än om man skulle vilja falla på den tanken att vilja betäcka henne med kavalleri.» Endast vid Skåne, Halland och Kalmarsund samt vid Öland och Gotland funnes ingen skärgård i egentlig mening. Men även försvaret av Skåne, Halland och Kalmarsund krävde ingen örlogsflotta. En fiende, som ville försöka en landstigning i Skåne och Halland, vore nämligen hänvisad till att huvudsakligen begagna sig av lätta fartyg, och i Kalmarsund vore ingen »formell desseint att befara i anseende till Kalmar fästning». Återstode alltså Öland och Gotland, varav Gotland »vore det mest exponerade stället». Uppgiften för den svenska linjeflottan reducerades därmed följaktligen till att skydda den sjögående handeln och upprätthålla förbindelserna med Finland och Pommern samt försvara Gotland. En stark galärflotta däremot skulle inte blott kunna utgöra ett effektivt försvar mot landstigningsföretag, den skulle även genom att brukas offensivt kunna binda fiendens sjöstridskrafter och på så sätt i viss mån neutralisera

[9] Bilaga till rådets konceptprot. i krigsärenden $^{24}/_{2}$ 1749.

frånvaron av en stark linjeflotta. Därigenom skulle även en mindre eskader av linjeskepp och fregatter kunna fullgöra de uppgifter, som tillkomme den sjögående flottan.

Ehuru baserade på flera ovedersägliga fakta rymde dock Adolf Fredriks slutsatser åtskilliga överdrifter, som inneburo en övervärdering av galärvapnets betydelse. Dit hörde exempelvis den lättvindiga behandlingen av frågan om en invasion i Skåne. Någon verkligt acceptabel förklaring till att danskarna där ej kunde göra någon landstigning, lämnas icke, endast en allmän hänvisning till att Skåne »försvarar sig själv genom naturen». Icke heller kunde Adolf Fredrik på ett övertygande sätt sägas ha uppvisat galärflottans möjligheter att ersätta en linjeflotta. Därför att en invasion i Skåne huvudsakligen skulle komma att företagas av lätta sjöstridskrafter, vore detta ej liktydigt med att tillgången på större fartyg vore betydelselös. Tvärtom maste en stark svensk örlogsflotta, även om den icke kunde mäta sig med den dansk-ryska, genom sin blotta existens sägas utgöra en starkt återhållande faktor i detta fall. Omvänt gynnade frånvaron av större skepp på svensk sida dylika fientliga operationer, liksom den öppnade större möjligheter för motståndaren att blockera den svenska utlandshandeln. Dessa synpunkter kommo också delvis till synes i den diskussion, som följde på framläggandet av Adolf Fredriks betänkande, och gåvo bl. a. upphov till tanken, att man genom subsidier från Frankrike och Preussen skulle skaffa medel till att både utrusta örlogsflottan och bygga galärer. Även besättningsfrågan, anmärktes det, skulle kunna lösas genom hjälp från bundsförvanterna. Tills vidare beslöt rådet emellertid att i enlighet med Adolf Fredriks förslag blott utrusta en eskader på 7 linjeskepp och att för de så besparade medlen med det snaraste förstärka galärflottan genom omfattande nybyggnader.[10]

Den offensiva linje, som man kan skönja i Adolf Fredriks riktlinjer för flottans uppträdande, framträder även i planläggningen av krigföringen till lands. Avsikten med försvarets koncentration till västgränsen var nämligen, att man där skulle söka nå ett snabbt avgörande för att sedan med samlad kraft kunna vända sig mot öster. Endast under denna förutsättning

[10] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{24}/_{2}$, $^{7}/_{3}$, $^{8}/_{3}$ och $^{9}/_{3}$ 1749.

kunde man tänka på att lämna Finland åt sig självt och nöja sig med att där till en början föra ett uppehållande försvar.[11]

Vilka möjligheter hade då Sverige att i väster nå ett snabbt avgörande? Detta var i viss mån att betrakta som kärnpunkten i två betänkanden över västgränsens försvar, vilka i det följande närmare skola analyseras, det ena utarbetat av Liewen i Adolf Fredriks namn och av denne framlagt inför rådet den 12 januari 1749, det andra författat av general Ungern-Sternberg och tillkommet vid en något senare tidpunkt, då den danska frågan redan stod inför sin lösning.[12]

I likhet med defensionskommissionen och v. Rosen sex år tidigare förutsatte Liewen och Ungern-Sternberg, att ett dansknorskt angrepp endast skulle sättas in mot Bohuslän och Skåne samt eventuellt Blekinge. Däremot lämpade sig Jämtland, Härjedalen, Dalarna och Värmland enligt deras mening endast för det lilla kriget och vore därför att betrakta som sekundära krigsskådeplatser. Till Bohuslän och Skåne borde följaktligen de för västgränsens försvar avsedda stridskrafterna koncentreras. Denna uppfattning var även rådets. Alldeles obestridd var dock inte denna uppfattning. Riksrådet Stiernstedt varnade särskilt för den fara, som danskvänligheten i dessa nordliga områden innebure, och menade, att om inget försvar upprättades åt detta håll, det ena gränsområdet efter det andra

---

[11] Jfr följande uttalanden: »— — — så torde man kunna göra sig den förhoppning, att hela storfurstendömet Finland åtminstone ej på en kampanj ginge förlorat och att armén sig där kunde soutenera, tills man har hunnit så långt med vår granne på andra sidan, att man med framgång kan soutenera Finland.» Adolf Fredrik till v. Rosen $^{1}/_{2}$ 1749 (Försvars- och befästningsplaner, Kr.A). »— — — så är ock min tanke däremot att ej allenast första defensen å Sveriges sida där (= i Bohuslän) användes, men att om möjligt ju förr ju hellre vända defensen i offense — — — Sveriges tillstånd är intet att länge härda ut med krig. Det måste vara kort men kraftigt, medan det varar.» Ungern-Sternbergs tankar om försvarsverket $^{15}/_{4}$ 1749 (Försvarsverket i Sverige I 1723—1759. F 447, UUB).

[12] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{12}/_{1}$ 1749. Liewens Promemoria om Sveriges försvar 1749 (Försvarsverket i Sverige I 1723—1759. F 447, UUB). Ungern-Sternbergs Tankar om försvarsverket, i fall Sverige skall med krig bli överfallet och i synnerhet av Danmark $^{15}/_{4}$ 1749. — Enligt en notis i Generalissimus' diarium för den $^{14}/_{3}$ 1749 har order då utgått till Ungern-Sternberg att infinna sig i Stockholm. Möjligen har vid detta tillfälle Ungern-Sternberg fått i uppdrag att utarbeta en försvarsplan för västgränsens försvar.

skulle tillfalla fienden motståndslöst. När efter krigsreglerne säges en armé bör akta sig att ej bliva slagen en detail, är meningen ej därmed, att den skall underlåta alla nödiga detachementer.» Därför föreslog Stiernstedt, att skidlöpartrupper skulle uppsättas i Jämtland och Härjedalen.[13]

Liksom i 1743 års definitiva försvarsplan spelar även i 1749 års betänkanden Bohuslän huvudrollen. Här väntade man i allmänhet huvudanfallet. Enligt Liewens uppfattning innebure ett angrepp på Bohuslän även den bästa möjligheten för en fiende att rikta en avgörande stöt mot hjärtat av Sverige och mot Stockholm, vilket måste betraktas som hans operativa huvudmål. Härav följde alltså, att man borde lägga huvudvikten vid Bohusläns försvar — ett märkligt medgivande med hänsyn till det pågående fästningsarbetet i Skåne och Liewens egen ledande ställning därstädes. Å andra sidan ökades betydelsen av fästningsbygget i Skåne, i den mån man, som fallet var i Ungern-Sternbergs betänkande, ville föra kriget offensivt i Bohuslän och hålla sig uteslutande på defensiven i Skåne.

För försvaret av Bohuslän vore Uddevalla och Vänersborg enligt Liewens mening i viss mån att betrakta som nyckelpositioner. Med Uddevalla i sin hand behärskade fienden större delen av kusten, och från Vänersborg hade han vägen fri till Stockholm. Därför måste alla försvarsanstalter uppgöras med hänsyn till dessa förutsättningar. Detta innebar, såsom framgår av både Liewens och Ungern-Sternbergs betänkanden, ett kombinerat lant- och sjömilitärt problem. Bägge räknade de nämligen med att fienden inte skulle nöja sig att angripa från landsidan, utan att han skulle göra ett försök även från sjösidan. Ja, för Ungern-Sternberg var det sjömilitära läget rentav av avgörande betydelse. Som han ser det, står och faller ett offensivt försvar av Bohuslän med den svenska flottans möjligheter att behärska den norska och bohuslänska skärgården. »Skulle så olyckligt vara, att man ej såge sig i stånd att bli mästare i sjön eller åtminstone i skärgården — — — så fruktar jag, det man på den sidan maste bli i ständig defensiv.» Enda alternativet blir för honom i ett sådant läge en offensiv i Skåne. Men tydligt är, att han inte hyste större tilltro till möjligheten att på denna väg nå ett avgörande.

[13] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{12}/_{1}$ och $^{18}/_{1}$ 1749.

Vad armén anginge, vore denna enligt Ungern-Sternbergs mening väl i stånd att lösa sin uppgift, ehuru den vore underlägsen den dansk-norska. För en offensiv i Bohuslän fann Ungern-Sternberg 6,000 à 8,000 man infanteri och 2,500 man kavalleri tillräckligt mot den norska armén på 20,000 man, om fältarmén samtidigt förstärktes med trupper ur Göteborgs och Bohus garnisoner. Det avgörande vore nämligen inte antalet. »Jag håller för onödigt att här på något sätt vara fienden i antal lik. Landets belägenhet, god anstalt, rättmätig sak och fermt utförande uppfyller genom den högstes välsignelse skillnaden i antalet.» Förutsättningen var dock, att man genast angrepe fienden, så snart han inföllo i landet. Härpå berodde hela utsikten till framgång.

Svårigheten härvid var emellertid den indelta svenska arméns orörlighet. Enbart samlingen av trupperna på deras hemorter tog en avsevärd tid, och sedan dröjde det ytterligare, innan de hunno fram till gränsen. Enligt gällande tågordning skulle soldaterna marschera 2 à 3 mil om dagen och rasta den tredje dagen. Utgick man därvid, såsom Liewen gjorde, från en normal marschhastighet av högst 2 mil om dagen och rastande den tredje, tog det 9 dagar för att avverka 12 mil. Efter denna beräkning skulle ett regemente, beläget vid Stockholm, behöva 6 veckors marschtid och sammanlagt 2 månader för att nå fram till Skåne eller norska gränsen. Även om man, såsom Löwen i hans försvarsplan 1738, räknade med en marschhastighet av 3 mil om dagen och rastande den tredje, skulle det ändå åtgå 1 månads marschtid. Under den tiden kunde, såsom Liewen framhöll, en fiende nå fram till hjärtat av Sverige, slå regementena, innan de hunnit samlas och grupperas, ja t. o. m. taga en stor del på sina rotar.

Redan tidigare hade frågan om arméns uppmarschtid spelat en framträdande roll i den försvarspolitiska diskussionen, så exempelvis våren 1747.[14] För försvarsberedelserna 1749 blev den av avgörande betydelse, såsom framgår av rådets överläggningar. Nu ännu mindre än 1713 kunde man tänka på att hålla armén permanent samlad, så länge Sverige hotades av sina grannar, vilket i och för sig kunde förefalla som den naturligaste lösningen. Ifråga om Finland var det visserligen möjligt,

[14] Jfr s. 183.

i den man man kunde kombinera en dylik strategisk uppmarsch med fästningsarbete, och detsamma kunde väl även sägas om Skåne. Däremot var det omöjligt att hålla huvuddelen av armén samlad i Bohuslän, i första hand av ekonomiska orsaker men även av försvarspolitiska skäl. En dylik åtgärd skulle nämligen med nödvändighet medföra, att det pågående fästningsarbetet måste avbrytas, eftersom rikets svaga finanser icke medgåvo bådadera, och det ville man inte, allra helst som detta kunde vara *ett* av huvudsyftena med fiendens rustningar.[15]

Den åtgärd man hade att vidtaga var alltså att försöka förkorta tiden för arméns uppmarsch. Detta är också en av huvudpunkterna i Liewens betänkande. Han försökte där visa, hur man genom att använda skjutsvagnar i större utsträckning kunde nära nog fördubbla soldaternas marschhastighet, utan att detta medförde ökade kostnader för kronan.

I försvarsplanerna från varvintern och våren 1749 utgjorde Finland i jämförelse med Bohuslän en sekundär krigsskådeplats. Detta innebar dock icke, att man underskattade den fara, som hotade från detta håll. Tvärtom spelade det östra försvarsproblemet, såsom antytts, från början en synnerligen betydande roll. Redan då Adolf Fredrik den 12 jan. inför rådet framlade sin i det föregående ofta citerade promemoria om Sveriges försvar, fäste Hopken uppmärksamheten vid Finland och anhöll, att Hans Kunglig Höghet skulle utarbeta instruktioner för hur generalguvernören därstädes skulle förfara i händelse av ett ryskt angrepp. Adolf Fredrik lovade att fullgöra detta uppdrag och kunde två veckor senare framlämna ett förslag för v. Rosens instruerande, vilket samtidigt innebar en plan för Finlands försvar. Detta betänkande var författat av Liewen.[16]

Liewen utgick från att ryssarna skulle anfalla antingen längs strandvägen eller längs den övre Viborg-Tavastehusvägen. Av dessa alternativ var det första det sannolikaste, då fienden vid

[15] Se särskilt Adolf Fredriks Promemoria om Sveriges försvar $^{12}/_{1}$ 1749 samt rådets protokoll i utrikes ärenden $^{1}/_{2}$ och $^{13}/_{2}$ 1749.

[16] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{12}/_{1}$ och $^{25}/_{1}$ 1749. Adolf Fredrik till v. Rosen $^{1}/_{2}$ 1749 (Försvars- och befästningsplaner, KrA). Liewens Tankar om Finlands försvar febr. 1749 (Försvarsverket i Finland 2. 1746—1787. F 450. UUB).

ett anfall längs den övre vägen hade att brottas med stora provianteringssvårigheter och dess armé samtidigt vore avskuren från sin galäreskader. Likväl måste man vid uppgörandet av en försvarsplan taga bägge dessa möjligheter med i beräkningen. Med hänsyn härtill borde försvaret av Finland i första hand repliera på Kymmene ström. Med Degerby i försvarsstånd och en någorlunda jämlik galäreskader till sitt förfogande vore man skyddad mot ett anfall längs strandvägen och kunde rikta huvuduppmärksamheten på övre vägen, varvid armén borde sammandragas mellan Peipola och Anjala. Vore Degerby däremot icke i stånd, såsom nu vore fallet, finge man inrikta sig på att i första hand skydda strandvägen och där sammandraga armén. Förutsättningen vore därvid, att den svenska galärflottan kunde hålla skärgården fri och hindra ryssarna att kringgå den finländska armén från sjösidan. Kunde detta villkor ej uppfyllas, vore läget helt förändrat. Då bleve stranden »den farligaste uti alla operationer». Armén måste under sådana omständigheter långsamt draga sig tillbaka inåt landet, varvid Tavastehus finge tjäna som centrum för operationerna. »Härigenom vann väl fienden stranden», men den försvarande armén »behöll landet och en säker tillförsel till Tavastehus ifrån största delen av Tavastland, hela Björneborgs län, en del av Åbo län och Österbotten». Även om det värsta inträffade, att armén bleve slagen, hade den då »ändå ryggen fri till Björneborg eller Österbotten». Under alla omständigheter skulle man härigenom vinna tid, vilket skulle göra det möjligt för den svenska regeringen att efter uppnått avgörande över Danmark med större kraft undsätta Finland.

Den plan, som här föreslås, är intressant framför allt därför, att den så avgjort strider mot hela den kustförsvarsprincip, som var kärnpunkten i såväl Liewens som tidigare Löwens försvarsprogram. I sin senare del var ju Liewens förslag ingenting annat än 20- och 30-talens försvarsplaner i ny version, den försvarspolitik som Liewen själv tidigare så bestämt tagit avstånd från. Men denna omsvängning — och detta är viktigt — hade ingen principiell karaktär, det var en nödfallslösning helt och hållet betingad av det utomordentliga läget och tvånget att behöva föra krig på två fronter. Detta kom på ett eklatant sätt till synes vid den diskussion, som i rådet följde

på denna plans framläggande.[17] Då riksrådet Stiernstedt kritiserade planen för att den inte toge tillbörlig hänsyn till sydkustens försvar, medan ett försvar av Finland i första hand borde stödja sig på kusten i allmänhet och Degerby i synnerhet, framhöll Adolf Fredrik, att detta även vore hans mening, men att man nu måste taga tillståndet, som det var. »Vad jag nämnt, det armén måtte draga sig upp i landet och lämna Degerby, är endast till förstående uti den händelsen, enär intet någon flotta av galärer eller örlogsfartyg kan härifrån avlåtas till att hålla vår armé ryggen fri, eller enär fienden är till sjöss överlägsen. Ty uppå en sådan händelse vore armén alldeles innesluten, därest fienden skulle med dess galärer gå Degerby förbi och sätta sig vid Borgå, och på andra sidan ifrån gränsen med dess lantarmé tillika göra anfall.»

Men om man nu lämnade kusten, skulle då inte alla de svårigheter inställa sig, varmed Löwen räknat, då han bekämpat alla förslag om reträtt till det inre av Finland? Skulle inte en undsättning från Sverige därigenom omöjliggöras och de finländska trupperna genom brist på livsmedel så småningom tvingas att kapitulera? På denna punkt var Liewen optimistisk. Allt hängde enligt hans mening på en förnuftig placering av förrådsmagasinen och en försiktig taktik, som inte utsatte armén för att överrumplas. Kunde man hålla armén intakt över sommarmånaderna utan att lämna fienden tillfälle till avgörande drabbning, skulle denne inte kunna taga vinterkvarter och därför heller inte vara i stånd att kvarstanna i landet över vintern.

Att denna Liewens optimism inte var alldeles utan grund, framgår vid en jämförelse med ett annat försvarsbetänkande, författat av den i tidigare sammanhang omnämnde Jacob Keith, som under kriget 1741—43 tjänstgjort som överbefälhavare på rysk sida, och vars utlåtande av denna orsak måste tillmätas ett ganska stort värde. På anmodan av Fredrik II av Preussen, i vars tjänst han numera trätt, avgav han på våren 1749 ett utlåtande om Finlands försvarsmöjligheter[18], där han delvis

[17] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{25}/_{1}$ 1749.

[18] Projet de campagne. Bilaga till skrivelse från Fredrik II till Lovisa Ulrika $^{4}/_{4}$ 1749 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 472 ff.).

kommer till samma slutsatser som Liewen. Liksom Liewen utgick han från att ryssarna skulle kunna anfalla både längs strandvägen och den övre vägen, ehuru han mera bestämt än denne räknade med ett samtidigt angrepp längs bägge dessa operationslinjer. Därjämte antog han emellertid, att ryssarna skulle anfalla även från ett tredje håll — västerifrån över havet i syfte att avskära Finland från förbindelsen med Sverige. Med galärer skulle trupper nämligen överföras från Reval till Finland, där de skulle försöka sätta sig i besittning av Hangö udd och Åbo. Utsikterna att förhindra dessa angrepp fann Keith icke synnerligen ljusa. Möjligen kunde man, om den svenska flottan vore tillräckligt stark, hindra ryssarna från att erövra Åbo och därmed att avbryta förbindelsen mellan Sverige och Finland. Däremot kunde man med hänsyn till den ringa numerären av armén i Finland icke hindra deras intrång på övriga punkter. Å andra sidan, framhöll Keith, vore det svårt för fienden att stanna kvar i Finland över vintern, om försvaret lyckades hålla ut under de tre sommarmånader, då krigsoperationer i egentlig mening vore möjliga, och hindra honom att sätta sig fast i Helsingfors. På denna punkt överensstämde Keiths åsikt med Liewens.

Då Liewen i sitt betänkande velat visa, att det var möjligt att med de trupper, som funnos tillgängliga i Finland, etablera ett uppehållande försvar, hade han blott räknat med ett ryskt anfall i söder. Men man kunde tänka sig även en annan anfallsriktning längre upp i nordost över Savolax. Vid ett sådant anfall på bred front, skulle de finländska trupperna i söder komma i ett farligt läge. Även denna möjlighet hade Liewen skärskådat, men omedelbart såsom outförbar avvisat tanken på en krigföring med reguljära trupper i denna kuperade terräng, varför man enligt hans mening ej behövde avdela några större truppstyrkor åt detta håll.[19] Finlands generalguvernör, v. Rosen, var av en annan mening. Enligt hans åsikt var det av vital betydelse att trygga sig åt detta håll. Men skulle finländska trupper tagas i anspråk härför, skulle

[19] »Vad Savolax defension vidkommer, så emedan det landet är för mycket couperat, att en reguliär corps kan bryta sig där in, så tycks mig, att armén ej därför bör dela sig utan söka att igenom all moyen försvara de där varande hus.»

försvaret över allt »bliva för svagt och landet illa försvarat». Därför krävde han förstärkningar från Sverige med några infanteriregementen. Över huvud taget gav v. Rosen uttryck åt en vida större pessimism än Liewen, vilken icke var så alldeles oförklarlig med hänsyn till hans mera direkta ansvar för Finlands försvar och bättre möjligheter att bedöma detta lands resurser. I det betänkande[20] han i maj 1747 avgav över Finlands försvar underlät han icke att betona bristerna i arméns utrustning och att framhäva, hur det saknades tillräckliga förråd av livsmedel, då inga »bi- eller löpande» magasiner inrättats.

Var då Finlands läge så mycket sämre, än vad Liewen förmodat, framför allt var det antagligt, att ryssarna skulle anfalla även över Savolax? Juva har i sitt arbete om Finlands försvarsfråga under den nordiska krisen bejakat denna möjlighet. Enligt hans mening kan ett dylikt anfall mycket väl ha ingått i ryssarnas planer vid denna tid.[21] Han stöder sig härvid på några uppgifter om ryssarnas försvarsplaner av domaren i Lilla Savolax, Johan Henrik Wijkman, som lämnas i v. Rosens skrivelser till Tessin hösten 1749.[22] Enligt Wijkman skulle det ryska anfallet i händelse av krig sättas in på bred front från sex olika håll: genom Cajana till Uleåborg, från Kexholms län genom Liperi och Kaavi till Kuopio och Idensalmi, genom Nyslott och Senninge till Randasalmi och Lilla och Stora Savolax, från Villmanstrand till Pumala sund, över Keltis in i Tavastland och från Fredrikshamn längs strandvägen mot väster. Någon bindande beviskraft, kan man dock, såsom Juva själv medger, inte tillmäta dessa uppgifter. Tvärtom måste man nog a priori ställa sig ganska skeptisk till dem, då ju Wijkman stod under åtal och därför flytt till Ryssland men återkommit på given lejd. Att hans försvarsplan visar god kännedom om Finlands försvarsproblem och delvis överensstämmer med Keiths plan säger i och för sig inte så mycket om dess användbarhet som källa för ryssarnas planer. Detta

[20] v. Rosen till Adolf Fredrik $^{22}/_{5}$ 1749 (Skrivelser till Kungl. Maj:t från gen.guv. över Finland).

[21] Juva III, s. 325 ff.

[22] Bilaga till v. Rosens skrivelse till kanslipres. $^{13}/_{9}$ 1749 (Tessinsamlingen vol. 18 b). Tryckt hos Juva III, s. 407 ff.

behöver dock ingalunda betyda, att hans uppgifter skulle varit helt gripna ur luften. Tvärtom kan Wijkman under sin vistelse i ryska Finland ha inhämtat åtskilliga upplysningar om ryssarnas planer. Men hur mycket som överensstämde med den faktiska verkligheten, och hur mycket som härrörde från finska och svenska ryssympatisörers egna funderingar, låter sig svårligen fastställas. Misstänkt är onekligen, att Fredenstjerna i sitt bekanta »Unvorgreiflicher Entwurf» från våren 1749 är inne på samma tanke som senare Wijkman, nämligen ett ryskt anfall från Savolax[23], under det att Keith, som ändå var den vilken bäst borde känna till de ryska operationsplanerna, inte med ett ord berör denna sak. Frågan om ryssarna planerat ett anfall även från Savolax, måste lämnas öppen, då vi sakna tillräckligt material för en rättvis bedömning.

Förberedelserna för att möta det väntade kriget inskränkte sig emellertid inte till militära åtgärder. Väl så viktigt var den inre frontens stärkande. Liksom våren 1747, då man på samma sätt stått inför perspektivet av ett tvåfrontskrig, höjdes nu två år senare röster för en kraftigare sammanhållning.[24] Men 1747 hade denna apell haft en klarare partipolitisk innebörd, varit bestämd av och utnyttjats som argument i den pågående partikampen mellan hattar och mössor. Denna gång var aspekten något annorlunda; partimotsättningarna hade försvagats under det att faran från Danmark blivit mera påtaglig. Liksom hösten 1743 stod nu de västsvenska landskapens pålitlighet eller opålitlighet i förgrunden. Som en stark underström genom rådets diskussioner går också en för det mesta outtalad fruktan, att 1743

[23] »— — — scheint es höchst nötig zu sein, dass der Zug gegen Finland wenn es möglich noch in diesem jetzt laufenden Jahre vorgenommen werde, welcher wann er von dreien Örtern zugleich, als von Neuschlot, über den Keltis-Strom und an der Seite von Degerby, mit Verschonung des Landes und der armen Unterthauen angestellet wird, ohnfehlbar einen guten Erfolg gewinnen muss — — —». Danielson a.a., bilagor, s. 58 ff. Juva, som även omnämner Fredenstjernas betänkande, tycks snarast vilja använda det som stöd för sin tes om att ryssarna verkligen planerat ett infall över Savolax. Juva III, s. 328.

[24] Så t. ex. Tessins yttrande: »— — — invärtes orolighet i landet vore det som våra grannar skulle mycket bygga deras anslags framgång på. Och att ett ibland de kraftigaste medel till motvärn bliver enighet inom oss själva.» Hemligt rådsprot. $^{7}/_{4}$ 1749.

års händelser skulle kunna upprepas. Samtidigt var dock tilltron till de positiva krafternas inverkan större. I flera olika åtgärder manifesterade sig detta rådets intresse för den inre frontens hållfasthet: genom förbud mot ryktesspridning, förslag om att Adolf Fredrik skulle företaga en resa till Värmland i propagandasyfte, spannmålsutdelning at bönderna i nödlidande trakter.[25]

Det saknades heller inte skäl till ängslan. De starka rustningarna i Norge i förening med rykten om förestående krig hade hos gränsbefolkningen uppväckt den livligaste oro. På sina håll förefanns också en verklig fruktan för krig, även om denna i en del fall motverkades av övertygelsen, att kriget inte skulle bryta ut, så länge konung Fredrik var i livet. Ingenting tyder dock på att denna fruktan för krig förbundits med någon mera allmän benägenhet att göra gemensam sak med norrmännen vid ett förestående krigsutbrott.[26] Endast i Värmland synas stämningarna från sommaren och hösten 1743 ha levat kvar med starkare rötter.[27]

Emellertid kommo konjunkturerna fram i april 1749 att utveckla sig på ett ganska överraskande sätt, som åtminstone för tillfället befriade Sverige från faran av ett tvafrontskrig. Inför utsikten till en rysk hegemoni över Sverige, vilket inte var något danskt intresse, började Danmark draga sig undan de ryska krigsplanerna, samtidigt som Ryssland på grund av Österrikes och Englands avvisande hållning tills vidare tvingades uppge sitt angreppsföretag.[28] I slutet av april kunde det svenska rådet fastslå, att läget nu klarnat så pass att man kunde räkna med fred för den närmaste tiden.[29] Men faran var därmed inte förbi. Tvärtom gällde det nu att vidtaga alla åtgärder för att före-

[25] Hemligt rådsprot. $^{22}/_{12}$ 1748, $^{7}/_{1}$ och $^{25}/_{1}$ 1749.

[26] Se bl. a. Hemliga rapporter rörande ställningen i Norge 1748 (Topographica, vol. 601. Förhållandet till Norge). Jfr rådets prot. i utrikes ärenden $^{8}/_{5}$ 1749.

[27] En intressant inblick i folkstämningen ger ett uttalande, att 1,000 man ryska och preussiska hjälptrupper skulle kunna förmå värmlänningarna att taga reson, »ty för dessa goda vänners och förbundsbröders gästning rädas de även så mycket som de längta efter de norska truppernas ankomst». (Topographica, vol. 601. Förhållandet till Norge.)

[28] Danielson, a.a., s. 305 ff. Holm, a.a. III: 1, s. 58.

[29] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{24}/_{4}$ 1749.

bygga, att Sverige skulle bli ställt inför en liknande situation i en närliggande framtid. Då Sveriges resurser nu befunnos tämligen uttömda, sökte man uppnå denna säkerhet mindre genom ökade försvarsanstalter än genom en diplomatisk offensiv. Därvid syntes förutom ett allt intimare samarbete med Preussen och Frankrike tvenne alternativ erbjuda sig: återupplivande av 1743 års konstellation, d. v. s. samarbete med Ryssland, eller återgång till 1734 års konstellation, d. v. s. förnyande av defensivalliansen med Danmark.

Bägge vägarna hade prövats samtidigt redan under krisen. Så gott som omedelbart efter erhållen underrättelse om det planerade angreppet på Sverige hade nämligen rådet öppnat diplomatiska konversationer både med Danmark och Ryssland i syfte att besvärja den hotande faran. Därvid synes rådet från början ha intagit en stramare hållning mot Danmark än mot Ryssland; ja, det ifrågasattes t. o. m. att ställa Danmark inför ett ultimatum[30], samtidigt som man hos Ryssland ämnade förhöra sig om vilken hjälp Ryssland var berett att lämna Sverige i händelse av krig med Danmark. Att man därmed avsåg ej blott diplomatiskt stöd utan även militär hjälp, torde få anses bevisat genom den bifogade hänvisningen till 1745 års alliansfraktat.[31] Men i den mån rådet nu verkligen på allvar syftat till ett närmare samförstånd med Ryssland, har det snart nog bragts på andra tankar. Därvidlag har Panins deklaration den 18 januari 1749 sannolikt spelat en viktig, om icke rentav avgörande roll.[32] En allt starkare betänksamhet präglar i fort-

---

[30] Hemligt rådsprot. $^{9}/_{1}$ 1749.

[31] »Hemställde Hans Excellens (Tessin), om man även skulle sondera Rysslands sinnelag genom en föreställning till detta hov, att som man av Danmarks tillrustningar i Norge hade orsak att befara ett fredsbrott ifrån den sidan, så ville man gärna veta, vad hopp om bistånd man i anledning av defensivalliansen kunde göra sig ifrån Ryssland i en sådan händelse. Detta lämnades till beredningen att härom vidaare överlägga.» Rådets prot. i utrikes ärenden $^{9}/_{1}$ 1749. Jfr härmed: »— — att beredningen efter befallning övervägt huruvida man i anseende till Danmarks tillrustningar kunde sondera Ryssland, huru det skulle anse casus foederis och anmoda detsamma om bistånd i anledning av den år 1745 slutne defensive alliansen — — —.» Rådets prot. i utr. ärenden $^{16}/_{1}$ 1749.

[32] Två dagar tidigare förklarar krigsberedningen sig vilja tills vidare lämna frågan om rysk hjälp mot Danmark oavgjord, emedan, som det bl. a.

sättningen rådets diskussioner.[33] Avgörandet i frågan om reklamation av Rysslands hjälp förhalas, samtidigt som benägenheten för en fredlig uppgörelse med Danmark ökas och formliga underhandlingar inledas om ett förnyande av 1734 års defensivallians. Ända in i mars har dock det hela hållits svävande; först då synes den svenska regeringen besluta sig för samförstånd med Danmark framför Ryssland. Den vägen skulle man gå, även sedan det omedelbara krigshotet dragit förbi. Förhandlingarna togo nu starkare fart. Snart nog lyckades det att förmå Adolf Fredrik att avstå från sina anspråk på Slesvig-Holstein, och därmed var det värsta hindret undanröjt.[34] I augusti 1749 slöts en preliminär överenskommelse mellan Sverige och Danmark om biläggande av alla tidigare tvistefrågor, och samtidigt förnyades 1734 års allians. Detta fördrag ratificerades i oktober samma år.[35] Därmed var faran av ett tvåfrontskrig för Sveriges del avlägsnad.

Att en uppgörelse med Danmark kom till stånd, hade Sverige i alldeles särskild grad sina allierade, Frankrike och Preussen, att tacka för, vilka i de avgörande ögonblicken bistått med en stark diplomatisk press på Danmark. Utom all fråga var det också på denna väg, som dessa makter ville lösa den nordiska krisen. Under inga omständigheter önskade de en återgång i svensk utrikespolitik till 1743 års linjer, svenskt-ryskt samarbete mot Danmark. Visserligen hade Fredrik II rått den svenska regeringen till ett försiktigt uppträdande mot Ryssland, men detta var ingalunda liktydigt med en uppmaning till fullständigt samförstånd. Tvärtom lät Fredrik II tydligt förstå, att en hänvändelse till Ryssland från Sveriges sida om rysk hjälp mot Danmark vore ingenting mindre än en ren dumhet, och han instruerade sina sändebud i Stockholm och Petersburg att

heter, »ovisst är vad envoyén Panin nu haver att andraga och huruvida det med denna sak kan hava gemenskap». Rådets prot. i utrikesärenden $^{16}/_{1}$ 1749.

[33] Typiskt är, att man nu vill nöja sig med en i allmänna ordalag formulerad förfrågan och särskilt bemöda sig om att undvika en direkt hänvisning till allianstraktaten såsom ägnad »att giva Ryssland anledning till hjälpsändningens erbjudande eller under sådant sken tillfälle till ytterligare armering och demonstrationer». Rådets prot. i utrikes ärenden $^{3}/_{3}$ 1749.

[34] Malmström, a.a. III, s. 330.

[35] Holm, a.a. III: 1, s. 61.

på allt sätt motarbeta en dylik plan.[36] Överhuvudtaget ställde sig Fredrik efter hand allt mer kritisk till den svenska politikens attityd av ytterlig fasthet mot Danmark och undfallenhet mot Ryssland, vilken han ansåg på intet sätt svara mot den faktiska situationens krav, som snarast innebar en rakt motsatt politik.[37] Måhända bör förskjutningen i svensk utrikespolitik i slutet av mars och under april delvis ses mot bakgrunden av denna Preussens hållning.

På det diplomatiska området hade alltså förbundet med Preussen och Frankrike visat sin hållfasthet och sin användbarhet. Däremot hade den militära hjälpen uteblivit. De sonderingar, den svenska regeringen i detta syfte redan från början företagit i Berlin och Paris, hade givit negativt resultat. På franskt håll var man av allt att döma benägen att betrakta frågan om militär hjälp som en rent svensk-preussisk angelägenhet. För egen del förklarade sig Frankrike inte kunna bistå på annat sätt än med pengar men erbjöd sig i stället att på allt sätt understödja Sverige i dess hänvändelser till Prussen. Föga mera positiv var Preussens hållning. Någon gemensam försvarsplan, såsom det föreslagits av Frånkrike, ville

---

[36] Till statsminister greve Podewils i Berlin $^{26}/_{3}$ 1749 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 459). — Enligt rådsprotokollet — Hemligt rådsprot. $^{6}/_{3}$ 1749 — skulle dock preussiske ministern vid en konferens med Tessin i början av mars ha gillat denna plan. Uppgiften verkar något av en mystifikation, då Rohd själv i en rapport hem ger en rakt motsatt version av sitt svar. »Je ne pus pas m'empêcher de faire sentir au comte de Tessin que cette démarche me paraissait contraster avec la contenance que la Suède s'était proposée jusqu'ici pour règle à l'égard des demonstrations guerrières de son voisinage. ... J'ai trouvé l'ambassadeur de France tout-à-fait de mon sentiment... Madame Royale eut la grâce d'entrer dans mes raisons, et voulut bien se charger de parler au comte de Tessin sur cette affaire. Son Altesse Royale me dit depuis qu'il lui avait promis de faire modifier l'ordre au baron Höpken en y ajoutant qu'il avait à se concerter là-dessus avec le baron de Goltz.»

[37] »A cette occasion, je trouve nécessaire de vous communiquer une réflexion qui m'est venue lorsque j'ai vu votre dépêche du 4 de ce mois. C'est qu'il me paraît que les ministres de Suède témoignent beaucoup de fermeté quand il s'agit du Danemark, et beaucoup de faiblesse lorsqu'il est question de la Russie, pendant que ledit ministère devrait faire justement le contraire...» Fredrik till Rohd $^{15}/_{4}$ 1749. (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 497 ff.)

Preussen ännu i mars inte vara med om. Så oklart som läget tedde sig, menade det, vore det bättre, om de allierade beredde sig på krig var för sig. Överhuvudtaget synes Preussen ha undvikit alla konkreta militära utfästelser gentemot Sverige men däremot ej sparat på allmänna uttalanden om bistånd.[38] A andra sidan vidtog Preussen militära åtgärder till eget skydd, som indirekt maste stärka även Sveriges ställning. I mars 1749 utgick sålunda order till trupperna i Ostpreussen att hålla sig beredda för alla eventualiteter. Även om denna åtgärd, att döma av instruktionerna för den kommenderande generalen, närmast hade en defensiv innebörd, kunde den antagas utöva ett visst hämmande inflytande på Rysslands krigsplaner mot Finland. Detta torde inte ha varit alldeles främmande för Fredrik II:s syften.[39]

Bakom denna negativa hållning låg inte blott oro för de följder en militär inblandning i de nordiska angelägenheterna kunde medföra för det egna landets säkerhet samt en allmän krigströtthet efter det österrikiska tronföljdskrigets avslutande. Den bottnade även i en stark misstro till den svenska krigsmakten och dess möjligheter att utkämpa ett krig på två fronter. Detta hade bl. a. framgatt vid förhandlingarna med Frankrike om ökade subsidier, vilket föranlett svenske ministern i

---

[38] Att Fredrik II överhuvud taget inte ansåg sig kunna lämna någon direkt hjälp till Sverige i ett läge, som innebar så utomordentliga faror för honom själv, framgår klart av hans uttalanden till franska regeringen. »— — — Vous ajouterez à cela que je ne saurais dissimuler à M. de Puyzieulz que la dernière guerre que j'avais eue, avait fort épuisé mes finances, et que tout ce que je pourrais faire pour la Suède dans ces circonstances, était, premièrement, de tacher de déhorter les agresseurs de la Suède et de faire en sorte, par mes remontrances, qu'ils n'exécutaient pas leurs projets contre elle, et, en second lieu, de donner en argent à la Suède le secours stipulé dans le traité, quoique cela encore ne laisse pas de me bien embarrasser, et que ce soit absolument tout ce que je pourrais faire, vu les arrangements que je vois que mes voisins font actuellement.» Fredrik II till sändebudet i Paris Le Chambrier $^{15}/_{3}$ 1749 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 434 ff.). Jfr Malmström, a.a. III, s. 453 not.

[39] C. F. Scheffer till kanslipresidenten $^{20}/_{1}$, $^{17}/_{2}$, $^{24}/_{3}$, $^{14}/_{4}$ 1749 (Gallica). Kanslipresidenten till Scheffer $^{14}/_{3}$ 1749 (Gallica). Wulfvenstierna till kanslipresidenten $^{4}/_{3}$ 1749 (Brandenburgico-Borussica). Fredrik II till general von Lehwaldt $^{6}/_{3}$ och $^{9}/_{4}$ 1749 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 406 ff. och 481 ff.).

Paris, Scheffer, att utmåla läget avsevärt bättre, än vad de upplysningar om det svenska försvarsverkets tillstånd egentligen gåvo vid handen, som han erhållit från sin regering. En faktisk underlägsenhet i sjöstridskrafter och ett betydande underskott på folk fick salunda i hans framställning utgöra bakgrunden till en desto mera effektfull teckning av Sveriges slumrande resurser, dess möjligheter att nära nog fördubbla arméns styrka i det egentliga Sverige och på kort tid avsevärt förstärka sin galärflotta. Men även Preussen intog en kritisk hållning till frågan om det svenska försvarsväsendets effektivitet. Detta skulle visa sig än mera i fortsättningen.[40]

II. Diskussionen kring Finlands försvar hösten 1749 och våren 1750.

I och med det att den akuta faran drev förbi, uppstod frågan, i vad mån man nu kunde lätta på de vidtagna försvarsåtgärderna. Av ekonomiska skäl var nämligen en dylik begränsning synnerligen önskvärd, för att inte säga nödvändig. Man kunde inte samtidigt upprätthålla en hög beredskap på alla håll och bygga fästningar. En avvägning mellan olika försvarsintressen måste ske. Behovet därav hade framträtt redan under trycket av det omedelbara krigshotet från Danmark och Ryssland och skulle i fortsättningen komma att göra sig allt starkare gällande. I den mån som faran från Danmark försvann och de ryska flott- och trupprörelserna månad efter månad upprepades utan att övergå i formliga krigshandlingar, blev man på svenskt håll allt mera benägen att hoppas på en fredlig lösning. Mer än förr betraktades de ryska rörelserna som blott och bart demonstrationer, vars huvudsakligaste syfte vore att utmatta Sverige och störa arbetet på de nya fästningarna. Därav följde också, att man i valet mellan fästningsarbetets fortsättande och upprätthållandet av en stark bered-

[40] C. F. Scheffer till kanslipresidenten $^{28}/_{3}$ och $^{18}/_{4}$ 1749. Kanslipresidenten till C. F. Scheffer $^{14}/_{3}$ 1749. Fredrik II till Rohd $^{5}/_{10}$ 1748 och $^{8}/_{3}$ 1749. Fredrik II till Chambrier $^{15}/_{3}$ 1749. (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 257, 417 ff., 431 ff.).

skap i växande grad föredrog att fullfölja fästningsbygget. Eller som Höpken på tal om det finländska fästningsbygget vid ett tillfälle uttryckte saken: Det är oförnekligt, att så snart Finland hinner till fullkomligt försvarsstånd, så snart har riket säkerhet emot sin mäktigaste granne, och så snart vinner riket sin tillbörliga independance, som det så ofta och med så mycken fåfäng omkostnad sökt och ännu icke med varaktighet erhålla kunnat. [41]

Då problemet för första gången på allvar togs upp till behandling vid rådets sammanträde den 24 april 1749, hade läget emellertid ännu icke klarnat så pass, att man vågade slå in på denna linje. En relativt stark beredskap ansågs alltjämt ofrankomlig. Därför beslöt rådet fortsätta galärbygget och att även utrusta de redan färdiga galärerna. Däremot skulle all sparsamhet iakttagas vid linjeflottans utrustning. Å andra sidan skulle även fästningsbygget fullföljas, men med den ändringen, att detta nu skulle koncentreras till Finland. Under hänvisning till de goda utsikterna till en uppgörelse med Danmark och det bekymmersamma statsfinansiella läget föreslog Höpken i rådet, att fästningsarbetet vid Landskrona tills vidare helt skulle avstanna. Genom personligt ingripande av Adolf Fredrik avstyrdes visserligen ett dylikt beslut; däremot kunde det inte förhindras, att anslagen till det skånska fästningsbygget kraftigt kommo att beskäras till förmån för det finländska. Den förskjutning av tyngdpunkten i försvarsintresset mot öster, varom detta beslut vittnade, blev än mera påtaglig därigenom, att de finländska trupperna kvarhöllos till fram emot hösten, officiellt under den motiveringen att de behövdes för fästningsbygget. [42]

I än högre grad än den svenska regeringen hade emellertid den preussiska uppmärksamheten riktad på möjligheten av en plötslig rysk aktion mot det svenska Finland. Till en början nöjde sig Fredrik II med att i största allmänhet varna Sverige för en avslappning i den militära vaksamheten. Men han fick snart särskild anledning att erinra om vikten av Finlands försvar. Frampå högsommaren ingingo nämligen underrättelser

[41] Rådets prot. i krigsärenden $^{11}/_{7}$ 1749.

[42] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{24}/_{4}$, $^{25}/_{4}$, $^{27}/_{4}$ 1749. Rådets prot. i krigsärenden $^{19}/_{4}$ och $^{1}/_{5}$ 1749.

om ett förestående ryskt anfall på det svenska Finland. Ungefär samtidigt med att Fredrik vidare befordrade dessa nyheter till den svenska regeringens kännedom, instruerade han därför sitt sändebud i Stockholm att påyrka, att de finländska trupperna skulle förstärkas. Denna uppmaning kunde ges en desto större tyngd, som en preliminär överenskommelse just vid denna tid träffats mellan Sverige och Danmark och man på svensk sida ej längre behövde räkna med något omedelbart hot mot rikets västgräns.[43]

De preussiska demarcherna hade dock ingen större effekt. Ehuru behärskat av misstro gentemot Ryssland trodde det svenska rådet inte på något omedelbart förestående ryskt anfall mot Finland, som skulle kunna motivera en förstärkning av trupperna därstädes, i vilken uppfattning det även styrktes av Frankrikes minister.[44] Först upprepade nya påstötningar från Preussens sida förmådde rådet att ta upp frågan om en förstärkning av Finlands försvar till mera allvarlig prövning. Denna ledde dock inte till någon förändring i rådets grundinställning. Det vore för långt lidet på årstiden, framhölls det, för att man nu skulle kunna transportera över trupper från Sverige. En förstärkning av Finlands försvar, sådan som Preussen föreslagit, skulle för övrigt kunna driva Ryssland till just det anfall, man sökte undvika. I ett sådant läge kunde man befara, att bundsförvanterna skulle undandraga sig sina traktatsenliga förpliktelser, under förevändningen att casus foederis icke klart vore för handen. Slutligen skulle en dylik åtgärd även medföra stora kostnader.[45]

I vad mån det sistnämnda skälet varit avgörande, framgår ej av rådsprotokollet. Men man har anledning tro, att den svenska regeringens hållning icke dikterades av en ren sang-

---

[43] Fredrik II till Rohd $^{12}/_{4}$, $^{6}/_{6}$, $^{17}/_{7}$, $^{22}/_{7}$, $^{26}/_{7}$, $^{29}/_{7}$, $^{2}/_{8}$, $^{12}/_{8}$, $^{16}/_{8}$, $^{22}/_{8}$, $^{9}/_{9}$, $^{16}/_{9}$ 1749. (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 493, 550; VII, s. 19, 24, 28, 33, 35, 47, 52, 56, 66, 89, 98.)

[44] Enligt Juva III, s. 329 skulle den franske ambassadören ha delat Fredrik II:s oro för Finlands försvar. Något stöd härför ger dock icke rådsprotokollet, som varit Juvas källa. Tvärtom heter det där uttryckligen: »Ambassadören hade sagt sig därpå svarat, sig för sin del ej finna, att Sverige vore nu utom gott försvarsstånd, antingen man ansåge det efter dess plan politique eller efter dess plan militaire.» Rådets prot. i utrikesärenden $^{20}/_{9}$ 1749.

[45] Rådets prot. i utrikesärenden $^{31}/_{7}$, $^{20}/_{9}$ och $^{25}/_{9}$ 1749.

vinism, säsom Fredrik II menade.[46] Det fanns av allt att döma realpolitiska motiv för dess beslut att inte förstärka trupperna i Finland. Ett av de väsentligaste torde just ha varit dess önskan att fullfölja fästningsbygget. Detta hade framträtt i Höpkens tidigare citerade yttrande vid rådets sammanträde den 11 juli. Det skulle bli än mera uppenbart, när rådet i slutet av oktober hade att uttala sig om fästningsbyggets fullföljande. Dess beslut blev då att till förman för fästningsarbetet inskränka all vakthållning i Finland till ett minimum och att tillse, att fästningsbyggnadsmedlen uteslutande komme fästningarna till godo. I samma riktning skulle dess avgörande även gå ett halvår senare, då det hade att taga ställning till de uppgifter, som ingått om nya ryska rörelser.[47]

Den svenska regeringens bedömning av möjligheten till ett ryskt anfall på Sverige visade sig också så till vida riktig, som hösten förgick, utan att ryssarna bröto freden. Men detta innebar på intet sätt, att ryssarna för alltid uppgivit sina angreppsplaner. I själva verket räknade man på ryskt håll ännu i augusti 1749 med ett militärt samgående med Danmark mot Sverige, vilket skulle bringa hela svenska Finland och mer än så i ryssarnas våld.[48] Ett något liknande perspektiv upprullades även i den andra deklaration, som Panin avgav till svenska regeringen i samma månad. Men de ryska planerna byggde på samverkan med dess bundsförvanter, främst Danmark. Då Rysslands förhoppningar i detta avseende inte infriades, utan Danmark tvärtom gick över på Sveriges sida, var grunden för företaget undanryckt. Ensamma gingo ryssarna inte till anfall. Väl avgav Panin i jan. 1750 en ny hotande deklaration till den svenska regeringen, och demonstrationer företogos, men ingenting tyder på att ryssarna då voro mera redobogna än förut att på egen hand gå i krig med Sverige.[49]

Sveriges hållning gentemot Ryssland blev mot slutet av år 1749 och början av 1750 allt fastare, vilket klart kommer till

---

[46] Fredrik II till Rohd $^{22}/_{8}$ 1749 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VII, s. 66).

[47] Rådets prot. i krigsärenden $^{23}/_{10}$ 1749.

[48] Contra project und Ultimat etc. Bilaga till reskript till baron von Korff $^{5}/_{8}$ 1749. (Danielsson, a.a., bilagor, s. 96.)

[49] Danielsson, a.a., s. 368, 380 ff. Malmström, a.a. III, s. 461 ff., 468 ff.

uttryck i svaren på Panins tre deklarationer. Medan svaret på den första deklarationen präglas av en försiktighet, som gränsar till undfallenhet, förklaras redan i svaret på den andra rent ut, att varje ryskt överskridande av gränsen till svenska Finland skulle betraktas som angrepp och bemötas med vapenmakt, och svaret på den tredje demarchen slutligen avvisar kategoriskt samtliga ryska förslag och bestrider överhuvudtaget Ryssland rätten att under åberopande av Nystadsfredens sjunde paragraf inblanda sig i Sveriges inre angelägenheter.

Denna ändring av Sveriges hållning till större oberoende av Ryssland var mer att betrakta som en produkt av de förbättrade politiska konjunkturerna, främst Danmarks skiljande från förbundet med Ryssland, än som ett uttryck för växande militär styrka. Detta framgår särskilt vid en jämförelse med de instruktioner, som under samma tid tillställdes v. Rosen i Finland, och som så långt ifrån att tillstyrka ett beslutsamt motstånd omedelbart vid gränsen tvärtom bestämt avrådde därifrån. Å andra sidan var dock oförnekligt, att Sveriges försvarsmakt, i främsta rummet dess flotta, erhållit ett avsevärt tillskott genom de 42 galärer, som under år 1749 nybyggts, vartill kom, att man i ett krig med Ryssland också kunde räkna med hjälp av danska flottan, varom stipulerats i den nya traktaten.[50]

Icke desto mindre måste situationen för Sveriges del fortfarande betecknas såsom mycket allvarlig. Detta gav upptakten till vidlyftiga förhandlingar mellan Sverige och dess allierade, hur man bäst skulle bemöta ett eventuellt ryskt anfall. Gången av dessa underhandlingar, som pågingo under våren och försommaren 1750, är i huvudsak känd.[51]

De togo sin början med att Frankrike i februari 1750 i samråd med svenske ministern i Paris, Carl Fredrik Scheffer, beslöt avsända översten i fransk tjänst Ulric Scheffer till Sverige för att taga kännedom om vad Sverige behövde för sitt försvar och ge den svenska regeringen tillfälle att framlägga sin plan för ett gemensamt uppträdande mot Ryssland. Från Sverige skulle Ulric Scheffer sedan bege sig till Preussen, samman-

[50] Ryska beskickningars i Stockholm memorial och noter 1748—50 (Muscovitica). Rådets prot. i utrikes ärenden $^{20}/_{9}$ 1749, $^{20}/_{4}$ 1750. Malmström, a.a. III, s. 44 ff. Danielson, a.a., s. 290 ff.

[51] Se Juva III, s. 337 ff. Malmström, a.a. III, s. 470 ff.

träffa med dess konung, underställa honom den ifrågavarande planen och förhöra sig, i vilken utsträckning han var beredd att samarbeta med sina bundsförvanter. Därefter skulle Scheffer återvända till Frankrike, som då skulle taga ställning till frågan om sitt eget deltagande.[52]

Kort tid därefter anträdde Ulric Scheffer sin resa och anlände så småningom till Stockholm, varifrån han i mitten av mars fortsatte till Berlin.[53] Här öppnades nu de egentliga förhandlingarna i början av april för att pågå ett par månader framåt. Underhandlare voro på svensk sida svenske ministern i Berlin Wulfvenstierna och Ulric Scheffer, medan Frankrike företrädde av sin minister Valory.

Redan från början försvårades dessa underhandlingar av svenskarnas obenägenhet att inlåta sig i närmare diskussion om Sveriges militära styrka i Finland och Fredrik II:s uttalade tvivelsmål om hållbarheten av Finlands försvar. I själva huvudfrågan, om nyttan och nödvändigheten av en defensionsplan, nådde man enighet, men om grunderna för dennas utformning var det svårare att komma till ett praktiskt resultat. Medan Sverige i händelse av krig främst önskade en preussisk diversion mot Ryssland i Livland eller åtminstone demonstrationer, som skulle binda ryska stridskrafter, sköt Preussen i förgrunden nödvändigheten av att förstärka Finland med trupper. Ur denna motsättning framgick som förhandlingarnas enda praktiska resultat en överenskommelse om att förvandla den i traktaten stipulerade ömsesidiga hjälpkåren, så att denna i fortsättningen skulle utgöras enbart av Preussen men till ett mindre antal. Den kom sedan att avlösas av en penningsumma.[54] Beträffande själva huvudfrågan medförde de bägge parterna olika hållning, å ena sidan att Sverige tvingades ta ställning till frågan om närmare samarbete med Danmark i syfte att uppnå överlägsenhet till sjöss, vilket var Preussens huvudvillkor för en diversion mot Ryssland, å andra sidan att Preussen allt mera började intressera sig för Finlands verkliga försvarsresurser. I detta senare hänseende hade Frankrike redan vid-

[52] C. F. Scheffer till kanslipres. $^{16}/_{2}$ 1750 (Gallica).

[53] Kanslipres. till C. F. Scheffer $^{16}/_{3}$ 1750 (Kanslipresidentens arkiv).

[54] Wulfvenstierna till kanslipres. $^{7}/_{4}$ 1750 (Brandenburgica-Borussica). Delvis tryckt hos Juva III, s. 410 ff.

tagit en åtgärd, som var ägnad att gå Preussens önskemål till mötes.

Redan en månad tidigare hade nämligen den franska regeringen beslutat sända en fransk officer till Sverige för att på ort och ställe göra sig underrättad om Finlands försvarsmöjligheter. För detta ändamål hade den utsett en Chevalier de la Touche, till graden generalmajor, vilken fått i uppdrag att under sin genomresa i Berlin även träda i kontakt med den preussiska regeringen. Vid tiden för de svensk-preussiska förhandlingarnas början hade de la Touche just varit i avskedsaudiens hos Fredrik II och kort därefter anträtt resan vidare till Stockholm.[55] Genom honom hoppades nu den preussiske konungen erhålla alla behövliga upplysningar om Finlands försvar.[56]

De la Touche blev emellertid aldrig i tillfälle att besöka Finland. Från den svenska regeringens sida gjordes från första stund invändningar. Man pekade på faran av att Ryssland skulle uppfatta det som en provokation av allvarligaste slag, men framhöll det missnöje, som därav skulle kunna uppväckas i svenska officerskretsar, och man gav uttryck åt sin oro för det prejudikat, som därigenom skulle skapas för framtiden. Även sedan de la Touche anlänt till Stockholm, upphörde den svenska regeringen inte att göra sina föreställningar hos franske ambassadören, vilket föranledde denne att tills vidare kvarhålla de la Touche i Stockholm i avvaktan på närmare order. När dessa anlänt i början av maj, kunde D'Havrincour meddela den svenska regeringen, att hans regering beslutat återkalla de la Touche. Dennes mission i Sverige var till ända. I stället skulle Frankrike genom de svenska myndigheternas försorg erhålla alla behövliga upplysningar om Finlands försvar. Någon månad senare återvände även Ulric Scheffer till Paris, dock utan att medföra någon svensk-preussisk försvarsplan. Förhandlingarna om en gemensam »concert» hade misslyckats och snarast lett till ökad misstro mellan de förbundna.[57]

---

[55] C. F. Scheffer till kanslipres. $^{5}/_{3}$ 1750 (Gallica). Fredrik II till Rohd $^{25}/_{4}$ 1750 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VII, s. 355).

[56] Fredrik II till Chambrier $^{3}/_{4}$ 1750. Fredrik II till Rohd $^{25}/_{4}$ 1750 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VII, s. 322, 325).

[57] Hemligt rådsprot. $^{26}/_{3}$, $^{29}/_{3}$, $^{25}/_{4}$, $^{14}/_{5}$, $^{16}/_{5}$, $^{18}/_{6}$ 1750. Rådsprot. i utrikes ärenden $^{2}/_{5}$, $^{11}/_{5}$, $^{12}/_{6}$, $^{18}/_{6}$ 1750. C. F. Scheffer till kanslipres. $^{7}/_{6}$ 1750.

Detta är i korthet huvuddragen av de svensk-fransk-preussiska förhandlingarna våren och försommaren 1750.[58] Vi skola nu närmare granska frågan om en gemensam operationsplan och Sveriges hållning till de la Touches mission.

Vad då först operationsplanen angår, har initiativet till denna enligt Juva helt och hållet utgått från den svenska regeringen. Detta stöder han därpå, att Liewen i ett nytt betänkande över Finlands försvar i jan. 1750 förordar underhandlingar med bundsförvanterna, i synnerhet Preussen, om en gemensam försvarsplan. Scheffers förhandlingar med Puysieulx skulle alltså utgöra ett direkt fullföljande av detta uppslag.[59] Emellertid är det högst tvivelaktigt, om detta betänkande någonsin framlagts inför rådet, såsom Juva uppger[60], då rådsprotokollen ingenting ha att förmäla därom. Vidare torde några formliga instruktioner i denna riktning aldrig ha utfärdats av den svenska regeringen; åtminstone ger det bevarade materialet ingenting dylikt vid handen. De ord, Scheffer använder i sin rapport hem, tyda heller inte på något sådant uppdrag. Vad man därur kan utläsa, är snarast en strävan att utverka en allmän förbundsgaranti mot att bundsförvanterna skulle ställa sig passiva i händelse av krig mellan Sverige och Ryssland. Det förslag han gjort den franska regeringen har gått ut på att man nu genast skulle överenskomma, att varje ryskt anfall mot Sverige skulle besvaras med en samfälld krigsförklaring av de tre förbundna.[61] Från fransk sida har därvid anmärkts, att man först

[58] En utförligare skildring återfinnes hos Juva III, s. 329 ff.

[59] Juva III, s. 337.

[60] Enligt Juva skulle betänkandet hava framlagts inför rådet den 31 jan. 1750.

[61] »Det enda medel, fortfor jag, som i mitt sinne kunde förekomma all fara och äventyr vore att nu genast därom överenskomma, att så snart Ryssland skulle göra den minsta fientliga rörelse emot Sverige, konungen i Preussen och Frankrike då genast och utan vidare negociation likaledes bröte med Ryssland och drottningen av Ungern, då man kunde hoppas framgång i kriget, emedan var och en av de allierade vore i dess fulla styrka, varemot icke annat än förlust föreses kunde, i fall man lämnade råderum att anfalla och utmatta den ena, innan de andra hunnit bereda sig till dess bistånd.» C. F. Scheffer till kanslipresidenten $^{16}/_{2}$ 1750 (Gallica). Detta förslag är delvis detsamma som återfinnes i kanslipresidentens skrivelse till Scheffer $^{6}/_{2}$ 1750 (Kanslipresidentens koncept). Man torde dock lägga märke till, att Scheffers proposition går längre, än vad svenska regeringen godkänt i den ovannämnda skrivelsen.

måste veta, vad man »hade sig att förvänta uti ett dylikt gemensamt krig såväl utav Sverige som utav konungen av Preussen». För den skull föreslås i det franska svaret en »concert» mellan samtliga allierade om var och ens »göromål» vid ett krigsutbrott och närmast öppnande av förhandlingar i detta syfte mellan Sverige och Preussen. Att döma av Scheffers rapport hem har alltså förslaget om en gemensam försvarsplan utgått från Frankrike. Så har saken också uppfattats av den svenska regeringen.[62] Har Scheffer, såsom det uppgivits[63], varit den verklige initiativtagaren, måste han ha handlat helt på eget bevåg, något som i och för sig inte förefaller så alldeles otroligt med hänsyn till Scheffers omvittnade benägenhet att bedriva politik på egen hand vid sidan av den officiella. Att förslaget om en formlig försvarsplan inte kan ha utgått från svenska regeringen, bevisas indirekt också av den negativa hållning, den kom att intaga gentemot det franska projektet. Vad Sverige önskade, framhävde den, vore en allmän biståndsförklaring av sina allierade, inte en formlig »concert» om en gemensam försvarsplan.[64] Skulle denna trots allt befinnas nödvändig, borde den uppgöras av Preussen och inte av Sverige, såsom Frankrike föreslagit.

Denna Sveriges hållning dikterades ingalunda av någon övertro på dess egen förmåga att med framgång möta ett ryskt anfall. Tvärtom var man vid denna tid på ansvarigt håll både inom och utom rådet i allmänhet övertygad om att Sverige nu inte för någon längre tid kunde reda sig mot Ryssland. Inte heller var det någon, som på allvar trodde, att det motstånd Sverige skulle kunna tänkas prestera, skulle vara tillräckligt för att avskräcka Ryssland. Endast fruktan för ett allmänt krig kunde hålla Ryssland tillbaka. Därför var en politisk aktion från Preussens och Frankrikes sida, som klargjorde deras solidaritet med Sverige, den första förutsättningen för fredens bevarande. Men i vilken utsträckning måste detta kompletteras med militära åtgärder till Finlands skydd? Därom bröto sig

[62] Se exempelvis kanslipresidenten till Scheffer $^{9}/_{3}$ 1750 (Kanslipresidentens koncept).

[63] Carlquist, Carl Fredrik Scheffer och Sveriges förbindelser med Danmark åren 1752—65, s. 31.

[64] Kanslipres. till Scheffer $^{9}/_{3}$ 1750.

meningarna. Mot kravet på skärpt beredskap ställdes nu liksom 1747 nödvändigheten att ej utmana Ryssland genom förhastade åtgärder. Men därtill kom hänsynen till den tidigare uttalade principen att ej av Rysslands trupp- och flottrörelser låta förleda sig till att gå ifrån huvuduppgiften, att fullfölja fästningsbygget. Därför, menade rådets majoritet med Tessin i spetsen, borde flottan hållas beredd, så att Finland vid ett krigsutbrott snabbt kunde undsättas, ammunition och livsmedel översändas men intet allmänt uppbåd av trupper eller överförande av trupper från Sverige till Finland äga rum. Detta trodde man sig desto lättare kunna förorda, som man på detta håll var övertygad om att det inte skulle bli något krig. Motsidan åter, företrädd av riksrådet Palmstierna, ansåg det farligt att alltför mycket bygga sin förtröstan på politiska grunder. Ett svagt Finland skulle mera locka till överrumpling än ett starkt. Därför borde Finland förstärkas med trupper från Sverige. Argumenten för och emot en trupptransport till Finland voro i stort sett desamma som våren 1747. Nu liksom då utföll avgörandet i negativ riktning.[65]

Av det nu sagda följer också, att majoriteten inte kunde önska förhandlingar om en försvarsplan efter Frankrikes linjer. Självfallet måste den nämligen, även om det inte klart utsäges, räkna med att om Sverige uppgav sina verkliga försvarsresurser, detta skulle medföra nya krav från Preussens sida om förstärkande av Finlands försvar. Å andra sidan måste man, om man nu uraktlät att göra något för Finland, skaffa sig en återförsäkring i någon form. Därav kravet på garanti om allmänt bistånd av Preussen och Frankrike. Men av samma orsak kunde den svenska regeringen heller inte helt undandraga sig förslaget om en gemensam operationsplan. Dess politik kom då att följa linjen: övervältra ansvaret för en dylik plan på Preussen och hålla sig själv i efterhand samt till varje pris undandraga Finland från diskussionen.[66] I detta läge tog man upp tanken på en preussisk diversion mot Ryssland.

---

[65] Hemligt rådsprot. $^{26}/_{3}$, $^{10}/_{4}$, $^{12}/_{4}$, $^{16}/_{4}$, $^{25}/_{4}$ (bilaga), $^{14}/_{5}$, $^{18}/_{6}$ 1750. Rådets prot. i utrikes ärenden $^{19}/_{2}$, $^{14}/_{3}$ och $^{29}/_{4}$ 1750.

[66] »— — — lärer själv finna, att såväl vid denna propositionens anbringande som vid själva planens uppsättande — — — man ej måste alltför högt

Diversionsprojektet motsvarade bäst Sveriges intressen och kom därför att bli dess huvudsakliga bidrag till diskussionen om en gemensam försvarsplan. För den skull sökte Sverige också uppfylla den av Preussen stipulerade förutsättningen härför, att genom biträde av Danmark uppnå maritim övervikt i Östersjön. Sveriges minister i Berlin fick sålunda instruktioner att till Fredrik II framföra, att Sverige självt räknade med att kunna utrusta 50 galärer och 12 linjeskepp förutom 8 fregatter samt 4 pråmar, under det att det från Danmark enligt traktaten hade att förvänta 6 linjeskepp, varjämte de hjälptrupper, Danmark förpliktat sig till, kunde utbytas mot krigsfartyg, i vilket fall Danmark skulle komma att bidraga med en eskader om 14 linjeskepp, 1 fregatt och 1 brännare. Detta vore enligt den svenska regeringens mening mera, än vad Ryssland nu kunde utrusta. Emellertid åtföljdes dessa regeringens instruktioner till Wulfvenstierna i Berlin aldrig av några formliga demarcher hos den danska regeringen rörande hjälptruppernas utbyte mot krigsfartyg. Vad det nu närmast gällde, var tydligen blott att visa sin goda vilja. Sverige behövde stödet av Preussens militära styrka liksom Frankrikes pengar, det sista icke minst med hänsyn till fästningsbygget. Därför lät man på Frankrikes och Preussens föreställningar till slut också sina betänkligheter mot en förstärkning av trupperna i Finland vika och beslöt överföra 8,000 man, ett tillmötesgående som kombinerades med nya krav på subsidier.[67] Men hur noga övervägt detta beslut var, framgår bäst därav, att man två månader

---

utmåla de svårigheter Sverige uti dess försvarsverk finna kan, till att ej rebutera eller avskräcka konungen av Preussen ifrån ett kraftigt deltagande uti denna till upprättande concert. I synnerhet bliver den försiktighet härvid nödig att ej ingå uti någon detail över vårt försvarsverk uti Finland, som kunde giva anledning att föreslå någon kostsammare operationsplan därstädes och att göra den till det förnämsta huvudstycket av concerten.» Kanslipresidenten till Wulfenstierna $^{13}/_{3}$ 1750 (Kanslipresidentens koncept).

[67] »Hans Excellens grev Ekeblad hemställde, sedan denna transport till Finland igenom närvarande herrar riksråds enhälliga tillstyrkan blivit fastställd, om det ej vore nödigt att giva Kongliga Franska ambassadören del av detta beslut och därjämte omröra någon penningehjälp till desse författningars avgörande och utförande — — —.» Rådets prot. i utrikes ärenden $^{18}/_{6}$ 1750.

senare åter var beredd att uppskjuta trupptransporten till följande vår.[68]

Preussens inställning till frågan om hjälp till Sverige i händelse av krig med Ryssland kan kortast uttryckas så: beredvillighet att uppfylla sina förpliktelser enligt alliansfördraget men intet därutöver. Jämfört med dess hållning våren 1749 var det ett positivt framsteg, såtillvida som det då ej ansett sig kunna hjälpa med trupper i någon form. Men mot bakgrunden av Sveriges önskan om en bindande förpliktelse från Preussens sida att ingripa vid ett eventuellt krig med hela dess styrka, var det inte mycket. Denna dess återhållsamhet liksom dess ovillighet att på förhand överenskomma om en gemensam försvarsplan dikterades av hänsyn till dess eget farliga strategiska läge, med Ryssland, Österrike och Sachsen som potentiella fiender. Därför krävde det dubbla garantier: defensivt åtgärder som förhindrade en samverkande fientlig attack mot Preussens gränser, offensivt herraväldet till sjöss i Östersjön.[69]

Ytterst bottnade dock denna Preussens negativa hållning i dess starka misstro till Sveriges egna försvarsresurser. Redan hösten 1748 hade Fredrik II uttalat sig kritiskt om Sveriges försvar; dess armé vore för svag för krig och det saknade dugliga generaler.[70] Denna uppfattning, som sannolikt grundade sig på Keiths uttalanden, bibehöll han även i fortsättningen, trots den svenska regeringens och Lovisa Ulrikas ansträngningar att bringa honom på andra tankar.[71] Men detta innebar icke, att Fredrik II i och för sig ansåg Sveriges försvar såsom militärt utsiktslöst. Tvärtom var han av den meningen, att Sverige med framgång borde kunna försvara sig

---

[68] Kanslipresidenten till Wulfenstierna $^{27}/_{4}$ 1750. Rådets prot. i utrikes ärenden $^{18}/_{6}$ 1750.

[69] Wulfenstierna till kanslipres. $^{7}/_{4}$ 1750. Fredrik II:s skrivelse till Rohd 1750 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VII).

[70] Fredrik II till Rohd $^{28}/_{9}$ 1748 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 247).

[71] Se exempelvis följande uttalande: »J'ose vous assurer que l'on a été non seulement extrê[me]ment touché de la part que vous prenez aux interêts de la Suède, mais aussi a-t-on fait tous les arrangements possibles pour se mettre en état de défense.» Lovisa Ulrika till Fredrik II $^{25}/_{3}$ 1749 (Luise Ulrike Ungedruckte Briefe II, s. 169).

mot Ryssland.[72] Det pågående fästningsarbetet tycks han därvid ha tillmätt mindre betydelse. Huvudvikten borde i stället läggas på en stark flotta, som behärskade Östersjön. Keith hade påpekat detta redan 1749 och skulle två år senare i ett nytt utförligt betänkande visa, hur Sverige med tillhjälp av en stark högsjöflotta vore i stånd att föra kriget offensivt och att med 20 à 40 bataljoner binda c:a 70 ryska bataljoner och 45 skvadroner.[73] Men även i händelse av att Sverige ej kunde vinna överlägsenhet till sjöss och fästningsverken i Finland vore ofullbordade, ansåg Fredrik II det ej alldeles utsiktslöst att för någon tid söka hålla Finland, om blott Finland försåges med tillräckligt antal trupper. Detta var bakgrunden för hans under 1749 och 1750 ständigt återkommande påminnelser till svenska regeringen att stärka Finlands försvar. Finlands armé vore för liten för att kunna bjuda nämnvärt motstånd. Keith hade i oktober 1749 förklarat, att 12,000 man ryska trupper vore i stånd att under dåvarande förhållanden erövra Finland på högst 6 veckor[74], och detta uttalande hade av allt att döma gjort ett djupt intryck på honom. För att en dylik överrumplande erövring skulle kunna förhindras, behövde man enligt Fredrik II:s mening förstärka Finlands försvar med 8,000 à 10,000 man. Ändå räknade Fredrik med en betydligt större styrka i Finland, än som i verkligheten fanns där.

På samma sätt som Preussen hade Frankrike vid några tillfällen givit uttryck åt sin misstro gentemot Sveriges försvarsresurser. Men denna hade då skingrats nästan lika snabbt, som den uppstått. Ja, Frankrike hade t. o. m. försvarat Sveriges militära dispositioner gentemot den kritik, dessa blivit utsatta för från preussisk sida. Först våren 1750 kom Frankrike att närmare sysselsätta sig med Sveriges försvarsmöjligheter. Upptakten utgjorde samtalet mellan Puysieulx och Scheffer i februari, och det kom snart att följas av beslutet att sända de la Touche till Finland. I vilken utsträckning denna åtgärd innebar ett misstroendevotum från Frankrikes sida framgår

[72] Se särskilt skrivelse till Rohd $^{6}/_{6}$ 1749 och svaret på Wulfvenstiernas memorandum $^{12}/_{4}$ 1750 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen VI, s. 550; VII s. 333).

[73] Juva III, s. 397 ff.

[74] Wulfvenstierna till kanslipres. $^{7}/_{10}$ 1749.

ej av det tillgängliga källmaterialet. Men visst är, att Frankrike snart nog fick anledning till allvarlig misstro, i och med det att man från svensk sida försökte hindra de la Touches resa. Fr. o. m. försommaren 1750 var denna dess misstro lika stark som någonsin Preussens.[75]

Varför utsatte sig då den svenska regeringen för risken av en försämring i relationerna till Frankrike? Officiellt motiverade den sin avböjande hållning bl. a. med att de la Touches resa av Ryssland kunde tolkas som en offensiv handling, skulle uppväcka missnöje i svenska armén och över huvud taget inte skulle ge det praktiska utbyte, Frankrike väntat sig. Därjämte framhävde den även, att en dylik hastig inspektion kunde ge Frankrike en felaktig föreställning om Finlands försvar. Man tar nog knappast miste, om man i det sist anförda skälet ser en av huvudgrunderna till dess avvisande hållning. Men skäl fruktade rådet, att de la Touche skulle avge en högst oförmånlig rapport, vilket kunde få konsekvenser för Frankrikes vilja att i fortsättningen hjälpa Sverige. Att man därvid närmast hade subsidierna i atanke är uppenbart. På dessa berodde ju också möjligheten att fortsätta fästningsbygget. Men hänsynen till subsidierna tvingade också till försiktighet på annat sätt. Man kunde inte direkt avslå Frankrikes begäran utan att därmed riskera just det man ville undvika, en brytning med Frankrike. Därav rådets förhalningstaktik.

Saken hade dock även en mera principiell sida. Det gällde här att avgöra, hur långt man kunde gå i att visa sina allierade förtroende utan att riskera sitt oberoende, eller som Ekeblad uttryckte det. »Kunde detta hava ett anseende av en art av förmynderskap, som med Sveriges heder vore föga instämmande.» Yttrandet har ett visst intresse som vittnesbörd om att man även inom hattpartiet trots de nära förbindelserna med franske ambassadören hade ett behov av att markera sitt oberoende. Emellertid var det inte så mycket Frankrike, man fruktade för, som desto mera Preussen. I detta fall vore »det den betänklighet», yttrade Tessin profetiskt, »att Sverige kunde förmodas intet alltid stå med K. i Preussen uti nuvarande ter-

[75] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{20}/_{6}$ 1749. C. F. Scheffer till kanslipres. $^{24}/_{3}$ 1749, $^{7}/_{6}$ 1750.

mer, helst vänskapen emellan grannar kan vara ombytelig». Ett medgivande åt Frankrike av den natur som de la Touches resa skulle innebära kunde i förhållande till Preussen skapa ett farligt prejudikat för framtiden.[76]

Bakom denna den svenska regeringens skenbara attityd av bekymmerslöshet fanns dock en odisputabel oro för Finlands försvar. Oberoende av bundsförvanternas påminnelser hade nämligen rådet att ta ställning till de alarmerande underrättelser om ryssarnas förehavanden, som ingingo från Finlands egen generalguvernör v. Rosen. Redan i februari 1750 kunde v. Rosen berätta om hotande ryska trupprörelser[77], ett tema som han ideligen kommer tillbaka till i de följande månadernas rapporter. Dessa kunde desto mindre förbigås med tystnad som även rapporterna från svenske ministern i Petersburg gingo i liknande riktning.[78] Därtill kom, att Finlands försvarstillstånd av v. Rosen skildrats i de mörkaste färger: regementena voro kringströdda på sina rusthåll och rotar, vargeringsmanskapet utan befäl, gevär och disciplin, magasinen exponerade. Liksom ett år tidigare begärde v. Rosen även nu förstärkningar ifrån Sverige. Därtill önskade han preciserade förhallningsorder, hur han borde organisera försvaret mot ett eventuellt ryskt anfall.[79]

Den försvarsplan, som v. Rosen. tills nu haft att följa, var densamma, som uppgjorts ett år tidigare. Sedan dess hade emellertid de strategiska förutsättningarna väsentligt förändrats. Danmark hade bortfallit som potentiell fiende, vilket möjliggjorde en starkare koncentration av rikets försvarskrafter åt öster. Därtill kom, att fästningsarbetet i Finland nu fortskridit så pass, att det i långt högre grad än tidigare måste framstå som en tvingande nödvändighet att försvara detta.

Redan i september 1749 hade detta nya läge tagits i beaktande, då rådet uppgjort instruktioner för v. Rosen. På Höpkens förslag hade man vid detta tillfälle särskilt understrukit vikten av att de nyanlagda fästningsverken försvarades. Någon helt

[76] Hemligt rådsprotokoll $^{26}/_{3}$ 1750.

[77] v. Rosen till kanslipres. $^{28}/_{2}$ 1750 (Tessins samling vol. 18 c).

[78] Greiffenheim till kanslipres. $^{9}/_{3}$ och $^{23}/_{3}$ 1750 (Muscovitica).

[79] v. Rosen till kanslipres. $^{28}/_{2}$, $^{29}/_{3}$, $^{15}/_{2}$ 1750 (Tessins samling vol. 18 c).

ny försvarsplan hade man dock icke uppgjort utan nöjt sig med några tillägg samt för övrigt överlämnat åt v. Rosen att handla efter omständigheterna.[80]

Då rådet nu på våren 1750 hade att ta ställning till frågan om en försvarsplan för Finland, fann det lämpligt att först inhämta den militära sakkunskapens mening. För den skull beslöts att genom generalissimus beordra de generaler, som befunno sig i Stockholm, att avge yttranden om Finlands försvarsmöjligheter.[81] Adolf Fredrik, som av oro för Finlands försvar redan tidigare införskaffat de finländska militärmyndigheternas betänkanden i frågan[82], hade ingenting att invända mot rådets begäran. Genom hans försorg fingo nu generalerna Düring, Marcks von Würtenberg, Ungern-Sternberg, Hamilton och Lantingshausen avge sina skriftliga utlåtanden. Dessa förelågo redan en vecka efter rådets beslut så när som på Ungern-Sternbergs betänkande.[83]

De problem, den militära expertisen hade att ta ställning till[84], voro i huvudsak dessa två: i vad mån kunde Finland försvaras med sina egna stridskrafter, och var skulle en försvarslinje etableras? Vad den förstnämnda frågan angår, rådde blott en mening, att Finlands egna resurser icke voro tillräckliga för dess försvar. De finländska trupperna vore för fåtaliga, framhölls det, fästningsverken vore icke fullbordade, och Finland saknade en egen flotta. I samtliga betänkanden förutsattes därför, att Finland skulle erhålla hjälp från Sverige. Enighet rådde också om att denna undsättning måste utgå i såväl trupper som krigsfartyg. Men detta innebar icke, att man på alla håll

---

[80] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{25}/_{9}$ och $^{2}/_{10}$ 1749.

[81] Hemligt rådsprotokoll $^{12}/_{4}$ 1750.

[82] Zanders betänkande dat. $^{14}/_{3}$ 1750 (UH 1751—52: 7). v. Rosen till Adolf Fredrik $^{31}/_{3}$ 1750 (Skrivelser till Kungl. Maj:t från generalguvernören över Finland). Ehrensvärds memorial $^{6}/_{4}$ 1750 (Försvars- och befästningsplaner, KrA).

[83] Dürings, Marcks von Würtenbergs och Lantingshausens betänkanden äro daterade $^{16}/_{4}$, Hamiltons $^{19}/_{4}$ och Ungern-Sternbergs $^{18}/_{6}$ 1750. Det sistnämnda betänkandet finns ej omnämnt hos Juva. — Secreta Utskottets acta (UH 1751—52: 7). Beträffande rådets förhandlingar se närmare Juva III, s. 355 ff.

[84] Beträffande innehållet i de sakkunnigas betänkanden se närmare Juva III, s. 356 ff.

var beredd att nu omedelbart ge Finland denna hjälp. Sålunda avrådde Marcks von Würtenberg på det bestämdaste från en truppförstärkning, så länge Ryssland icke skridit till direkt anfall, och motiverade detta med att Ryssland blott demonstrerade, och att man borde undvika att ge det förevändning till krig. Han hade därmed ställt sig på samma linje som rådets majoritet och i viss mån givit dess politik militärt stöd. Men de flesta av de militära sakkunniga begärde en omedelbar förstärkning av Finlands försvar med 8,000 à 10,000 man. Likaså krävdes av några, ehuru visst icke allmänt, att man nu skulle stationera någon del av flottan i Finland. Däremot underströko samtliga militärer betydelsen av herraväldet till sjöss såsom en grundförutsättning för att Finland skulle kunna försvaras, ty dessförutan kunde förbindelserna med Sverige icke upprätthållas. Längst i denna riktning gick Ungern-Sternberg. Enligt hans mening måste tyngdpunkten vid ett eventuellt krigsutbrott komma att falla på flottans operationer, då fiendens huvudanfall vore att vänta från sjösidan och icke från landsidan. I långt högre grad än de flesta vid denna tid räknade han därvid med att en stöt samtidigt skulle komma att sättas in mot det egentliga Sverige i syfte att skilja Sverige och Finland åt, varefter Finland desto lättare skulle kunna intagas utan större offer. Därför vore enligt hans mening det väsentligaste nu att hålla flottan beredd.

1749 års försvarsplan hade räknat med en reträtt inåt landet, men endast såsom en sista utväg. Så länge som möjligt skulle man försvara kustområdet. I än högre grad gällde det senare nu ett år efteråt, då man hade större skäl att kalkylera med en snabb undsättning från Sverige. Närmast innebar detta en koncentration av försvaret till den s. k. strandvägen. All tidigare erfarenhet talade därför, likaså det fästningsbygge som börjats på denna grundval. I denna riktning uttalade sig Liewen i januari 1750.[85] Detta var även på några undantag när de militära sakkunnigas ståndpunkt, vilka våren 1750 hade att yttra sig om Finlands försvar. Endast Marcks von Würtenberg förordade en reträtt inåt landet åt Tavastehus, och detta blott för den händelse att ryssarna anföllo med överlägsna strids-

[85] Liewens promemoria om de finska fästningsverken jan. 1750 (Försvarsverket i Finland 2. F 450, UUB).

krafter både till lands och från sjösidan, och i samma riktning uttalade sig senare även generalmajor Åkerhielm.[86] Detta motiverade de med nödvändigheten att bevara den finländska armén intakt, tills undsättning hunne anlända från Sverige. Enligt deras mening kunde nämligen en alltför stor överlägsenhet på fiendens sida göra det omöjligt att för mer än någon kortare tid försvara kustlinjen. Retirerade man då till de halvfärdiga fästningsverken vid Helsingfors, skulle detta medföra, att de finländska trupperna omringades och ginge förlorade.

Ytterst gällde frågan därvid, hur förbindelsen med Sverige säkrast skulle kunna upprätthållas, och vilken hjälp fästningsverken vid Helsingfors kunde erbjuda en försvarare. Alltsedan de av Löwen först framlagda principerna för Finlands försvar vunnit gehör på högsta ort, hade det varit ett axiom, att Finland sjövägen icke kunde undsättas från Sverige, om fienden innehade sydkusten. Detta går även som en underström genom flera av de nu nämnda betänkandena. Klarast kommer det till uttryck hos Ehrensvärd, som om Helsingfors fäller omdömet: »det endaste stället i hela Finland, där vi fördelaktigt kunna emottaga en succurs.» Första gången man finner denna tes på allvar bestridd är emellertid just i Marcks von Würtenbergs och Åkerhielms ovannämnda betänkanden. Enligt deras mening vore i det förevarande läget snarare Finlands västkust — enligt Marcks von Würtenberg Björneborgstrakten — att föredraga såsom debarkeringsort framför sydkusten. Denna åsikt bottnade i en starkt pessimistisk bedömning av värdet av de halvfärdiga fästningsverken vid Helsingfors. Enligt Marcks von Würtenbergs och Åkerhielms mening kunde dessa ännu icke lämna något egentligt skydd. För att rädda armén måste man i nödfall offra fästningsverken och flytta huvudmagasinen till Tavastehus. Ja, Marcks von Würtenberg ifrågasatte rentav, om det överhuvudtaget vore så klokt med en fästning vid kusten. Denna tanke skulle Marcks von Würtenberg senare komma att närmare utforma från mera principiella utgångspunkter.

För den, som framför Tavastehus ville lägga tyngdpunkten vid Helsingfors försvar, var det under sådana omständigheter av vitalt intresse att få ett auktoritativt besked om styrkan av de där påbörjade fästningsverken. Härför var ingen närmare

[86] Åkerhielms betänkande $^{16}/_{5}$ 1750 (UH 1751—52: 7).

till att svara än Augustin Ehrensvärd. Av det utlåtande denne nu avlät och det betänkande han något tidigare inlämnat till Adolf Fredrik framgick, att arbetet på fästningen ännu icke framskridit så långt, att denna skyddade Helsingfors. Däremot vore Vargön tillräckligt befäst, för att man där i nödfall skulle kunna ta emot armén och etablera ett försvar, tills hjälp hunne anlända från Sverige. Detta gällde dock endast, om fienden anfölle, så länge havet vore öppet. Angrepe ryssarna på vintern, hade man intet annat val än att inkasta en garnisonsstyrka i det fästningsverk, som vore längst hunnet, nämligen Gustavssvärd, och med huvuddelen av armén draga sig uppåt landet. Tydligt är, att detta för Ehrensvärd innebar en nära nog förtvivlad situation, där man hade ytterligt små utsikter till framgång. Detta blev en av de viktigaste anledningarna till att han nu tog upp hela frågan om fästningsplanen till en ingående prövning. I syfte att påskynda fästningsarbetet föreslog han sålunda en avsevärd inskränkning i den uppgjorda planen. Därjämte anhöll Ehrensvärd om mera arbetsmanskap. Finge han ytterligare 6,000 à 8,000 man, heter det i hans betänkande, lovade han, att inloppen till hamnen skulle vara befästa inom 3 månader och hela Vargön i försvarsstånd till nästa års slut.

I sina utlåtanden[87] utgick Ehrensvärd från att ryssarnas första attack skulle gälla Helsingfors. Därför borde armén i tid sammandragas dit för att försvara de halvfärdiga fästningsverken. Men även av andra skäl avböjde Ehrensvärd ett försvar vid gränsen. Utan skydd av galärer kunde den finländska armén lätt tagas i ryggen och därigenom bli avskuren från Helsingfors, innan en reträtt hunnit ordnas. Därefter hade man inte annat val än att draga sig så långt »upp i landet, som fienden hade lust att följa, eller till dess armén vore försmält».

Denna uppfattning, att man nu inte borde eller ens kunde upprätta en huvudförsvarslinje vid gränsen, var inte Ehrensvärd ensam om. Tvärtom var detta de flesta av de militära sakkunnigas mening. Ja, några ansågo Kymmenelinjen överhuvudtaget svår att försvara — så Düring och i någon mån Ungern-Sternberg — med hänsyn till att fienden kunde gå

[87] Ehrensvärds memorial 6/4 1750 (Försvars- och befästningsplaner, KrA) och 2/5 1750 (UH 1751—52: 71).

över floden på flera ställen. Men, såsom Juva påpekat[88], även de, som funno försvarsbetingelserna vid Kymmene älv relativt goda, ansågo det i allmänhet nu svårt att där etablera ett försvar, med hänsyn till att fienden kunde anfalla från två håll, från sjösidan och landvägen. Vad man närmast hade att inrätta sig efter, var nämligen en sådan situation, där ryssarna angrepe utan föregående varning, i vilket läge man inte omedelbart kunde påräkna hjälp från Sverige utan uteslutande hade att lita till Finlands egna försvarsresurser. Men då de påbörjade fästningsverken vid Degerby i ännu mindre utsträckning än de vid Helsingfors kunde lämna något skydd åt den finländska armén och denna i sina operationer ej stöddes av en galärflotta, hotades armén av inringning. Under sådana omständigheter kunde generalerna lika litet som Ehrensvärd tänka på ett försvar vid själva gränsen, därmed erkännande giltigheten av en grundsats, som alltsedan Löwen satt sin prägel på den finländska försvarsdiskussionen. Detta innebar dock inte, att man omedelbart ville till Helsingfors sammandraga alla trupper, såsom Ehrensvärd föreslagit. Zander ville exempelvis låta infanteriet ga i ställning vid Helsingfors men agera med kavalleri och lätta trupper i öppna fältet, Düring föredrog att möta fienden i öppna fältet på vägen till Helsingfors, och Marcks von Würtenberg samt Åkerhielm slutligen önskade, som sagt, överhuvudtaget ingen reträtt till Helsingfors. Endast som en yttersta utväg tänkte man sig i allmänhet en koncentration av försvaret till Helsingfors. I denna riktning skulle emellertid det slutgiltiga avgörandet nu falla.

Den 19 april togos dessa militärernas utlåtanden för första gången upp till diskussion i rådet. Denna kom att präglas av stor obeslutsamhet. Å ena sidan gällde det här att fastställa en försvarsplan för Finland på grundval av dess egna resurser. Å andra sidan kunde man inte undgå att taga hänsyn till de synpunkter, som provinsens egen ansvarige militäre chef, v. Rosen, framlagt. Liksom Ehrensvärd hade han uttalat sig för en koncentration av försvaret till Helsingfors. Men t. o. m. detta begränsade mål kunde enligt hans mening endast uppnås, om man nu omedelbart sände förstärkningar i form av trupper och fartyg. Detta hade emellertid rådets majoritet, såsom ti-

[88] Juva III, s. 383.

digare anförts, hittills satt sig emot. Under sådana omständigheter och för den händelse man nu skulle fasthålla vid försvaret av Helsingfors och då närmast fästningsverken därstädes — och detta var tydligen rådets mening, att man i varje fall nu måste, vare sig man sedan gav försvaret en vidare eller mera begränsad syftning — hade man intet annat val än att föreskriva v. Rosen en försvarsplan, som han själv ansett outförbar, eller att frångå sin mening i trupptransportfrågan. Då man ännu inte kunde förmå sig till det senare och inte önskade det förra, framstod det snart såsom den bästa utvägen att överhuvudtaget inte fastställa någon bestämd plan. I än högre grad än vad fallet varit på hösten 1749, överlämnade rådet nu åt v. Rosens eget initiativ att utforma den försvarsplan, som läget krävde, varvid det endast varnade för förhastade rörelser till följd av ryska demonstrationer. För egen del förklarade sig rådet endast vilja fastställa och förbereda den undsättning, som skulle utgå från Sverige, i händelse av att kriget bleve verklighet. Därjämte beslöt rådet nu att sända Liewen till Finland.[89]

Detta rådets beslut var frukten av en kompromiss. Några dagar tidigare hade Palmstierna utan att vinna starkare gehör föreslagit, att man skulle sända Liewen, såsom väl förtrogen med de finländska försvarsproblemen, i specialuppdrag till Finland. Nu åter sedan diskussionen om en försvarsplan utfallit i negativ riktning, accepterades detta förslag av rådets majoritet såsom en lämplig lösning. Enligt rådets beslut skulle han bege sig till v. Rosen, delge denne generalernas utlåtanden, rådgöra med honom om en försvarsplan och därefter återvända till Sverige för att informera rådet om läget i Finland.[90]

Under tiden hade v. Rosen på eget bevåg vidtagit åtgärder att sammandraga finländska armén till Helsingfors, under hänvisning till det pågående fästningsarbetet.[91] Ja, han lät t. o. m. transportera kanoner och förråd från Degerby till Helsingfors.

---

[89] Rosen till Adolf Fredrik $^{31}/_{3}$ 1750 (Skrivelser till Kungl. Maj:t från generalguvernören över Finland). Rådets prot. i utrikes ärenden $^{19}/_{4}$ och $^{20}/_{4}$ 1750.

[90] Rådets prot. i utrikesärenden $^{20}/_{4}$ 1750. Hemligt rådsprot. $^{16}/_{4}$ 1750.

[91] Ett brev från v. Rosen till Adolf Fredrik $^{3}/_{4}$ 1750 av detta innehåll omnämnes i rådets prot. i utrikes ärenden $^{21}/_{4}$ 1750. Juva III, s. 383 ff.

Samtidigt avsände kan nya skrivelser till regeringen, där han utmålade Finlands belägenhet i de mörkaste färger och anhöll om snar hjälp.[92]

Så hade avgörandet i den finländska försvarsfrågan våren 1750 äntligen fallit: försvaret skulle koncentreras till Helsingfors. Mot detta v. Rosens beslut hade rådet intet att invända. Men från annat håll rönte det opposition. Det var den finländska gränsbefolkningen, som genom sin talesman, borgmästare Forsell i Degerby, häftigt reagerade mot att gränstrakten skulle lämnas öppen för fienden. Detta skulle ha till följd, förklarades det, att hela landet snabbt skulle falla i ryssarnas händer och Helsingfors även tvingas kapitulera, varefter möjligheterna för en svensk undsättningsexpedition att återtaga landet skulle vara ytterligt små. I stället borde man inrätta försvaret så, att det koncentrerades till sydkusten men att *både* Helsingfors och gränstrakten försvarades, vilket också enligt Forsells mening bäst svarade mot ryssarnas anfallsplan, som var att angripa samtidigt från två håll, till sjöss från Reval och landvägen med en armé från Fredrikshamn.[93]

Då detta betänkande föredrogs i rådet, hade Liewen just återvänt från sin Finlandsresa och avgivit en skriftlig berättelse om landets tillstånd.[94] Denna rapport var knappast ägnad att stämma till överdriven optimism om Finlands försvarsmöjligheter. Enligt Liewens uppgifter uppgick den finländska försvarsstyrkan på papperet till 8,274 man men i verkligheten blott till 4,879 man, varav 534 sjuka, om man undantog de nyländska dragonerna och den karelska skvadronen. Därtill kom vargeringen på 2.293 man. Den finländska armén vore »oexercerad och mera van vid spaden» samt lede brist på ammunition. Ryssarna åter hade i gränstrakterna av det ryska

[92] v. Rosens betänkande över Finlands försvar $^{2}/_{5}$ 1750 (UH 1751—52: 7).

[93] »Välmente tankar vid närvarande tillstånd till Finlands försvar» $^{24}/_{6}$ 1750 (UH 1751—52: 7).

[94] Såsom redan Juva påpekat, (Juva III, s. 378) är Liewens reseberättelse numera förkommen. Däremot har det undgått Juvas uppmärksamhet, att i Tosterupsamlingen vol. 48 finnes ett synnerligen utförligt sammandrag, vilket torde utgöra en fullgod ersättning för det Liewenska originalet. Delvis kan man kontrollera dess pålitlighet genom att jämföra det med det kortfattade referatet i rådets protokoll. Se rådets protokoll i utrikes ärenden $^{29}/_{5}$ 1750.

Finland koncentrerat 8 infanteriregementen och 1 dragonregemente på effektivt 12,800 man, vilka snabbt skulle kunna förstärkas med ytterligare 4 regementen. Därtill kom 20 galärer. I Reval hade ryssarna 16,000 à 17,000 man med 38 à 40 galärer. 4 linjeskepp och 5 fregatter. Beträffande fästningsarbetet rapporterade Liewen, att Gustavssvärd nästan vore färdigt, och att man arbetade med all skyndsamhet på de övriga verken vid Helsingfors utom Ulricasborg och Broberget. Vid Degerby och Svartholmen däremot låge arbetet nere på grund av brist på folk. Under hänvisning till den omständigheten, att de finländska trupperna vore för fåtaliga för att försvara Finland och att fästningsarbetet krävde mera folk, utmynnade rapporten i en hemställan om att finländska armén skulle förstärkas, så att den med trupper från Sverige och vargering uppginge till 24,000 man. Därav borde 9,000 man användas till fästningsarbetet vid Degerby och 4,000 man till arbetet vid Helsingfors samt några tusen man, hälften vanliga soldater och hälften vargering, lämnas »i landet till arméns lisa». Dessa soldater skulle dock alltid hålla sig marschfärdiga, så att de kunde ingripa, så snart läget krävde det. Därigenom skulle man erhålla en rörlig armé, tillräcklig att avvärja fiendens alla framstötar, vilket skulle göra det möjligt att oberoende av alla fientliga demonstrationer fullfölja fästningsarbetet.

Bakgrunden till detta Liewens betänkande utgör övertygelsen, att ryssarnas huvudangrepp måste komma från ryska Finland, under det att den Revalska styrkans förnämsta uppgift skulle bli att förhindra undsättning från Sverige och i övrigt verka förvirrande på det finländska försvaret — en uppfattning rakt motsatt Ehrensvärds, som snarast ansåg, att huvudangreppet vore att vänta mot Helsingfors. Till skillnad från Ehrensvärd ville Liewen därför heller inte försvara Finland genom att koncentrera alla tillgängliga krafter till Helsingfors. Visserligen, medger han, stode i den situation man nu befunne sig, med fästningsarbetet i gång blott vid Helsingfors och alla förråd hopade här, ingen annan utväg öppen för v. Rosen än att bjuda fienden motstånd vid Helsingfors eller på de befästa öarna därutanför. Men rent principiellt fann han nu liksom i januaribetänkandet det nödvändigt att försvara både fästningsverken och landet i övrigt. Skulle ett val mellan dessa träffas,

borde det snarast utfalla till det senares förmån, d. v. s. armén skulle i nödfall från gränsen draga sig uppåt landet och repliera på Tavastehus som huvudbas. Därmed riskerade man ingalunda, att armén skulle utestängas från undsättning från Sverige. Enligt Liewens uppfattning vore den svenska galärflottan nu för stark för att ryssarna skulle kunna hindra en landstigning. Däremot vore det fara på färde, om ryssarna behärskade Hangö udde; därför borde där anläggas ett försvarsverk.

De försvarsprinciper, Liewen utvecklar i detta betänkande, äro i huvudsak desamma, som han hävdat redan i 1749 års försvarsplan. Försvaret av Finlands sydkust var för honom alltjämt det primära, medan reträtten inåt landet framstod som en sekundär nödfallslösning. Däremot är den ståndpunkt, Liewen här företräder i befästningsfrågan, icke densamma som förr. Han önskade nu »en annan gradation av fästningsbygget». Denna innebar, att befästningsarbetet skulle koncentreras till Degerby och Helsingfors komma i andra hand. Ja, betänkandet antyder t. o. m. en ännu radikalare omvärdering, markerat av framhävandet av särskilt Hangös men även Tavastehus' betydelse samt framträdande i en försiktig kritik av själva befästningsarbetena vid Helsingfors. I detta avseende kom Liewen att intaga en ståndpunkt rakt motsatt Ehrensvärds, vilket var ägnat att skilja dem från varandra.

Den Liewenska rapporten gjorde ett starkt intryck på rådet. Blott en vecka senare var det berett att fatta ett positivt beslut i den segslitna frågan om översändande av trupper från Sverige till Finland. Otvivelaktigt sammanhängde detta beslut på det intimaste med den press Sverige var utsatt för från sina bundsförvanter, vilka krävde en förstärkning av Finlands försvar. Men samtidigt bidrog Liewens rapport på ett avgörande sätt till utgången, vilket även klart framgår av rådsprotokollet. Personer vilka tidigare företrätt en negativ ståndpunkt i trupptransportfrågan, såsom Ekeblad, Höpken, Ehrenpreuss m. fl., deklarerade nu öppet sin omvändelse under uttryckligt åberopande av Liewens betänkande. Särskilt tog man fasta på dennes uppgifter om svårigheterna att fullfölja befästningsarbetet på grund av bristen på folk. Tidigare hade just hänsynen till fästningsarbetet varit ett av de viktigaste

argumenten mot en trupptransport till Finland. Nu åter, då det visat sig, att fästningsarbetet inte kunde fullföljas med det folk, som fanns i Finland, var det från samma utgångspunkt lika naturligt, att man förordade en förstärkning av trupperna i Finland. Nödvändigheten att förse fästningsbygget med folk lika väl som en faktisk övertygelse om att Finlands militära läge var sämre, än man trott, ja, att det var ohållbart, framtvingade en revision av den tidigare inställningen. Härtill bidrog även hänsynen till folkopinionen i Finland. Man måste se till, att inte hela bördan föllo på finländarna, och att man ej manövrerade så, att dessa i farans stund sveke armén. Dylika farhågor hade uttalats av Ehrensvärd men även av Forsell. Den senares uttalanden om stämningen i gränsområdena likaväl som Liewens varningar mot ett negligerande av Finlands invånare, framkallade hos rådet en stark känsla av att man måste visa dessa, att de inte vore bortglömda.[95]

Att denna uppfattning inte saknade fog för sig, framgår också av de sparsamma upplysningar, som föreligga om stämningen i Finland under dessa kritiska år. Finlands folk, och i synnerhet de vid gränsen boende, behärskades nämligen av en stark oro för ett krig med Ryssland, en oro, som hämtade näring i ryssarnas årligen återkommande militära demonstrationer. Särskilt om vårarna ökade denna ängslan, och ryktena togo fart. Härtill bidrogo icke minst den agitation, som från rysk sida bedrevs i Finland, att krig vore nära förestående. Men man klagade i Finland också över de ständiga skjutsningsbesvären och fästningsarbetet, som så hårt drabbade Finland i jämförelse med det övriga Sverige. Å andra sidan finns det inga bevis för att finnarna eller Finlands folk i gemen skulle varit benägna att ta parti för Ryssland, nu lika litet som 1741. De spekulationer, som man i detta hänseende närde inom vissa mösskretsar, motsvarade knappast verkligheten.[96]

Känslan av ett ohållbart läge, bundsförvanternas press och hänsynen till den finländska folkopinionen hade drivit fram

---

[95] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{18}/_{6}$ 1750.

[96] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{18}/_{6}$ 1750. Rosens skrivelser till Kungl. Maj:t och kanslipresidenten. Juva III, s. 310 ff. Danielson, a.a., s. 423 ff. Rein, Recension av Cederberg, Suomen historia vapauden ajalla I (HT 1942), s. 452 ff.

rådets principbeslut i trupptransportfrågan den 18 juni. En månad senare fann rådet emellertid alltför stora hinder föreligga, för att beslutet omedelbart skulle kunna sättas i verket, varför transporten uppsköts till följande vår.[97] Får detta tolkas, som om den tidigare omsvängningen inte varit ärligt menad? Sannolikt icke. Ett av de starkaste skälen för en positiv anslutning hade ju varit hänsynen till fästningsbygget. Men detta kunde icke försiggå med någon större intensitet under senhösten och vintern. Då det nu så småningom blev tydligt, att transporten icke skulle kunna bli färdig att avlöpa förrän framåt hösten, skulle därmed ingenting vinnas för fästningsbygget. Detta var en av orsakerna till att transporten uppsköts. Därtill kom, att man nu inte längre befarade något anfall från Ryssland förrän tidigast nästa vår.

Först i mars 1751 fattades slutgiltigt beslut om översändande av 8,000 man vargeringskarlar, vilka skulle avlösa de finländska trupperna vid fästningsarbetet och i övrigt utgöra en värdefull tillgång vid ett eventuellt ryskt angrepp. Men man hade icke mer än hunnit påbörja dess förverkligande, då konung Fredrik plötsligt avled. Därmed hade den händelse inträffat, som man så länge fruktat för skulle utlösa ett ryskt anfall. Rådet nödgades nu uppgöra en provisorisk försvarsplan med hänsyn till Finlands faktiska resurser. På Adolf Fredriks förslag beslöts, att v. Rosen, sedan han kvarlämnat en garnison i Helsingfors för att hålla förbindelsen med Sverige öppen, med huvuddelen av armén skulle fatta posto vid Degerby och söka betäcka landet så långt fram emot gränsen som möjligt. Såsom den åtföljande diskussionen underströk, skulle han inrikta sig på att hålla strandvägen, dock utan att inlåta sig i en avgörande drabbning, något som emellertid i den definitiva instruktionen på Adolf Fredriks förslag och egentligen mot rådets vilja ändrades därhän, att v. Rosen redan vid gränsen kraftigt skulle sätta sig till motvärn. Planen visade, att Forsells kritik burit frukt. Men den återspeglade samtidigt den uppfattning, som Liewen ett år tidigare givit uttryck åt. Emellertid skulle planen aldrig komma att tillämpas. Ryssarna bröto ej freden.[98]

[97] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{16}/_{7}$ 1750.

[98] Rådets prot. i utrikes ärenden $^{12}/_{3}$, $^{30}/_{3}$, $^{5}/_{4}$, $^{10}/_{4}$, $^{17}/_{4}$, $^{13}/_{4}$ 1751. Juva III, s. 393 ff. Malmström, a.a. IV, s. 7.

SJUNDE KAPITLET.

Riksdagen 1751—1752 och angreppen på Augustin Ehrensvärd.

I. Tronskiftet 1751 och riksdagen 1751—1752.

Fredrik I:s död och Adolf Fredriks tronbestigning ledde inte till någon statskupp med ty åtföljande utvidgning av konungamakten, såsom från några håll befarats, ehuru planer i denna riktning varit å bane.[1] Adolf Fredrik nöjde sig tills vidare med den konstitutionella ställning, som regeringsformen föreskrev. På det militära området medförde tronskiftet delvis en återgång till tidigare förhållanden. Det för Adolf Fredrik inrättade särskilda generalissimusämbetet försvann nu helt och hållet, och generalissimusexpeditionens verksamhet upphörde som en följd därav. Även andra förändringar i arméns högre ledning inträdde i samband därmed, bl. a. upphävdes den indelning i brigader, som tidigare genomförts.[2]

Å andra sidan bibehöll Adolf Fredrik till en början många av de funktioner, som tidigare tillkommit honom i hans egenskap av generalissimus. Viktigast var, att han alltjämt personligen förbehöll sig högsta ledningen av fästningsbygget i riket med förbigående av krigskollegium och andra myndigheter. Men även på annat sätt hävdade han sina gamla rättigheter; bestämmelsen att alla ansökningar om tjänstledighet för officerare skulle ställas till generalissimus tillämpades nu så, att konungen med förbigående av regementscheferna direkt av vederbörande emottog och biföll permissionsansökningar.[3]

---

[1] Om hovets planer på en statskupp se bl. a. Lovisa Ulrikas dagboksanteckningar (Axel von Fersens Historiska skrifter II, s. 151 ff.).

[2] Riksens Ständers svar på Kungl. Maj:ts sekreta proposition (Riksens Ständers skrivelser och brev i krigsärenden 1751—52).

[3] Malmström, a.a. IV, s. 92, Steckzén, Adolf Fredrik under kronprinstiden, s. 354.

Samtidigt var Adolf Fredriks nya ställning ägnad att ge honom större inflytande i militära angelägenheter än tidigare. Särskilt gällde detta alla utnämningsfrågor, där avgörandet nu mera direkt tillkom honom. Denna rätt var Adolf Fredrik heller icke sen att utnyttja. Vid flera tillfällen utnämnde han officerare utom förslag, stundom med föredragande av en yngre obefordrad framför en äldre på papperet mera meriterad, stundom med hänsyn tagen till vederbörandes politiska åsikter.[4] Under sådana omständigheter blev utnämningsmakten ett av Adolf Fredriks mest verksamma medel att skaffa sig inflytande över officerskåren och försvarsväsendet över huvud taget.

Detta blev av betydelse, i samma mån som de politiska motsättningarna skärptes. Inför faran utifrån hade enigheten visserligen till en början nödtorftigt upprätthållits. Men så snart det yttre trycket upphörde, framträdde de inre motsättningarna med ökad styrka. Dessa hänförde sig väl alltjämt till förhållandet emellan hattar och mössor. Men vid sidan därav framträdde nu hovpartiet såsom ett tredje parti, vilket så småningom övertog mösspartiets roll som oppositionsparti gentemot det allsmäktiga hattpartiet. Till hovpartiet slöto sig missnöjda element ur både hatt- och mösskretsar. Det nya partiet rekryterades i mycket stor utsträckning av arméns officerare, särskilt inom det högre befälet. Bland partiets spetsar räknades sålunda överstarna Kalling, Stjärneld och Björnberg, överstelöjtnanten greve Erik Brahe, general Ungern-Sternberg och tidvis numera generalmajoren greve Liewen.[5] Någon ensartad militär uppfattning representerade dessa knappast. Här liksom i andra

[4] Malmström, a.a. IV, s. 93 ff. I vilken utsträckning konungen vid ämbetstillsättningar låtit sig ledas av politiska synpunkter, såsom Fersen uppgiver (Axel v. Fersens Historiska Skrifter II, s. 48), är svårt att i detalj avgöra. De av Malmström anförda exemplen visa dock, att påståendena icke alldeles sakna grund. Däremot finner man en tydlig strävan hos konungen att gynna yngre officerare framför äldre officerare, som kunnat åberopa en längre tjänstetid. Denna tendens gäller inte blott om utnämningarna vid armén, den sträcker sig även till flottan. Därav föranleddes rådet, såsom Malmström framhåller, att allt strängare hålla på anciennitetsprincipen, varvid billighetens gränser stundom överskredos på ett sätt, som föranledde sympatiyttringar till förmån för den av konungen utvalde. Endast vid befordran av underofficerare tillämpades inte anciennitetsprincipen.

[5] Malmström, a.a. IV, s. 11.

politiska frågor skar det nya partiet tvärs igenom alla tidigare vedertagna partilinjer.

Första gången hovpartiet kom att spela någon mera framträdande roll blev vid riksdagen 1751—52. Denna riksdag fick inåt sin prägel av hattpartiets alltmera dominerande ställning och ständerkonstitutionalismens fastlåsande i den nya KF. Utåt kännetecknades riksdagen av en påtaglig avspänning, framför allt i Sveriges förhållande till Ryssland. I försvarspolitiskt hänseende innebar riksdagens beslut främst, att man i princip fasthöll vid 1747 års försvarsordning. Sålunda skulle arbetet på de nya fästningarna i Finland, Skåne och på Gotland fullföljas. Även för flottans del planerades en fortsatt nybyggnad, framför allt av fregatter och galärer.[6] Men här som på så många andra områden av försvaret medförde den svåra statsbristen en högst avsevärd reduktion av det ursprungliga programmet. Av andra försvarspolitiskt betydelsefulla avgöranden må nämnas, att frågan om skärgårdsflottans skiljande från örlogsflottan i princip avgjordes, och att posten som generalguvernör över Finland avskaffades.[7]

Av partistriderna under riksdagen berördes försvarsangelägenheterna i allmänhet föga, bl. a. beroende på att SU och defensionsdeputationen behärskades av hattarna. Endast i två fall gjorde sig några politiska meningsskiljaktigheter starkare gällande: vid behandlingen av en av Kungl. Maj:t föreslagen ändring i antalet värvade regementen och vid fördelningen av anslagen till de nya fästningsbyggnaderna.

Den förstnämnda frågan hade väckts av konungen personligen i rådet. Enligt hans förslag skulle de värvade regementenas antal ökas från 8 till 11 men med bibehållande av det antal värvade trupper, man nu hade, vilket skulle kunna uppnås därigenom, att man reducerade manskapsstyrkan för varje regemente. Avsikten härmed var i första hand att skaffa nya officersbeställningar, som skulle komma de obefordrade officerarna till godo. Ärendets politiska karaktär var därmed uppenbar. Endast i andra hand motiverades förslaget med att Finland, allteftersom de nya fästningarna färdigbyggdes, krävde

[6] DD memorial till SU ang. flottans styrka $^{11}/_{4}$ 1752 (UH 1751—52: 26 d), Riksens Ständers brev i krigsärenden $^{1}/_{6}$ 1752.

[7] Se vidare s. 333.

ständiga garnisonsregementen i stället för tillfälligt kommenderat manskap. Den årliga merkostnaden för förslagets genomförande uppgavs till 25,000 daler smt.

Vid frågans behandling i defensionsdeputationen uppträdde från hovpartiets sida Ungern-Sternberg till förmån för förslaget, medan av hattarna Ehrensvärd och Forsell uttalade sig emot en ökning av officerskåren. Förslaget antogs dock av defensionsdeputationen, vars utlåtande särskilt underströk fördelarna av den föreslagna omorganisationen för Finlands del. Då ärendet kom före i SU, visade det sig emellertid, att majoriteten var emot förslaget. Debatten inleddes av den ivrige hattpartisten Lantingshausen, som i insinuanta ordalag uttalade sig mot den av konungen önskade förstärkningen av officerskåren. Han uppehöll sig även vid kostnadsfrågan och påminde om den svåra statsbristen — en synpunkt som återkom i de flesta av anförandena mot förslaget. Gentemot detta framhölls åter av Ungern-Sternberg och andra, att den ökade kostnaden av de nya officersbeställningarna väl uppvägdes av den besparing, som frigörandet av det indelta kommenderade manskapet innebure. Argumentet förfelade dock sin verkan, då de flesta ansågo, att detta ändamål kunde uppnås lika väl med ett mindre antal regementen, blott styrkan av de värvade trupperna förbleve densamma. Då fragan sålunda fallit i SU, gjorde hovpartiet ett försök att med tillhjälp av plena framtvinga ett positivt beslut. Även detta misslyckades dock, sedan präste- och borgarstånden vägrat sin medverkan. Därmed hade frågan definitivt fallit.[8]

I befästningsfrågan var riksdagen visserligen för ett fullföljande av 1747 års befästningsplan. Men även här gjorde sig den rådande penningbristen på ett tidigt stadium gällande och framtvingade en gradering av befästningsarbetet, innebärande att det finländska fästningsbygget först skulle sättas i stand och det skånska fästningsbygget inskränkas till sadana anstalter, att det som redan färdigbyggts ej skulle tillspilloges och verkens fullbordan i framtiden ej skulle äventyras. Vad fästningsbygget

[8] Konungens diktamen till rådsprot. i krigsärenden $^{10}/_{12}$ 1751. DD prot. $^{13}/_{1}$ 1752 (UH 1751—52: 26 c). SU prot. $^{28}/_{4}$ 1752 (UH 1751—52: 1). Adelns och bondeståndets prot. $^{9}/_{5}$ 1752, prästeståndets prot. $^{23}/_{5}$ 1752 och borgarståndets prot. $^{25}/_{5}$ 1752. Malmström, a.a. IV, s. 48 ff.

på Gotland angick, menade defensionsdeputationen, att detta kunde fullföljas enligt planen, då det snart skulle vara färdigt och ej krävde så stora anslag.[9] På denna grundval uppgjorde sedan defensionsdeputationen sina anslagspetita, som för de finländska fästningsverken upptogo en årlig summa dubbelt så hög som den föregående riksdagen beviljat, medan anslagen till de skånska fästningarna blott obetydligt höjdes och för Landskronas del snarast något minskades.[10] Relationen mellan det finländska och skånska fästningsbygget försköts därigenom från 3:1 till 6:1.

Motiveringen för detta var penningbristen. I själva verket inneburo defensionsdeputationens anslagsäskanden dock inte en besparing i förhållande till vad som tidigare beviljats utan en ökning av utgifterna. Då förslaget vidare uppgjorts utan samråd med statsdeputationen och utan fullständig kännedom om statstillgången, var det under sådana omständigheter att befara, att dessa anslag aldrig skulle kunna utgå i händelse av fortsatt försämring av det statsfinansiella läget. Denna synpunkt framfördes i SU av en medlem av statsdeputationen, då defensionsdeputationens memorial över det skånska fästningsbygget föredrogs där.[11] Han hemställde därför om anstånd med det föreliggande ärendet, tills man hunnit få bättre överblick över medeltillgången och kunnat jämka utgifterna mot varandra. Då detta yrkande vann instämmande från annat håll och det såg ut, som om de skånska fästningsbyggnaderna ytterligare skulle kunna få stå tillbaka för andra försvarsutgifter, funno sig några ledamöter med Brahe och Ungern-Sternberg i spetsen föranlåtna att träda upp till försvar för befästningsarbetet i Landskrona och Kristianstad. De påpekade, att den gjorda rekvisitionen vore mycket sparsamt tilltagen, och att det skulle vara mycket svårt att en gång återupptaga arbetet, om det nu måste nedläggas. Gentemot den i diskussionen framförda syn-

---

[9] DD prot. $^{21}/_{10}$ 1751 (lantutsk.).

[10] Till de finländska fästningsverken beviljades årligen 975,000 daler mot 400,000 daler år 1747, till de skånska fästningsverken 155,000 daler mot tidigare 135,000 daler, därav Landskrona 105,000 daler (tidigare 125,000 daler). DD memorial till SU $^{13}/_{2}$ och $^{16}/_{3}$ 1752. DD till SU med generalrekvisition av pengar $^{14}/_{5}$ 1752 (UH 1751—52: 26 d).

[11] SU prot. $^{6}/_{3}$ 1752.

punkten, att man av politiska skäl kunde försvara en minskning av anslagen till de skånska fästningsverken, anfördes att det utrikespolitiska läget lätt kunde förändras på ett sätt, som gjorde dessa fästningar behövliga. De gjorda invändningarna verkade så mycket, att de av defensionsdeputationen föreslagna anslagssummorna till det skånska fästningsbygget nu fastställdes. Å andra sidan voro defensionsdeputationens betydande anslagsäskanden för det finländska fästningsbygget, varom SU nu erhöll kännedom, ägnade att inge nya betänkligheter, allra helst som sjöförsvarets behov ännu icke uppgivits. De föreslagna anslagen till det finländska och skånska fästningsbygget godkändes icke utan vidare. Beslutet härom kompletterades med en föreskrift, att därest medel icke voro tillgängliga i den utsträckning, som defensionsdeputationen räknat med, de årliga statskommissionerna skulle jämka utgifterna till de bägge fästningsbyggena efter varandra, så att de angelägnaste behoven först tillgodosåges.

Att det just var medlemmar av hovpartiet, som i debatten särskilt försvarat det skånska fästningsbygget, var säkert ingen tillfällighet. Ledningen av detta fästningsbygge innehades ju av en person, som ännu vid denna tid stod hovpartiet nära. Därtill kom, att för Adolf Fredrik personligen med hans holsteinska förbindelser Danmark fortfarande framstod som arvfienden, något som den officiella vänskapen blott nödtorftigt förmådde överskyla. Från den synpunkten måste det skånska fästningsbygget för Adolf Fredrik, alldeles oavsett att det bedrevs under hans omedelbara ledning, te sig minst lika viktigt som det finländska. Själv hade Adolf Fredrik också tidigare vid upprepade tillfällen haft anledning att försvara fästningsarbetet i Landskrona, och genom hans personliga ingripande hade då alla planer på dess nedläggande omintetgjorts.[12]

De närmast följande veckorna voro ägnade att ge hovpartiet belägg för riktigheten i denna dess hållning. Just vid denna tid inledde nämligen Danmark förhandlingar med Sverige i syfte att få fästningsbygget vid Landskrona nedlagt. Sedan drygt ett halvår hade man i Danmark haft uppmärksamheten fäst på dessa befästningsarbeten, vilkas defensiva karaktär man

[12] Jfr rådsprotokollen i krigsärenden $^{1}/_{5}$ 1749, $^{23}/_{4}$ och $^{8}/_{5}$ 1751; rådets konceptprot. i krigsärenden $^{24}/_{4}$, $^{25}/_{4}$ och $^{27}/_{4}$ 1749. Se närmare s. 253 och 348.

betvivlade, och genom sina diplomatiska representanter i Stockholm sökt påverka det svenska rådet i önskad riktning, samtidigt som man sökt förmå de svenska ständerna att inte bevilja några nya anslag. Då dessa strävanden icke haft någon framgång, igångsattes i början av år 1752 en diplomatisk offensiv vid det franska hovet i syfte att vinna Frankrikes stöd för saken. Ungefär samtidigt härmed fick det franska sändebudet i Stockholm order att hos den svenska regeringen formligen framlägga det danska hovets bekymmer över fästningsbygget i Landskrona.[13]

Vid de förhandlingar, som nu togo sin början och fördes i muntlig form, framställde danskarna först krav på att fästningsbygget vid Landskrona helt skulle nedläggas men modifierade senare sina fordringar därhän, att en begränsning av anslagen till de planerade arbetena skulle anses tillfyllestgörande. Det svenska svaret på det först framställda kravet var entydigt avvisande: det ifrågavarande fästningsbygget vore en rent defensiv åtgärd, som ingen makt kunde förmena en annan, ty med samma skäl kunde Sverige begära, att armén i Norge skulle indragas; ett villfarande av Danmarks önskan skulle kunna föranleda Ryssland att begära detsamma ifråga om det finländska fästningsbygget; Sveriges uppsåt att bevara freden och vänskapen vore icke mindre oryggligt än Danmarks, men man kunde icke helt bortse från möjligheten av framtida komplikationer, varför ingendera parten kunde misstycka, om den andra vidtoge de åtgärder den ansåge för sin säkerhet nödvändiga. Beträffande det senare förslaget, att fästningsarbetet vid Landskrona skulle inskränkas, ställde man sig från svensk sida däremot icke lika avvisande. Formellt förklarade man visserligen, att saken över huvud taget inte kunde bli föremål för diskussion, men reellt sökte man nu visa, att man ville tillgodose Danmarks önskemål. Därför informerades den danske ministern om att det av riksdagen redan beviljade anslaget faktiskt innebure en minskning.[14]

Den som inspirerat detta var Höpken. Något annat syfte än att lugna Danmark genom att inge det föreställningen, att den

[13] Holm, a.a. III, s. 148 ff. Carlquist, a.a., s. 60 ff.

[14] Rådets prot. i utrikesärenden $^{30}/_{3}$, $^{8}/_{4}$, $^{20}/_{4}$ 1752, Höpkens Skrifter I, s. 83 ff., Carlquist, a.a., s. 65 ff.

redan företagna reduktionen av anslaget till Landskrona delvis vore dess verk, torde han icke haft därmed. Hela hans uppträdande i denna sak talar emot, att han av hänsyn till Danmark verkligen velat inskränka fästningsbygget vid Landskrona.[15] Detsamma torde gälla om majoriteten i SU, som trots statsdeputationens påminnelser om nödvändigheten att begränsa försvarsanslagen fasthöll vid det redan beslutade anslaget. Men andra funnos, som ville följa statsdeputationens besparingssignaler, främst Ulric Scheffer och Otto Fleming. För dessa två och i all synnerhet Fleming var väl hänsynen till alliansen med Danmark därvid den drivande orsaken.[16] Till dem, som av samma skäl önskade begränsa arbetet på Landskrona fästning, hörde också Tessin. Genom sin hållning hade han av allt att döma ingivit det danska sändebudet den föreställningen, att den till Landskrona anslagna fonden skulle minskas och föranlett dennes senare fordran.[17] Tessin hade också varit bland dem, som vid tidigare tillfällen uppträtt till förmån för en begränsning av fästningsbygget vid Landskrona.[18]

För anhängarna av det skånska fästningsbygget och i all synnerhet för Liewen måste det därför ha stått klart, att t. o. m. de av defensionsdeputationen föreslagna och SU beslutade reducerade anslagen möjligen inte skulle komma att utgå. Redan kompromissen i SU vid anslagens godkännande kunde synas föga tillfredsställande. Den danska framstöten var under sådana omständigheter blott ägnad att ytterligare öka oron. Får man tro Höpken, skulle Liewen också för att motarbeta den av Danmark inledda aktionen ha spritt ut rykten om att franske ministern »favoriserade Danmarks idéer» och önskade hålla

---

[15] På denna punkt måste man obetingat ansluta sig till Carlquist. Se Carlquist, a.a., s. 67.

[16] SU prot. $^{30}/_{5}$, $^{1}/_{6}$ och $^{6}/_{6}$ 1752.

[17] Denna av Höpken lämnade uppgift synes vinna bekräftelse av rådsprotokollet, enligt vilket Tessin till danska sändebudet förklarat, att han för sin del trodde, att när ständerna skulle fastställa staten »lärer den årliga summan till Landskrona åtminstone inte bleve förökt», och därefter tillagt, att »man i avseende på den bägge rikena emellan varande naboliga vänskapen lärer hålla onödigt att just använda mycken chaleur till detta arbetes fullbordande». Rådsprot. i utrikesärenden $^{8}/_{4}$ 1752. Höpkens Skrifter I, s. 87.

[18] Rådets prot. i krigsärenden $^{23}/_{4}$ 1751.

Sverige i »dépendance». Liewen skulle också ha inspirerat det i SU framförda försvaret för fästningsarbetet vid Landskrona med hänsyn till möjligheten av en framtida konflikt med Danmark.[19]

Det är mot denna bakgrund man bör se den aktion, som vid denna tid igångsattes, och som närmast tog sikte på Ehrensvärd och de av honom ledda befästningsarbetena i Finland. Att aktionen fick denna inriktning var naturligt, då det just var hänsynen till det finländska fästningsbygget, som utgjort det främsta argumentet för en mot Landskrona riktad besparingspolitik. Vad Ehrensvärd personligen angick, var det på hans initiativ, som defensionsdeputationen i början av sina förhandlingar fattat principbeslutet att först färdigbygga de finländska fästningarna och att tills vidare inskränka befästningsarbetet i Skåne till det allra nödvändigaste. Vid de följande förhandlingarna i defensionsdeputationen och SU hade Ehrensvärd visserligen inte direkt uppträtt mot fästningsbygget i Landskrona. Men på grund av den envishet, varmed Ehrensvärd ständigt förfäktat satsen, att de finländska fästningsverken vore viktigast och vid anslagsbevillningar följaktligen borde gå före alla andra försvarsangelägenheter, framstod han onekligen som en huvudmotståndare till det skånska fästningsbygget

II. Angreppen på Ehrensvärd.

Förhållandet mellan Ehrensvärd och Liewen var vid 1751—52 års riksdag icke detsamma som vid närmast föregående riksdag. Av det gamla kamratskapet och det frejdiga anfallshumöret i den gemensamma kampen för en ny tids idéer återstod nu inte mycket. De nya tankarna hade segrat, men deras upphovsmän hade själva glidit i sär.

Närmast berodde detta, såsom redan antytts, på den motsatsställning som chefskapen över det skånska och finländska fästningsbygget med nödvändighet försatt dem i med därav följande konkurrens om anslagen och de makthavandes gunst.

[19] Höpkens Skrifter I, s. 86 och 95.

Knappast kan man blott skylla på Liewens intrigans och ärelystnad för att de i längden icke kunde dra jämnt.[20] Bägge voro de lika självrådiga och ärekära naturer, som blott med svårighet underordnade sig andra. Snarast var i detta fall Liewen den mest vidsynte; i princip fasthöll han hela tiden vid 1747 års försvarsprogram och erkände nödvändigheten även av Finlands befästande, under det att Ehrensvärd mera ensidigt förfäktade de finländska försvarsintressena.

Men motsättningen dem emellan hade även en politisk bakgrund. Från början bägge anslutna till hattpartiet, hade de så småningom sett sina vägar gå i sär. Ehrensvärd hade med åren blott allt fastare knutits till hattpartiet, där han vid tiden för riksdagen 1751—52 räknades som en av dess ledande män. Liewen åter hade genom sina intima förbindelser med hovet dragits ifrån det parti, han ursprungligen tillhört, och vid Adolf Fredriks brytning med hattarna slutit sig till det nygrundade hovpartiet, där han kom att spela en ledande roll. Denna Liewens politiska hållning var dock av allt att döma rätt mycket baserad på opportunitetsskäl. Någon principiell brytning med hattpartiet torde han knappast ha eftersträvat utan tvärtom bemödat sig om att hålla förbindelserna med hattarna öppna.[21] Detta gav hans politik i någon mån en anstrykning av opålitlighet, som förklarar, att man även inom hovpartiet betraktade honom med en viss misstro.[22] Inom hattvänliga kretsar uppgav man av denna orsak heller inte hoppet

---

[20] De negativa omdömena om Liewen kunna i många fall återföras på uttalanden av hans motståndare, främst Axel v. Fersen men även Höpken och franske ministern d'Havrincour.

[21] Enligt Lovisa Ulrikas dagboksanteckningar var Liewen den förste »som drog in segel», sedan hattarna segrat vid lantmarskalksvalet 1751, för att sedan såsom sjuk hålla sig »osynlig under hela riksdagen» (Axel v. Fersens Historiska Skrifter II, s. 155). Även Fersen har samma uppgift: »Greve Liewen, utan att uppenbarligen förklara sig, befordrade skiftesvis alla fraktioner, för att kunna lämpa sig efter riksdagsutgången» (Axel v. Fersens Historiska Skrifter II, s. 31). Jfr d'Havrincours rapporter till franska regeringen $^{13}/_{5}$ 1749, $^{26}/_{2}$, $^{5}/_{3}$, $^{19}/_{3}$, $^{9}/_{7}$, $^{27}/_{8}$, $^{10}/_{9}$, $^{5}/_{11}$, $^{9}/_{11}$, $^{3}/_{12}$ 1751 (Fransyska ministerberättelser. Malmströms avskriftssamling).

[22] Se exempelvis Lovisa Ulrikas brev till brodern August Wilhelm $^{15}/_{8}$ 1752 (Luise Ulrike Ungedruckte Briefe II, s. 312).

att återvinna Liewen för det egna partiet[23], en förhoppning som till slut också skulle gå i uppfyllelse. Ännu vid tiden för riksdagens avslutning 1752 synes Liewen dock alltjämt ha tillhört hovpartiet och varit väl anskriven vid hovet. På det senare tyda omständigheterna vid den resa, Liewen, delvis på konungens uppdrag, företog till Tyskland och Danmark sommaren 1752.[24]

Några mera bestämda tecken till en motsättning mellan Ehrensvärd och Liewen kan man dock icke konstatera förrän omkr. mitten av 1750. Ännu så sent som i början av juni 1750 anhåller Ehrensvärd att få uppkalla en bastion på fästningen vid Helsingfors efter Liewen, på samma sätt som han tidigare låtit framstående hattkoryféer, såsom Höpken och Palmstierna, eller officerare vid fästningsbygget ge namn åt andra bastioner. Och i brev från maj månad samma år uttalar han sin glädje över Liewens ankomst till Finland.[25] Ända fram till denna tidpunkt står även Liewen helt på Ehrensvärds sida. I sina betänkanden 1749 och jan. 1750 understryker han med skärpa nödvändigheten av att fästningsbygget i Finland fullföljes och betonar dessa fästningars betydelse för Sverige. Först i juni 1750 i sin finländska reseberättelse anlägger han kritiska synpunkter på den finländska befästningsfrågan. Arbetet på Helsingfors' befästande hade visserligen enligt hans mening bedrivits med all skyndsamhet och avancerat långt. Däremot anmärkte Liewen på den ordning, efter vilken de olika öarna befästs. Att döma av vissa uttalanden ställde han sig nu även tveksam till fästningsarbetets väldiga omfattning. Enligt Juvas mening[26] skulle detta ha varit en av huvudanledningarna till att Ehrensvärd vid denna tid föreslog en inskränkning i den ursprungliga planen. Genom samtal med Liewen under dennes vistelse i Finland skulle Ehrensvärd ha fått »anledning

---

[23] Jfr d'Havrincours rapporter till franska regeringen 1750—52 (Fransyska ministerberättelser. Malmströms avskriftssamling).

[24] Att döma av ett brev från Lovisa Ulrika till brodern Fredrik II $^{14}/_{5}$ 1752 har Liewen bl. a. haft i uppdrag att informera Preussens konung om hovpartiets politik. Luise Ulrike Ungedruckte Briefe II, s. 298.

[25] Augustin Ehrensvärd till Adolf Fredrik $^{3}/_{5}$ och $^{6}/_{6}$ 1750 (Sveaborgs fästningsarkiv, KrA).

[26] Juva III, s. 375 ff.

att på nytt överlänka hela sin befästningsplan». Omöjligt är inte, att det förhållit sig så, även om huvudmotivet till Ehrensvärds förslag säkerligen varit det bekymmersamma utrikespolitiska läget, som krävde en forcering av fästningsarbetet. Å andra sidan var den avgörande frågan mellan Liewen och Ehrensvärd nu inte, såsom Juva synes föreställa sig, hur man bäst skulle kunna fullfölja fästningsarbetet vid Helsingfors, utan om man skulle koncentrera arbetet till Degerby eller Helsingfors. Därvidlag företrädde, såsom redan tidigare framhållits[27], Liewen och Ehrensvärd två skilda meningar. Måhända får man därför till en viss grad se detta Ehrensvärds förslag om en reducering av den ursprungliga planen för Helsingfors' befästande som ett försök att taga vinden ur seglen för dem, vilka i likhet med Liewen ville koncentrera befästningsarbetet till Degerby framför Helsingfors. Att frågeställningen Helsingfors-Degerby genom Liewens ingripande blivit aktuell skulle bäst visa sig några månader senare. Ehrensvärd fann då anledning att från mera principiella utgångspunkter understryka nödvändigheten av att fästningsverken vid Helsingfors fullbordades före dem vid Degerby.[28]

I vad mån en brytning nu inträtt mellan Liewen och Ehrensvärd som en följd av deras olika mening i den finländska befästningsfrågan är svårt att avgöra. Uppenbart är emellertid, att fröet här var lagt till en allvarlig motsättning dem emellan. Under alla omständigheter har Ehrensvärd känt sig utsatt för kritik. I denna situation har han sökt stöd hos Adolf Fredrik och åberopat dennes löfte att ingenting besluta i den finländska befästningsfrågan utan hans hörande.[29] Över huvud taget synes Ehrensvärd under de fyra första åren, att döma av den bevarade korrespondensen, ha räknat med Adolf Fredrik som en tämligen säker bundsförvant mot eventuella kritiker. Däremot torde det kanske vara att ga något för langt, att ur dessa brev i befästningsfrågor utläsa något mera hjärtligt förhållande» dem emellan.[30]

---

[27] Se s. 275.

[28] Augustin Ehrensvärd till Adolf Fredrik $^{16}/_{10}$ 1750 (Sveaborgs fästningsarkiv, KrA).

[29] Ehrensvärd till Adolf Fredrik $^{5}/_{7}$ 1750.

[30] Forsman, Angreppen på Augustin Ehrensvärds försvarsanstalter i Finland (Hist. Tidskrift för Finland 1926), s. 6.

Otvivelaktigt har Adolf Fredrik under det finländska fästningsbyggets tidigaste år också hållit Ehrensvärd om ryggen. Men så småningom inträdde en brytning, som i tiden ungefär sammanföll med de första påvisbara politiska sammanstötningarna mellan Adolf Fredrik och Ehrensvärd. Sommaren 1752 företog Adolf Fredrik en resa till Finland, efter vars avslutande han till rådet inlämnade en berättelse, där han bl. a. skarpt kritiserade det finländska fästningsbygget.[31]

I sitt betänkande upptager Adolf Fredrik först till granskning, vad som uträttats vid Helsingfors. På befästandet av hamnen och staden, konstaterar han inledningsvis, hade mycket arbete nedlagts, »så att det skulle synas, som flit och drift ej vore ospard, om allt annat däremot svarade». Men, fortsätter han, beklagligtvis hade de av Ehrensvärd insända ritningarna ej utvisat höjdskillnaderna mellan de olika holmarna omkring hamnen och staden. Därför hade man ej kunnat bedöma, vilka holmar som först borde befästas, utan i detta avseende måst lita till Ehrensvärds insikt. Ehrensvärd hade föredragit att först befästa den punkt, som kallades Gustafssvärd. Men efter vad Adolf Fredrik nu själv sett, hade det varit bättre att först befästa det mitt emot belägna Skanslandet. Hade så skett, hade man undgått de brister, som nu utmärkte Gustafssvärd: att ej behärska de omkringliggande holmarna, ej ge säkert skydd åt galärhamnen, draga onödigt stora kostnader

Sedan på detta sätt missgreppet i fråga om huvudverkens placering påtalats, övergår betänkandet till en närmare granskning av de anlagda fästningsverken. Dessa vore enligt Adolf Fredriks mening på en gång för små med hänsyn till de trånga huvudverken och för stora med hänsyn till de vidlyftigt sönderstyckade utanverken. Flera fästningsverk hade påbörjats men sedan åter fått avstanna. »Jag hade väl föreställt mig», heter det omedelbart därefter, »efter flera års arbeten och så stora penningsummors utgivande få något ställe i fullt defensionsstånd, atminstone ett av de angelägnaste, helst som i synnerhet till den ändan friare händer vid fästningsarbetet överste Ehrensvärd uppå dess egen begäran lämnade blivit, än han ifrån början haft. Men genom så många verks byggande och arbetets

[31] Adolf Fredriks remarquer över finska fästningsbyggnaden 1752 (Försvars- och befästningsplaner. Finland, KrA).

åter upphörande är ej allenast intet i stand satt utan onödig kostnad med manskap, materialer och instrumentaliers flyttande gjord samt hamnen, om oro på den sidan skulle förefalla, ej i stort bättre tillstånd än om där ingenting varit vidrört och påkostat.»

I fortsättningen kommer sa Adolf Fredrik in på angelägenheten av att bevara en säker och öppen förbindelse med Sverige. Sedan han understrukit Hangös betydelse i detta sammanhang, går han sa över till att tala om fästningsverken vid Lovisa (Degerby). Även här hade han funnit många olägenheter, bl. a. vore grunden väl lös. Men, såsom betänkandet utvisar, fördelarna vore övervägande. Arbetet borde därför fortsättas »med all drift». Slutligen berör Adolf Fredrik även Tavastehus fästningsverk. Betänkandet utmynnar i en hemställan till rådet att uppta frågan om de nya fästningsverken i Finland till omedelbar granskning och för den skull höra de generalspersoner, som varit konungen följaktige på resan eller för övrigt vore underrättade om saken.

Att detta betänkande inte var uttryck för någon rent personlig övertygelse, som Adolf Fredrik kommit fram till först vid en besiktning av fästningsverken på ort och ställe, har man goda skäl att antaga.[32] I själva verket torde en plan ha förelegat på förhand att i samband med konungens resa rikta ett slag mot Ehrensvärd. Lovisa Ulrika uppger det, och v. Fersen berättar detsamma.[33] Såsom Sanmark påpekat i sin uppsats om Augustin Ehrensvärd som politiker, har Adolf Fredrik i rådet också uttryckligen angivit besiktigandet av fästningsverken såsom resans huvudsyfte.[34] Omständigheterna i samband med

[32] Detta är också den allmänna uppfattningen i litteraturen kring denna fråga. Se Wærn, Minnesteckning öfver Augustin Ehrensvärd, s. 36; Forsman, a.a., s. 6; Sanmark, a.a., s. 43.

[33] »Så har Hennes Maj:t — — — efteråt funnit, att i den omtalte konungens hemliga conseil en plan blivit anlagd att till nästa riksdag remuera Ehrensvärd och till detta ändamål planen anlagd till en finsk resa under pretext av Eriksgata.» Lovisa Ulrikas journal (Axel v. Fersens historiska skrifter II, s. 160). »Konungen reste nog hastigt och utan att taga någon kunskap om landet genom skären till Helsingfors, där han hade till huvudavsikt att omkullkasta överste Ehrensvärd och dess fästningsplaner genom en undersökning in loco.» Axel v. Fersens Historiska Skrifter II, s. 45.

[34] Sanmark, a.a., s. 43. Det av Sanmark citerade uttalandet påträffas dock icke i rådsprotokollet i krigsärenden för $^{9}/_{5}$ 1752, såsom uppgives, utan i rådets protokoll i inrikes civilärenden.

kungens beslut att företaga denna resa äro också ägnade att stärka misstankarna om en förberedd plan. Sålunda har konungen i det längsta hållit rådet i ovetskap om vad som förehades tydligen för att ostörd kunna träffa alla förberedelser för resan. Endast genom en tillfällighet råkade rådet tidigare än avsett få reda på saken och beslöt då inhämta närmare upplysningar hos Hans Kunglig Majestät, vilken därvid för första gången direkt tillkännagivit sin avsikt. Vid den diskussion, som i samband härmed utbröt i rådet, påpekades av några ledamöter, att man skulle försöka förmå kungen att uppskjuta resan. Detta blev också rådets beslut, även om majoriteten inte ansåg sig direkt kunna hindra den. Kungen stod emellertid fast vid sin avsikt, ja han gjorde sig t. o. m. mödan att punkt för punkt bemöta alla rådets invändningar.[35] Denna bestämdhet är onekligen ägnad att förvåna, desto mera som Adolf Fredrik tidigare vid två tillfällen planerat en liknande resa men då avstått därifrån.[36]

Vilka kretsar stodo då bakom angreppet på Augustin Ehrensvärd? Lovisa Ulrika uppger, att saken planlagts i kungens hemliga konselj.[37] Vilka personer som därmed avses kan inte med bestämdhet avgöras, då sammansättningen av konseljen växlat. I varje fall måste dessa dock ha tillhört hovpartiet. Även de officerare som åtföljde konungen på hans resa, voro till övervägande delen att återfinna inom hovpartiet eller det därmed allierade mösspartiet, såsom general Ungern-Sternberg, generallöjtnant Marcks von Würtenberg, generalmajor Åkerhielm, överstarna Stiärneld och Björnberg.[38] Att angreppet på Ehrensvärd haft en politisk syftning, synes sålunda uppenbart. Detta blir desto förklarligare, om man tar hänsyn till Ehrensvärds uppträdande vid den just avslutade riksdagen, där han framstått såsom hovpartiets motståndare både i största allmänhet och i frågan om det skanska fästningsbygget. Redan under pågående riksdag hade för övrigt ett försök gjorts att komma

[35] Rådets protokoll i inrikes civilärenden $^{8}/_{5}$, $^{9}/_{5}$, $^{18}/_{5}$ 1752.

[36] Sanmark, a.a., s. 13.

[37] Drottning Lovisa Ulrikas journal för åren 1750—1754 (Axel v. Fersens Historiska Skrifter II, s. 160).

[38] En förteckning på de främsta av de i resan deltagande officerarna återfinnes i rådets konceptprot. i krigsärenden $^{3}/_{11}$ 1752.

åt Ehrensvärd under förebärande av just de skäl — att fästningsverken vore för vidlyftigt tilltagna och skulle kosta för mycket — som senare skulle utgöra kärnan i Adolf Fredriks anmärkningar, men angreppet hade den gången misslyckats.[39] Att den nu igångsatta aktionen hade till främsta syfte att ta revansch för vid riksdagen lidna nederlag, var således tydligt, något som valet av tidpunkt för dess genomförande också visar.

Men har aktionen även haft en militär syftning, såsom det påstatts?[40] Det kan då till att börja med konstateras, att några av de ovan nämnda officerarna redan i ett tidigare sammanhang givit uttryck åt en stark kritisk inställning till de finländska fästningsverken. Vad Ungern-Sternberg angår, hade han just varit den, som vid riksdagen framfört anmärkningen om fästningsplanens vidlyftighet. Att denna kritik inte enbart bottnade i politiska beräkningar framgår av en jämförelse med hans betänkande 1750. Redan där hade han anmält en avvikande mening. För honom stod det fast, att ett ryskt angrepp på Sverige och Finland huvudsakligen skulle ta formen av sjökrigsoperationer. Därför vore en stark och välrustad flotta det primära i en svensk försvarsplan. Endast i andra hand ville han bygga fästningar. För Finlands del borde dessa enligt Ungern-Sternbergs mening förläggas till Degerby och Hangö, medan Helsingfors för honom snarast framstod som en nödfallslösning.[41] I diskussionen om Finlands försvar våren 1750 hade även Åkerhielm och Marcks von Würtenberg uttalat sig emot en koncentration av försvaret till Helsingfors och varit beredda att offra de påbörjade fästningsverken därstädes. Ja, i Marcks von Würtenbergs betänkande hade den tanken rentav framkastats, att man skulle låta arbetet vid Helsingfors och Degerby praktiskt taget avstanna och i stället befästa Tavastehus. Att detta inte var ett tillfälligt hugskott utan uttryck för en principiell inställning, skall längre fram visas.[42] Men också andra än de nu nämnda av de i resan deltagande torde ha haft en kritisk in-

---

[39] DD prot. $^{11}/_{11}$ 1751.

[40] Forsman, a.a., s. 6 not 1. Sanmark, a.a., s. 45. Juva, Verteidigungspläne Finnlands I Vorwort, s. XXVIII ff.

[41] Ungern-Sternbergs betänkande över Finlands försvar $^{18}/_{6}$ 1750 (UH 1751—52: 7).

[42] S. 326.

ställning till Ehrensvärds fästningsbyggnader. Sålunda hade krigskollegii president Zander redan 1750 uttalat sig mot de väldiga kostnaderna. Till kritikerna torde även ha hört överstelöjtnant Funck, som i samband med befästningsarbetena på Gotland kommit i förbindelse med den snillrike men av hattarna tillbakasatte fortifikationsofficeren Virgin, vilken företrädde en helt annan befästningskonst än Ehrensvärd.[43] Funck nämnes även bland dem, som skulle ha författat Adolf Fredriks betänkande. De källbelägg, som kunna uppdrivas för detta påstående, äro dock för svaga för att kunna bevisa något. Otänkbart är det dock icke, att Funck kan ha författat betänkandet, eventuellt i samråd med kaptenen vid fortifikationen Magnus Stålsvärd, som även nämnts i detta sammanhang.[44]

Att konungen själv författat betänkandet, får visserligen icke betraktas som alldeles uteslutet men är dock föga sannolikt, bl. a. av språkliga skäl. Överhuvudtaget torde Adolf Fredrik, såsom det föregående väl också visat, i detta fall lika mycket ha varit ett redskap för andras intressen vid denna aktion som han velat främja egna politiska syften. Särskilt frågar man sig i detta sammanhang, i vilken utsträckning han här gått Liewens ärenden. Men hänsyn till vad som i det föregående förebragts om förhållandet mellan Liewen och Ehrensvärd, har man alldeles särskild anledning att misstänka just honom för att ha spelat en avgörande roll i komplotten mot Ehrensvärd.[45] Så uppges också både av Lovisa Ulrika och Axel v.

[43] Förhållandet mellan Virgin och Ehrensvärd torde inte ha varit det bästa. Redan 1747 vid avgörandet av Landskronas befästningsfråga hade en motsättning framträtt dem emellan. Ehrensvärd hade sedan också uttalat sig mycket nedsättande om Virgins fortifikatoriska idéer. Se brev från Aug. Ehrensvärd till Adolf Fredrik febr. 1748 (Sveaborgs fästningsarkiv, KrA). Jfr Ericsson, a.a. IV: 3, s.129.

[44] Uppgifterna om Funcks och Stålsvärds delaktighet påträffas hos Malmström, a.a. V, s. 311 och Sveriges krig åren 1808 och 1809 utg. av Svenska generalstaben II: 1, s. 227 samt återkommer hos Forsman, a.a., s. 6 not 1 och Sanmark, a.a., s. 44. De källbelägg, som kunna anföras härför, äro dels en anteckning om Funck i Brokindsarkivet (se Hist. Handl. utg. av Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skand. Hist. III: 405), dels en inledande notis till en i KrA förvarad avskrift av Adolf Fredriks reseberättelse från senare tid av följande lydelse: »förmenas vara uppsatte av riksrådet Funck, dåvarande överstelöjtnanten av artilleriet och kapten Stålsvärd av fortifikation» (Försvars- och befästningsplaner, KrA).

[45] Jfr Wærn, a.a., s. 35; Forsman, a.a., s. 6; Sanmark, a.a., s. 44.

Fersen, vilka tillskriva hans uppträdande avundsjuka över att de skånska fästningsbyggnaderna kommit att stå så mycket tillbaka för de finländska.[46] Enligt Lovisa Ulrika skulle Liewen ha givit konungen koncept till »accusationspunkter» emot Ehrensvärd, vilka sedan skulle närmare jämkas och appuyeras på stället.[47]

Att denna uppgift inte saknar fog för sig, torde en närmare jämförelse mellan Adolf Fredriks berättelse 1752 och Liewens betänkande från juni 1750 utvisa.[48] Liksom Adolf Fred-

---

[46] Drottning Lovisa Ulrikas journal för åren 1750—1754 (Axel v. Fersens Hist. Skrifter II, s. 159). Fersens Historiska Skrifter II, s. 39.

[47] Drottning Lovisa Ulrikas journal för åren 1750—1754, s. 160.

[48]

Adolf Fredriks berättelse 1752.

»Skanslandet och Båkberget belägit mitt emot Gustafssvärd vid den djupaste infarten till hamnen, är nog högre än Gustafssvärd och sådant, att en fiende där med lätthet kan fatta posto — — — samt commendera ej allenast Gustafssvärd utan ock enfilera hela galärhamnen, ja även oroa en del av de övriga verken, varav synes klarligen det hade varit säkrare, att Skanslandet eller Båkberget blivit till huvudpost utsedd, och med dess befästande först börjats» —

»Fästningsverken vid Lovisa, vilka vid landsidan vid stranden är lika som nyckeln till Finland, böra väl med all drift continueras» —

»Utom allt detta lärer för Helsingfors och hela Finland ingenting vara angelägnare och nyttigare än att hava ständigt en säker och öppen communication med Sverige. Hangö udd är för en fiende så bekvämt ställe till att avskära denna communication som den sig själv den samma för Sverige befordrar, kommandes däruppå an, vilken i rättan tid är av densamma mästare»

Liewens betänkande juni 1750.

»Gustafssvärd försvarar Vargskärs inlopp, när det blir försett med all nödtorft och brunnar. Men huruvida det kan försvara en ankommande transport utan att de andre verk bli färdige och Skanslandet ockuperat, därom har han sagt sin mening» —

»En annan gradation av fästningsarbete behövs — — — man koncentrerar allt arbete till Degerby, vilket ställe allenast är utsatt till rikets försvar» —

»Hangö udd förtjänar mesta attention, icke som skulle deras galärer ta någon säker station till våras förhindrande, utan deras flotta och hela sjömakt som kunde hindra både våra galärer och transportfartyg. Därför vill han utan uppskov göra de författningar, att en rysk flotta ej med säkerhet skall kunna ankra där. Det kunde ske med något verk på Storön eller där omkring.»

rik påtalar Liewen uraktlåtenheten att befästa Skanslandet, även om denna kritik icke får samma kategoriska form som i Adolf Fredriks betänkande. Likaså framhäves i bägge betänkandena betydelsen av en gränsfästning vid Degerby på bekostnad av fästningsverken vid Helsingfors. Slutligen betonas av båda Hangö udds betydelse för förbindelserna mellan Sverige och Finland. Denna samstämmighet mellan Liewens och Adolf Fredriks betänkanden kan knappast vara en tillfällighet. Man torde därav böra draga den slutsatsen, att Liewen på ett eller annat sätt inspirerat Adolf Fredriks betänkande. Å andra sidan får man heller inte överdriva Liewens betydelse. Tvärtom hade ju mycket av det, som återfinnes i 1752 års betänkande, framkommit redan så tidigt som i samband med generalernas utlåtanden 1750. Vidare torde Liewen inte ha varit den, som utarbetat detta betänkande. Vid tiden för Adolf Fredriks resa till Finland var Liewen nämligen på väg till Tyskland[49], officiellt för att sköta sin hälsa men i verkligheten, om man får tro Lovisa Ulrika[50], för att slippa framträda utåt alltför mycket i den förestående aktionen mot Ehrensvärd. Från denna resa återkom Liewen till Stockholm först sedan konungen redan framlagt sin berättelse för rådet.[51] Detta skedde den 18 oktober 1752.[52]

Först i början av november upptogs ärendet emellertid till diskussion i rådet.[53] Vid ett inledande sammanträde den 3 no-

---

[49] Liewen torde ha avrest vid mitten av maj 1752. Jfr Lovisa Ulrikas brev till brodern Fredrik $^{14}/_{5}$ och $^{22}/_{5}$ 1752. (Luise Ulrike Ungedruckte Briefe II. s. 298, 300.)

[50] Så uppger Lovisa Ulrika senare i sina memoarer. Se Drottning Lovisa Ulrikas journal 1750—1754, s. 160. Av breven från 1752 framgår, att Lovisa Ulrika då inte betvivlat allvaret i Liewens sjukdom. Samtidigt antyda dessa, att Liewen även haft ett politiskt uppdrag att fullgöra. Se Lovisa Ulrikas brev till Fredrik II $^{14}/_{5}$ 1752 (Luise Ulrike Ungedruckte Briefe II, s. 298).

[51] I ett brev av den 16 nov. 1752 meddelar Lovisa Ulrika sin mor, att Liewen just anlänt (Luise Ulrike Ungedruckte Briefe II, s. 471).

[52] Rådets protokoll i utrikes ärenden $^{18}/_{10}$ 1752.

[53] Den här refererade rådsdiskussionen har tidigare varit mycket ofullständigt känd, då den till största delen återfinnes i rådets konceptprotokoll i krigsärenden och dessa inte utnyttjats av forskningen i nämnvärd grad. Protokollen för 2, 3 och 9 dec., vilkas existens antydas i det renskrivna protokollet, ha förgäves efterforskats av Malmström (a.a. IV, s. 91 not 1). San-

vember beslöts först att ta del av alla handlingar från de senaste två riksdagarna, vilka berörde den finländska befästningsfrågan. Dessa handlingar, förklarades det därvid, borde utgöra själva grundvalen för den följande diskussionen. Därefter övergick man till att diskutera den av konungen väckta frågan om generalernas hörande. Mot konungens förslag framfördes omedelbart flera invändningar: den tidsutdräkt detta skulle medföra, vilket endast kunde bli till skada för fästningsbygget, svårigheten att bevara sekretessen, den uppmärksamhet saken skulle kunna väcka i utlandet etc. Till allt detta kom så hänsynen till Riksens Ständers mening. Av handlingarna för den senaste riksdagen framgick klart, att ständerna funnit fästningsverken »lämpade efter belägenheten, byggde efter reglorne och arbetet drivit med möjligaste ordning och en så god hushållning, att därvid både tid och ansenliga besparingar för Konglig Majestät och kronan vunnits». Med andra ord ständerna hade givit Ehrensvärds alla åtgärder sin fulla sanktion. Att under sådana omständigheter inhämta generalernas utlåtanden vore detsamma som att uppväcka den tanken, att ständernas mening kunde ändras. Detta fann rådet betänkligt. Därför beslöts att tills vidare inte inlåta sig närmare på ärendet, förrän man av konungen fått en förklaring om innebörden av hans förslag.[54]

Då rådet en vecka senare sammanträdde i närvaro av konungen, upptogs diskussionen på nytt. Denna inleddes av kanslipresidenten v. Höpken, som sammanfattade de betänkligheter, vilka vid rådets tidigare sammankomst framförts mot förslaget att höra generalerna. För egen del tillade han, att han fann saken ytterst delikat såväl med hänsyn till den undersåte det här gällde, vars göromål på detta sätt skulle granskas, innan han fått tillfälle att förklara sig, som själva fästningsverken, vilkas styrka och svaghet härmed skulle rödjas. Med förvåning sade han sig finna, att Hans Maj:t nu vore mindre nöjd med

mark uppger (a.a., s. 45 not 2), att han i konceptprotokollen funnit protokollet för 9 dec., men icke de två andra. Emellertid visar det sig, att protokollet för 2 dec. kommit att läggas samman med ett annat protokoll av helt annat datum, nämligen för 3 nov. Detta senare protokoll och ytterligare ett av den 9 nov. ha för tidigare forskare tydligen varit fullständigt okända. Protokollet av den 3 dec. däremot har även förf. trots ivriga efterspaningar inte lyckats återfinna.

[54] Rådets konceptprotokoll i krigsärenden $^{3}/_{11}$ 1752.

Ehrensvärds göromål, som han tidigare så kraftigt understött och gillat, ja att i planläggningen och utförandet skulle förekomma sådana brister, att de påbegynta och färdiga fästningsverken därigenom bleve om icke alldeles onyttiga åtminstone mindre gagneliga. Han erinrade vidare om att arbetet i Finland bedrivits under konungens omedelbara uppsikt och framhöll, att alla kartor och planer funnos i konungens eget förvar. »Jag kan inte ofta nog upprepa», sammanfattade Höpken sitt anförande, »att jag har svårt före att finna mig uti den omständigheten att näml. väcka uppseende över att verks felaktigheter, vilket verk HKM själv samt R. St. fullkomligen gillat. HKM gloire bör vara mig högst om hjärtat och R. St. rescripta äro mig en lag. Vad rikets säkerhet i detta fallet fordrar kan utan att blottställa någondera ändock i mitt omdöme erhållas och HKM ske ett nådigt nöje.» Höpkens anförande utmynnade i förslaget, att man skulle höra Ehrensvärd samt vidare Liewen, vilken även vore ansvarig för 1747 års försvarsplan.

I den följande diskussionen kom man särskilt in på frågan om Skanslandets befästande. Konungen tvingades därunder medge, att han icke velat ändra något av det, som redan påbörjats, utan att hans avsikt endast varit att påpeka nödvändigheten av att Skanslandet befästes, då det andra annars bleve utan försvar. Även i fråga om generalernas hörande nödgades konungen frångå sin tidigare ståndpunkt. Han förklarade sig ha väckt detta förslag blott därför, att han icke velat »endast och allenast förtro sig till sin egen härom fattade tanke och omdöme». Då rådet nu ställde sig på Höpkens linje och förordade, att Ehrensvärd först skulle höras, innan en modifiering av de uppgjorda befästningsplanerna kunde företagas, fann Adolf Fredrik för gott att låta hela saken bero, tills Ehrensvärd hunnit anlända.[55]

Detta beslut innebar en seger för Ehrensvärd. Redan från första stund hade rådet tagit Ehrensvärds parti, varvid det mot konungens krav på en undersökning ställt ständernas uttalade vilja i SU:s erkännsamma utlåtande om de finländska fästningsverken. Det hade börjat med att rådet utverkat, att

[55] Rådets konceptprotokoll i krigsärenden $^{9}/_{11}$ 1752.

Ehrensvärd skulle tillkallas från Finland.[56] Nästa steg hade varit att förhindra en sådan undersökning, som skulle kunna resultera i att Ehrensvärd vore på förhand dömd, innan han ens fått tillfälle att förklara sig. Därför avböjde rådet att höra generalerna. Samtidigt beslöt det att först avvakta Ehrensvärds ankomst. Men därmed var det politiska syftet med angreppet på Ehrensvärd förfelat redan på ärendets förberedande stadium. I stället för att ohörd dömas av officerare, som i flera fall måste betraktas som politiska motståndare, skulle Ehrensvärd nu stå till svars inför rådet, vars majoritet hade samma politiska inställning som han själv.

Att angreppet mot Ehrensvärd på detta sätt misslyckades, berodde på att rådet förhöll sig enigt. De splittringstendenser, som man vid denna tid i hovpartikretsar i allmänhet spekulerade i[57], buro i detta fall ingen frukt. Ändå saknades det visst inte fog för en sådan förhoppning. Riksrådet v. Rosen hade under sin verksamhet i Finland oupphörligt råkat i konflikt med Ehrensvärd[58] och hade genom dennes ingripande avlägsnats från sin post som generalguvernör över Finland, vilken befattning därvid avskaffats.[59] Att han nu tagit parti emot Ehrensvärd, hade varit naturligt. Vilken återverkan detta i sin tur kunde ha fått på rådets hållning är utan vidare klart med hänsyn till den auktoritet han förvärvat i finländska försvarsfrågor. Likväl kom han icke att ställa sig på Ehrensvärds motståndares sida. Under förebärande av opasslighet höll han sig borta från rådets två första sammanträden.

Det angrepp, som riktats mot Ehrensvärd, hade visat sig tveeggat, så till vida som det snarast varit ägnat att ställa konungens egen person i skottgluggen. Detta torde ha varit en av huvudanledningarna till den reträtt, konungen nu såg sig

---

[56] Enligt rådets prot. av $^{3}/_{11}$ hade Höpken »efter rådets gottfinnande hos Hans Maj:t i underdån. gjort föreställning» om nödvändigheten att tillkalla Ehrensvärd. Sedan konungen bifallit detta, hade Höpken tillskrivit Ehrensvärd.

[57] Rohd till Fredrik II $^{5}/_{1}$ 1753 (Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen IX, s. 319).

[58] Se härom Ehrensvärds brev till Adolf Fredrik 1748—52 (Sveaborgs fästningsarkiv, KrA) och Ehrensvärds brevväxling med F. Wrede (Ehrensvärds arkiv, KrA och Börstorpsaml., vol. 158).

[59] Aug. Ehrensvärds votum $^{9}/_{4}$ 1752 (UH 1751—52: 7).

tvungen att företaga. Den hade börjat med eftergiften i frågan om generalernas hörande. Konungens nästa åtgärd blev att återtaga det ursprungliga betänkandet och ersätta det med ett nytt avsevärt modifierat utlåtande.[60] Enligt Lovisa Ulrikas dag-

[60] I konceptprotokollet i krigsärenden för $^{2}/_{12}$ 1752 uppges, att konungen den 23 november begärt att återfå originalmemorialet »efter H. M:t icke ägde koncept». Då betänkandet senare återställts till rådet, hade man »vid uppläsandet därav funnit någon ändring emot det som förr i rådet under deliberation varit före och kopia till krigsexped. lämnad». — En jämförelse mellan de två versionerna av betänkandet uppvisar också väsentliga skiljaktigheter. Den senare versionen av betänkandet finns tryckt i HSH XI, s. 353 ff.

I.

Vad fästningsbyggnaden och försvarsverken i Finland beträffar, så är uppå de verk som vid Helsingfors till hamnens och stadens betäckande anlagde äro nog arbete nederlagt *så att det skulle synas som flit och drift ej vore ospard,* om allt annat däremot svarade. Jag beklagar att av de ritningar som tid efter annan blivit ingivne och av översten Ehrensvärd inkomne berättelser man ej kunnat tillräckeligen utröna de omkring hamnen och vid inloppen varande holmars förhållande till deras höjd emot varannan, jämte åtskilliga andra ganska angelägna omständigheter, om vilka allra bäst och fullkomligast uppå orten och själva stället dömas kan. Varigenom hänt att man på överste Ehrensvärds underdån. föreställning och tillstyrkan, övertygad om dess insikt *gått ifrån ett efter situationen tjänligare ställes utrödjande,* och först begynt anlägga och befästa Gustafssvärd. Skanslandet och Båkberget mitt emot Gustafssvärd vid den djupaste infarten till hamnen är nog högre än Gustafssvärd och sådant, att en fiende där med lätthet kan fatta posto — — — *varav synes klarligen det hade varit säkrare, att*

II.

Vad fästningsbyggnaden och försvarsverken i Finland beträffar, så är uppå de verk, som vid Helsingfors till hamnens och stadens betäckande anlagde äro nog arbete nedlagt, *varvid flit och drift ej blivit sparde.* Det hade varit mig kärt, om jag förr hade kunnat taga detta angelägna arbetet uti ögnasikte, emedan man bättre på stället kan utröna själva förhållandet av situationen samt holmarnas belägenhet och höjder den ena emot den andra, som formera hamnen eller Gusta svärd och Sveaborg, än sådant igenom ritningar och kartor kan inhämtas. Det hade då blivit fastställt en annan gradation av arbete, och i ställe för Gustafssvärd *tror jag* att man hade begynt med Skanslandet, som ligger högre och utom vilkets befästande *mig tyckes,* att galärhamnen ändå ej äger någon tillförlåtelig säkerhet. — — — Min tanka är ej att förkasta eller att visa mig missnöjd med det som på Gustafssvärd och Sveaborg är gjort ehuru mig allt kommit tämligen trångt före — — — Att fästningsbyggnaden är nödig uti Finland och att med densamma på allt upptänkligt sätt därstädes bör centinueras, är så oemotsäjeligt och

boksanteckningar[61] skulle Liewen ha varit den, som omarbetat betänkandet. Uppgiften kan icke direkt bestyrkas men förefaller icke osannolik. De kronologiska omständigheterna tala snarast för dess riktighet.[62] Därtill kommer ett inre skäl. Den föregående debatten hade på ett alldeles särskilt sätt varit ägnad att framhäva Liewens medansvarighet i den för Finland uppgjorda befästningsplanen, poängterat i beslutet att höra honom jämsides med Ehrensvärd. Under sådana omständigheter och med hänsyn till Liewens påstådda önskan att själv vilja synas så litet som möjligt, var det naturligt, om denne nu fann det säkrast att slå in på en medlande linje. Därför behöver man inte antaga, att Liewen varit i maskopi med Ehrensvärd, såsom det uppgivits.[63]

Då rådet åter sammanträdde den 2 december, hade det närmast att ta ställning till huruvida Ehrensvärd, som nu anlänt till Stockholm, skulle höras på grundval av det ursprungliga betänkandet eller den senare omarbetade versionen. Sedan detta avgjorts så, att bägge betänkandena skulle äga giltighet, kom man över till frågan om räckvidden av de framställda anklagelserna. Därvid fastslogs, att det här inte gällde att ställa Ehrensvärd till ansvar utan blott att höra honom upplysnings-

---

Skanslandet eller Båkberget blivit till huvudpost utsedd och med dess befästande först börjats. — — — Själva Gustafssvärd som är en irregulier figur, uppfylld med många döda vinklar, kan synas vara både för liten och för stor — — — Större deln av Sveaborg har samma fel — — —» (kurs. av mig).

hos mig så grundat, som jag därjämte finner nödigt att densamma med största sparsamhet för riket fortsättas bör — — —»

[61] Journal de la reine Louise Ulrique 1744—1749 (Lovisa Ulrika och Carl Gustaf Tessin. Dokument utg. av S. Leijonhufvud), s. 17.

[62] Den 9 nov. 1752 förklarade sig Adolf Fredrik ännu icke veta, var Liewen befann sig (Rådets konceptprotokoll i krigsärenden $^{9}/_{11}$ 1752). Den 16 nov. skriver Lovisa Ulrika, att Liewen just anlänt (Luise Ulrike, Ungedruckte Briefe II, s. 471).

[63] Jfr Journal de la reine Louise Ulrique 1744—1749, s. 17. Drottningens uppgift kan bero på en sammanblandning med händelserna efter Liewens återgång till hattpartiet, då Ehrensvärd och Liewen åter samarbetade.

vis.[64] Därmed var det av rådet definitivt utsagt, att hela aktionen mot Ehrensvärd ägde dess ogillande, och att vad som nu följde, var ett ur praktisk synpunkt betydelselöst efterspel. För att liksom ytterligare understryka konungens nederlag hade rådet i motiveringen för sitt ovannämnda beslut särskilt åberopat konungens tidigare uttalande, att han »såsom en människa lätteligen kunde misstaga sig uti sina omdömen».[65]

Till att formera rådets frågor hade statssekreterare v. Höpken utsetts. Dessa förelågo färdiga vid rådets sammanträde den 9 december. Sedan de upplästs och gillats beslöts att kanslipresident v. Höpken skulle överlämna dem till Ehrensvärd.[66]

Denne torde vid denna tid icke varit alldeles oförberedd på vad som förestod. Sedan länge på det klara med att det finländska fästningsbygget var utsatt för stark kritik från visst håll, hade Ehrensvärd redan vid underrättelsen om konungens förestående resa till Finland satt denna i förbindelse med den pågående rykteskampanjen.[67] Höpkens brev, vari han beordrade Ehrensvärd att resa till Stockholm[68], kan icke annat än ånyo ha satt dennes misstänksamhet i rörelse. Däremot är det ovisst, *hur* mycket Ehrensvärd egentligen på förhand känt till av det angrepp, som riktats mot honom. Att han i varje fall icke på ett tidigt stadium haft vetskap om konungens andel däri, får betraktas som säkert. Tvärtom har han vid konungens ankomst till Finland alltjämt räknat med denne som en even-

---

[64] Rådets konceptprotokoll i krigsärenden $^{2}/_{12}$ 1752.

[65] Rådets konceptprotokoll i krigsärenden $^{2}/_{12}$ 1752.

[66] Rådets konceptprotokoll i krigsärenden $^{9}/_{12}$ 1752. Sanmarks hypotes (a.a., s. 45) att v. Rosen skulle anlitats vid det förberedande arbetet med frågepunkternas uppgörande saknar all grund. Icke heller innehålla dessa såsom Sanmark uppger, detaljer vilka icke återfinnas i kungens skrivelse. Ett dylikt påstående kan endast förklaras av att Sanmark ej tillräckligt beaktat betänkandets två olika versioner.

[67] »En okunnig flock tadlade fästningsbyggnaden, ansåg de oskyldigaste steg som konster, dess verk stundom för omåttligen store, stundom för omåttligen trånge. De kraftigaste anstalter tycktes för dem dels överflödige dels otillräcklige. De lyckligaste ställen för fästningar undsluppo icke deras åtal — — —.» Underdånigst promemoria av Aug. Ehrensvärd $^{13}/_{8}$ 1752. Jfr Ehrensvärds memorial till Adolf Fredrik $^{25}/_{6}$ 1752 (Sveaborgs fästningsarkiv, KrA) och Ehrensvärds brev till Fabian Wrede $^{25}/_{5}$ 1752 (Börstorpssamlingen, vol. 158).

[68] Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{3}/_{11}$ 1752.

tuell bundsförvant mot sina belackare. Ja, så sent som i mitten av augusti tycks han rentav ha betraktat faran som för denna gången överstånden, något som han då särskilt tillskrev konungens välvilliga inställning, vilken blev honom, såsom han uttrycker det, »en kär uppmuntran att åter gripa till ett arbete, som redan för brott givit mig grå hår».[69] Tydligen hade Adolf Fredrik vid sitt sammanträffande med Ehrensvärd icke framfört några allvarligare anmärkningar utan avsiktligt hållit denne i okunnighet om vad han förberedde.[70]

Ännu då Ehrensvärd erhöll rådets förklaringspunkter, är det ovisst, hur mycket han egentligen kände till om de krafter, som stodo bakom dessa. Rådets klara partitagande för honom gör det väl troligt, att Höpken, som ju själv så positivt uppträtt för Ehrensvärd, vid överlämnandet av förklaringspunkterna informerat honom om ärendets rätta natur. Därpå tyder även den segervissa förtröstan, som präglar Ehrensvärds svar på rådets frågepunkter. Fullständigt säker på utgången var han dock icke ens då, såsom några brevuttalanden visa.[71]

I sitt svar på rådets anmärkningar[72] sökte Ehrensvärd upp-

---

[69] Augustin Ehrensvärd till Adolf Fredrik $^{25}/_{6}$ och $^{13}/_{8}$ 1752.

[70] Så antyder Ehrensvärd själv i sitt svar på rådets frågepunkter. »Jag understår mig och nu i underdånighet åberopa Konglig Majestäts egen skarpsynta insikt, vilken närvarande på stället icke funnit Båkberget och Skanslandet eller Gustafsvärd annorlunda än mine underdånige relationer.» — Jfr Hyfmessanders Tankar över finska fästningsbyggnaden $^{15}/_{8}$ 1754 (Prästest. arkiv, K 10): »Hans Konglig Majestät har intet sett situationen i Finland förrän 1752, och änskönt han intet genast inlett mundkrig med herr översten, såsom den där disputerar pro gradu magisterii, väl vetande att herr översten tillfyllest lärt confundera statum controversiæ, har Hans Konglig Majestät dock efter moget övervägande allernådigst givit sitt missnöje behörigen till känna.»

[71] »Nu har det kommit så långt, att jag fått innelykta frågor av rådet att svara på. Läs igenom dem min k. Bror och skicka mig Dine tankar med första. Du vet, att jag har ingen här att rådgöra med och Du har lätt att svara på var fråga, som är hemma i våra affärer — — —.» Aug. Ehrensvärd till Fabian Wrede dec. 1752. — »Du lär nu ha fått mine brev och redan sett, huru saken hänger ihop. Jag berättade Dig sist, att jag givit in mitt svar och väntar nu på mitt öde, — — hört, det jag skulle få ett gensvar men Gud vet, om det så blir.» Aug. Ehrensvärd till Fabian Wrede $^{5}/_{1}$ 1753.

[72] Riksens Ständers begärte förklaringspunkter av fältmarskalken Ehrensvärd med dess därom givne svar (Adolf Fredriks iakttagelser angående fästningsbyggnaderna 1752. Försvars- och befästningsplaner, KrA).

visa, dels att hans konstruktioner voro de mest ändamålsenliga, dels att de överensstämde med 1747 års plan och med Kungl. Maj:ts vid olika tidpunkter utfärdade direktiv. Punkt för punkt bemötte han så de gjorda invändningarna: talet om »alltför många gallerier hölle ej streck lika litet som karakteristiken av Gustafssvärd som »utanverk på utanverk», ty gallerierna vore få och några utanverk existerade här över huvud taget inte; de dyrbara kasematterna, som man anmärkt på, vore nödvändiga med hänsyn till fästningens karaktär av place d'armes; de påtalade alltför dryga omkostnaderna berodde på oförutsedda omständigheter med arbetsmanskapet, medan själva byggnaderna dragit lägre kostnader etc. Vad kostnadsfrågan angick var Ehrensvärd nu beredd att uppgöra fullständigt kostnadsförslag, när så önskades, blott han på förhand visste, vad han hade att räkna med. Huvudparten av Ehrensvärds bemötanden upptogs av en utredning av frågan om Skanslandets befästande. Med skärpa underströk han, att han visst inte avsett att lämna denna holme obefäst; samtidigt framhöll han, hurusom hans plan till dess befästande bättre än hans opponenters överensstämde med den ursprungliga planen, som avsåg att där anlägga utanverk och icke något huvudverk.

Ehrensvärds svar förelåg färdigt redan efter någon vecka och föredrogs i rådet i slutet av december 1752.[73] Men något avgörande i den finländska fästningsbyggnadsfrågan träffades inte förrän nära två månader senare. Dröjsmålet sammanhängde av allt att döma med konungens hållning. Trots nederlaget i rådet var denne icke sinnad att uppge aktionen mot Ehrensvärd. Tvärtom förefaller det, som om just detta misslyckande hos Adolf Fredrik framkallat den rent personliga aversion mot Ehrensvärd, som de tidigare betänkandena knappast varit uttryck för. Några dagar före nyår yttrade nämligen Adolf Fredrik i ett samtal med Ungern-Sternberg, att han av generallöjtnant Marcks von Würtenberg i Finland önskade ett utlåtande om det finländska fästningsbygget, vilket han gav Ungern-Sternberg i uppdrag att framföra. Om det hemliga syftet härmed vittna de närmare anvisningar, Ungern-Sternberg på grundval av samtalet med konungen, bifogade: betänkandet

[73] Ehrensvärds betänkande, som är daterat 16 dec., föredrogs i rådet den 23 dec. 1752. Se rådets protokoll i krigsärenden $^{23}/_{12}$ 1752.

skulle syssla med fästningsverkens belägenhet, deras otillräcklighet, omkostnadernas disproportion till nyttan, svårigheten att fullborda vad som påbörjats.[74] Att just Marcks von Würtenberg anförtroddes uppgiften att utarbeta detta betänkande, liksom att Ungern-Sternberg blev den, som fick förmedla uppdraget, var ägnat att understryka aktionens politiska karaktär.

I det betänkande, Marcks von Würtenberg så småningom inlämnade, hade han också noga beaktat de givna direktiven, samtidigt som han fullföljt den linje han redan två år tidigare slagit in på. Fästningsverken vid Helsingfors framhåver han, vore alldeles för vidlyftigt tilltagna, varför det skulle dröja länge, innan de kunde tänkas bli färdiga, de vore uppbyggda på osund mark och starkt utsatta för blåst. Några av de viktigaste holmarna vore obefästa och flera inlopp ej försänkta. Platsen för en place d'armes vid Helsingfors vore felaktigt vald. Mycket arbete och mycken kostnad hade kunnat sparas och större säkerhet vinnas, om man först sökt befästa staden och därefter hamnen i stället för, såsom nu skett, tvärtom. Överhuvud taget vore Helsingfors befästande nu icke den angelägnaste uppgiften. Enligt Marcks von Würtenbergs mening vore det viktigare att bygga en gränsfästning vid Lovisa och att utvidga Tavastehus' fästning till en verklig place d'armes. Arbetet på Sveaborg kunde därför tills vidare avbrytas.[75]

Vilken avsikt Adolf Fredrik än haft med detta betänkande, kom han aldrig att fullfölja sin aktion. Ställd inför Ehrensvärds nu alltmer segervissa krav på snart besked och pressad av rådet tycks Adolf Fredrik ha resignerat, långt innan det ovannämnda betänkandet ens hunnit inlämnas. I mitten av januari gav han sitt bifall till att Ehrensvärd skulle få återvända till Finland, och några veckor senare gick han med på att tilldela denne de anslag till fästningsbygget i Finland, vilka rådet och Ehrensvärd enats om och som något underskred.

[74] En avskrift av Ungern—Sternbergs brev till Marcks von Würtenberg påträffas hopbunden med en avskrift av Marcks von Würtenbergs betänkande den $^{16}/_{3}$ 1753 (Försvars- och befästningsplaner, KrA).

[75] Underdånigst oförgriplige tankar över de uti storfurstendömet Finland anlagde fästningsverk jämte underställning huruvida desamma vid åkommande fientlighet med Ryssland måge finnas till landets försvar och säkerhet nog tillräcklig- och pålitlige av Marcks von Würtenberg. Dat. Dagöholm $^{16}/_{3}$ 1753 (Försvars- och befästningsplaner, KrA).

vad Ehrensvärd ursprungligen begärt och riksdagen beviljat. Samtidigt erhöll Ehrensvärd fria händer att bedriva fästningsarbetet efter de riktlinjer, han framlagt i sitt senaste memorial, vilket innebar en ytterligare koncentration av verksamheten till Helsingfors.[76]

Ehrensvärd hade segrat och konungen förödmjukats. Detta berodde inte på att de framförda anmärkningarna saknade all grund. Tvärtom voro de nog riktiga, i den mån de vände sig mot befästningsarbetets alltför stort tilltagna proportioner och de därav förorsakade svårigheterna att rätt avväga fästningsverken inbördes, vilket medfört, att fästningarna ännu inte på lång tid kunde väntas fylla den uppgift i Finlands försvar, som avsett var. Så långt måste man ge Juva rätt.[77] Å andra sidan synes Juva alltför starkt vilja trycka på den militära sidan av saken. Men den mot Ehrensvärd riktade aktionen hade även en politisk syftning. Såsom händelserna utvecklade sig, skulle under ärendets gång det politiska momentet särskilt starkt komma att framträda, varvid konungen skulle komma att draga det kortaste strået.

För konungens del innebar det skedda inte blott en allvarlig motgång utan en avgörande vändpunkt. Adolf Fredriks militära inflytande kom nu i fortsättningen att successivt inskränkas. Rätten att bevilja permissoner inskränktes sålunda av rådet därhän, att alla tjänstledighetsansökningar först måste föredragas i rådet, innan avgörandet lämnades till konungen. I befordringsärenden beskar rådet konungens möjligheter till självständiga beslut genom att i allt större utsträckning begagna sig av utvägen att utvotera de av konungen utom förslag utnämnda, varvid tjänsteåren alltmera blev den norm, som tillämpades. Slutligen berövades konungen den omedelbara uppsikten över fästningarna.[78] Mot denna tendens till begräns-

[76] Ehrensvärd erhöll 800,000 daler smt mot av riksdagen beviljade 975,000 daler. Med hänsyn till den svåra statsbristen var denna minskning dock ej så avsevärd. Rådets prot. i krigsärenden $^{13}/_{1}$ och $^{9}/_{2}$ 1753.

[77] Juva, Verteidigungspläne Finnlands I Vorwort, s. XXVIII.

[78] Malmström, a.a. IV, s. 98 ff. Steckzén, Adolf Fredrik som kronprins, s. 354 ff. Steckzéns framställning är något oklar, så till vida som där endast talas om att konungen berövades uppsikten över de gamla fästningarna, medan ingenting nämnes om de nya fästningarnas ställning. Av allt att döma har emellertid beslutet om att återställa förhållandena före 1748 i fråga om

ning av hans makt kämpade Adolf Fredrik en fåfäng kamp. Delvis tog denna formen av ett slags passivt motstånd, i så måtto att konungen allt oftare uppsköt avgörandet av viktigare angelägenheter och i följd därav mera sällan besökte rådkammaren. Detta förklarar också i någon mån, varför konungens intresse för militära frågor synes ha avtagit åren närmast efter den misslyckade aktionen mot Ehrensvärd.

För Ehrensvärd innebar segern över konungen, att hans ställning nu syntes starkare än någonsin. Men 1752 års angrepp blev icke det sista. Väl gjordes under de närmast följande åren icke något allvarligt försök att rubba hans position. Men reflexer av den första stora striden gjorde sig länge märkbara. I ett av ovanlig hätskhet präglat betänkande från år 1754 angripas fästningsverken vid Helsingfors för sitt olämpliga läge i förhållande till Skanslandet, för sin planlöshet i anläggningen och sina allmänt tekniska brister.[79] Särskilt fäster man sig vid anmärkningen om Skanslandet, vilken osökt för tanken till Adolf Fredriks betänkande två år tidigare. Även andra uppgifter i betänkandet vittnar om att förf. väl känt till de därmed förknippade händelserna. Vid utmålandet av fästningsverkens tekniska brister spar förf. inte på uttrycken — »hela fästningen är intet annat än ett ostädat dockskåp», »herr överstens kryddskåp», »här kan en begynnare lära profitera av andras fel och bliva klok på sitt fäderneslands bekostnad». Särskilt uppehåller sig förf. vid de enligt hans mening oerhörda kostnaderna: »att continuera fästningsbyggnaden methodo Ehrensvärdiano skulle kosta mera, än hela Finland skulle kosta på en auktion bland rika dårar.» I dessa våldsamma utfall har man att se en återspegling av opinionen i de fortifikationskretsar, vilka kände sig utestängda från delaktighet i landets mest omfattande befästningsarbeten och förbi-

de gamla fästningarna även verkat prejudicerande för de nya fästningarna, så att dessa underordnats Kungl. Maj:t i rådet. Därpå tyder bl. a., att Ehrensvärds rapporter till Adolf Fredrik personligen upphöra just vid denna tid.

[79] Välmente tankar över finska fästningsbyggnaden efter mitt nådiga sockenherrskaps höggunstiga befallning och hans ärevördighets min kyrkoherdes begäran i största korthet enfaldige i pennan fattade på capelansgården Paskajoki den 15 aug. 1754 Petter Hyfmesander (Prästeståndets arkiv. Diverse handlingar. K 10). Namnet på författaren och på prästgården synas vara fingerade.

gångna av en officer, som icke från begynnelsen tillhört fortifikationen. Detta framgår av åtskilligt: i ingressen talas om de svåra beskyllningar, varmed Ehrensvärd 1747 antastat och försmädat» fortifikationsofficerarna, längre fram antydes, att om fortifikationsofficerare haft dispositionen över arbetet detta skulle planerats bättre, slutligen anföres på tal om de väldiga anslagen som en jämförelse, hur fortifikationsofficerarna måst reda sig med 100 à 200 »plåtar» och några få arbetsfångar undet ett helt år. Men betänkandet torde även få betraktas som en finsk eller i varje fall finländsk opinionsyttring[80] och såsom ett vittnesbörd om att fästningsbygget t. o. m. i Finland icke uteslutande hälsats med glädje. Därtill bidrog säkerligen Ehrensvärds självtillräcklighet och något arroganta väsen, såsom redan hans egen brevväxling utvisar, vilket skulle medföra svåra konflikter med myndigheter och ortsbefolkning.

[80] Ingressen antyder ju finskt ursprung. Även mera direkta uttalanden ange specifikt finska synpunkter, bl. a. detta: »Jag önskar hellre, att en högre hand ville hjälpa vår finska kärra utur träsket och det utan utländska silverskopors tillhjälp, som inleda oss uti många labyrinter med sina handpenningar.»

ÅTTONDE KAPITLET.

Riksdagen 1755—1756.

I. Hattpartiets ställning vid riksdagen och 1756 års försvarsprogram.

Riksdagen 1755—1756 får väsentligen sin karaktär av ståndernas uppgörelse med konungamakten, markerad av ståndernas ingripande i prinsarnas uppfostran, konungens nederlag i frågan om tjänstetillsättningar och återinförandet av namnstämpeln samt kulminerande i räfsten efter det misslyckade revolutionsförsöket. Denna ståndermaktens seger innebar samtidigt en seger för hattpartiet. I än högre grad än någon föregående riksdag bär därför 1755—1756 års riksdag hattarnas signum, och detta gäller i all synnerhet försvarspolitiken. Liksom tidigare dirigerades denna från defensionsdeputationen, vars hattmajoritet var mera kompakt än någonsin. Ännu vid närmast föregående riksdag hade dock invalts flera representanter för motpartiet, såsom Brahe, Ungern-Sternberg, Wulfvenstierna och Adam Horn, men av dessa återstod nu blott Ungern-Sternberg.

Av hattarnas representanter från föregående riksdag märktes främst Augustin Ehrensvärd, som nu stod på höjden av makt. Hans inflytande gjorde sig gällande över allt, på Riddarhuset, i sekreta utskottet och i defensionsdeputationen; han var en man »betrodd av meningsfränder, fruktad av motståndare».[1] I all synnerhet var han fruktad av hovet, som fann Ehrensvärd över allt aktivt verksam, då det gällde att genomdriva för kungamakten skadliga och misshagliga beslut. Han var också en av dem, som vid den planerade statskuppen först skulle arresteras. Men då denna misslyckades, blev det i stället Ehrensvärd, som fick träffa alla för frihetens bevarande nödiga anstalter.[2]

[1] Sanmark, a.a., s. 47. [2] Sanmark, a.a., s. 47 ff.

Vid sidan av Ehrensvärd framträdde nu Liewen, vilken återinträtt i defensionsdeputationen efter sin mer eller mindre nödtvungna frånvaro under närmast föregående riksdag, som deputationens ledande man. Han hade sedan dess lämnat hovpartiet och anslutit sig till hattarna. För honom torde denna övergång till hattpartiet inte ha känts alltför påkostande, då han ju tidigare tillhört partiet och aldrig helt släppt kontakten med det. Men med hänsyn till hans tidigare ledande ställning inom hovpartiet och hans förhållande till konungen personligen var det uppseendeväckande nog. Lovisa Ulrikas hat mot honom var också gränslöst, och hon räknade honom från den tiden som en av sina främsta personliga ovänner.[3] Redan tidigare, då Liewen ännu tillhört hovpartiet, hade dock vissa motsättningar gjort sig gällande dem emellan, och detta i förening med de alltmer minskade utsikterna att genom konungens inflytande nå fram till en politiskt ledande ställning torde väl ha avgörande inverkat på en så opportunistisk natur som Liewen.

Mellan Liewen och Ehrensvärd rådde nu åter ett gott förhållande, i varje fall att döma av de bevarade protokollen. Detta tog sig uttryck i ett samarbete i försvarsfrågor, vilket var icke mycket mindre intimt, än det som inletts vid 1746—1747 års riksdag. Liksom då var det Liewen, som angav de stora principiella riktlinjerna, medan Ehrensvärd mera framträdde vid den praktiska utformningen av denna. Hur grundligt situationen förändrats sedan 1752, framgår bäst därav, att då Ehrensvärd utsågs till chef för den nyinrättade arméns flotta förslaget därom utgick just från Liewen, och att bägge var för sig ingingo i de kommissioner, som skulle inspektera fästningsbygget i Finland och i Skåne.[4]

Den försvarspolitik, som hattarna vid denna riksdag gjorde sig till tolk för, hade en alltigenom defensiv karaktär. Detta var givet redan i 1717 års försvarsordning, som i sina huvuddrag alltjämt ägde bestånd. Men vad som 1717 snarast varit en under yttre tryck frambragt nödtvungen sinnesförändring, antog nu karaktären av en försvarspolitisk dogm. Klarast kommer detta för första gången till uttryck i ett betänkande, som mindre se-

[3] Se exempelvis Lovisa Ulrikas brev till brodern Fredrik II $^{24}/_{11}$ 1757 (Luise Ulrike Ungedruckte Briefe II, s. 427).

[4] DD prot. $^{24}/_{5}$ och $^{15}/_{7}$ 1756 (UH 1755—56: 19 c).

kreta deputationen den 31 jan. 1756 avlät på förslag av Ulric Scheffer.[5]

Grundtanken i detta var, att försvarspolitiken borde stå i överensstämmelse med rikets utrikespolitiska system, så att icke en på fredliga mål baserad utrikespolitik förenades med offensiva försvarsåtgärder eller en aggressivt inriktad utrikespolitik kombinerades med en defensiv försvarspolitik. »En vacklande politisk system — — — en contradiktorisk ställning uti utvärtes mått och invärtes författningar» vore nämligen för riket ytterligt skadligt. Tidigare hade Sveriges politik haft en offensiv inriktning, behärskats av en »esprit de conquette», som tagit sig uttryck även i dess militära anstalter. Nu åter vore landet inriktat på en fredlig politik, vilken, för att låna Scheffers ord, mera syftade till dess förbättrande än till dess utvidgande. Därför borde också försvarsatgärderna få en defensiv karaktär. Det 1747 påbörjade fästningsbygget innebure ett steg i denna riktning. Men för övrigt visste deputationen icke, huruvida försvarspolitiken i alla avseenden blivit defensiv, eller om inte något av den offensiva andan alltjämt behärskade den. Om det senare vore fallet, önskade deputationen emellertid, att en rättelse snarast skulle komma till stånd.

Vad som skulle förstås med en rent defensiv försvarspolitik angavs icke närmare. Scheffer hade i sitt betänkande såsom defensiva åtgärder framhävt: anläggande av goda fästningar och utökande av flottan »hellre än landmakten». Mindre sekreta deputationen nöjde sig med att antyda det förstnämnda. Med denna allmänna anvisning avfärdades nu en skrivelse till SU. som i sin tur remitterade den till defensionsdeputationen. Där beslöts, att skrivelsen skulle tagas till rättesnöre vid alla följande överläggningar om rikets försvarspolitik.[6] Detta kunde desto lättare ske, som defensionsdeputationen själv redan varit inne på samma tanke. Enligt dess mening kunde bristerna ifråga om armén delvis återföras pa att där vidtagna författningar »haft mera avseende på offensiva än som defensiva mått». Vad det nu åter gällde, var att lägga grunden till en defensiv försvarsordning, som skulle möjliggöra yttre fred och inre förkovring.

[5] MSD:s expedition till SU $^{31}/_{1}$ 1756 (UH 1755—56: 14).

[6] MSD protokoll och expeditioner $^{31}/_{1}$ 1756. SU prot. $^{3}/_{2}$ 1756. DD prot. $^{5}/_{4}$ 1756 (UH 1755—56: 1, 14 och 19 c).

Den nationella fredspolitik, som vid denna riksdag knäsattes, hade sin rot i den förskjutning, som hattarnas intressen de sista åren undergått från de yttre uppgifterna till de inre, med tonvikten lagd på handel och manufakturer. För att dessa näringar skulle blomstra och välståndet i landet stiga, krävdes i första hand en längre fredsperiod.[7] Men även från utrikespolitisk synpunkt kunde för en strikt fredspolitik åvägabringas en starkare motivering nu än tidigare. Positivt främjades en dylik politik av den inträdda söndringen mellan Danmark och Ryssland och Sveriges egna förbättrade relationer till bägge dessa makter, negativt motiverades den av det gamla allianssystemets sönderfall.

Den 1749 inledda samförståndspolitiken mellan Sverige och Danmark fick sitt mest pregnanta uttryck i 1756 års neutralitetskonvention och sjöunionstraktat, varigenom det i 1719 års överenskommelse stipulerade militära samarbetet blev en praktisk realitet. Denna samverkan mellan de två nordiska kronorna var i hög grad en frukt av den intressegemenskap, som förband den danska regeringen med det av hattarna behärskade svenska rådet. Bägge voro de lika intresserade av att den svenska suveränitetsfrågan icke avgjordes till Adolf Fredriks förmån. Bägge hade de lika stort intresse av att hålla Ryssland borta från de nordiska angelägenheterna, Danmark av fruktan för att ett samgående mellan Sverige och Ryssland skulle återuppliva 1743 års antidanska politik, Sverige av fruktan för att ånyo bli ställt inför hotet om ett tvåfrontskrig.[8]

Rysslands hållning gentemot Sverige hade sedan den stora nordiska krisen undergått en påtaglig förändring. Den fredsvilja, som Ryssland dokumenterat vid Adolf Fredriks tronbestigning, var det angeläget om att låta komma till synes även i fortsättningen. Samtidigt därmed gjordes från rysk sida vissa försök till närmanden, vilka kunde tolkas som en önskan att

[7] »Bör deputationen — — — icke obemält lämna, att rikets politiska system är riktad uppå fredens befästande — — —. En sådan system är för fria nationer den naturligaste, vilka äro mera bekvämlige till handel och industri än till erövringar och inkräktning av länder — — —. Ett utblottat tillstånd råder framför allt därtill, och har riket under fredslugn de säkraste och enda medel att hjälpa sig därutur.» MSD prot. $^{31}/_{1}$ 1756.

[8] Carlquist, a.a., s. 55 ff., Holm, a.a. III.

återuppliva 1743 års konstellation. Bl. a. föreslog Ryssland, att 1745 års defensivallians skulle förnyas, och förespeglade Sverige i samband därmed möjligheten av vissa territoriella vinster, ehuru det inte utsades var. Dessa framstötar hade dock inte någon större framgång hos den svenska regeringen, som intog en rätt reserverad hållning. Trots de uppnådda förbättringarna i de ryska relationerna saknades det heller inte skäl för en sådan avvaktande hållning: genom truppförflyttningar och flottrörelser utövade Ryssland alltjämt ett militärt tryck på det svenska rikets östgräns, och den segslitna frågan om gränsdragning mellan Sverige och Ryssland var ännu inte slutgiltigt relegerad.[9]

Med hänsyn till Preussen företeddе det utrikespolitiska läget en allvarlig försämring, så att man på våren 1756 från svensk sida rentav räknade med ett preussiskt angrepp på Pommern. I detta läge erbjöd 1747 års allianssystem föga skydd, uppgjort som det var med hänsyn till ett helt annat krigsfall, närmast ett angrepp från Ryssland. Från Frankrikes sida kunde man därvid knappast påräkna annat än diplomatiskt stöd. Återstod då att söka förlikning med Preussen. Situationen komplicerades emellertid av att Preussen just vid denna tid ingick sitt bekanta föredrag med England, som syntes fullständigt kasta om allians-förhållandena i Europa. Möjligheterna för Sverige att bevara freden med Preussen ansågos därigenom ha vuxit. Men på samma gång ställdes Sverige därigenom inför nödvändigheten att underkasta sitt allianssystem en fullständig omprövning. I detta flytande läge framstod en fortsatt freds- och neutralitetspolitik som den enda framkomliga vägen.[10]

Motiverade denna neutralitetslinje alltså en defensiv försvarspolitik, var det å andra sidan lika nödvändigt, att neutraliteten gjordes väpnad för att bli respekterad. För att leva i fred, sköta sitt jordbruk och sin handel måste man ha ett starkt försvar. Denna sats hade erkänts av mindre sekreta deputationen, och den utgör även ledmotivet i defensionsdeputationens betänkanden. Enligt defensionsdeputationens uppfattning var

---

[9] Se bl. a. svenske ministerns i Petersburg, frih. Posses brev till kanslipresidenten 1752—1757 (Muscovitica).

[10] MSD prot. $^{3}/_{3}$ och $^{31}/_{5}$ 1756.

den svenska försvarsmakten emellertid vid denna tid inte i stånd att lösa sina uppgifter. Detta tillskrev den förutom sammanblandningen av defensiva och offensiva försvarsåtgärder en planlös strävan att sätta allt på en gång i stånd utan hänsyn till statsfinanserna, vilket endast resulterat i att allt bleve ett styckeverk.[11]

Vad som här utsäges, berör något av det väsentligaste hos frihetstidens försvarspolitik: motsättningen mellan mål och medel. Särskilt bjärt framträder denna motsättning först under 1741—1743 års krig och därefter under det pommerska kriget. Men även under åren mellan dessa båda krig gör sig en dylik disproportion gällande. Icke minst kommer detta till synes i 1747 års försvarsordning. Besluten om de nya fästningarna hade sålunda aldrig åtföljts av några kostnadskalkyler i egentlig mening, lika litet som hänsyn därvid tagits till landets ekonomiska bärkraft. På vilka lösa ekonomiska grunder riksdagen fattat sina beslut framgår bäst därav, att det för det finländska fästningsbygget provisoriskt beviljade anslaget överskreds med nästan 50 %. Detta gjorde dock mindre, så länge man tack vare de rikligt flödande subsidierna från Frankrike kunde täcka den uppkomna bristen. Värre blev det, då dessa subsidier inte längre voro att tillgå i samma utsträckning som förut. Detta visade sig bl. a. vid 1751—1752 års riksdag. Defensionsdeputationens anslagspetita, som uppgjorts utan närmare kännedom om statsbristens storlek, blevo då hänsynslöst nedskurna av statsdeputationen, vilket i sin tur medförde våldsamma protester från defensionsdeputationen. Då de ekonomiska svårigheterna fortfaro, blev det allt besvärligare att utfå de beviljade anslagen i obeskuret skick.

I detta avseende innebar 1755—56 års riksdag en förändring till det bättre. Såsom en grundprincip för sitt arbete fastställde defensionsdeputationen sålunda redan från början att planera alla försvarsåtgärder efter medeltillgången. I enlighet härmed bemödade sig också deputationen att med ledning av erhållna upplysningar till någorlunda visshet uppskatta statsbristen och därefter lämpa försvarsutgifterna. Detta medförde i förhållande till 1751—52 års riksdag avsevärt lägre anslagspetita. Å andra sidan ledde den senare följande statsregleringen inte tillnär-

[11] DD prot. $^{29}/_{1}$ 1756.

melsevis till samma nedskärningar av de begärda anslagen som vid 1751—52 års riksdag.[12]

För försvarspolitikens närmare utformning hade riksdagens försvarsutskott att utgå från ett betänkande, författat av Liewen. I långt större utsträckning, än vad fallet 1716 varit med Adolf Fredriks promemoria, kom detta att läggas till grund för defensionsdeputationens följande arbete. Såsom ett rättesnöre för dess verksamhet och en plan för rikets försvar antogs det Liewenska betänkandet av defensionsdeputationen uttryckligen den 27 april 1756.[13]

Betänkandet inledes med några allmänna reflexioner angående en offensiv och en defensiv försvarspolitik. Den förra, som syftar till utvidgande av landets gränser och makt, finner betänkandet utmärkande för envåldsregementen. Den senare åter, som har allenast undersåtarnas välfärd till ögnamärke, deras försvar emot oförmodat anfall, deras handels och vandels uppkomst, finner det karaktärisera ett mera fritt och lagbundet styrelseskick. Detta tillämpas i det följande på förhållandet mellan Sverige och dess grannar: Ryssland, Danmark, Preussen. Såsom omgivet av tre envaldsmonarkier måste Sverige ständigt vara berett att bli angripet, varför framsteg i det inre måste kombineras med säkerhet utåt, m. a. o. ett starkt försvar, bestående av armé, flotta och fästningar, blir under alla omständigheter ett oavvisligt krav.

I fortsättningen kommer betänkandet så in på frågan, hur en försvarsplan för hela riket skall vara utformad. Två huvudprinciper uppställa sig därvid: »om alla inrättningar till ett rikes försvar» skola »koncentreras på ett och samma ställe och därifrån vara tidigt nog till hands till att möta en fiende vid gränsen», vilket innebure, »att gränsen ej behövde bliva en förmur för hjärtat av riket, utan att densamma därifrån skulle försvaras», eller om »gränsen bör försvara hjärtat av riket». Den förra uppfattningen, som innebure försvarets koncentration till Stockholm, hade antagits 1719. Detta hade emellertid

---

[12] DD expedition $^{13}/_{3}$ 1747 (UH 1746—47: 31). Generalsammandrag över inkomst- och utgifterna 1747—51 (UH 1751—52: 64 c). DD prot. $^{23}/_{5}$ och $^{29}/_{5}$ 1752, DD prot. $^{29}/_{5}$ 1752 (sjöutsk.) (UH 1751—52: 26 c och f). DD prot. $^{24}/_{3}$, $^{31}/_{5}$, $^{1}/_{6}$, $^{7}/_{10}$ 1756. DD mem. $^{1}/_{10}$ 1756 (UH 1755—56: 19 c).

[13] DD memorial till SU $^{6}/_{5}$ 1756, DD prot. $^{27}/_{4}$ 1756 (UH 1755—56: 19 c).

lett till att Finland utlämnats till Rysslands godtycke utan motsvarande fördelar för det egentliga Sverige. Härutinnan medförde 1747 års riksdag en förändring. Då antogs den principen, att rikets centrala delar skulle försvaras från gränsen. För egen del ansåg nu Liewen, att det senare borde förbli »en orygglig grundsats».

Därmed var, alltså utsagt, att landets försvarsanstalter i första hand borde ta sikte på gränstrakternas försvar. Vid den närmare utformningen av detta utgick betänkandet, såsom naturligt var, från ostgränsens försvar. Det svenska rikets gräns åt öster bildades av Finland. Ett fientligt anfall kunde man här blott vänta från Ryssland. Dess farligaste vapen utgjordes av dess galärflotta, som hade en uteslutande offensiv karaktär. Från den synpunkten förtjänade kustområdet mest uppmärksamhet, något som även motiverades av Finlands beskaffenhet med dess öppna och långsträckta skärgård samt kuperade terräng i det inre, vilket närmast gåve det karaktären av om icke en holme dock åtminstone »en peninsel». Att försvara den finländska skärgården på en sträcka av väl 100 mils längd med en lantarmé fann betänkandet lika orimligt, som om man vid ett försvar av det egentliga Sverige skulle »sätta huvudkvarteret uti Stockholm och dela vår lilla styrka ifrån norr till söder, det är ifrån den ena gränsorten till den andra». Inte heller kunde örlogsflottan här komma ifråga, då den ej kunde röra sig uti den finländska skärgården. Återstode då endast en flytande lantarmé eller galärflotta. Försvaret av fasta landet åter tillkomme närmast en armé och fästningar. Gentemot talet om fästningar som »onyttiga och tärande för lantarmén» kunde Polen anföras som ett varnande exempel. Därför kunde armén inte förstärkas på fästningarnas bekostnad. De senare hade två uppgifter: att ge armén tid att marschera upp och att utgöra skydd för förråden inklusive en transportflotta. Därför krävdes både en gränsfästning och en förrådsfästning. Den förra borde lämpligen ligga vid kusten, då det inre av Finland hade en alltför kuperad terräng och var tämligen obebyggt, varför ryssarna kunde förväntas ta sig fram längs den s. k. strandvägen. Från den synpunkten vore Lovisa fästning väl belägen. Att förse gränsen uppåt landet med fästningar tjänade inte mycket till; då finge man bygga en kinesisk mur. »Nog av att gränsen

är säker igenom fästningar, därest reelle operationer stå att befrukta och därest de uti verket låta utföra sig. Allra minst behövdes fästningar i Savolax, där det blott kunde bli tal om krigföring mellan irreguliära styrkor. Däremot borde man ha uppmärksamheten fäst på den fara, som hotade från Saimen. Vad förrådsfästningen anginge, ansag Liewen Sveaborg bäst lämpat därför. Det låge väl till, för att man snabbt skulle kunna kasta fram förråd till de vid gränsen kämpande trupperna, och det neutraliserade hotet från ryssarnas flottbas vid Rogersvik.

Sedan Finlands försvarsproblem sålunda granskats, övergar betänkandet till att diskutera västgränsens försvar. Hotet utginge här ifrån Danmark, vars farligaste vapen vore dess örlogsflotta. Därav följde, att försvaret mot Danmark med nödvändighet måste baseras på en stark flotta, jämngod med Danmarks. För att skydda de västra landsdelarna från invasion krävdes emellertid liksom i Finland även fästningar. Dessa måste i första hand förläggas till Skåne såsom mest utsatt för ett danskt anfall. För detta ändamål kunde Landskrona och Kristianstad anses besitta de bästa egenskaperna — Landskrona som en gränsfästning och Kristianstad såsom en förrådsfästning. Åt norska sidan vore förutsättningarna i viss mån sämre. Medan danskarna till Norges skydd anlagt en rad fästningsverk med Fredrikshald i spetsen och längst i norr inrättat lätta skidlöpartrupper, saknades på svenska sidan både fästningar och lätta trupper. Göteborgs fästning, som i allmänhet räknades för en gränsfästning åt detta håll, förtjänade med hänsyn till dess läge inte denna benämning. Den skyddade ej vare sig Dalsland och Bohuslän eller Västergötland från ett angrepp fran Norge. »Härav tycks följa, att ifall riket vid denna gränsort skall hava jämlik stängsel med vår granne, man där borde hava en barriärfästning.» En dylik fästning kunde lämpligen förläggas till Strömstad eller till själva passagen över Svinesund. En fördelaktig samlingsplats för alla förråd åter vore Vänersborg, som därför i framtiden borde befästas. Slutligen kommer betänkandet även in på behovet av en flytande lantarmé för den bohuslänska skärgården. Embryot härtill funnes i den redan inrättade eskadern vid Göteborg, varför denna lämpligen borde omorganiseras för detta nya ändamål.

Rikets tredje och sista gränsområde i ordets egentliga bemärkelse vore Pommern, vars försvar betingades av grannskapet till Preussen. Med hänsyn till Preussens övermakt och lättheten att invadera Pommern finner betänkandet det otänkbart att basera Pommerns försvar uteslutande på Stralsunds fästning. Ett dylikt försvar måste framför allt ta sikte på Preussens egen militära svaghet: bristen på flotta. Därför måste Sveriges försvar gentemot Preussen bestå uti dess flotta och galärer.

»Jämförelsen emellan Sverige och dess grannar», heter det sammanfattningsvis, »samt vad våra gränsorter behöva till att igenom dem rätteligen försäkra hjärtat av riket, har vist mig nödvändigheten av en flytande och tågande lantarmé, av en bättre och talrikare flotta och fästningar anlagda på de ställen, att de kunna anses för verkliga stängsel vid rikets gräns.»

I fortsättningen går betänkandet så in på hur dessa olika försvarsgrenar skola vara inrättade. Först preciseras begreppet flytande lantarmé: »en corps volant som uti en skärgård brukas till att göra en fiende diversion, förhindra honom uti dess operationer på landet, oroa honom i ryggen, göra landstigningar, fatta posto, tills armén kan komma efter och delogera fienden — — —.» Av detta och av en galärflottas sätt att manövrera kunde man finna, att galärerna mera hörde samman med armén än med örlogsflottan. Därför borde galärflottan stå under befäl av en general och icke en amiral. Vad galärflottans styrka vidkomme, vore 80 galärer jämte 10 hästgalärer att anse som en minimisiffra. Detta förutsatte en nybyggnad av 30 galärer. Som huvudstation för galärflottan borde Stockholm bibehållas, men samtidigt två eskadrar förläggas till Helsingfors och Göteborg, det senare dock endast preliminärt i avvaktan på att planen för Bohusläns försvar skulle bli fastställd. Örlogsflottans styrka borde fastställas med hänsyn till både de danska och ryska flottornas styrka, vilket innebure en linjeflotta på omkr. 40 rangskepp. För att flottan skulle anses likvärdig med grannmaktemas, krävdes emellertid också goda fartygskonstruktioner, tillräckligt och väl övat manskap samt bättre metoder för underhåll av fartygen. Däröver lämnar betänkandet flera anvisningar. Slutligen föreslås en koncentration av örlogsflottan till Karlskrona med slopande av dess särskilda förläggning i Göteborg.

För fästningarnas del vore särskilt behovet av tillräckliga garnisoner att uppmärksammas. Saknas garnisoner, »har man byggt fästningar för fienden och bortkastat rikets penningar utan att hava någon frukt eller verkan av dem vid gränsen eller in i landet». För detta ändamål borde de värvade truppernas antal ökas. Beträffande gränsorternas befästande borde Finland och Skåne komma i första rummet och därnäst Bohuslän. I gengäld kunde följande fästningar sättas på indragningsstat: Kalmar, Jönköping, Göteborg, Bohus, Karlsten och Varbergs fästningar. Vad slutligen den indelta armén anginge, vore dess styrka bekant, »vilken tyckes till att försvara riket kunna göra tillfyllest».

Det försvarspolitiska program, som framträder i det här refererade betänkandet, är till hela sin karaktär defensivt. Så till vida betecknar det knappast något egentligt nytt utan snarast blott ett fullföljande av 1747 års intentioner. Å andra sidan har denna defensiva synpunkt inordnats under den vidare aspekten av en nationell fredspolitik, sådan denna auktoritativt utformats i mindre sekreta deputationens betänkande. Detta kommer först till synes i den polemiskt betonade jämförelsen mellan försvarspolitiken i en enväldigt styrd stat och i en stat med friare styrelseskick. Samma synpunkt återkommer vidare i karaktäristiken av »försvarsverkets rätta ämne», såsom »huru det ena bör räcka det andra handen samt igenom goda inrättningar försätta Sverige uti det stånd, att det inom sig självt äger nog styrka att kunna giva åt sina undersåtar den skygd och säkerhet, som erfordras, det de ej bliva avskräckte att ga in uti sadana inrättningar, som rikets väl och uppkomst kräver».

Liksom redan 1747 års försvarsordning bygger 1756 års defensiva försvarspolitik på gränsförsvarsprincipen. Men denna framträder här i mera auktoritativ form än tidigare, skarpt preciserad i satser som gränsen »en förmur för hjärtat av riket», »gränsen bör försvara hjärtat av riket». Man återfinner här även från 1747 års finländska betänkande polemiken mot det centralförsvarsprogram, vilket Liewen funnit utmärkande för försvarspolitiken intill 1747. I än högre grad än tidigare bemödar sig Liewen här att dra ut de yttersta konsekvenserna på ett sätt, som låter motsättningen mellan denna centralför-

svarsprincip och Liewens egen gränsförsvarsprincip framstå desto klarare.

Detta gränsförsvar får alltjämt till övervägande del karaktären av ett kustförsvar. Ja, i viss mån kunna de marina synpunkterna sägas framträda ännu starkare i 1756 års än i 1747 års försvarsprogram. Mera allmänt kommer detta till synes i satsen, »att säkerheten vid gränsen och uti öppna sjön äro de medel och utvägar», som betinga en svensk fredspolitik. Det tar sig vidare uttryck i ett starkare understrykande av linjeflottans betydelse än tidigare; det föreslagna antalet rangskepp går sålunda utöver 1734 års, ja t. o. m. 1721 års flottplan. Men framför allt framträder denna tendens i det starkare kravet på en galärflotta för skärgårdens försvar, avseende inte blott Finland utan även Bohuslän. Samtidigt gör sig en motsatt tendens gällande, innebärande att galärflottan skiljes från örlogsflottan och betraktas som en del av lantförsvaret. I viss mån föregripen redan i 1747 års försvarsbeslut skulle denna tanke nu äntligen komma att förverkligas vid den föreliggande riksdagen. Tyngdpunkten i lantförsvaret som sådant lägges emellertid i 1756 års försvarsplan likaväl som i 1747 års försvarsordning på fästningarna, medan armén än mer än tidigare skjutes i bakgrunden. Den redan 1747 delvis tillämpade principen med en kombination av två fästningar, en förrådsfästning och en gränsfästning, finner man nu genomförd över hela linjen.

Någon restlös strävan att försvara allt innebar Liewens gränsförsvarsprincip ingalunda, nu lika litet som tidigare, tvärtom avsåg den en koncentration av försvaret till de mest utsatta gränsområdena. 1747 års försvarsordning hade koncentrerat försvaret till Finland, Gotland och Skåne; i 1756 års försvarsplan är det Bohuslän som jämte Finland och Skåne träder i förgrunden. Denna förskjutning av försvarsintresset till de västra gränsområdena var dock mera skenbar än verklig, då, såsom i ett annat sammanhang anförts, Bohuslän från början torde ha ingått i det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet och Gotland, i och med det att Finlands försvar stärktes, inte längre intog en så utsatt position som tidigare.

I sin inställning till Finlands försvar visar sig Liewen alltjämt som en anhängare av den linje, Löwen först förordat,

d. v. s. försvarets koncentration till det södra kustområdet. Argumenten äro de gamla välkända: i det inre av Finland kan en fiende ej framtränga med sin huvudstyrka med hänsyn till provianteringssvårigheterna, faran för att bli avskuren från sina förbindelser bakåt och omöjligheten att upprätthalla en tillfredsställande samverkan med de till skärgården hänvisade galärerna, endast vid kusten kunna därför några »reella operationer» förväntas. Därvid kommer den s. k. strandvägen i första hand i fråga. Till denna linje böra följaktligen också försvarets huvudkrafter koncentreras.

Denna plan hade Liewen alltid förordat som den enda möjliga, om man ville vara säker på framgång. Endast som ett alternativ i andra hand hade han i sina betänkanden 1749 och 1750 föreslagit en reträtt inåt landet. På samma sätt förhöll det sig med hans inställning till den finländska befästningsfrågan. Alltjämt var han av den principiella uppfattningen att Finland behövde två fästningar, en förrådsfästning och en gränsfästning, vilka bägge skulle ligga vid kusten. De antydningar i annan riktning, innebärande förrådsfästningens förläggning till Tavastehus i stället för Helsingfors, vilka påträffas i några av hans betänkanden, sammanhänga med detta senare alternativ, utgjorde en nödfallslösning och voro inte uttryck för någon principiell åsiktsförändring. Detsamma gäller hans inställning till frågan om vilken fästning som vore den viktigaste, gränsfästningen eller förrådsfästningen. Principiellt voro de för honom lika viktiga. Det motsäges ej av hans förslag 1750, att befästningsarbetet skulle koncentreras till Degerby eller Lovisa. Såsom motiverad av exceptionella yttre omständigheter, vilka enligt Liewens mening krävde, att huvuddelen av armén skulle förläggas vid gränsen, samtidigt som befästningsarbetet måste fortsättas, var en dylik åtgärd avsedd att endast bli av temporär verkan.

För den finländska sydkustens försvar krävdes emellertid inte blott en armé och fästningar, minst lika nödvändigt var det med en skärgårdsflotta. Vid 1746—47 års riksdag hade Liewen mera energiskt än någon annan företrätt denna åsikt, och han var också den, som därvid först framställt det förbehållslösa kravet på en särskild finländsk eskader. I 1749 års betänkande hade han på nytt understrukit behovet av galärer

för Finlands del, både positivt och negativt. Även i sina senare betänkanden hade han återkommit till samma tanke. Först i 1756 års plan får emellertid skärgårdsflottan den allt dominerande betydelse för Finlands försvar, som man av Liewens allmänna inställning kunde vänta sig, och som bl. a. tar sig uttryck i satsen, att »skärgården är det angelägnaste», vilken »genom en flytande lantarmé kan och bör sättas i säkerhet».

Liewens syn på de bohuslänska försvarsproblemen uppvisar många beröringspunkter med den tidigare försvarsdiskussionen i frågan. I all synnerhet äro parallellerna med Adolf Fredriks Promemoria 1746 frapperande. Både Liewen och Adolf Fredrik utdöma Göteborg som lämplig ort för en gränsfästning åt norska sidan, och hos bägge återfinner man förslaget att befästa Svinesund, något som styrker den tidigare framförda hypotesen, att Adolf Fredriks Promemoria i huvudsak vore att betrakta såsom det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet i dess första och ursprungliga form. Samtidigt kan planen även sägas stå i överensstämmelse med försvarsdiskussionen hösten 1743 och våren 1749. Detta kommer bl. a. till synes i förslagen om Vänersborg som en place d'armes och inrättande av en särskild bohusländsk galäreskader, även om det sistnämnda förslaget snarast var att betrakta som en ren tillämpning av erfarenheterna från Finland på bohuslänska förhållanden.

Att Pommerns försvar uppmärksammats i Liewens betänkande sammanhänger väl med den inträdda försämringen i Sveriges relationer till Preussen. Tidigare hade Pommern i den allmänna försvarsdiskussionen spelat en långt mindre roll, än man på förhand skulle vara böjd att tro. Intresset för de pommerska försvarsangelägenheterna hade huvudsakligen inskränkt sig till frågan om fästningen Stralsunds iståndsättande. Detta kan delvis förklaras med att de pommerska försvarsärendena i stor utsträckning icke avgjordes av den svenska riksdagen utan av den pommerska lantdagen. Men just därför har Liewens betänkande sitt stora intresse som ett vittnesbörd om att nu även Pommern utgjorde en integrerande del i svensk försvarspolitik.

Den Liewenska försvarsplanen 1756 bygger i allt väsentligt på 1747 års idéer. Där återfinnes den allmänt defensiva syn-

punkten, tanken på ett gränsförsvar, försvarets koncentration till de viktigaste gränsorterna. I likhet med Adolf Fredriks Promemoria 1746 saknar också 1756 års plan en finansieringsplan. Däremot utgör 1756 års betänkande i långt större utsträckning än 1746 års Promemoria en arbetsplan på lång sikt, avsedd att förverkligas först så småningom, allteftersom den ekonomiska situationen så medger. Vidare innefattar 1756 års plan ett försök till gradering av de olika försvarsuppgifterna med hänsyn till den ordning, efter vilken de böra förverkligas. Detta kommer bl. a. till synes vid diskussionen av Bohusläns försvarsbehov jämfört med Skånes och Finlands.

II. Diskussionen kring 1756 års försvarsprogram.

Det Liewenska försvarsprogrammet hade av riksdagen antagits praktiskt taget utan någon ändring. Helt obestritt förblev det dock inte. Redan under ärendets behandling i defensionsdeputationen hade invändningar framställts mot att de till Göteborg förlagda större örlogsfartygen skulle flyttas till Karlskrona, och en liknande opposition framträdde senare i plena, då frågan var om galärflottans skiljande från linjeflottan.[14] Men även från utomstående håll hade på ett tidigt stadium, innan Liewen ännu framlagt sitt betänkande, kritiska synpunkter framförts mot 1717 års försvarsordning, som nu ånyo i än mera dogmatisk form fastslagits av det härskande hattpartiet. Då oppositionen kom från personer, tillhörande mösspartiet, fick sammandrabbningen mellan denna och den officiella försvarspolitikens målsmän även en partipolitisk prägel.

Skarpast framträder den försvarspolitiska och partipolitiska motsättningen i hattarnas uppgörelse med Gabriel Cronstedt, chefen för fortifikationen. I en skrivelse till ständerna hade denne beklagat sig över det intrång, som vederfarits honom i hans ämbetsutövning alltifrån tillkomsten av de nya fästningarna i Finland och Skåne, varigenom lag och rätt brutits, och över det förfång som skett honom underställda fortifikationsofficerare i befordringshänseende. Defensionsdeputationen,

[14] DD prot. $^{5}/_{5}$ och $^{14}/_{10}$ 1756 (UH 1755—56: 19 f). Nikula, a.a., s. 54.

som fick sig denna skrivelse underställd, blev icke svaret skyldig. Dess utlåtande tog formen av en uppgörelse lika mycket med den försvarspolitik, Cronstedt ansågs företräda, som med Cronstedt personligen. Den före 1747 gällande försvarsordningen hade icke varit byggd på en riktig plan, konstaterade den. »De till fästningsbyggnader tillförne anslagne penningesummor voro till största delen för riket fruktlöse. De blevo utan system emellan fästningarne delta, till provisionelle byggnader slösta och fästningarna ändock allesammans ofärdige och ofullkomliga. Fästningar anlades i hjärtat av riket och borttogo penningar ifrån dem, som bort anläggas till gränsens bevarande, vilken lämnades öppen på alla sidor utan aktning och utan försvar.» Detta tänkesätt, tillfogade deputationen, hade även härskat under »generallöjtnant Cronstedts styrsel vid fortifikationen». Därav kunde man förstå, att ständerna 1747 icke velat överlämna de nya fästningsbyggnaderna till Cronstedt, vilken, såsom defensionsdeputationen uttryckte det, »bestridde alla sunda principer» och vars höga ålder därjämte förnekade honom den drift, som dessa angelägna nybyggnader krävde».[15]

Under debatten hade den misstanken framkastats, att Cronstedts betänkande varit föranlett av andra, vilket väl också torde ha varit en av huvudanledningarna till att man vinnlade sig om att ge sitt bemötande en sådan principiell skärpa. Denna misstanke saknade nog heller inte alldeles grund. Måhända var hans betänkande dock mindre uttryck för en politisk än en militär opposition, närmast utgående från de fortifikationskretsar, som voro misslynta med att ledningen av rikets viktigaste fästningsbyggen låg i händerna på en f. d. artillerist och en f. d. kavallerist. Tillvaron av en dylik opposition hade antytts redan vid 1751—52 års riksdag.[16] Vi ha också trott oss kunna konstatera en liknande opposition i det betänkande riktat mot Ehrensvärd, vilket framträdde knappa två år efter det första stora angreppet mot denne som en efterdyning till 1752 års händelser. Därtill kom, att befordringsförhallandena inom

[15] Gabriel Cronstedt till Riksens Ständer $^{5}/_{11}$ 1755 (UH 1755—56. DD prot. $^{13}/_{5}$ och $^{30}/_{7}$ 1756 (UH 1755—56: 19 c).

[16] DD prot. $^{4}/_{12}$ 1751 (UH 1751—52: 26 c).

fortifikationen voro sådana, att de ovedersägligen missgynnade de officerare, som icke voro knutna till de nya fästningarna. Åtminstone på denna punkt har Cronstedts betänkande med all säkerhet representerat en mera utbredd opinion. Symptomatiskt nog var detta också det enda, som förmådde bryta defensionsdeputationens för övrigt eniga front och framkalla en meningsyttring till Cronstedts förmån. Det säger även en hel del, att detta instämmande kom från en fortifikationsofficer, liksom att Ehrensvärd fann det nödvändigt hota med att begära sitt avsked från ledningen av fästningsbygget i Finland, för att befordringsbestämmelserna inte skulle ändras.

Slutet på den inledda aktionen blev, att Cronstedt reellt om än icke formellt entledigades från sitt ämbete, med nöd och näppe undgående strängare repressalier för sin förmätenhet att ifrågasätta lagligheten i forna ständers beslut. Denna utgång innebar en personlig seger för Ehrensvärd. Med rätta hade han känt sig särskilt träffad av Cronstedts anklagelser[17], och han hade heller inte tvekat att sätta hela sin personliga prestige på spel för att förhindra en för Cronstedt lyckosam utgång. För sina insatser i Finland hade han också vid detta tillfälle av deputationen erhållit de amplaste lovord. Men samtidigt innebar det inträffade en seger för 1747 års idéer. Den av Liewen proklamerade gränsförsvarsprincipen hade på nytt understrukits såsom normgivande för svensk försvarspolitik. Auktoritativt och slutgiltigt fastslogs detta i svaret på den sekreta propositionen i krigsärenden.

Cronstedts kritik hade mera rört den nya försvarsorganisation, som tillkommit 1747, än egentligen de försvarspolitiska idéer, som uppburo denna. Från den senare synpunkten var det angrepp allvarligare, som Marcks v. Würtenberg nu åter riktade mot hattarnas finländska försvarspolitik i form av ett nytt betänkande över Finlands försvar. Liksom tidigare klandrade han det pågående fästningsbygget för dess vidlyftighet, och även nu återkom han med en kritik av fästningarnas läge. De skyddade blott den s. k. strandvägen, under det att de lämnade de övre vägarna mot gränsen helt öppna. Samtidigt bemötte han påståendet, att ryssarna för ett angrepp ute-

[17] Jfr brev från Augustin Ehrensvärd till Fabian Wrede $^{28}/_{11}$ 1755 (Börstorpsaml. vol. 158).

slutande vore hänvisade till kustvägen. Försökte man under sådana omständigheter hålla sig kvar vid sydkusten, vore det fara värt, att hela landet så småningom råkade i ryssarnas våld, varefter armén vore tvungen att söka sin tillflykt till fästningarna och då närmast Sveaborg. Men vore man härifrån i stånd att med hjälp från Sverige återtaga landet? Nu lika litet som 1750 bejakade Marcks v. Würtenberg denna möjlighet. Utan hästar och tross, avskuren från möjligheten till proviantering genom befolkningens medverkan och ansatt av ryssarna skulle en dylik undsättningsarmé inte kunna uträtta mycket. I det att Marcks v. Würtenberg på detta sätt utdömde de under arbete varande fästningarna, anknöt han på nytt till förslaget om Tavastehus. Där borde en förrådsfästning läggas och eventuellt ytterligare en fästning på ett annat fördelaktigt ställe närmare gränsen. Men det säkraste skyddet för Finland vore dock inte kostsamma fästningsbyggen utan »en förtrolig sämja och vänskap med alla våra vänner och grannar och särdeles med Ryssland». Detta innebar, såsom Marcks v. Würtenberg senare närmare preciserade sin ståndpunkt, ett förnyande av 1724 års defensivallians med Ryssland.[18]

Det mesta i Marcks von Würtenbergs betänkande kan föras tillbaka på den tidigare försvarsdiskussionen. Där finns mössornas traditionellt pacifistiska inställning till Ryssland, där återkommer den gamla tanken på en finländsk centralförsvarspolitik, där påträffas de av Adolf Fredrik och andra framförda anmärkningarna mot fästningsbyggets stora omfattning och dryga omkostnader. Men samtidigt utgör betänkandet ett konsekvent fullföljande av den försvarspolitiska linje, författaren själv redan 1750 uppdragit.

Både Marcks von Würtenbergs politiska åskådning i största allmänhet och hans inställning till Finlands försvarsproblem i synnerhet voro ägnade att ådraga honom hattarnas ovilja. Hans betänkande blev också föremål för en synnerligen häftig kritik, så snart det väl hunnit föredragas i defensionsdeputationen. I stället för de »för ett fritt folk anständige försvarsmått», som deputationen väntat sig, heter det i defensions-

[18] Marcks von Würtembergs betänkande över fästningsbygget i Finland $^{2}/_{2}$ och $^{15}/_{4}$ 1756 (UH 1755—56: 19 d).

deputationens utlåtande, hade deputationen i detta betänkande funnit förslag, som syftade till att »genom de lamaste defensionsmått krypa in uti en för riket ej mindre neslig än äventyrlig dépendance av grannen». I mindre sekreta deputationen, som också hade att yttra sig över det ifrågavarande betänkandet, gjorde sig den partipolitiska oförsonligheten föga mindre gällande. Där uppehöll man sig huvudsakligen vid de förmenta motsägelserna i betänkandet, yttrade sig nedsättande om författarens »alderdomssvaghet» och visade sig för övrigt ett ytterst ringa intresse för de positiva uppslagen i betänkandet.[19]

Den av Marcks v. Würtenberg och andra framförda kritiken var i och för sig ägnad att väcka tvivel om riktigheten av den finländska befästningsplanen. Enligt Juva skulle detta också ha varit den egentliga anledningen till att man hösten 1755 beslöt tillsätta en försvarskommission för Finland, vars uppgift alltså vore att pröva befästningsplanens tillförlitlighet. Dess utlåtande kom att ga i positiv riktning. Något annat resultat, menar Juva, hade dock knappast varit att vänta. Med v. Rosen som ordförande för kommissionen och Ehrensvärd som en av dess främsta ledamöter kunde dess utlåtande blott gå i en riktning.[20]

Att en kommission i en eller annan form vid denna tid verkligen varit påtänkt av Ehrensvärd för att tysta tvivlet på värdet av fästningsbygget i Finland, framgår klart av dennes brevväxling med Fabian Wrede. Vad Ehrensvärd närmast tänkte sig, var emellertid en deputation av ständerna, som skulle bese fästningsbyggnaderna och avge sitt utlåtande däröver. Den kommission, som i november 1755 tillsattes, fick emellertid på en gång en snävare och vidare uppgift än den av Ehrensvärd påtänkta. Då frågan om en kommission först väcktes, avsåg man nämligen därmed blott att få utrett det finländska försvarsväsendets materielbehov och dess fördelning på olika orter. Förslaget härom utgick från krigskollegium. På grundval av detta krigskollegii förslag uppdrog sedan regeringen åt v. Rosen att i samråd med krigskollegium och några av dem, som tidigare kommenderat i Finland, verkställa den begärda utredningen.

[19] DD prot. $^{5}/_{4}$ och $^{27}/_{4}$ 1756 (UH 1755—56: 19 c). MSD prot. $^{15}/_{5}$ 1756 (UH 1755—56: 14).

[20] Juva, Verteidigungspläne Finnlands I Vorwort, s. XXIX.

Denna utredning kom emellertid att omfatta vida mera, än vad som ursprungligen avsetts. Då kommissionen i april 1756 avgav sitt betänkande, innebar denna en fullständig plan över Finlands försvar. Till en del hade detta kanske sin förklaring i regeringens något oklara direktiv. Å andra sidan torde det inte vara för djärvt att antaga, att Ehrensvärd även haft ett finger med i spelet. Här hade han ju en möjlighet att utan särskilda åtgärder omedelbart få till stånd en prövning av det finländska försvarsproblemet i hela dess vidd, varigenom alla eventuella kritiker skulle kunna tystas, vilket inte behövde hindra, att han senare på nytt tog upp frågan om en särskild ständerdeputation. Om så varit fallet, måste man säga, att han i stort sett uppnådde sitt syfte, såsom följande referat av kommissionens betänkande torde visa.[21]

Betänkandet utgår från att Finland som en förmur för hela riket och en i övrigt värdefull landsända kan och bör försvaras. För detta ändamål borde det förses med sådana militära resurser, att en anfallande fiende kunde uppehållas, tills hjälp hunne anlända från Sverige.

Ur strategisk synvinkel kunde Finlands långa gräns åt öster lämpligen uppdelas på två huvudförsvarsområden. Störst uppmärksamhet förtjänade den s. k. nedre gränsens försvar, eller den åtta mil långa sträckan från Wachtelspää längs Kymmene älv till Pilkanmaa udde, såsom skyddande icke blott större delen av Finland utan även Åland och den svenska skärgården. Den övre gränsen, eller området från Saloniemi eller Pyörilä udde uppåt igenom Savolax och Karelen, vore mindre utsatt för anfall såsom till största delen bestående av oländig terräng, vilken endast kunde genomträngas av lätta trupper. Likväl förtjänade även denna del av Finland att beaktas från försvarssynpunkt.

För den nedre gränsens och kustens försvar krävdes i första hand, att fästningarna vid Lovisa och Helsingfors fullbordades

---

[21] Ehrensvärd till Wrede $^{28}/_{11}$ 1755 (Börstorpssaml. vol. 158). SU prot. $^{14}/_{4}$ 1756 (UH 1755—56: 1). Krigskollegii prot. $^{3}/_{9}$ 1755. Krigskollegium till Kungl. Maj:t $^{3}/_{9}$ 1755 (Krigskollegii arkiv, KrA). Rådets prot. i krigsärenden $^{26}/_{11}$ 1755. Den finländska kommissionens skrivelser till Kungl. Maj:t (Kommittéarkiv). Den finländska kommissionens betänkande $^{23}/_{4}$ 1756 (Försvarsverket i Finland 2. 1746—1787. F 450, UUB). Referat hos Nikula, a.a., s. 28 ff.

och att en galäreskader förlades till Sveaborg. Därigenom skulle fienden få svårt att begagna sig av den s. k. strandvägen och den egna arméen vara tryggad för fientliga angrepp i ryggen. Genom närvaron av en finländsk galäreskader skulle fiendens galärer vidare avhållas från att gå förbi Sveaborg och Hangö udde, då de annars riskerade att bli tagna mellan två eldar. Fästningarna åter skulle tjäna de finländska trupperna som försörjningsbaser, och dit kunde de i nödfall ställa sin reträtt. Särskilt viktigt vore innehavet av Sveaborg. Så länge en finländsk armé och galäreskader lyckades hålla sig kvar där och själva fästningen vore intakt, kunde en fiende ej tänka på att tränga inåt landet, av fruktan för att få sina reträttvägar avskurna. I Sveaborgs hamn kunde vidare, om så behövdes, en eskader av den svenska örlogsflottan förläggas i vinterkvarter, varigenom fienden tvingades dra tillbaka sina örlogsfartyg från Reval till St. Petersburg, den svenska flottan vore först i sjön och fiendens sjöförbindelser med utlandet komme under svensk kontroll. Därför kunde en fiende inte sägas vara herre över Finland, förrän han bemäktigat sig Helsingfors med Sveaborg.

I fråga om den övre gränsen var det enligt kommissionens åsikt blott den mellersta delen eller området ifrån Repolahti över Saimen förbi Nyslott intill Karelen, som vore av den »öppna och värnlösa beskaffenhet», att det kunde tänkas bli utsatt för ett fientligt angrepp i större skala. Till dess försvar föreslog kommissionen tre smärre försvarsverk vid Lathis, St. Michel och Rantasalmi, det sista dock blott alternativt. För övrigt kunde dessa trakter försvaras med av bönderna själva uppbådat frivilligt manskap.

För att Finland skulle kunna sägas vara i försvarsstånd, måste enligt kommissionens utlatande alltså först och främst fästningarna vid Lovisa och Helsingfors fullbordas och Savolax förses med försvarsverk. Vidare skulle garnisonerna i Lovisa och Helsingfors jämte Sveaborg utökas med 2,000 man samt en eskader av 4 fregatter, 3 pråmar och 25 galärer förläggas i Sveaborgs hamn. Därtill borde fältartilleriet förses med full attiralj, tross och förspann, vakanserna i det indelta manskapet ersättas och vargeringsmanskapet göras fulltaligt. I Karelen borde de frivilliga trupperna erhålla gevär och enrolleringen i Österbotten med Kajana kompani sättas under befäl och övas.

En lätt kår och tre skidlöparkompanier borde slutligen också inrättas och magasinerna förses med allt, vad de behövde.

Det ovan refererade betänkandet var ägnat att på nytt bekräfta riktigheten i det av Löwen först framförda kustförsvarsprogrammet. Framför allt var det emellertid ägnat att understryka Sveaborgs betydelse för Finlands försvar, det som för Ehrensvärd torde ha framstått som ett huvudsyfte. I så måtto kan betänkandet nog också, såsom det sagts[22], betraktas som ett uttryck för Ehrensvärds idéer i hans egenskap av kännare av finländska förhållanden. För den skull har man dock inte rätt att i allo härleda betänkandets idéinnehåll från Ehrensvärd. I all synnerhet gäller detta de i betänkandet framförda synpunkterna på Savolax' försvar, vilka inte påträffas i något av Ehrensvärds tidigare betänkanden. Över huvud taget kan det inte påvisas, att Ehrensvärd tidigare tillmätt Savolax nagon så väsentlig betydelse för Finlands försvar, som fallet är i det anförda kommissionsbetänkandet. Snarare har man här att räkna med v. Rosens inflytande. I sina rapporter 1749 och 1750 hade han visat sig väl förtrogen med den övre gränsens försvarsproblem och särskilt understrukit faran av ett fientligt angrepp genom Savolax. Ja, några av de i betänkandet använda argumenten påminna i enskildheterna slående om v. Rosens synpunkter. Hos v. Rosen påträffar man också förslaget att förse alla frivilliga i Karelen med vapen och att låta enrolleringsmanskapet i Österbotten övas under särskilt utsedda officerare. Allt detta tyder på att Ehrensvärds inflytande på kommissionens utlåtande icke varit så dominerande, som man på förhand skulle vara benägen att tro.

Men det finns också andra skäl, som tala för att 1756 års finländska försvarskommissions betänkande icke i allo representerar Ehrensvärds åskådning. Ett väsentligt skäl är, att icke detta betänkande utan Liewens plan lades till grund för riksdagens beslut rörande Finlands försvar. Av den finländska försvarskommissionens utlåtande utnyttjade riksdagens ansvariga utskott enligt egen utsago blott det, som stod i överensstämmelse med Liewens plan. Detta kommer även till synes vid en närmare detaljgranskning. Sålunda anslöt sig riksdagen i fråga om den övre gränsens försvar helt till Liewens mening, att några

[22] Nikula, a.a., s. 28.

»reella operationer» icke stode att utföra i dessa trakter. Därför godtog den kommissionens förslag om de frivilliga truppernas beväpning och övning men förkastade dess förslag om fästningsverk. Allt vad den i detta fall förklarade sig kunna gå med på var, att, såsom Liewen föreslagit, något ställe vid Saimen utsåges till att försäkra övre delen av Savolax och Österbotten. På samma sätt fastställde den antalet galärer i den finländska galäreskadern till 30 i enlighet med Liewens plan mot av kommissionen föreslagna 25.[23]

Att Ehrensvärd skulle ha funnit sig i en dylik klar desavuering av sin ståndpunkt, som det skulle ha inneburit, ifall kommissionens utlåtande verkligen på alla punkter representerat hans idéer, förefaller högst otroligt. Det skulle för det första förutsätta en motsättning mellan Ehrensvärd och Liewen, för vilken inga som helst bevis finnas. Det skulle vidare tyda på att Ehrensvärds ställning vid riksdagen vore svagare än Liewens, något som motsäges av alla kända fakta. Hur föga riksdagen i själva verket var benägen att gå emot Ehrensvärd framgår bäst därav, att alla av honom personligen väckta förslag i finländska försvarsfrågor så gott som utan undantag vunno riksdagens bifall. I synnerhet framstod han som en auktoritet, när det gällde en fortsatt planläggning av det redan påbörjade fästningsarbetet. Här blevo Ehrensvärds synpunkter oförändrat rådande.

III. Det Liewenska försvarsprogrammet och riksdagens försvarsbeslut.

Det av defensionsdeputationen antagna Liewenska försvarsprogrammet blev i stort sett normgivande för alla mera betydande försvarsbeslut under 1755—56 års riksdag. I befästningsfrågan beslöt man sålunda fullfölja arbetet på fästningarna i Finland och Skåne samt i det förra fallet att med undanskjutande tills vidare av Helsingfors' befästande åt landsidan nu först fullborda Sveaborg och Lovisa, vilket enligt Ehrensvärds mening skulle kunna genomföras på 4 år. Vidare beslöts upp-

[23] Riksens Ständers svar på Kungl. Maj:ts sekreta proposition i krigsärenden $^{21}/_{10}$ 1756 (Riksens Ständers brev i krigsärenden).

draga åt Kungl. Maj:t att till nästa riksdag inkomma med förslag till fästningar i Bohuslän i enlighet med Liewens plan, varvid gränsfästningen borde om möjligt läggas så, att den erhölle en säker hamn »åtminstone för smärre örlogsfartyg». Vad slutligen Karlsvärds fästning på Gotland angick, skulle visserligen fästningsarbetet där alltjämt fortsättas. Men detta fick en starkt begränsad omfattning och skulle inte gå utöver vad redan 1751—52 års riksdag fastställt. Den särställning, Karlsvärds fästning tidigare intagit i befästningsprogrammet, förlorade den nu. Men även andra åtgärder vittnade om att Gotland nu tillmättes mindre betydelse för Sveriges försvar än tidigare, ja, att dess ställning i svensk försvarspolitik åter nära nog var densamma som under 1720- och 30-talen. Enligt riksdagens beslut skulle nämligen ett artillerikompani förläggas till Sveaborg, varav manskapet till övervägande delen skulle tagas från Gotland. Detta motiverade man med att Gotland enligt den antagna planen nu åter skulle bli en sjömakt.[24]

Enligt den av defensionsdeputationen och sekreta utskottet fastställda flottplanen skulle antalet linjeskepp ökas till 40 och antalet galärer till 80 jämte 10 hästgalärer. Av det nybyggnadsprogram, som denna plan förutsatte, skulle dock icke allt nu genomföras. Tills vidare skulle till nästa riksdag endast byggas 4 nya linjeskepp och 10 galärer, jämte 5 hästgalärer. Beträffande byggandet av nya fregatter överlämnades detta till regeringens avgörande. I enlighet med den Liewenska planen beslöts nu också, att en ny flottstation skulle upprättas vid Helsingfors, medan Göteborg skulle upphöra att utgöra en station för örlogsflottan. Styrkan av den nya eskader, som skulle förläggas till Helsingfors, fastställdes preliminärt till 4 fregatter, 30 galärer, 5 hästgalärer, 2 recognoscergalärer och 2 pråmar. Tillsvidare skulle 10 galärer överföras från Stockholm till Finland. Beträffande Göteborgseskadern skulle de större fartygen flyttas till Karlskrona och blott galärerna jämte eventuellt en fregatt kvarlämnas.[25]

---

[24] DD prot. $^{4}/_{10}$ och $^{7}/_{10}$ 1756 (UH 1755—56: 19 e). DD exped. $^{4}/_{8}$, $^{1}/_{9}$ och $^{11}/_{10}$ 1756 (UH 1755—56: 19 e). Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{20}/_{8}$, $^{15}/_{9}$, $^{5}/_{10}$, $^{8}/_{10}$, $^{21}/_{10}$ 1756 (Riksens Ständers brev i krigsärenden).

[25] Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{15}/_{9}$ och $^{21}/_{10}$ 1756 (Riksens Ständers brev i krigsärenden).

Med beslutet om 10 galärers överförande till Helsingfors och upprättande av en flottstation därstädes, var äntligen frågan om en särskild finländsk eskader löst. Denna hade visserligen i princip avgjorts redan vid 1746—47 års riksdag. Att den sedan icke kommit att förverkligas, berodde framför allt på viceamiral Ridderstolpe, Stockholmseskaderns chef, som vid 1751—52 års riksdag lyckades förmå defensionsdeputationens sjöutskott att uttala sig mot att en galäreskader förlades till Sveaborg, såsom v. Rosen förordat i sin riksdagsberättelse. Av allt att döma var denna omsvängning i sjöutskottets hållning, såsom Nikula framhållit, betingad av dess farhågor för en separation av galärflottan från linjeflottan. Förslag härom hade nämligen väckts vid 1751—52 års riksdag och kom då även att i princip avgöras.[26] Samtidigt kan det ifrågasättas, om icke just detta 1752 års negativa beslut i den finländska galärfrågan starkt bidragit till att hos Liewen och Ehrensvärd aktualisera frågan om en separation och att avgöra den så, att motståndet från sjömilitärt håll mot en finländsk galäreskader en gång för alla brötes, d. v. s. genom att underordna galärflottan armén.

Förslag i denna senare riktning hade framförts redan vid 1746—47 års riksdag. Detta hade dock endast avsett galärflottans organisation i krig, innebärande att galärflottan då skulle ställas under en generals befäl, och var närmast föranlett av de negativa erfarenheterna av galärflottans uppträdande under sista kriget. Symptomatiskt nog kom detta förslag från defensionsdeputationens lantutskott, medan sjöutskottet intog en rakt motsatt hållning och betonade linjeflottans och galärflottans »oskiljaktige sammansättning». Någon ändring i galärflottans fredsorganisation hade däremot aldrig varit på tal. Först vid nästa riksdag väcktes formligt förslag om galärflottans skiljande från örlogsflottan. Detta förslag hade närmast en administrativ karaktär, avseende en separation av de två flottornas stater från varandra, och var så till vida endast att betrakta som en fortsättning på den 1738 inslagna vägen. Samtidigt upptogs emellertid på nytt fragan om galärflottans ställande under lantmilitärt befäl, varjämte föreslogs, att underbefälet skulle utgöras av särskilt värvade komiter i stället för amiralitetsofficerare. Det beslut defensionsdeputationen fattade, innebar

[26] Nikula, a.a., s. 26 ff.

en ökad självständighet för galärflottan genom dess separation från linjeflottan. Men detta var inte liktydigt med att galärflottan skulle inordnas under armén. På denna punkt gick deputationens beslut icke längre, än 1746—47 års lantutskott tänkt sig, d. v. s. endast i händelse av krig skulle galärflottan ställas under lantmilitärt befäl. Ja, inte ens i detta fall vore regeringen bunden av defensionsdeputationens beslut. Den kunde därvid handla, som den själv bäst funne för gott. Att defensionsdeputationen nu icke önskade en »arméns flotta» framgick i viss mån även därav, att den beslöt bibehålla amiralitetsofficerare på galärerna och förkastade förslaget om en komitkår. Först vid 1755—56 års riksdag avgjordes frågan om galärflottan definitivt till arméns förmån. I enlighet med Liewens förslag och under åberopande av erfarenheterna från tidigare krig skildes då galärflottan från linjeflottan och förenades med armén. Högsta kommandot skulle innehas av en general, som fick säte och stämma i krigskollegium, och under honom ställdes tvenne överstar som chefer för flottstationen i Stockholm respektive Sveaborg. Till överbefälhavare över den nyorganiserade galärflottan utsågs, såsom förut nämnts, Augustin Ehrensvärd.[27]

Med beslutet om de två flottornas fullständiga separering hade den motsättning mellan örlogsflotta och skärgårdsflotta temporärt lösts, vilken framträtt redan under 1730-talet, och som var en följd av de två flottornas olikhet i uppgift och operationssätt. Men denna lösning tillfredsställde icke någondera parten. Inom flottan önskade man i allmänhet knappast någon sådan separering, än mindre galärflottans inordnande under armén. I detta hänseende rådde ingen meningsskiljaktighet mellan örlogsflottans och galärflottans målsmän. Att de det oaktat icke förmådde hindra beslutet om skärgårdsflottans omorganisation får tillskrivas flera omständigheter. Dels var defensionsdeputationens sammansättning sådan, att den i detta fall tämligen ensidigt måste komma att främja lantmilitära intressen. Dels försvårades ett samlat uppträdande från flottans sida av den

[27] DD prot. $^{8}/_{7}$ 1747 (lantutsk.). DD prot. $^{3}/_{11}$ 1746 (sjöutsk.) (UH 1746—47: 29). DD prot. $^{16}/_{5}$ och $^{26}/_{5}$ 1752 (UH 1751—52: 26 f.). DD expedition $^{3}/_{7}$ 1756 (UH 1755—56: 19 c). Nikula, a.a., s. 43 ff.

rivalitet, som tidigare rått mellan de bägge vapnens ledning, och som särskilt tagit sig uttryck i en skarp konkurrens om tillgången på officerare och manskap. Däremot fick det motstånd, som trots allt framkommit från de sjömilitära myndigheterna sida, andra följder. Då det gällde att fixera de nya eskaderchefernas befogenheter, beslöt riksdagen på Liewens förslag att göra dessa oberoende av kollegiernas inflytande genom att tills vidare ställa dem direkt under Kungl. Maj:t med råds råde.[28] Det var alldeles samma taktik, som kommit till användning 1747, när det gällde de nya fästningarna. Parallellen blir icke mindre slående, därigenom att dessa rättigheter närmast kommo att tillfalla Ehrensvärd i hans egenskap av nyutnämnd överbefälhavare över galärflottan.

* * *

Det försvarsprogram, 1755—56 års riksdag antagit, kom aldrig att realiseras i den utsträckning, som ursprungligen avsetts. Att så icke skedde, får främst tillskrivas krigsutbrottet 1757, som på en gång berövade försvarsplanen dess politiska och ekonomiska förutsättningar. Med landet inbegripet i ett rent anfallskrig miste den defensiva försvarspolitik, som knäsatts av 1755—56 års riksdag, åtskilligt av sin raison d'être. Men framför allt tvingade krigets förande till en begränsning av alla andra militära utgifter. I synnerhet fingo anslagen till det finländska fästningsbygget vidkännas en stark nedskärning.

Beslutet om krig hade fattats av rådet ensamt under åberopande av bl. a. svaret på den sekreta propositionen. Men detta innebar inget ovillkorligt förord för en offensiv politik. Tvärtom hade ständerna uttryckligen förbjudit ingående av något förbund med Frankrike, som berörde det nu uppkomna kriget. Vad där utsäges om rikets anseende, förkovran och tillväxt går för övrigt knappast utöver ramen för mindre sekreta deputationens januariprogram, där rikets anseende framställes såsom grundat på dess inre förkovran och konjunkturernas utnyttjande blir liktydigt med möjligheten att under krig rätt begagna sin neutralitet för att så mycket som möjligt utveckla ri-

[28] DD expedition $^{3}/_{7}$ 1756. Nikula, a.a., s. 53.

kets handel och sjöfart. Ingen tvingande anledning finnes därför att antaga, att ständerna själva redan några månader efter antagandet av 1756 års försvarsplan velat frångå de principer, som legat till grund för denna. Ansvaret härför faller på rådet.[29]

[29] Rådets prot. i utrikesärenden $^{8}/_{6}$ och $^{27}/_{6}$ 1757 (HSH XXIII, s. 383 och 357). Riksens Ständers svar på sekreta propositionen i utrikes ärenden $^{15}/_{10}$ 1756 (Riksens Ständers brev i utrikesärenden). Jfr Malmström, a.a. IV, s. 280; Säve, Sveriges deltagande i sjuåriga kriget, s. 25.

NIONDE KAPITLET.

Försvarsväsendets utveckling 1743—1757.

I. Fästningarna.

Perioden 1743—1757 i det svenska försvarsväsendets utveckling får väsentligen sin prägel av de då pågående stora fästningsbyggena. Av dessa var det finländska det viktigaste. Vad som här uträttades kunde delvis tillskrivas den nyvaknade insikten, att Finlands försvar krävde en starkare insats, men framför allt var det Ehrensvärds personliga förtjänst. Med sådan energi och hänsynslöshet drev han under dessa tio första år fästningsbygget, att då uträttades mera relativt sett än under alla följande år.

För sin fästningsbyggnadsverksamhet hade Ehrensvärd från början vetat att skaffa sig fria händer, både då det gällde verkens konstruktion och arbetets planläggning och bedrivande i övrigt. Svårigheterna hade för den skull icke visat sig mindre betydande. I avsaknad av så gott som allt hade Ehrensvärd fått börja från grunden. Han hade måst skaffa baracker åt soldaterna, låta anlägga vägar och bryggor, föra fram timmer, bränna kalk och slå tegel, tillverka kranar, skottkärror, vagnar och olika slags verktyg. Först därefter kunde den egentliga utstakningen av fästningsverken ta sin början. Under Ehrensvärds personliga ledning fortgick därefter arbetet vid Helsingfors, medan fästningsbygget vid Degerby överlämnades till fortifikationskaptenen Glansenstierna, senare generalkvartermästare Wrede. För dessa befästningsarbeten disponerades en genomsnittlig summa av 700,000 daler smt årligen. Arbetsstyrkan varierade under det första året mellan 500 och 2,000 man för att vid periodens slut uppgå ända till 6,000 man, från början enbart sedan övervägande bestående av finländska soldater.[1]

[1] Ehrensvärds riksdagsberättelse $^2/_3$ 1752 (Tosterupsamlingen, deposition 1939). Ehrensvärd till Adolf Fredrik 1748—54 (Sveaborgs fästningsarkiv, KrA). Ericsson, a.a. IV: 3, s. 131 ff.

Den av riksdagen antagna befästningsplanen hade föreskrivit byggande av två fästningar men icke angivit någon rangordning dem emellan. I enlighet därmed hade arbetet påbörjats samtidigt på bägge hållen. Snart nog skulle emellertid de försämrade utrikespolitiska konjunkturerna och en i samband därmed inträdande penningbrist tvinga till en revision av den uppgjorda planen. Huvudvikten lades nu på Helsingfors' befästande, medan befästningsarbetena vid Degerby fingo drivas i en långsammare takt. Första antydan härom finner man 1749. Då tillstötte arbetet, skriver Ehrensvärd, 2:ne de största hinder, som kunde hända, nämligen befarad penningbrist och vacklande konjunkturer på grannens sida».[2] På grund därav begärde och erhöll Ehrensvärd generalissimus' tillåtelse att med den större manskapsstyrkan arbeta på Helsingfors' befästande. I den man som den utrikespolitiska situationen syntes lätta, återupptogs emellertid arbetet vid Degerby. Fram emot slutet av år 1752 inställde sig emellertid åter svårigheter i form av en allvarlig penningbrist, varför arbetet vid Degerby nästan helt avstannade. I denna situation beslöt Ehrensvärd att radikalt ändra hela befästningsplanen. I stället för att arbeta på två fästningar, av vilka ingen i rimlig tid skulle hinna bli färdig, skulle man inskränka sig till att fullborda förrådsfästningen vid Helsingfors såsom den viktigaste. Arbetet på gränsfästningen skulle tills vidare fortgå, endast i den man tillgången på medel och hänsyn till place d'armes'en så medgåve.[3]

I valet mellan Degerby och Helsingfors hade Ehrensvärd stannat inför det sistnämnda. Detta motiverade han med att Finland under krig hade mera behov av en förrådsfästning än en gränsfästning. Bägge de två sista krigen hade enligt Ehrensvärds mening lämnat övertygande bevis för den satsen. Från början torde dock Ehrensvärd inte haft denna principiella inställning. Då han först framförde tanken på en begränsning av fästningsarbetet i Finland hade detta skett under det omedelbara trycket av ett starkt ryskt krigshot. I denna situation hade det närmast gällt att så forcera fästningsbygget, att åtminstone

[2] Ehrensvärds riksdagsberättelse $^{2}/_{3}$ 1752.

[3] Augustin Ehrensvärd till Adolf Fredrik $^{16}/_{10}$ 1750. Augustin Ehrensvärds riksdagsberättelser $^{2}/_{3}$ 1752 och $^{14}/_{10}$ 1755. Rådets protokoll i krigsärenden $^{9}/_{2}$ 1753.

någon fästning skulle stå färdig vid ryssarnas anfall. Det avgörande blev därför icke, vilken fästning som Finland i och för sig hade mest behov av, utan vilken som för tillfället snabbast kunde bringas i försvarsdugligt skick och som styckevis kunde göra mest nytta. Först så småningom och särskilt i den mån, som det yttre trycket lättade, skulle andra synpunkter göra sig starkare gällande. Det blev då behovet av en hamn för galärerna och möjligheten att försörja armén sjövägen, som närmast fick motivera Ehrensvärds ställningstagande. Vad som förut varit ett av omständigheterna framtvingat val, blev nu till något av ett principiellt avgörande. Ytterst sammanhängde detta väl med att fästningsbygget vid Helsingfors på ett helt annat sätt än i Degerby stod under Ehrensvärds direkta ledning.

Ehrensvärds mening blev dock inte oemotsagd. Vi ha sett, hur Liewen 1750 förordade en annan »gradation» av fästningsbygget, vilket innebar, att befästningsarbetet skulle koncentreras till Degerby, och hur Adolf Fredrik två år senare uttalade sig mera förmanligt om befästningsarbetet vid Degerby än vid Helsingfors. Men framför allt skulle Degerbys egen byggherre, Fabian Wrede, i de häftigaste ordalag gå till rätta med Ehrensvärds bristande intresse för gränsfästningens fullbordande: »Det är Dina intriger, om fästningen stympas. Du gick länge havande med dessa idéer. — — — Kom ihåg, att samma eftervärld, som admirerar Ditt geni i Gustafssvärdsdockan, erkänner, att Du varit habil ingeniör men elak systematicus, vad landets försvar beträffar. — — — Det är lycka, att ingen är habil nog och hemma att bevisa Dig, vad skador kronan lidit igenom Din princip att par preference driva Sveaborg, sedan detta (= Degerby fästning, var på Ditt inrådande så stort börjat med preparatorialer, som nu både rosta och multna, innan de hunnit upparbetas.»[4]

Degerby utgjorde dock inte det enda alternativet till Helsingfors. Ett alternativ utgjorde sedan gammalt Tavastehus. Dess betydelse som en sekundär stödjepunkt hade väl i allmänhet erkänts även efter 1747, men först genom Marcks v. Würtenbergs betänkanden fick det förnyad aktualitet. En annan strategiskt viktig punkt, som börjat tilldraga sig allt större intresse, var

[4] Fabian Wrede till Augustin Ehrensvärd $^{9}/_{12}$ 1755 (Ehrensvärds arkiv, KrA).

Hangö. Redan 1747 hade dess betydelse uppmärksammats av Liewen och Ehrensvärd, och som vi sett, hade Liewen och Ungern-Sternberg 1750 förordat dess befästande. Härför hade även defensionsdeputationen uttalat sig 1752. I enlighet därmed lät Ehrensvärd 1755—56 företaga vissa mätningar vid Hangö udde.[5]

Den förändring i den ursprungliga planen, som Ehrensvärd nödgades vidtaga, inskränkte sig emellertid inte till att Degerby fick stå tillbaka för Helsingfors. Även i befästningsarbetena vid Helsingfors måste han företaga begränsningar. Medan under den första tiden arbetet på stadens befästande åt landsidan och sjösidan pågått jämsides, koncentrerades så småningom all verksamhet till öarna. Samtidigt inskränktes planen för själva öarnas befästande, så att fästningens omfång minskades till hälften. Det som då återstod, var det blivande Sveaborg. Denna reducerade Sveaborgsplan kan dateras till 1750.[6]

Det Sveaborg, som under Ehrensvärds händer så småningom tog form och gestalt, bestod av öarna Vargön, Vargskär eller Gustafssvärd, Stora och Lilla Öster Svartö, Väster Svartö och Långörn. Enligt den ursprungliga arbetsordningen skulle fästningens flyglar först sättas i stånd, innan man skred till själva hjärtat av fästningen. I följd härav blev Gustafssvärd det allra första, som sattes i försvarsdugligt skick, medan arbetet på Langörn såsom mindre viktigt bedrevs i något långsammare takt. Efter antagandet av den nya befästningsplanen 1750 koncentrerades arbetet alltmera till huvudverken på Vargön och den planerade galärhamnen. Vid krigsutbrottet 1757 pågick arbetet för fullt på samtliga holmar. Längst framskridna voro då verken på Vargön, Vargskär och Lilla Öster Svartö.[7]

Vid Degerby, eller Lovisa som det efter 1752 kallades, hade vissa förberedande arbeten bedrivits redan före Ehrensvärds ankomst till Finland. Trots detta var det inte mycket som med-

---

[5] Adolf Fredrik till Liewen $^{30}/_{7}$ 1747 (Brev från Adolf Fredrik. F 480, UUB). DD prot. $^{27}/_{3}$ 1752 (UH 1751—52: 26 c). Ehrensvärd till Kungl. Maj:t $^{12}/_{6}$ 1754 och $^{19}/_{3}$ 1755 (Administr.handl. rörande armén vol. 11 b). Ericsson, a.a. IV: 3, s. 244.

[6] Ehrensvärd till Adolf Fredrik $^{10}/_{5}$ 1750.

[7] Ehrensvärd till v. Rosen $^{17}/_{8}$ 1751. Ehrensvärds riksdagsberättelse $^{14}/_{10}$ 1755 (Tesierupssamlingen, deposition 1939). Ericsson, a.a. IV: 3, s. 137 ff.

hunnits, då försämrade politiska konjunkturer och stark penningbrist i förening tvingade till en avsevärd nedskärning i de uppgjorda arbetsplanerna. Detta hade flera orsaker. Grunden för fästningen hade vid en närmare undersökning på flera håll visat sig alltför lös och dyig, vilket nödvändiggjort tidsödande dräneringsanstalter. Vidare befanns den uppgjorda situationsplanen behäftad med sådana brister, att en ny utstakning av fästningsverken ansågs påkallad. Först därefter kunde den egentliga fästningsbyggnadsverksamheten taga sin början. Denna bedrevs dels på fasta landet, dels på ön Svartholmen därutanför. Vid krigsutbrottet 1757 kunde dock hela fästningen knappt sägas utgöra annat än en samling nätt och jämnt påbörjade verk.[8]

Tio år efter det att riksdagen antagit den av Ehrensvärd, Liewen och Strussenfelt uppgjorda befästningsplanen, befann man sig således alltjämt långt ifrån det utsatta målet, trots att den ursprungliga planen sedan dess avsevärt nedskurits. Likväl var det uträttade betydande nog. Det var det desto mera, som Ehrensvärd tidvis måste kämpa med ganska avsevärda ekonomiska svårigheter, samtidigt som han haft att utstå en aldrig tystnande kritik från de mest skilda håll. I fortifikationskretsar ondgjorde man sig över att fästningsbygget undandragits fortifikationens uppsikt och ledning och att befordringsmöjligheterna voro bättre för officerarna i Finland än annorstädes. Inom armén uttalade man sig klandrande om arbetenas vidlyftighet.[9] Ja, som vi sett saknades inte angrepp på själva kustförsvarsplanen, grundvalen för det finländska fästningsbygget. Från finländskt håll slutligen klagades över att den finländske soldaten över hövan betungades med fästningsarbete. Därtill kom så alla konflikterna i det dagliga arbetet, med borgarna i Helsingfors och Degerby, som till egen vinning alltför hänsynslöst sökte utnyttja de av fästningsbygget skapade gynnsamma konjunkturerna, eller med generalguvernören, som alltmera visade benägenhet att blanda sig i de interna befästningsangelägenheterna. Men även de egna underlydande beredde Ehrensvärd svårigheter. Arbetsmanskapet uppträdde tidvis håglöst och uppstudsigt,

[8] Ehrensvärds riksdagsberättelse $^{14}/_{10}$ 1755. Ehrensvärds brev till Adolf Fredrik 1748—54. Ericsson, a.a. IV: 3, s. 405 ff.

[9] Fabian Wrede till Augustin Ehrensvärd $^{16}/_{12}$ 1751 (Ehrensvärds arkiv, KrA).

medan officerarna lånade sig till intriger av olika slag.[10] I synnerhet hade Ehrensvärd besvär med Fabian Wrede. Hetsig, misstänksam och full av självkänsla kunde denne endast med svårighet underordna sig Ehrensvärd. Såsom ledare av fästningsbyggnadsverksamheten vid Degerby ville han framför allt inte finna sig i att det senare skulle stå tillbaka för Sveaborg och framträdde i detta hänseende som Ehrensvärds farligaste opponent.

Så var Ehrensvärd från olika håll utsatt för en kritik av det mest skiftande slag, en kritik som fick sitt farligaste uttryck i 1752 års vittsyftande aktion. Själv kan Ehrensvärd dock inte frikännas en viss skuld härutinnan. Genom sin hänsynslöshet och sitt stridbara kynne hade han nämligen förskaffat sig många fiender. Men Ehrensvärd var heller inte den, som blev svaret skyldig. Stödd på sin maktställning vid riksdagen och skyddad av rådet kunde han med framgång gå till motangrepp. Rosen lyckades han oskadliggöra genom att förma ständerna att avskaffa generalguvernörsämbetet, Cronstedt jagades under skymfliga former från sitt ämbete, Wrede förflyttades delvis mot sin egen vilja till Stockholm såsom interimistisk efterträdare till Cronstedt, och konungen slutligen tillfogades ett förödmjukande nederlag samt tvingades att i allt gå med på Ehrensvärds fordringar. Ehrensvärd stod som den obestridde segraren.

Icke desto mindre voro åtskilliga av de framförda anmärkningarna ytterst befogade. En senare eftervärld har i mångt och mycket givit Ehrensvärds opponenter rätt och därvid kommit att i stor utsträckning röra sig med samma argument som de. Å andra sidan har kritiken stundom väl ensidigt riktats mot Ehrensvärd ensam. Icke minst gäller detta själva försvarsplanen. Såsom flerfaldiga gånger anmärkts, gick denna ytterst tillbaka på Löwen, och i denna hade Liewen minst lika stor delaktighet som Ehrensvärd. I själva verket framlades den försvarsplan, som benämnes Sveaborgs defensionsplan[11], och som

[10] Se Fabian Wredes brev till Augustin Ehrensvärd och Augustin Ehrensvärds brev till Fabian Wrede samt Augustin Ehrensvärds brev till Adolf Fredrik. Ericsson, a.a. IV: 3, s. 180 ff., 208 ff.

[11] Defensionsplan öfver storfurstendömet Finland $^{12}/_{7}$ 1766 (Krigsvet.akad. Tidskr. 1859), s. 1 ff.

för eftervärlden särskilt kommit att förknippa Ehrensvärds namn med frihetstidens finländska försvarsplaner, först så sent som 1766, nära 20 år efter det att de första anställerna vidtagits till ett förverkligande av de däri uttalade försvarsprinciperna. Detta hindrar inte, att Ehrensvärd i sina betänkanden alltifrån 1747 hela tiden byggde på de idéer, som så småningom togo gestalt i 1766 års försvarsplan.

Liksom Löwen utgick Ehrensvärd här från Finlands beroende av havet. Endast över havet kunde Finland undsättas från Sverige, men från sjösidan kunde Finland också lättast angripas. Endast vid kusten funne man mera bebodda trakter, medan landgränsen mot Ryssland utgjordes av ödemarker. Därav följde, att sjö och strand bleve ens samfällda krigsteater. Med hänsyn till belägenheten av fiendens baser var detta för Ehrensvärd liktydigt med försvarets koncentration till sydkusten. Där måste man inrätta sina magasiner, transporter och krig, under det att fasta gränsen finge förbehållas det lilla kriget. På dessa förutsättningar byggde Ehrensvärd sin försvarsplan. Det finländska försvaret måste inrättas så, att det kunde hålla stånd vid kusten, tills hjälp hunnit anlända från Sverige. För detta ändamål krävdes förutom en väl försedd armé och fästningar, vilka enligt Ehrensvärds mening icke kunde placeras bättre än vid Helsingfors och Degerby (Lovisa), en finländsk galärflotta av tillräcklig styrka. Vidare förutsatte planen en intim samverkan mellan alla vapenslag. Armén skulle operera i nära förbindelse med galärflottan. Den sjögående flottan skulle upprätthålla förbindelsen med Sverige och skydda kustområdet från fientliga flottor. Fästningarna skulle utgöra upplag för förråden och baser för flottan och armén vid dess operationer samt över huvud taget försvåra en fientlig invasion.

Diskussionen kring den Ehrensvärdska försvarsplanen kan sägas koncentrera sig till två huvudanmärkningar: planen tog icke hänsyn till möjligheten av ett vinterkrig utan utgick från den oriktiga förutsättningen, att krig endast kunde föras på sommaren, den förbisåg vidare behovet av ett inre försvar i den felaktiga föreställningen, att krig inte kunde föras i det inre av Finland och att en fiende därtor ej kunde tänkas vilja angripa annat än vid kusten.

Vad den första anmärkningen angår[12], så är det alldeles riktigt, att planen utgick från ett sommarfälttag som det sannolikaste. Därutinnan följde Ehrensvärd blott linjen från Löwen. Å andra sidan var Ehrensvärd lika litet som Löwen helt främmande för tanken på krigsoperationer under vintern. Tvärtom räknade han med möjligheten av ett överrumplande angrepp vintertid och beaktade, så långt sig göra lät, detta vid uppgörande av befästningsplanerna.[13] En helt annan sak är däremot, om de planerade fästningarna i färdigt skick verkligen erbjödo säkra stödjepunkter vintertid. Därvid måste man emellertid hålla i minnet, att ingendera kom att fullföljas enligt den ursprungliga planen. Beträffande möjligheten att intaga Sveaborg vintertid var uppfattningen på sakkunnigt ryskt håll ingalunda odelat optimistisk. Visserligen ansåg den engelske amiralen Greig, vilken under 1788—90 års krig var överbefälhavare över ryska flottan, att det var mycket lätt att på vintern överrumpla fästningen och bemäktiga sig de fasta verken samt den där liggande flottan.[14] Men den ryske överbefälhavaren i 1808—1809 års krig, Buxhoevden, var icke lika övertygad om den saken; då han i mars 1808 öppnade sina operationer mot Sveaborg, ansåg han det tvärtom omöjligt att ta fästningen vare sig med storm eller genom formlig belägring, utan enda medlet vore en sträng blockad i förening med kraftigt bombardemang.[15]

Den andra anmärkningen, att den Ehrensvärdska planen vilade på en felaktig förutsättning, då den blott räknade med ett anfall mot sydkusten, torde förtjäna mera beaktande, så till vida som planen faktiskt förkastade möjligheten av ett angrepp med reguljära styrkor längs den övre gränsen. Med hänsyn till den diskussion, som förts[16], torde det därvid vara lämpligt att

---

[12] Ernroth, Betraktelser med anledning af svenska generalstabens värk »Sveriges krig 1808 och 1809» (Finsk Militär Tidskrift 1896, s. 166 ff.), Hornborg, Sverige och Ryssland genom tiderna, s. 87.

[13] Ehrensvärds anteckningar under en resa i Finland år 1747, s. 4 ff. DD prot. $^{5}/_{3}$ 1747 (UH 1746—47: 29). Ehrensvärd till v. Rosen $^{17}/_{8}$ 1751 (Tosterupsaml., deposition 1939). Jfr Löwens försvarsplan 1723 (Verteidigungspläne Finnlands I, s. 25 ff.).

[14] Danielsson, Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809, s. 40 ff.

[15] Sveriges krig åren 1808 och 1809 II, s. 294 ff.

[16] Se bl. a. Ehrnrooth, a.a., s. 116 ff.; Juva II, s. 161; Forsman, a.a., s. 3 not 1; Nikula, a.a., s. 36 och 41 ff.; Ericsson, a.a. IV: 2, s. 54.

se problemet ur två huvudsakliga synvinklar: å ena sidan i vad mån rättfärdigas planen av de två tidigare krigens erfarenheter, å andra sidan hur verifieras den av de två efterföljande krigen 1788—90 och 1808—09?

Då man kritiserat den Ehrensvärdska planen med utgångspunkt från de krigserfarenheter, som stodo Ehrensvärd och hans samtida till buds, har man särskilt pekat på 1713—14 års krig. Vad som då hände, menar man, borde ha övertygat Ehrensvärd om att ett reguljärt krig i det inre av Finland inte vore en omöjlighet. Detta är sant, så till vida som ryssarna då lyckades tränga långt upp i landet och slutligen vunno en avgörande seger vid Storkyro. Likväl kan det anförda exemplet icke tjäna som bevis för att Ehrensvärds plan byggde på felaktiga förutsättningar[17], ty det ryska fälttåget 1713—14 i det inre av Finland hade föregåtts av en ockupation av sydkusten. Det utgör tvärtom det bästa vittnesbörd om planens riktighet. Redan Löwen hade ju i sin första försvarsplan framhållit, hurusom erfarenheten visat, att ryssarna först vid sommartid sökt bemäktiga sig kusten för att sedan vintertid tränga inåt landet och fullborda dess erövring. I ännu högre grad hade emellertid 1741—43 års krig bekräftat nödvändigheten av ett starkt kustförsvar. I avsaknad av kustfästningar bundos flottans operationer, och den svenska armén tvangs att retirera till Helsingfors, där den inneslöts och slutligen måste kapitulera.

Kan det alltså inte bestridas, att den Ehrensvärdska planen i dess väsentliga del motsvarade tidens strategiska krav, då den lade huvudvikten vid försvaret av kusten, enkannerligen linjen Degerby-Helsingfors eller den s. k. strandvägen, så är det å andra sidan ej mindre sant, att den förbisåg viktiga strategiska intressen, då den inte tryggade försvaret åt övriga håll. Redan 1741—43 års krig hade i någon mån visat, att en fiende kunde ge sig inåt landet utan att behärska kusten.[18] Och framtiden skulle komma att lämna ytterligare bevis för saken. Visserligen kunde 1788—90 års krig snarast sägas bekräfta Ehrensvärds uppfattning[19], men i gengäld ådagalade 1808—09 års krig klart bristerna i hans plan. Vid detta tillfälle nöjde sig ryssarna icke

[17] Jfr Ehrnrooth, a.a., s. 121.

[18] Se s. 135.

[19] Forsman, a.a., s. 3 not 1.

med att först bemäktiga sig kustområdet, såsom den Ehrensvärdska planen förutsatte, utan de ryckte framåt på bred front både vid kusten och i det inre av landet för att på så sätt omfatta den finländska huvudarmén från alla sidor. Därigenom tvingades denna att uppge kustområdet tämligen snart, och därmed var grunden undanryckt för en fortsatt krigföring efter de linjer, Ehrensvärd uppdragit.[20]

Felet med Ehrensvärds försvarsplan var icke, att den lade huvudvikten vid kustområdena, enkannerligen strandvägen, utan att den ej tog tillbörlig hänsyn till den övre gränsen och det inre Finland, inberäknat de vägar som från kusten ledde dit. Dessa försvarsproblem hade dock beaktats i den tidigare försvarsdiskussionen. Redan Löwen hade ju varit inne på möjligheten av ett angrepp längs den s. k. övre Viborg-Tavastehusvägen, och denna tanke hade sedan särskilt utvecklats av Marcks v. Würtenberg; i samma idé hade även den Nordenbergska kommissionen arbetat. Men fienden kunde även, såsom 1808—1809 års händelser senare visade, tänkas angripa ännu högre upp, åt Savolaxhållet. Denna möjlighet hade, som vi sett, särskilt beaktats av v. Rosen och utförligt berörts i 1756 års finländska försvarskommissions betänkande. I liknande riktning hade också Nordenberg uttalat sig i en beskrivning av några gränskartor 1750.[21] Dessa synpunkter rönte emellertid föga beaktande. Endast i fråga om Saimas försvar uttalade sig riksdagen 1756 för en lösning efter riktlinjer, som Löwen en gång först uppdragit.

Kunna alltså vägande anmärkningar riktas mot den Ehrensvärdska försvarsplanen, gäller detta än mera den egentliga befästningsplanen. Som vi sett, var denna från början upplagd efter alltför stora linjer. Någon kostnadskalkyl i strängare mening hade därvid icke uppgjorts, lika litet som någon avvägning företagits av de olika fästningsverken i förhållande till varandra. Samma oförmåga visade Ehrensvärd, när det gällde att beräkna tiden för det planerade fästningsbygget, varigenom den ena fyraårsplanen kom att avlösa den andra. Å andra sidan företeddo de Ehrensvärdska fästningskonstruktionerna heller

[20] Se härom Sveriges krig åren 1808 och 1809 II, s. 81 ff. Jfr Ericsson, a.a. IV: 2 s. 54.

[21] Tryckt hos Juva III, s. 437.

inte några sådana originella drag, att detta kunde uppväga de här påtalade bristerna. Tvärtom var Ehrensvärd, har det sagts, till sin fortifikatoriska inställning tämligen ortodox.[22]

Det skånska fästningsbyggets historia under dessa tio första år erbjuder många likheter med det finländska, beroende på att förutsättningarna i huvudsak voro desamma. I bägge fallen hade man att utgå från befästningsplaner, som uppgjorts utan noggrann kännedom om terrängförhållandena och utan hänsyn till kostnaderna. På båda håll var fästningsbygget undandraget fortifikationen och ledningen anförtrodd åt icke fackmän, vilka i stor utsträckning drevo arbetet med tillhjälp av officerare, som icke tillhörde fortifikationen. Det ryktessmideri, för vilket det finländska fästningsbygget var utsatt, kom därför också att i rikt mått drabba det skånska. Även här voro ryktena i många fall uttryck för en berättigad kritik.

Fästningsarbetet i Skåne tog sin början med de första månaderna av år 1748. Liksom i Finland igångsattes arbetet här samtidigt a bägge hallen, i Landskrona och i Kristianstad. Enligt generalissimus' direktiv skulle man därvid inrikta sig på att få Kristianstad så snart som möjligt i stånd med hänsyn till möjligheten av ett inom kort utbrytande krig, medan befästningsarbetet för Landskronas del mera skulle planläggas på längre sikt. På det senare stället inskränkte sig därför fästningsarbetet under det första året huvudsakligen till undersökning av grunden och utstakning av fästningsverken. De erfarenheter, man därunder förvärvade, ledde snart nog till en fullständig omarbetning av den ursprungliga planen. Liksom den finländska befästningsplanen skulle denna nämligen visa sig alltför omfattande och dyrbar. I mars 1749 framlade Liewen därför förslag till en ny fästningsplan, som bibehöll själva huvudprinciperna av 1747 års plan men bättre anpassade denna efter belägenheten. Enligt Liewens beräkningar skulle kostnaderna därigenom också nedbringas till hälften. Då denna plan vunnit rådets godkännande, skulle det egentliga fästningsarbetet äntligen taga sin början. Men, som vi sett, inträdde Landskronafrågan kort därefter i en ny fas, som hotade att medföra ett fullständigt avbrott i det knappt påbörjade fästningsarbetet.

---

[22] Ericsson, a.a. IV: 3, s. 136.

Endast genom Adolf Fredriks personliga ingripande förmåddes rådet nu gå med på att den antagna planen finge fullföljas med de modifikationer, som betingades av hänsynen till övriga försvarsuppgifter, främst det finländska fästningsbygget, och det statsfinansiella läget över huvud taget.[23]

Under senare delen av 1751 medförde de växande penningsvårigheterna en ny begränsning av det skånska fästningsarbetet till förmån för det finländska. Redan i början av året hade förslag härom varit upp i rådet[24], ehuru det då närmast gällt fördelningen av arbetsmanskapet, men förslaget hade den gången avvisats, av allt att döma genom påtryckningar från Adolf Fredriks sida. Då ständerna ett halvår senare uttalade sig för en inskränkning av arbetet till det oundgängligaste, fanns inte samma möjlighet att förhindra ett beslut. Liewen, som beordrats inkomma med arbetsplan och kostnadsförslag efter dessa riktlinjer[25], fick nu vara glad, om han åtminstone kunde vinna riksdagens gehör för dessa modifierade krav. Trots detta fortgick arbetet till det yttre tämligen ostört, både vad det gällde det egentliga fästningsbygget vid Landskrona och Kristianstad och planläggningen av den nya staden Landskrona. Med 1756 års ingång inträdde en förändring. Då beviljade riksdagen väsentligt ökade anslag, som tycktes förebåda en ny era med mera gynnsamma arbetsvillkor. Redan följande år nådde emellertid fästningsarbetet sin kulmen. Här liksom i fråga om det finländska fästningsbygget kom kriget emellan och rubbade alla uppgjorda arbetsplaner.[26]

Att man hos det skånska fästningsbygget så föga märker av ekonomiska svårigheter jämfört med det finländska trots det förras relativt missgynnade ställning i förhållande till det senare torde ytterst bero på Liewens större administrativa förmåga. Både ständernas berömmande uttalande i denna riktning och de bevarade räkenskaperna tyda därpå. Uppenbart för-

[23] Adolf Fredrik till Kungl. Maj:t $^{29}/_{1}$, $^{9}/_{2}$, $^{8}/_{3}$, $^{24}/_{3}$ 1748 (Administrativa handlingar rörande armén vol. 1). Liewens deduction över Landskrona fästningsbyggnad $^{30}/_{3}$ 1749. (Försvars- och befästningsplaner, KrA). Rådets prot. i krigsärenden $^{19}/_{4}$ 1749. Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{24}/_{4}$, $^{25}/_{4}$ och $^{27}/_{4}$ 1749. Ericsson, a.a. IV: 4, s. 36 ff. Jfr vidare s. 253.

[24] Rådets prot. i krigsärenden $^{23}/_{4}$ 1751.

[25] DD prot. $^{21}/_{10}$ och $^{6}/_{12}$ 1751. (UH 1751—52: 26 c.)

[26] Ericsson, a.a. IV: 4, s. 54 ff. och 65.

stod Liewen bättre än Ehrensvärd att planlägga fästningsbyggnadsverksamheten efter tillgängliga resurser i folk och pengar. Samarbetet med borgerskapet i fästningsstäderna synes också ha förlupit mera friktionsfritt i Skåne än i Finland. Även detta torde väsentligen få tillskrivas Liewens personliga insats, då han var en smidigare natur än Ehrensvärd och Wrede. Däremot saknade Liewen i betänklig grad de tekniska kunskaper, som man hade rätt att förutsätta hos en fästningsbyggare, något som han sökte kompensera genom valet av goda medhjälpare: en Arbin och en Strussenfelt, bägge framstående fortifikationsofficerare, samt överintendent Hårleman.[27] Detta förskaffade honom i gengäld beskyllningen att vilja ta åt sig äran av andras arbete, att »plöja med andras kalvar», såsom Wrede expressivt uttryckte saken.[28] Själv torde Liewen inte ha varit omedveten om dessa sina brister. Ytterst känslig för den kritik, som riktades mot honom i hans egenskap av chef för det skånska fästningsbygget, hotade han vid ett sadant tillfälle t. o. m. med att begära sitt avsked.[29]

På Gotland hade befästningsarbetet, i motsats till vad fallet var i Finland och Skåne, försiggått i fortifikationens egen regi. Trots detta, eller kanske just därför, hade här uträttats jämförelsevis mycket mindre. I synnerhet gäller detta om perioden efter 1752, då verksamheten vid Karlsvärds fästning inskränkte sig till några preparatorialarbeten. Större delen av tiden åtgick till utarbetandet av befästningsplaner, vilka aldrig skulle komma att förverkligas.[30] Den inkompetensförklaring, som detta kunde sägas innebära för fortifikationens män, var Ehrensvärd inte sen att inregistrera. Full av skadeglädje skrev han i november 1755 till Wrede: »För 4 år sedan fick Gen. Cronstedt ordres att göra dessein till några lunetter vid stranden utanför Karlsvärds fästning och att låta bygga dem. Härmed har han

[27] Beträffande Liewens medhjälpare se Ericsson, a.a. IV: 4, s. 37 ff.; Stavenow, Carl Hårleman. En studie i frihetstidens arkitekturhistoria, s. 223 ff.

[28] Fabian Wrede till Augustin Ehrensvärd $^{10}/_{8}$ 1756 (Augustin Ehrensvärds arkiv, KrA).

[29] Rådets prot. i krigsärenden $^{9}/_{5}$ 1749.

[30] Gabriel Cronstedts betänkande över Karlsvärds fästning $^{9}/_{11}$ 1751. Funcks betänkande över Karlsvärds fästning $^{8}/_{2}$ 1752. (UH 1751—52: 26 e.) Krigskollegium till Kungl. Maj:t $^{6}/_{12}$ 1755 jämte bilagor. (UH 1755—56: 19 d.)

ännu icke längre hunnit, fast Er Vauban Virgin härvid varit brukad, än att i dag Marcks von Würtenberg och Åkerhielm äro uppkallade i Krigskollegio att däröver säga sina tankar. Store ingenieurer.»[31]

Trots att fästningsbyggena i Finland, Skåne och på Gotland aldrig fullföljdes enligt de ursprungliga planerna, kommo de dock med undantag för Gotland att länge intaga en dominerande ställning i svensk försvarspolitik. Detta ledde till en övervärdering av det fasta försvarets betydelse och motsvarande undervärdering av det rörliga försvaret, ett missförhållande som framträtt redan under 40-talet men skärptes under 50-talet. Fästningarna tilldrogo sig ett oproportionerligt intresse. Armén betraktades snarare som ett bihang till fästningarna än tvärtom. De tendenser till en reformering av armén, som framträtt under 40-talet, försvunno under det följande decenniet så gott som alldeles. I stället gjordes armén mera stationär och orörlig än någonsin. Härtill bidrog i hög grad den omständigheten, att indelta soldater användes som arbetsmanskap vid fästningsbyggena och att de nya fästningarna för varje år ställde allt större anspråk på folk till garnisoner. Inför behovet av fästningsarbetare och garnisonsmanskap fick kravet på övning och bättre utbildning vika.[32]

Men även för flottans utveckling fick fästningsbygget ödesdigra följder, så till vida som detta lade hinder i vägen för den utbyggnad av flottan, som gällande flottplaner föreskrevo. Den meningen har också på tal om Finlands försvar senare framförts, att det varit bättre, om Sverige sökt skaffa sig en överlägsen flotta än bygga dyrbara fästningar. På havet kunde Sverige vid denna tid möjligen besegra Ryssland men icke till lands. Även från politisk synpunkt skulle en stark flotta ha utgjort en bättre tillgång än fästningsverk.[33] Otvivelaktigt saknar denna mening inte fog för sig. Som vi sett, önskade Preussen framför

[31] Ehrensvärd till Wrede $^{4}/_{11}$ 1755 (Börstorpsaml. vol. 158).

[32] Jfr Ehrensvärds uttalande: »Jag vet intet, varifrån jag fått den fruktan att mista finska regementena ifrån arbetet, torde hända för att exercera. Erfarenheten har visat, att en mindre exercerad armé har slagit sina fiender, men vi ha ingen gång sett, att Finland blivit försvarat utan fästningar.» Ehrensvärd till Adolf Fredrik $^{30}/_{5}$ 1751. (Sveaborgs fästningsarkiv, KrA.)

[33] Ernrooth, a.a., s. 123.

allt, att Sverige skulle skaffa sig herraväldet till sjöss, och i denna riktning gick också Keiths plan för en svensk offensiv mot Ryssland. Men denna tanke var heller inte främmande för Ehrensvärd, lika litet som för Löwen och Liewen. Tvärtom var en stark flotta en av de viktigaste punkterna i deras försvarsprogram. Å andra sidan var förutsättningen för att en sådan flotta skulle kunna operera, såsom det med rätta anmärkts[34], just att den hade tillgång till nödiga baser. Därför blev fästningsbygget det primära.

II. Armén.

Av alla försvarsgrenar var armén måhända den, som under frihetstiden minst var utsatt för genomgripande omdaningar. Detta berodde på att den svenska härordningen alltjämt hade indelningsverket till grundval, vilket till sin natur var relativt oföränderligt, såsom en gång för alla fixerat i kontrakt och förordningar. Detta innebar både en fördel och en nackdel, en vinst så till vida som Sverige härigenom kunde uppställa en här, som efter tidens idéer om en stående här[35] bättre svarade mot landets ekonomiska bärkraft än någon annan organisation, men en förlust så till vida som systemet i betänklig grad saknade elasticitet och effektivitet.[36] Möjligheterna att på legal väg reglera arméns styrka efter olika förhållanden voro i stort sett uttömda i och med den tillåtna vakanssättningen. Detta medel skulle dock vid flera tillfällen tillgripas. Så skedde bl. a. 1741, då regeringen efter riksdagens uttryckliga beslut vidtog en nedskrivning av fredsstyrkan, och samma åtgärd beslutades av 1755—56 års riksdag. Då den yttre situationen blev kritisk och fordrade en militär kraftutveckling, var det å andra sidan lika naturligt, att man återställde arméns styrka genom att upphäva

[34] Nikula, a.a., s. 41.

[35] Visserligen kunde indelta armén på sätt och vis sägas vara en milis, då den bestod av fredliga näringsidkare och arbetare med kort rekrytutbildning och kort övningstid. Men å andra sidan utgjordes den av fast anställt manskap och var från denna synpunkt närmast att betrakta som en stående armé. Jansson, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget, s. 503.

[36] Häggman, a.a., s. 58.

vakanserna. Denna princip följdes hösten 1746 och våren 1749, varigenom armén vid den nordiska krisens slut var i det närmaste komplett, och samma åtgärd vidtogs vid det pommerska krigets utbrott.[37]

Indelningsverkets bristande elasticitet framträdde särskilt, då det blev fråga om att skaffa ersättnings- och förstärkningsmanskap under krig. Redan det stora nordiska kriget hade till fullo visat, att den indelta armén icke räckte till för att fylla de behov, som kriget alstrade. Karl XII hade därför blivit tvungen att tillgripa sådana extraordinära åtgärder som upprättande av tre-, fyr- och femmänningsregementen. Detta hade emellertid inneburit ett klart brott mot rote- och rusthållarnas utskrivningsfrihet, vilket även väckt allmän ovilja. Med enväldets fall försvunno dessa kristidsinstitutioner. Så allmän hade oviljan mot dem varit, att när frågan om ersättnings- och förstärkningsmanskap några decennier senare ånyo blev aktuell, man inte vågade att återuppliva dem. I stället beslöt man nu att tillgripa den s. k. vargeringen.

Vargeringsinsättningen innebar, att rotarna och rusthållaren anställde en reservkarl, vilken skulle träda in, så snart den ordinarie knekten avlidit eller blivit ur stånd att vidare göra krigstjänst. Denna inrättning var till sitt ursprung icke en av de styrande påkallad åtgärd, utan bönderna hade själva framtvingat den för att slippa att personligen göra krigstjänst. Såsom frivillig betraktades den närmast »såsom en folkets rättighet». Med 1741—43 års krig inträdde därutinnan en förändring. Från att ha varit frivillig övergick vargeringen snart till att bli obligatorisk, rättigheten blev en skyldighet. Samtidigt förändrade vargeringen även på annat sätt karaktär: från att ha varit uteslutande en rekrytreserv för den indelta armén övergick den så småningom alltmera till att bli en fördubbling.[38] Detta kommer särskilt till synes i det betänkande, som 1755—56 års riksdag avlät till Kungl. Maj:t. Enligt detta skulle vargeringskarlen liksom den ordinarie soldaten kunna inkallas till övningar och uppbådas »vid krigsrustningar och kronans ound-

[37] Krigskollegii berättelser 1751 och 1760 (UH 1751—52: 26 e. UH 1760—62: 37 e). Riksregistraturet i krigsärenden $^{12}/_{7}$ 1756. Jfr s. 119 ff. och 234.

[38] Petrelli, Om vargeringsinrättningens uppkomst och utveckling (Krigsvet. akad. tidskr. 1885) s. 441 ff. Juva II, s. 75 ff.

gängliga behov, såsom fästningsarbete. I gengäld skulle han därför uppbära lön av kronan och liksom den ordinarie soldaten åtnjuta skattefrihet, om han byggde sig ett torp.[39]

Vid 1740—41 års riksdag gjordes ett första försök att ge vargeringen obligatorisk karaktär. Bondeståndet förmåddes sålunda att tillse, att allmogen ute i landet över lag skaffade sig vargeringskarlar. Längre vågade man då icke gå. För böndernas del innebar ju detta till att börja med icke annat än ett fixerande av redan bestående förhållanden, och något allvarligt motstånd restes därför icke från deras sida mot regeringens förslag.[40] Annorlunda blev det, när vargeringen under kriget mot Ryssland och mobiliseringen mot Danmark började att användas som förstärkningsmanskap. Bönderna vägrade då i många fall utlämna sina vargeringskarlar. Denna böndernas omsvängning i vargeringsfrågan skulle framträda mycket klart vid 1746—47 års riksdag. Då framlades ett förslag om att rotarna och rusthållen skulle åläggas hålla vargeringskarlar, med andra ord att vargeringen skulle göras obligatorisk. Förslaget bifölls av SU och gick därefter till plena, där det godkändes av de tre högre ständen, medan bondestandet energiskt satte sig till motstånd. Av debatten i bondeståndet framgick nu tydligt, att vargeringen här inte längre betraktades som en förmån utan som ett besvärande tvång. Bondeståndets avvisande hållning inverkade dock inte på ärendets avgörande. Beslutet att låta vargeringen bli obligatorisk stod fast, men det antyddes samtidigt, att man så mycket som möjligt skulle ga fram med lämpor vid beslutets genomförande. Emellertid uppgåvo bönderna inte sitt motstånd. Vid följande riksdag besvärade bondeståndet sig över det tvång, som den nya vargeringsinrättningen pålade ståndet, och lyckades då utverka sådana modifikationer av denna, att anskaffande av vargeringskarl formellt om än icke reellt lämnades till vars och ens eget gottfinnande. Vad i övrigt angick det praktiska förverkligandet av den obligatoriska vargeringen, visade detta sig behäftat med stora svårigheter. På sina håll kunde bönderna inte förmås vare sig

[39] Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{21}/_{10}$ 1756 (Riksens Ständers brev i krigsärenden).

[40] SU prot. $^{9}/_{7}$ och $^{17}/_{8}$ 1741 (UH 1740—41: 2). Jfr Petrelli, a.a., s. 448 ff. Juva II, s. 75 ff.

med lock eller pock att gå med på att anskaffa vargeringskarl. I Finland åter, där böndernas inställning var mera gynnsam, lade folkbristen hinder i vägen. Enligt krigskollegii uppgift 1755 skulle det först antagna vargeringsmanskapet också till stor del ha bestått av äldre, till krigstjänst odugliga karlar eller av icke fullvuxna.[41]

Svårigheten för 1700-talets stående värvade härar att erhålla ersättnings- och förstärkningsmanskap i krig är en av de förnämsta orsakerna till att dessa så småningom ersättes med stående värnpliktshärar. Under franska revolutionens och Napoleons tid blir den allmänna värnplikten grundvalen för rekryteringen. Redan under det tidigare 1700-talet påträffas emellertid i de flesta härordningar ett värnpliktselement mer eller mindre utbildat. I Preussen införes 1733 det s. k. kantoneringssystemet, varigenom ungefär hälften av den reguljära armén kommer att bestå av uttagna värnpliktiga. I Frankrike är den reguljära armén helt värvad, men vid sidan därav stå sedan 1726 provinsialmiliserna, en på värnplikt uppbyggd rekrytdepa för den reguljära armén, även avsedd för garnisonstjänst.[42] I Norge utgöres huvuddelen av hären under hela århundradet av utskrivna värnpliktiga med en tjänstgöringstid av omkr. 10 år. År 1742 upprättas därjämte på värnpliktens grundval ett lantvärn såsom förstärkning åt linjehären i krigstid. I detta ingå alla de yngre, som fullgjort sin tjänst i linjehären, vidare alla de, som undsluppit utskrivning. Härigenom kommer det norska bondeståndet, på vilket värnpliktsbördan företrädesvis vilar, att i sin helhet vara indraget i försvaret.[43]

Även i Sverige och Finland finner man redan under frihetstiden ansatser till allmän värnplikt. Utgångspunkten är därvid den aldrig förnekade skyldigheten att vid behov gripa till vapen för att försvara landet. Såsom förebild i organisatoriskt avseende har Norge i många fall tjänat.

---

[41] DD prot. $^{8}/_{12}$ 1746, $^{18}/_{2}$, $^{19}/_{2}$ 1747 (lantutsk.), SU prot. $^{12}/_{3}$ 1747 (UH 1746—47: 29 och 1). RAP $^{4}/_{9}$ och $^{22}/_{9}$ 1747 s. 651 f., 694. Bondeståndets prot. $^{20}/_{4}$ 1747 och $^{29}/_{2}$ 1752. Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{4}/_{6}$ 1752 (Riksens Ständers brev i krigsärenden). Krigskollegii berättelse 1755 (UH 1755—56: 19 d). Generalguvernör v. Rosens riksdagsberättelse 1751 (UH 1751—52: 29).

[42] Jansson, a.a., s. 403 ff. med där anförd litteratur.

[43] Vaupell, Den dansk-norske Hærs Historia II, s. 61 ff.

Av de försvarsplaner, som framkomma vid 1746—47 års riksdag, förorda flera införande av allmän värnplikt i någon form. Det längst gående förslaget finner man i ett försvarsprojekt för Finland, inlämnat till den finska deputationen och författat av en Jakob Stenius eller en Lars Ehrenmalm.[44] Enligt detta skulle hela Finlands vapenföra manliga befolkning tagas i anspråk för landets försvar, på samma sätt som skett i Norge, och vartill även funnos förebilder i den karelska allmogens militära åtaganden under tidigare ofredstider. Under 6 års tid, från 16 till 22 års ålder, skulle de unga några gånger varje år komma samman för att erhålla övning i vapnens bruk. I krigstid skulle de på detta sätt utbildade hjälpa till att bevaka gränserna samt för övrigt användas för hemortens försvar.

Ett annat »förslag till nationell värnplikt» för Finland, utarbetat av frih. K. G. Cronhiorth, tager endast sikte på kustens försvar. För detta ändamål skulle alla friska unga drängar vid kusten 5 à 6 mil upp i landet i händelse av krig samlas vid särskilda, i förväg angivna platser, 1,000 man vid varje samlingsplats, för att därifrån föras till anvisade ställen, där de skulle emottagas och utbildas av sina officerare. För att öka stridsvärdet hos dessa trupper borde varje grupp om 1,000 man värnpliktige sammansättas med 100 man reguljära.[45]

På Gotland hade redan under det stora nordiska kriget och det senaste kriget med Ryssland allmogen övats i vapnens bruk för att vid behov göra tjänst som reguljära trupper.[46] Den enrollering i värnpliktsuppbåd, som här förekommit, hade dock endast haft direkt samband med de pågående krigen och upphävdes därefter. Vid 1746—47 års riksdag togs frågan upp på nytt, men nu med ett helt annat syfte: att redan under fredstid organisera öns försvar på värnpliktens grundval. Enligt det förslag, som landshövding Hökerstedt framlade under åberopande av Norges exempel, skulle 2,000 à 3,000 man »ungt och man-

---

[44] Historiallinen Arkisto IV, s. 114—118, Mickwitz Finska deputationen vid riksdagen 1746—47 II, s. 287. Jfr Juva II, s. 59 ff.

[45] DD prot. $^{31}/_{7}$ 1747 (lantutsk.) Jfr Juva II, s. 79 ff.

[46] Schartau, Om försvarsväsendet på Gotland 1710—1721 (Karolinska förbundets årsbok 1910), s. 231 ff. Beträffande händelserna 1741—43 se landsh. Hökerstedts egen redogörelse $^{29}/_{10}$ 1746 (UH 1746—47: 32). DD prot. $^{16}/_{1}$ 1747 (lantutsk.)

bart folk» enrolleras för att 1 à 2 gånger om året undergå militär utbildning. Denna värnpliktshär, förstärkt med 400 man reguljära artilleritrupper, skulle i händelse av krig bilda den gotländska fälthären.[47]

I Svinhufvuds förut omnämnda betänkande[48] finner man slutligen ett förslag om införande av värnplikt i gränstrakterna åt Norge. Till skydd mot fientliga strövkårer skulle ett lantvärn upprättas, bestående av 4 drängar eller unga gifta karlar från varje hel gård och i proportion därefter av mindre hemman. Dessa trupper borde övas 3 à 4 gånger om året och i krig endast få användas för hembygdens försvar. Sasom mönster för detta lantvärn anges uttryckligen det norska.

Gemensamt för alla dessa förslag är deras lokala begränsning, vidare att de icke avse att i egentlig mening ersätta den indelta armén utan att komplettera denna. Utgångspunkten är den medborgerliga skyldigheten att försvara hembygden. Men till skillnad från de allmänna folkuppbåden under krig äro dessa »lantvärn» organiserade redan i fredstid, försvarsskyldigheten är begränsad endast till den *yngre* manliga befolkningen. Därjämte förordas i dessa förslag — utom i Cronhiorths — utbildning redan i fredstid. Just försvarspliktens huvudsakliga anknytning till den yngre manliga befolkningen är ägnat att framhäva sambandet med den moderna värnplikten. Visserligen skall enligt några förslag endast en del av de värnpliktiga uttagas. Men t. o. m. då värnpliktstanken på allvar slagit igenom, dröjer det mycket länge, innan man beslutar öva *hela* den vapenföra befolkningen.[49]

I tre av dessa förslag utgör den norska härordningen den direkta förebilden. I Svinhufvuds projekt kommer det norska lantvärnssystemet klarast till synes, medan åldersgränsen i det av Stenius eller Ehrenmalm författade finländska försvarsbetänkandet utgör en direkt anknytning till de norska förordningarna om den 10-åriga tjänstgöringen i den nationella fältarmén.[50]

[47] DD prot. $^{16}/_{1}$ 1747 (lantutsk.)

[48] S. 230. [49] Jfr Jansson, a.a., s. 445.

[50] »I anseende vartill och utav den inrättning som i Norge gjord är, att alla manspersoner av allmogen äro skyldiga att en viss tid tjäna under fanan, varifrån de efter tidens förlopp entledigas — — — man genom tjänliga föreställningar kunde förmå finska allmogen över allt att låta dess

Det Cronhiorthska förslaget slutligen kan jämföras med den dåvarande preussiska härordningen, med vilken det överensstämmer däri, att det låter värnpliktiga och yrkessoldater i bestämda proportioner ingå i gemensamma förband.[51]

Frånvaron av en enhetlig ledning utgör under frihetstiden en av arméns största svagheter. I väsentlig grad berodde detta på att frihetstidens författning var uppbyggd på divisionsansvar, vilket motverkade uppkomsten av en dylik enhetlighet. Konungens överbefälsrätt blev med tiden alltmera illusorisk, medan den egentliga militära makten samlades hos rådet och riksdagens utskott. Någon generalstab i modern bemärkelse existerade vid denna tid icke, trots vissa ansatser därtill under Karl XII:s tid.[52] Tidigare hade Krigskollegium delvis handlagt ärenden av generalstabsnatur men hade så småningom avskilts därifrån, samtidigt med att kollegiet allmänt gått tillbaka i inflytande. Då Krigskollegium vid frihetstidens ingång återfick stor del av sin tidigare myndighet, återknöt man på denna punkt icke till den tidigare utvecklingen. Ur Krigskollegium framgick icke någon generalstab. Tvärtom blev Krigskollegium nu definitivt ett centralt ämbetsverk. Såsom sådant var det underkastat samma öde som övriga ämbetsverk under frihetstiden: att politiseras och få sin makt beskuren genom riksdagens ständigt växande inflytande. Alla viktigare frågor behandlades nu av ständerutskotten direkt förutom av rådet eller överlämnades till särskilda kommittéer, bestående av riksdagsmän och enskilda militärer, medan Krigskollegium såsom myndighet ställdes utanför.[53]

Med återupplivandet av generalissimusvärdigheten 1743 och ämbetets närmare fixerande 1747 öppnade sig möjligheter till

---

söner så snart de blivit 16 år gamla, komma uti 6 års tid några gånger om året tillsammans att övas i krigsväsendet så till sjöss som till lands.» Historiallinen Arkisto IV, s. 116.

[51] Det preussiska kantoneringssystemet saknar visserligen icke beröringspunkter med det svenska indelningsverket, såsom det framhållits (Schäfer, Zur Geschichte deutscher allgemeiner Wehrpflicht, s. 465). Men å andra sidan är värnpliktsmomentet mera förbleknat i den svenska indelta armén än i det preussiska kantoneringssystemet, yrkeskaraktären mera framhävd i det förra fallet än i det senare.

[52] Sveriges försvar II, s. 10.

[53] Steckzén, Krigskollegii historia II s. 122, 128 ff.

en utveckling i ny riktning. I den organisation, vilken Adolf Fredrik såsom generalissimus skapade, låg embryot till en generalstab. Så tillsattes nu generaladjutanter, vilka skulle gå generalissimus tillhanda i alla viktigare frågor, och en särskild generalissimusexpedition inrättades. Ett led i denna centralisering var den förändring, vilken vidtogs i arméns taktiska indelning. På Adolf Fredriks initiativ återuppstod nu den indelning i högre förband, som redan Karl XII sökt genomföra. Armén i det egentliga Sverige skulle sålunda bestå av 4 fördelningar, i spetsen för vilka ställdes en kommenderande general, direkt underordnad generalissimus. Med generalissimusämbetets upphörande 1751 avbröts denna lovande utveckling. Generalissimusexpeditionen upplöstes, och indelningen av armén i högre förband upphävdes. Generaladjutantsämbetet ägde emellertid alltjämt bestånd och erhöll vid 1755—56 års riksdag en fastare utformning.[54]

De disciplinära förhållandena lämnade under frihetstiden mycket övrigt att önska. Den allmänna politiseringen av officerskåren ledde med åren till en upplucknng av den på subordinationen vilande disciplinen, vilket menligt inverkade på arméns slagkraft. Detta hade på ett skrämmande sätt visat sig under 1741—43 års krig, då officerarna mot sina förmäns order lämnat armén i Finland för att bege sig till riksdagen i Stockholm.[55] Mycket gjordes efter kriget icke för att råda bot på dessa missförhållanden, därtill voro de alltför nära förbundna med det rådande samhällsskicket. Ett steg i denna riktning togs dock, då Adolf Fredrik utsågs till generalissimus, och ett liknande syfte hade obestridligen även förordningen om arméns fördelning i högre förband.[56]

---

[54] Adolf Fredrik till Kungl. Maj:t $^{2}/_{5}$ 1747 (Administrativa handlingar rörande armén, vol. 1) Rådets prot. i krigsärenden $^{6}/_{5}$ 1747. DD prot. $^{8}/_{7}$ 1756 (UH 1755—56: 19 c). Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{16}/_{9}$ och $^{21}/_{10}$ 1756 (Riksens Ständers brev i krigsärenden). Steckzén, Adolf Fredrik under kronprinstiden s. 348 ff. Sveriges försvar II, s. 10. Jfr Betänkande med förslag till ordnande av Sveriges försvarsväsende avgivet av 1930 års försvarskommission I, s. 197.

[55] Malmström, a.a. III, s. 84 ff.

[56] Jfr ingressen till Adolf Fredriks förslag: »De flera slags felaktigheter såväl i anseende till disciplinen, ringa subordination, inegalitet uti exercitien, som ock till själva militairiska oeconomien och hushållningen, vilka

Frånvaron av en enhetlig ledning och en genomförd disciplin var en allvarlig svaghet. En annan sådan svaghet var den bristande rörligheten. Mobiliseringsverket fungerade ytterst långsamt, en sak som särskilt Liewen påtalade, och som föranledde dennes förslag om en ny tågordning, vilken senare stadfästes av regeringen. En särskild svårighet innebar avsaknaden av träng i vanlig mening. Därigenom måste soldaterna själva föra med sig sin utrustning, så att de kommo att belastas som mulåsnor, sasom Löwen expressivt säger. Med 1750-talets ingång kom emellertid denna fraga att i växande utsträckning tilldraga sig ständernas uppmärksamhet. Vid 1751 –52 års riksdag antogs sålunda ett nytt reglemente för arméns tross, som bättre tillgodosåg arméns behov av rörlighet.[57]

Vida allvarligare var emellertid, sett på lång sikt, den bristfälliga utbildningen. Övningstiden var mycket kort, kompani- och regementsmöten höllos icke regelbundet, samövningar med andra truppslag förekommo endast i sällsynta undantagsfall. Dessutom försiggingo dess övningar under föga fältmässiga former.

Enligt Karl XI:s förordningar skulle årligen hållas ett regementsmöte om 14 dagar samt 3 kompanimöten, i regel om 2 dagar, varjämte de varje söndag återkommande kyrkparaderna erbjödo tillfällen till ytterligare övning. Någon rekrytutbildning i egentlig mening förekom däremot inte, utan denna var överlämnad åt det enskilda initiativet.[58] Under frihetstiden ned-

---

tid efter annan uti armén sig insmygt och till en del därav härröra, att uppsikten ej varit som vederbort, varmedelst dylika oordningar kunnat förekommas, hava föranlåtit mig att hos Eders Kongl. Maj:t härmed i underdånighet föreslå, det armén uti fördelningar måtte indelas — — —».

[57] Löwens svar på SU:s frågepunkter 1746 (UH 1746—47: 32), Riksens Ständer till Kungl. Maj:t 3/6 1752 (Riksens Ständers brev i krigsärenden). Byström, Något om »trossen» under 1700-talet och början av 1800-talet. (Svensk Militär Tidskrift 1915), s. 445 ff. Leijonhufvud, Något om underhåll och utspisning vid krigsmakten från konung Karl XI:s tid till 1772. (Svensk Intendentur Tidskr. 1919) s. 53 ff. Mellander, Johan Christopher Toll som militär och politiker under Gustav III, s. 56 ff.

[58] Fredenberg, Anteckningar angående det svenska indelta infanteriets uppkomst och utveckling från äldsta tider, s. 210 ff. Braunerhjelm, Kungl. Lifregementets till häst historia IV, s. 76 ff. Nordensvan, Värmlands regementes (Närkes och Värmlands regementes) historia I, s. 166 ff.

sattes tiden för regementsmötena till 10 dagar[59], men av ekonomiska skäl kommo icke ens dessa starkt förkortade möten alltid till stånd. Då regementskassor under denna tid inrättades, medförde detta nämligen, att mötena ofta indrogos, för att besparingen härav skulle komma dessa kassor tillgodo. Även kompanimötena indrogos i stor utsträckning, därest de icke sammanslogos med regementsmötena. På detta sätt hände det icke sällan, att regements- eller kompanimötena vid vissa regementen uteblevo flera år i sträck.[60]

Den förste, som vid denna tid på allvar uppmärksammat det viktiga övningsproblemet, är Adolf Fredrik. I den Promemoria han i nov. 1746 avgav till ständerna, uppehåller han sig ingående vid detta. Såsom generalissimus nedlade han också ett energiskt arbete på att fullfölja sina planer på denna punkt och att höja den svenska arméns stridsduglighet. De nyutnämnda fördelningscheferna fingo bl. a. sträng tillsägelse att ha noga uppsikt över att de utfärdade förordningarna över trupputbildningen efterlevdes samt hålla generalissimus à jour därmed, de skulle vidare tillse, »att exerciser så inrättas, att officerare och manskapet icke allenast däruti inövas utan också uppammas i de stycken, som uti fält dagligen kunna förefalla».[61] Även ständerna ägnade stundom uppmärksamhet åt övningsproblemet och uttalade sig 1756 bl. a. för anordnande av större övningsläger vart tredje år. »Genom exercis och disciplin»,

[59] Fredenberg, a.a., s. 214.

[60] Vid Östgöta kavalleriregemente höllos 1730—37 enligt Stenhammar följande regements- och kompanimöten:

1730	kompanimöte	2	dagar	regementsmöte	7 dagar
1731	»	4	»	»	— »
1732	»	—	»	»	8 »
1733	»	2	»	»	10 »
1735	»	2	»	»	10 »
1736	»	4	»	»	— »
1737	»	10	»	»	2 »

Siffran för år 1737 torde vara felaktig.

Vid Livregementet till häst hölls fr. o. m. 1736 endast ett årligt möte om 11 dagar. Vid Värmlands regemente höllos 1745—55 endast 5 regementsmöten.

Stenhammar, Östgöta kavalleriregemente under frihetstiden och Gustav III:s regering, s. 60. Braunerhjelm a.a. IV s. 77, Nordensvan, a.a. I, s. 170.

[61] Adolf Fredrik till Kungl. Maj:t $^{2}/_{5}$ 1747 (Administrativa handlingar rörande armén. Till Kungl. Maj:t från generalissimus Adolf Fredrik).

heter det i svaret på den sekreta propositionen i krigsärenden 1756, borde man »uppfylla den brist i antal av manskap, som vid den svenska krigsmakten finnes i jämförelse med dess grannars». Det mesta stannade emellertid på papperet. Nagon varaktig förbättring inträdde icke, vilket på ett sorgligt sätt icke minst skulle visa sig under det pommerska kriget.[62]

Ett led i Adolf Fredriks strävan att höja arméns stridsduglighet var hans omsorg att skapa en god och duglig officerskår. Även om officerskårens utbildning under frihetstiden inte tillnärmelsevis var lika eftersatt som den gemene soldatens, lämnade den dock åtskilligt övrigt att önska. Av militära utbildningsanstalter funnos för lantmilitärer endast ett informationsverk för fortifikationen och från 1738 en artilleriskola, varför den blivande officeren var hänvisad till den utbildning, han kunde erhålla vid själva regementena eller genom studier vid universiteten. Någon möjlighet att, såsom under stormaktstiden skett, förvärva erfarenhet i fält fanns inte längre, för så vitt man icke ville gå i utländsk tjänst. Genom Adolf Fredriks ingripande skapades i detta avseende bättre möjligheter. Officerarna uppmuntrades till studier i utlandet, och flera fingo på tronföljarens bekostnad följa fälttågen på kontinenten. Viktigast var emellertid, sett på längre sikt, det försök Adolf Fredrik gjorde att skapa en allmän krigsskola. Länge påtänkt tog denna äntligen definitiv form 1748 med inrättandet av Adolf Fredriks kadettkorps. Då ständerna trots välvillig hållning till tanken på en dylik institution icke lämnat något anslag, kom verksamheten helt att bestridas av kronprinsens personliga medel. Onekligen låg däri en fara för att officerskåren så småningom skulle infiltreras med monarkiska tänkesätt, föga överensstämmande med det härskande systemet, något som kanske inte var helt främmande för Adolf Fredriks syften. Detta skulle också i viss mån visa sig vid 1756 års revolutionsförsök, då en av skolans lärare befanns inblandad, vilket medförde skolans upplösning. Därmed upphörde dock inte alla ansatser till en bättre officersutbildning. Tvärtom tillkom vid samma tid, som Adolf Fredriks kadettkår nedlades, en amiralitetskadettskola i Karlskrona, vilken 1762 omorganiserades; så att den kunde sägas

[62] Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{21}/_{10}$ 1756. (Riksens Ständers brev i krigsärenden). Säve, a.a., s. 141.

fylla liknande funktioner som den 1756 nedlagda första allmänna krigsskolan.[63]

Var det alltmer insedda och delvis förverkligade behovet av en god utbildning ägnat att höja officerskårens kvalitet, kunde däremot de fr. o. m. 1756 tillämpade befordringsnormerna inte annat än verka i direkt motsatt riktning. Enligt dessa skulle tjänsteåren utgöra förnämsta befordringsgrund, samtidigt som det stadgades, att man för befordran måste betala en viss avgift åt företrädaren i tjänsten, därest denne frivilligt avgått. Därmed legaliserades det s. k. ackordsystemet, mot vilket tidigare så skarpa gensagor riktats. Redan 1747 hade dock riksdagen tillåtit cessioner och ackorder för underofficerare och officerare upp till kaptens rang på vissa närmare angivna villkor. Då detta medgivande icke haft sådan karaktär, att det ansågs för all framtid bindande, upphävdes det emellertid av rådet redan tre år därefter. Att ackordsystemet nu återinfördes 1756, var en direkt följd av anciennitetsprincipens fulla tillämpning. Därigenom skulle äldre och mindre tjänstdugliga förmås att taga avsked ur tjänsten till förmån för yngre och dugligare, så att inte större delen av officerskåren till slut bestode av orkeslösa gubbar. En åtgärd i samma riktning var inrättandet av en arméns pensionskassa, varigenom den avskedstagande efter uppnådda 30 tjänsteår tillförsäkrades en viss pension.[64] Onekligen var denna 1756 års organisation, ehuru i vissa avseenden inte utan sina förtjänster, ägnad att i det stora hela premiera de ekonomiskt välsituerade och medföra en ökad byråkratisering av officerskåren. Farhågor härför hade uttalats redan under ständernas behandling av ärendet men då av politiska skäl icke vunnit närmare beaktande. Snart nog skulle emellertid dessa svagheter uppenbaras och leda till att befordringsbestämmelserna på sina håll ignorerades t. o. m. av sina egna upphovsmän.[65]

---

[63] Sjöstrand a.a., s. 167 ff., 346 ff., 408 ff., 450 ff., 471 ff., 536 ff. Ekstrand, Karlberg, Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia s. 1 ff.

[64] Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{14}/_{12}$ 1747 (Riksens Ständers brev i krigsärenden). Rådets prot. i krigsärenden $^{10}/_{1}$ och $^{9}/_{2}$ 1750. Kungl. Maj:ts förordning och reglemente angående en pensionskassa för armén $^{10}/_{1}$ 1757. Frihetstidens grundlagar, s. 152, 159. Malmström, a.a. IV, s. 185 ff., 277 ff.

[65] Prästeståndets prot. $^{16}/_{9}$, $^{17}/_{9}$, $^{28}/_{9}$ 1756. Malmström, a.a. IV, s. 278. Sandmark, a.a., s. 54.

III. Flottan.

Flottans betydelse för Sveriges försvar kom under senare delen av 1710-talet som en följd av det utrikespolitiska systemskiftet 1746 att väsentligen ökas. Medan Sverige tidigare kunnat räkna med det tillskott i fartyg, som 1734 och 1745 års traktater tillförsäkrat det, måste det nu uteslutande lita till sina egna sjöstridskrafter, då Preussen saknade egen flotta och Frankrike blott förpliktigat sig att lämna subsidier, ett förhållande som först ändrades genom 1719 års överenskommelse med Danmark. Samtidigt hade flottans operativa uppgifter mångdubbelt ökats, då Sverige nu i större utsträckning än tidigare måste räkna med både den ryska och den danska flottan som motståndare till sjöss, på samma gång som det hade att trygga förbindelserna med Preussen. Utan herraväldet till sjöss kunde Sverige inte påräkna någon hjälp från sina bundsförvanter. Det kom på ett slående sätt till synes under den nordiska krisen vid förhandlingarna med Preussen våren 1750.

Antagandet av det Liewen-Ehrensvärdska försvarsprogrammet 1747 hade varit ägnat att särskilt understryka betydelsen av en skärgardsflotta. I allt väsentligt var flottans utveckling under 1740- och 50-talen också knuten till galärvapnet. Detta innebar dock icke, att det vid denna tid saknades intresse för linjeflottan. Tvärtom förutsatte 1747 års försvarsprogram även en stark linjeflotta, som bl. a. kunde upprätthålla förbindelserna mellan Sverige och Finland. I än högre grad kom detta till synes i 1756 års försvarsprogram.

Vid början av den nordiska krisen var den svenska flottans styrka ungefär densamma som tre år tidigare, då fred slutits med Ryssland. För örlogflottan i Karlskrona redovisades fortfarande samma styrka ifråga om de större fartygen som 1743 så när som på antalet fregatter, vilket ökat från 5 till 6. Stockholmseskadern hade på de tre åren undergått en minskning med 1 galär och 1 brigantin. Göteborgseskadern slutligen upptog samma styrka som 1743.[66] I stort sett innebar detta emellertid en försämring, då relativt få äldre fartyg kasserats och icke många nya kommit till, varigenom den genomsnittliga fartygs-

[66] Amiralitetskollegii, Stockholmskommissariatets och Göteborgskommissariatets riksdagsberättelser 1746 (UH 1746—47: 33).

åldern kommit att höjas — för linjeskeppen exempelvis från i runt tal 27 år till 29 år.[67]

Denna den svenska flottans utveckling var desto mera beklaglig, som den stod i en skriande motsats till grannarnas rustningar. I synnerhet Danmark och i viss mån även Ryssland rapporterades under de sista åren betydligt ha ökat sina flottor, så att dessa var för sig voro den svenska flottan överlägsna, såväl med hänsyn till tillgången på skepp som antalet sjödugliga fartyg.[68]

Att Sverige skulle kunna rusta till sjöss i så stor utsträckning, att det blev fullt jämbördigt med bägge sina grannar, ifrågasattes icke vid denna tid. Vad man eftersträvade, var en *relativ* jämvikt. Såsom rättesnöre uppställdes därvid åter 1731 års flottplan, vilken som norm för svensk flottpolitik nära nog fått en sakrosankt prägel över sig. Att den icke heller nu frångicks, berodde på att man, vad antalet beträffar, icke ansåg det möjligt att bygga flera fartyg före nästa riksdag. Från synpunkten av vad som för ögonblicket kunde presteras, framstod 1731 års plan alltså snarast som ett maximiprogram. Tar man däremot i betraktande, vad som för framtiden ansågs böra finnas, var planen närmast att fatta som ett minimiprogram. Som något slutgiltigt fastslaget finge detta flottprogram i varje fall icke betraktas; därom vittnade både den utsatta tidsgränsen — nästa

---

[67] Nybyggnaderna inskränkte sig till 1 linjeskepp och 1 fregatt bägge tillhörande örlogsflottan i Karlskrona — häri dock ej inberäknade de 2 linjeskepp, vilka 1743 befunno sig under byggnad och då upptogos i flottans styrka — medan avgången uppgick till 1 linjeskepp, 1 galär, 1 brigantin. Den lilla förbättring genom tillskott av nya fartyg, som kunde skönjas, hade alltså kommit örlogsflottan tillgodo, medan skärgårdsflottan något decimerats.

[68] Den utrustade ryska örlogsflottan uppgavs av svenska sändebudet i Petersburg hösten 1746 till 27 linjeskepp, 6 fregatter jämte mindre fartyg; tillgången på galärer till 90 à 100. Fastän den utrustade ryska flottan uppgavs vara den största sedan Peter den stores tid, torde dock antalet större fartyg något ha minskat. Huruvida denna uppvägdes av en ökning i antalet mindre fartyg låter sig icke avgöras. Den danska flottan uppgavs av svenska sändebudet i Köpenhamn till 30 linjeskepp, 14 fregatter förutom mindre fartyg. Av linjeskepp och fregatter hade under de senaste 4 åren 7 fartyg byggts. N. Barks samt C. F. von Höpkens riksdagsberättelser 1746. (Ministerrelationer. UH 1746—47: 23). Beträffande Höpkens uppgifter jfr Holm, a.a., s. 608, som uppger antalet linjeskepp vid Kristian VI:s död till 29.

riksdag -- och planerna på en framtida särskild galäreskader i Finland.[69]

I riksrådens svar på SU:s frågepunkter hade huvudvikten lagts på en stark galärflotta. Även i den Liewen-Ehrensvärdska försvarsplanen hade skärgårdsflottans betydelse framhävts. Att defensionsdeputationens sjöutskott det oaktat accepterade 1731 års plan som norm kunde alltså förefalla som en desavuering av denna ståndpunkt och var det också i så måtto, att utskottet icke var villigt att så förskjuta tyngdpunkten till galärflottans förmån, att örlogsflottan skulle komma att underskrida det i 1731 års plan fastslagna antalet. Däremot innebar detta icke a priori, att utskottet tog avstånd från tanken på en förstärkning av galärflottan. Redan ett fullföljande av det 12 år gamla nybyggnadsprogrammet skulle ju medföra en avsevärd ökning av skärgårdsflottan. Att 1731 års plan fastställdes, betydde vidare endast en konfirmation av det antal skepp, som enligt denna plan borde finnas[70], medan ingenting var utsagt, i vilken utsträckning äldre fartyg skulle ersättas med nya. Här förelåg alltså en möjlighet till förskjutning i relationen mellan örlogsflotta och skärgårdsflotta.

I denna riktning skulle utvecklingen till en början också komma att gå. Då det hotande yttre läget våren 1749 nödvändiggjorde en omedelbar förstärkning av flottan, beslöt rådet på Adolf Fredriks förslag att utöka galäreskadern, såsom ägnat att snabbast och för minsta kostnad tillförsäkra flottan ett betydande tillskott av fartyg. För att täcka kostnaderna härför skulle man tillsvidare avbryta klargörandet av huvudflottan och

[69] DD prot. $^{20}/_{10}$ 1746, $^{12}/_{6}$ 1747 (UH 1746—47: 29). Dock saknades icke uttalanden om att rikets dåliga ekonomiska tillstånd skulle kunna göra det omöjligt att ens genomföra 1734 års plan.

[70] Jfr DD prot. $^{12}/_{6}$ 1747 (sjöutsk.): »Utskottet — — — höll för högst angeläget, att örlogsflottan till nästa riktdag måste *åtminstone till det antal varda completterad* (kurs. av mig) som den av Riksens Ständer vid 1734 års riksdag fastställda defensionsplanen innehåller, i vilket avseende utskottet för detta styrkt till tvenne femtio kanonskepps byggnad — — —». Jfr svaret på sekr. propos. i sjökrigsärenden 1747. »— — — att de redan byggde skepp och fartyg icke allenast i gott försvarligt stånd underhållas utan av deras antal ännu med gode och bäst tjänlige rangskepp, fregatter, galärer, brigantiner, pråmar, lastdragare och andra mindre fartyg till nästa riksdags så ökas, att 1734 års plan, *vad antalet angår* (kurs. av mig) åtminstone inom den tiden må vinna sin fyllnad — — —».

endast utrusta en mindre eskader. Detta innebar dock inte någon medveten avsikt att för framtiden reducera örlogsflottan till förmån för galärflottan. Tvärtom sades det uttryckligen ifrån, att 1734 års plan för linjeflottan alltjämt skulle utgöra norm, i vad det gällde själva fartygsbeståndet. Å andra sidan fick nybygget av galärer genom successivt följande nya beslut av rådet till slut en sådan omfattning, att proportionerna mellan linjeflottan och galärflottan förskötos. Med ett tillskott av 42 nya galärer uppgick galärflottan nu till ett vida större antal, än vad 1734 års plan föreskrev.[71]

Genom händelsernas eget tryck hade ramen för 1734 års flottplan alltså en gång för alla sprängts. Vid 1751—52 års riksdag fick detta ståndernas sanktion. Därmed hade 1734 års flottplan definitivt upphört att gälla. Efter 18 år ansågs nu tiden vara mogen för uppgörande av en ny flottplan. I detta syfte tillsatte defensionsdeputationen hösten 1751 en flottkommission, bestående av viceamiral Ridderstolpe, schoutbynacht Erik Sparre och rådman Kierrman, varjämte viceamiral Carl Sparre skulle biträda de kommitterade i deras arbete.[72]

De huvudprinciper, som varit vägledande för 1734 års flottplan, ägde alltjämt sin giltighet. Den svenska flottan, sades det i defensionsdeputationen, borde vara »i stånd att göra tête åt en av grannarna». År 1734 hade detta inneburit paritet med Ryssland, nu åter avsåg man därmed en linjeflotta i storlek med den danska och en galärflotta någorlunda jämnstark med den ryska. Då de danska och ryska flottorna sedan 1734 uppgåvos ansenligt ha tillvuxit i antal fartyg, var därmed utsagt, att den nya flottplanen icke kunde nöja sig med en av galärflottans snabba tillväxt betingad jämkning av 1734 års plan uppåt, långt mindre kunde det bli tal om en reduktion av de större fartygens antal, såsom det från ett håll föreslagits. Den nya flottplanen gick vida längre och upptog för huvudflottan 30 linjeskepp, 14 fregatter, 3 bombkitsar, 4 briganliner och för skärgårdsflottan 80 galärer, 4 halvgalärer, 6 pråmar, 2 bombkitsar, 3 fregatter, 3 dubbla slupar. Med avdrag för de fartyg, som redan funnos, utgjorde det egentliga byggnadsprogrammet,

[71] Rådets prot. i krigsärenden $^{11}/_{3}$, $^{14}/_{3}$, $^{13}/_{4}$ 1749. Rådets konceptprot. i krigsärenden $^{24}/_{2}$, $^{8}/_{3}$, $^{9}/_{3}$ 1749.

[72] DD prot. i sjökrigsärenden $^{19}/_{2}$ 1752 (UH 1751—52: 26 f.).

enligt de kommitterades beräkningar, för huvudflottan 5 linjeskepp, 5 fregatter, 2 bombkitsar och för skärgårdsflottan 20 galärer, 1 bombkits, 1 fregatt, 2 dubbla slupar.[73]

Dessa kalkyler vilade emellertid på förutsättningar, som voro ohållbara för att inte säga fiktiva. Den uppgivna linjeflottan inrymde sålunda ett oproportionerligt stort antal överåriga fartyg, av vilka åtskilliga överhuvud taget inte kunde göra tjänst utan genomgripande reparationer. Vidare saknades det folk för en så stor flottas bemanning. Slutligen var flottplanen uppgjord utan någon som helst kännedom om den ekonomiska situationen; visserligen sades det, att medeltillgången finge bestämma takten i planens förverkligande, men i vad mån de ekonomiska resurserna nu över huvud taget medgåve en så omfattande upprustning, därpå ingick icke flottplanen.

Det sista blev avgörande för planens öde. Defensionsdeputationen och sekreta utskottet antogo visserligen de kommitterades förslag men måste samtidigt konstatera, att det finansiella läget nu icke tillåte dess förverkligande annat än i mycket begränsad skala. Närmast finge man inrikta sig på att anskaffa de felande fregatterna och bombkitsarna såsom det för ögonblicket viktigaste.[74] Av dessa hunno till nästa riksdag, enligt Amiralitetskollegii tablå av den $^{11}/_{4}$ 1755, 3 fregatter färdigställas, varjämte 1 fregatt och 2 bombkitsar befunno sig under byggnad. Genom dessa nybyggnader erhöll örlogsflottan ett verkligt tillskott i fregatter och bombkitsar. Trots detta var huvudflottans tillstånd 1755 inte mycket bättre än 1743. Ifråga om övriga fartygstyper motsvarade nybyggnaderna knappt mer än avgången. Men framför allt hade den genomsnittliga fartygsåldern avsevärt höjts. Många fartyg voro så ålderstigna, att det blott var en tidsfråga, när man skulle bli tvungen att slopa dem. Däremot var skärgårdsflottans tillstånd så ojämförligt mycket bättre 1755 än 1743, att man här kan tala om ett verkligt uppsving.[75]

---

[73] DD prot. $^{2}/_{1}$ och $^{24}/_{2}$ 1752. Unger, a.a. III, s. 130.

[74] DD prot. $^{29}/_{5}$ 1752. SU till Kungl. Maj:t $^{1}/_{6}$ 1752. (Riksens Ständers brev i krigsärenden.)

[75] Amiralitetskollegii, Stockholmskommissariatets och Göteborgskommissariatets riksdagsberättelser 1755 (UH 1755—56: 19 h).

I själva verket var ersättningsfrågan för flottan ett lika vitalt problem som nybyggnadsfrågan. Hittills hade man koncentrerat sig på att nå en viss fastställd fartygssiffra och för den skull i det längsta underlåtit att ersätta överåriga fartyg med nya. Detta hade endast varit möjligt därigenom, att man underkastat de gamla skeppen dryga reparationer. Men det i sin tur inverkade oförmånligt på byggnadsprogrammets genomförande, då anslagen voro begränsade. Man rörde sig här i en cirkel. Utan att ersättningsfrågan löstes på ett rationellt sätt, skulle varje flottplan komma att hänga i luften. Insikten härom gjorde sig så småningom gällande och tog sig bl. a. uttryck i planen att sätta hela flottan »på torra landet under tak». Den förnämsta orsaken till att fartygen krävde så svåra reparationer och relativt snart måste ersättas med nya var nämligen den menliga inverkan, sjövattnet hade på trävirket. I sin riksdagsrelation 1755 förordade Amiralitetskollegium därför, att alla nybyggda fartyg 2 à 3 år skulle stå kvar på sina staplar, och Ehrensvärd gick vidare på den linjen och föreslog, att hela flottan skulle sättas i docka, om 6 till 10 fartyg i varje docka. Uppslaget härtill hade Ehrensvärd fått från Sveaborg, där en dylik docka vore »inrättad för 3 à 4 skepp av rangen och en annan för 20 à 22 galärer». Tack vare denna inrättning skulle inte blott skeppens livslängd ökas, man skulle även göra stora besparingar, som skulle kunna användas till de överåriga fartygens ersättande och till nybyggnader. Enligt Ehrensvärds beräkningar skulle man på detta sätt på ett linjeskepps reparationer under 20 år spara ett belopp, som motsvarade $^2/_3$ av kostnaderna för dess byggande.[76]

Detta projekt om flottans »conservation uti dockor» utgjorde även bakgrunden till den betydande ökning av flottan, som 1756 års försvarsplan förutsatte. Enligt denna skulle linjeflottan ökas till ett antal av 40 linjeskepp, samtidigt med att skärgårdsflottan skulle komma att uppgå till 80 galärer jämte 10 hästgalärer. Syftet var nu inte längre att uppnå jämställdhet med endera av de två konkurrerande Östersjöflottorna, den ryska och den danska. För första gången under frihetstiden framföres

[76] DD prot. $^{10}/_2$ 1756 (UH 1755—56: 19 f.). Amiralitetskollegii riksdagsrelation 1755 (UH 1755—56: 19 h). Ehrensvärd till Fabian Wrede $^1/_4$ 1756 (Börstorpsaml. vol. 158).

nu kravet på en svensk flotta, stark nog att upptaga kampen med både den danska och den ryska flottan i förening.

Skulle detta mål kunna nås, måste man emellertid också sörja för skeppens bemanning. Situationen var nu nämligen sådan, att bristen på utbildat sjöfolk gjorde sig ännu starkare gällande än bristen på användbara fartyg. Denna företeelse var icke ny. Den hade satt sin prägel på flottans utveckling under hela perioden efter kriget. Delvis sammanhängde den med att själva huvudprinciperna för flottans manskapsrekrytering alltjämt voro desamma som under Karl XI:s tid, under det att fartygsbeståndet i dess helhet genom tillkomsten av en galärflotta väsentligen ökats. Det därav stegrade behovet av besättningsmanskap förmådde båtsmanshållet inte fylla. Men därtill kom som en försvårande omständighet de stora vakanserna, vilket gjorde det besvärligt att upprätthålla t. o. m. den manskapssiffra, som den bestående organisationen medgav. Därigenom uppgick flottans effektiva manskapsstyrka till knappt två tredjedelar av vad gällande kontrakt och förordningar föreskrevo.[77]

På olika vägar sökte man emellertid råda bot för manskapsbristen. En utväg var att öka antalet båtsmän. Man kunde exempelvis företaga sådana omregleringar i båtsmanshållet, att flottan därigenom tillförsäkrades mera manskap. Så skedde på Gotland, Åland och Öland. Enligt beslut av 1755—56 års riksdag skulle båtsmansroteringen där ersättas med en båtsmansindelning av samma slag som i Blekinge och Södermöre härad av Kalmar län. Detta innebar, att varje bonde, som tidigare tillsammans med 3 à 4 andra bönder utgjort en rote och uppsatt en båtsman, nu ensam skulle svara för en båtsman, mot befrielse från rotering och viss ersättning av kronans räntor. Ett annat medel var den allmänna enrolleringen, som föreskrev, att sjödugligt folk skulle kunna inskrivas i flottans rullor som reservmanskap och vid behov beordras till tjänstgöring vid örlogsflottan. För detta uppburo de 4 daler årligen av kronan jämte andra förmåner. En dylik inrättning hade sedan 1704 funnits i de södra kustlandskapen. Bristen på manskap ledde emellertid till tanken att utsträcka enrolleringen till att om-

[77] Amiralitetskollegii riksdagsberättelser 1746 och 1755.

fatta hela riket. Så skedde också vid 1746—47 års riksdag. Resultatet motsvarade dock knappast förväntningarna; trots alla ansträngningar lyckades man blott förmå ett litet fåtal att enrollera sig. Men därmed voro inte alla möjligheter uttömda. Genom värvning kunde mera manskap erhållas, ett medel som av finansiella skäl dock inte i första hand skulle tillgripas. Slutligen återstod alltid den utvägen att taga från armén antingen direkt genom att kommendera ombord soldater eller också genom att företaga indragningar inom armén för att för de så vunna besparingarna sedan värva folk till flottan.[78]

För att allt detta skulle bli till verklig nytta, krävdes emellertid slutligen även en god utbildning. Denna lämnade nämligen för flottans del liksom ifråga om armén atskilligt övrigt att önska. I all synnerhet gällde det galärflottan, vars övningar flera år måst inställas av brist på medel. Ständerna funno sig också vid skilda tillfällen föranlåtna att inskärpa vikten av årliga sjöexpeditioner såsom ett betydelsefullt led i rikets försvarsberedskap. Först vid 1755—56 års riksdag kom emellertid detta problem att tilldraga sig större intresse. Då Ehrensvärd 1756 framlade sitt projekt om flottans »conservation» i dockor, var ett av huvudsyftena därmed just, att man skulle få medel till flottans övningar. Ett led i denna strävan var även det i ett tidigare sammanhang anförda beslutet att inrätta en amiralitetskadettskola.

---

[78] DD prot. i sjöärenden $^{23}/_{10}$, $^{27}/_{10}$, $^{31}/_{7}$ 1747. SU prot. $^{11}/_{8}$ 1747 (UH 1746—47: 29 och 2) Riksens Ständer till Kungl. Maj:t $^{17}/_{4}$, $^{14}/_{6}$, $^{8}/_{10}$ och $^{21}/_{10}$ 1756 (Riksens Ständers brev i krigsärenden). Rabenius, Om båtsmanshållet. Nikula, a.a., s. 188 ff.

Sammanfattning.

Frihetstidens försvarspolitik fram till pommerska krigets utbrott betingas väsentligen av faran från Ryssland och Danmark. Däremot har hotet från Preussen betytt föga, väl därför att Preussen såsom en ren landmakt aldrig kunde tänkas angripa det egentliga Sverige. Av dessa två potentiella huvudmotståndare var Ryssland avgjort den farligaste. Genom freden 1721 och 1743 hade det nått fram till Östersjön, vunnit en del av Finland och därigenom förskaffat sig goda utgångspunkter för angrepp både mot det svenska Finland och det egentliga Sverige. Det besatt en armé och en flotta, som — detta gäller i varje fall armén — var den svenska kvantitativt vida överlägsen, och det var den mest aktivt och agressivt inställde av Sveriges grannar. Danmark åter fullföljde mera defensiva syften, och dess militära makt var icke på långt när av samma styrka som Rysslands. I allmänhet var det också en starkt utbredd tro på svenskt håll, att Danmark vore lättare att besegra än Ryssland. Men ända fram till 1743 saknades heller inte företrädare för den åsikten, att Sverige även borde kunna besegra Ryssland. De offensiva tankarna från Karl XII:s tid levde kvar och fick sitt mest pregnanta uttryck i 1711 års anfallskrig mot Ryssland. Först fr. o. m. 1743 antager den svenska försvarspolitiken en mera påtagligt defensiv prägel.

Denna defensiva inriktning var given redan av nederlaget mot Ryssland, vilket uppenbarat den svenska försvarsmaktens brister och visat omöjligheten av att nu fullfölja några offensiva syften. Men framför allt var det yttre tidsläget sådant, att Sverige inte hade något annat val. Nya krig hotade, närmast med Danmark, samtidigt som ett andra krig med Ryssland även var en möjlighet att räkna med. Nödvändigheten att finna en gemensam försvarspolitisk formel för bägge dessa alternativ resulterade till en början i politiskt samgående med Ryssland till skydd mot Danmark och militära skyddsåtgärder

mot Ryssland. Förutsättningen för denna politik var emellertid motsatsställningen mellan Ryssland och Danmark. I den mån som dessa två makter närmade sig varandra, tvingades Sverige att slå in på en ny linje. Politiskt sökte det nu anknytning till den fransk-preussiska alliansgruppen, militärt inrättade det sig för ett försvar både mot öster och väster. Samtidigt härmed inträdde så småningom en förskjutning av det politiska intresset från de yttre till de inre uppgifterna. Därigenom fick den defensiva försvarspolitiken en ny innebörd. Från att ha varit en under yttre tryck frambragt nödtvungen sinnesförändring, antog den nu karaktären av en försvarspolitisk dogm. Så kunde det statiska åskådningssätt, som man velat återfinna i frihetstidens historia[1], sägas ha vunnit insteg även på försvarspolitikens område. Helt försvunnen var för den skull inte tanken på en offensiv militärpolitik, såsom särskilt det pommerska kriget visar. Å andra sidan var detta krig inte uttryck för en verklig åsiktsströmning på samma sätt som 1741—43 års krig, det var i långt högre grad en rent konjunkturbetonad företeelse.

Den defensiva försvarspolitik, som 1746—47 års riksdag först proklamerat och som 1755—56 års riksdag slutgiltigt fastslagit, byggde på försvarets koncentration till de mest utsatta gränsområdena. Detta gränsförsvarsprogram var tillika ett kustförsvarsprogram och innebar en intim samverkan mellan armé, fästningar och flotta. Sitt förnämsta uttryck fick det i byggandet av Sveaborgs fästning och upprättandet av en stark skärgårdsflotta, den s. k. arméns flotta.

Denna försvarspolitik var hattpartiets. Under det starka hotet från i synnerhet Ryssland hade det framträtt som målsman för en aktiv försvarsvilja gentemot mera defaitiska strömningar, samtidigt som det genomdrivit en förstärkning av rikets försvar i defensiv riktning. Det var även på dess ansvar, som försvarspolitiken så småningom fått en alltmer statisk och dogmatisk prägel. Mot denna försvarspolitik framträdde en opposition från vissa möss- och hovpartikretsar. Men denna opposition hade ingen ensartad karaktär, lika litet som dessa partier voro i stånd att erbjuda ett verkligt försvarspolitiskt alternativ.

---

[1] E. Hjärne, Från Vasatiden till Frihetstiden, s. 200.

Av dem, som bära ansvaret för hattarnas försvarspolitik, ha inga betytt så mycket som Hans Henrik von Liewen och Augustin Ehrensvärd. I synnerhet Liewen förtjänar att särskilt framhävas som den, vilken lancerat gränsförsvarsprincipen och mest avgörande inverkat på försvarsprogrammets allmänna utformning. Men även Höpken, Palmstierna och Ulric Scheffer ha på ett verksamt sätt bidragit till utgestaltningen av hattarnas försvarspolitik.

Resultaten av dessa försvarsansträngningar motsvarade dock knappast de goda uppsåten. Tvärtom skulle det pommerska kriget på nytt lämna åskådliga bevis för den svenska krigsmaktens brister. Detta sammanhängde framför allt med att försvarsarbetet i så övervägande grad koncentrerats till de pågående fästningsbyggena. Därigenom hade armén efter en kort reformperiod i slutet av 40-talet ånyo kommit att försummas, ja, i vissa avseenden fått en ännu mera statisk prägel än tidigare. Även flottan hade i dess helhet blivit lidande på att huvudvikten lagts på det fasta försvaret, om än skärgårdsflottan kraftigt utökats. Men inte heller fästningsbygget kom att motsvara de ursprungliga intentionerna. Delvis berodde detta på att det från början varit alltför vidlyftigt planlagt. Därtill kommo de allmänna ekonomiska svårigheter, som tidvis gjorde sig starkt gällande, och som även måste influera på anslagen till fästningarna. Det oaktat var fästningsbyggnadsverksamheten jämförelsevis mycket mindre berörd av de ekonomiska konjunkterna än övriga försvarsgrenar. Detta visar sig särskilt vid en jämförelse med flottans nybyggnader och underhåll. Medan utgiftssummorna för flottan fluktuera rätt avsevärt år från år, förete utgiftsposterna för fästningsbygget en på det hela taget jämn stegring för att vid slutet av perioden uppgå till drygt en fjärdedel av hela försvarsbudgeten.[2] Först med det pommerska krigets utbrott får fästningsbygget i dess helhet på allvar känning av de finansiella svårigheterna.

[2] Se Generalsammandrag över inkomst- och utgifterna 1747—55 (UH 1751—52: 64 c och UH 1755—56: 62 c).

Exkurs: **Sveriges krigsberedskap 1741.**

Malmström uppger, att den svenska armén vid krigsutbrottet 1741 ej befann sig i krigsdugligt skick, medan »man hade anledning att fästa goda förhoppningar vid flottan». Om svenska flottans styrka anför Malmström, att den med säkerhet var överlägsen den ryska.[1]

Den svenska armén uppgick vid slutet av år 1740 till 44,202 man, vakanserna inberäknade. Av denna styrka belöpte sig 18,039 man på Finland, vars effektiva armé beräknades till 17,198 man.[2] Ryssarna däremot kunde uppställa en här på över 200,000 man.[3] Styrkeförhållandet var sålunda så ojämnt, som tänkas kunde. Den ryska arméns överlägsenhet i antal var dock i och för sig ingen garanti för en faktisk överlägsenhet. Tidigare krig mellan de bägge rikena hade ju i evident grad visat, att tillfälligt uppbådade ryska härar kunde besegras av numerärt vida underlägsna svenska arméer. I detta hänseende hade emellertid en bestämd förändring inträtt, så till vida som Ryssland numera sedan Peter den stores tid förfogade över en reguljär, jämförelsevis modernt utbildad armé.[4] Efter tsar Peters död hade man arbetat vidare på att stärka arméns slagkraft; det levande materialet hade undergått en kvalitativ förbättring, äldre uttjänta soldater hade avskedats och en nyrekrytering ägt rum, soldat- och officersutbildningen hade höjts, artilleriet hade avsevärt utvecklats och ett transportväsende skapats.[5] Under det polska tronföljdskriget och än mera un-

[1] Malmström, a.a. III, s. 8.

[2] Krigskollegii riksdagsberättelse 1740 (UH 1740—41: 24).

[3] År 1740 uppgick den aktiva ryska armén i fredstid till 211,583 (229,874) man, som i krig beräknades utökad till 222,208 (240,499) man. v. Stein, Geschichte des russischen Heeres, s. 112 ff.

[4] Brückner, Geschichte Russlands II, s. 309 och 316, v. Stein, a.a., s. 94 ff. Jfr härmed Nolckens riksdagsberättelse 1740 (UH 1740—41: 10). Nolcken lämnar ytterst pålitliga underrättelser om den ryska arméns tillstånd.

[5] Brückner, a.a. II, s. 313 ff.

der det därpå följande turkiska kriget hade den ryska armén haft tillfälle att visa sin duglighet, och den ryska militära ledningen hade därunder samlat synnerligen värdefulla erfarenheter.[6] Den ryska arméns tillstånd var alltså sådant, att den ryska hären väl borde kunna mäta sig med den svenska. I själva verket utfaller en jämförelse mellan de bägge arméernas krigsberedskap snarast till den ryskas fördel. Sedan det stora nordiska krigets slut hade den svenska armén icke deltagit i några fälttåg, dess utbildning var sorgligt försummad, och utrustningen lämnade mycket övrigt att önska. Visserligen hade krigskollegium nedlagt ett förtjänstfullt arbete på att förbättra den tekniska utrustningen och därvid ägnat särskild omsorg åt armén i Finland, men ännu fanns det stora brister. Både vapen och munderingspersedlar befunno sig i många fall i dåligt skick, därest de inte som vid vissa regementen i stor utsträckning saknades.[7] Härtill kom nu, att den finländska armén ej var samlad — sålunda kvarlågo ännu 4 regementen på sina rotar vid tiden för krigsutbrottet — och man beräknade, att minst en månad skulle förgå, innan hären skulle vara färdig för aktion.[8]

Den svenska härens beskaffenhet var icke fördold för medlemmarna av det förstärkta sekreta utskottet, vilket bar det egentliga ansvaret för krigsbeslutet.[9] Man var fullt på det klara med att man inte kunde påräkna något avgörande till lands under den första tiden.[10] I stället satte man sin lit till flottan. Obestridligen har SU, enligt vad som framgår av dess protokoll, vid krigsutbrottet räknat med svenska framgångar till sjöss, som skulle ge Buddenbrock tid att sätta armén i stånd, varefter den egentliga offensiven skulle kunna taga sin början under samverkan mellan lant- och sjöstridskrafter.[11] Denna uppfattning av flottans styrka och slagkraft var dock ingalunda allmän

---

[6] Brückner, a.a. II, s. 316.

[7] Steckzén, Krigskollegii historia II, s. 131.

[8] Tengberg, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland 1741—1743 II, s. 2 ff. Se även SU prot. $^{22}/_{7}$ 1741. (UH 1741—42: 2.)

[9] Jfr Malmström, a.a. III, s. 8.

[10] SU prot. $^{22}/_{7}$ 1741.

[11] För att ge Buddenbrock tid att samla sina regementen, höll man krigsbeslutet hemligt en vecka. Först den 28 juli utfärdades krigsförklaringen. Tengberg, a.a. I, s. 188.

på ansvarigt håll, lika litet som den ägde stöd i faktiska förhållanden. I defensionsdeputationen hade flottan vid flera tillfällen i samband med frågan om Finlands försvar varit föremål för diskussion, varvid den svenska flottans utsikter i ett krig mot Ryssland ej bedömts alltför optimistiskt. Särskilt fruktade man den ryska galärflottan, mindre den ryska linjeflottan. De sjömilitära representanterna framhöllo, att den ryska galärflottan var sex gånger så stor som den svenska och att det inte fanns några som helst möjligheter att hindra den förra från att angripa de svenska kusterna eller inlöpa i den finländska skärgården, varvid den finländska armén riskerade att bli tagen i ryggen.[12] Vidare påpekade de, att både matroser och underofficerare på de svenska galärerna voro fullkomligt oövade. Skulden härför kastades på ständerna, som icke beviljat tillräckligt anslag vare sig till övningar eller galärbygge[13], en sanning med modifikation. Trots vad som framkommit om de svenska och ryska flottornas inbördes styrka, menade ändå många, att ryssarna inte utan vidare skulle våga gå förbi den svenska eskader på 12 linjeskepp och 15 galärer jämte fregatter och mindre fartyg, som rådet avsett för Finlands försvar. Klokt använd skulle alltså denna eskader kunna bli till ovärderlig nytta. Härpå svarades, att ryssarna på grund av sin stora övermakt i galärer mycket väl kunde dela sin flotta, så att en eskader höll den svenska flottan bunden, medan en annan utförde de egentliga krigsoperationerna. Även de mest optimistiska måste då erkänna, att man ej kunde *garantera* Finlands försvar från sjösidan med de sjöstridskrafter, riket för ögonblicket förfogade över. Man hade endast att sätta sin lit till »den store Guden» samt för övrigt till väder och vind.[14]

I själva verket förhöll det sig också så, att den svenska flottan var den ryska klart underlägsen. Visserligen hade den ryska flottan under 1730-talet börjat gå tillbaka[15], men detta gällde icke så mycket dess numerär som desto mera dess stridsvärde. Fortfarande räknade linjeskeppen ungefär samma antal som vid Peter den stores död, eller omkring 40 skepp, fregatterna

---

[12] DD prot. $^{20}/_{2}$ 1741. (UH 1740—41: 23.)

[13] DD prot. $^{20}/_{2}$ och $^{7}/_{3}$ 1741.

[14] DD prot. $^{20}/_{2}$ och $^{14}/_{3}$ 1741.

[15] Brückner, a.a. II, s. 332.

hade ökat till omkring 20 och galärerna beräknades nu till omkring 100 st.[16] Den svenska flottan åter uppgick år 1740 till 23 linjeskepp, 12 fregatter, 33 galärer jämte övriga fartyg.[17] Ifråga om antalet fartyg hade Ryssland alltså en deciderad övervikt, markant särskilt för galärerna.[18]

Den ryska flottans stridsvärde var dock inte proportionellt mot antalet, alldenstund en stor del av flottan ej var rustad för krig[19], och det rådde stor brist på manskap, då Ryssland saknade handelsflotta i egentlig mening och därmed tillgång till sjöbefaret folk.[20] Emellertid påträffades samma brister inom den svenska flottan. Även denna befann sig ej i dess helhet i krigsdugligt skick. Och likaledes klagade man här sedan flera år tillbaka över bristen på folk. Ej heller torde de svenska matroserna och underofficerarna ur kvalitativ synpunkt varit så mycket bättre än de ryska, tvärtom lämnas oss flera uppgifter

---

[16] Brückner, a.a. II, s. 332 och 334 ff., Kichhoff, a.a. I, s. 293 och 299, Nolckens riksdagsrelation angående Ryssland 1740 (UH 1740—41: 10). Jfr härmed relation av år 1737 (UH 1738—39: 12). Bägge ministerrelationerna måste betraktas såsom synnerligen tillförlitliga. I 1737 års relation anges i detalj varje fartygs namn, ålder och tillstånd m. m. För 1740 års relation kan i varje fall konstateras, att uppgifterna om ryska armén stämma med vad Brückner och v. Stein stödda på ryskt arkivmaterial meddela.

[17] Amiralitetskollegii riksdagsberättelse 1740, Stockholmskommissariatets och Göteborgskommissariatets riksdagsberättelser 1740 (UH 1740—41: 24). Antalet sjödugliga fartyg uppgåvos till 21 linjeskepp, 8 fregatter, 25 galärer.

[18] Nikula (a.a., s. 16) är av samma uppfattning som Malmström, att svenska flottan var överlägsen den ryska. Han stöder sig därvid på Ungers och Kirchhoffs uppgifter om svenska respektive ryska flottan. Nu är att märka, att Ungers uppgifter hänföra sig till årsskiftet 1740/41, medan Kirchhoffs avse en helt annan tid nämligen 1742. Vidare, och detta är det viktigaste, anger Unger den svenska flottans numerära styrka, medan Kirchhoff talar om den ryska eskader, som 1742 löpte ut mot den svenska och ingalunda var detsamma som flottans numerära styrka. Att exempelvis ryska galärflottan uppgått till minst dubbla antalet mot vad som utrustades 1742 torde vara säkert. Enligt Nolcken hade under perioden 1738—40 enbart byggts 27 galärer, och hela galärflottan beräknar Nolcken till omkring 100 fartyg.

[19] Nolcken uppger i sin riksdagsberättelse 1740, att i Kronstadt funnos 18 brukbara linjeskepp och i Archangelsk 5 skepp.

[20] Brückner, a.a. II, s. 334.

om den okunnighet, som utmärkte manskapet i den svenska flottan, särskilt galärflottan.[21]

Ur militär synpunkt var kriget alltså från början ett vågspel för Sverige. Varken till lands eller sjöss ägde Sverige den erforderliga överlägsenheten. Endast sällsynt gynnsamma politiska omständigheter skulle kunnat leda företaget till framgång.

---

[21] DD $^{20}/_{2}$ 1741, $^{4}/_{3}$ och $^{7}/_{3}$ 1741. Amiral Carl Tersmeden lämnar i sina memoarer även några drastiska skildringar av manskapets och officerarnas okunnighet. »Att se dem arbeta med dessa ovana fartyg, utan kunskap att få dem på sina ställen, under det vi lyfte och med rodd lade oss på vår station roade mig, ty Ruuthen som hetsig och ond stampade och svor över våra soldater, som ej kunde handtera dessa obäkliga åror, utan spelte med dem i vattnet än upp och än ned, som på ett clavér. Men ännu mera förargades han över officerarnas förvända arbete» (Tersmedens memoarer, III s. 111). »Andra morgonen passerade vi Östanå, ett gods, som tillhör greve Wrede-Sparre, och den 23 kastade sig vinden till SW med nog hård by. Seglen måste ömsas, och åtskilliga buro sig så illa åt, att seglen fastnade om toppen på masterna. Vi sågo galären Nordenstråhle i mycken fara. Jag for dit huvudstupa och hjälpte dem till rätta.» (Tersmedens memoarer, III s. 114.)

PERSONREGISTER

Adolf Fredrik 53, 60, 63, 74, 82, 89, 91, 133, 141-147, 196-209, 211-212, 222-223, 226, 229, 231-238, 241, 243, 247, 249, 253, 267, 270, 272, 277-279, 283, 287-298, 302-307, 312, 315, 322-323, 336-342, 348, 350, 358, 360, 361, 365.
Amnell, J. 29, 30.
Ankarcrona, T. 5, 8, 10, 26, 28, 38.
Arbin, A. M. 51, 349.
August II av Polen 7.
August Wilhelm av Preussen 147, 287.
Bahr, J. C. von 62, 92.
Barck, N. 84, 153, 154, 162, 163, 173, 174, 234, 235, 364.
Bergh, 51, 127.
Bestuzjev, A. 116, 148, 231, 232, 234.
Björnberg, K. von 279, 292.
Brahe, E. 279, 282, 309.
Buchwald, 95, 96.
Buddenbrock, H. M. von 65, 84, 153, 163, 375.
Carlberg, R. W. 105, 106.
Cedercrantz, J. D. 56, 93, 95, 102.
Cedercreutz, H. 74, 77-80, 84-85, 125, 138.
Cederhjelm, W. 91.
Cederström, O. 121.
Celsing, G. 9.
Clayhills, C. 29, 30,
Cronhiorth, K. G. 355-357.
Cronstedt, C. 56, 205.
Cronstedt, G. 14, 32, 129, 130, 131, 135, 195, 205, 228, 229, 324, 325, 342, 349.
Dahlberg, E. 144, 227.
D' Havrincour, L. 147, 258, 287.
Düring, J. K. von 78, 82, 84, 85, 90, 91, 112, 126, 137, 267, 270, 271.
Döbeln, G. K. von 47.
Eggers, F. 51, 93, 103-105.
Ehrenmalm, L. 355-356
Ehrenpreuss, C. 131, 132, 142, 167, 172, 275.
Ehrensvärd, A. 34, 45, 133, 141-143, 190, 191, 194-197, 201-207, 209, 210-221, 225-229, 267, 269, 270, 271, 274-276 278, 286-310, 320, 322, 324-325, 327-328, 330-331, 333-335, 337-347, 349-351, 363, 365, 368, 370, 373.
Ekeblad, K. 177, 186, 187, 189, 262, 265, 275.
Elisabet I av Ryssland 81-83, 89, 95, 111, 115, 117, 138, 146, 156, 185, 332.
Falkengren, A. 180.
Feif, T. 5, 8, 10, 26, 28, 38.
Fersen, A. von 9, 278, 287, 291, 294.
Fleming, O. 208 285.
Forsell, J. 273, 276, 277, 281.
Forsten, H. J. 122, 123, 135.
Fredenstierna, A. 246.
Fredrik I 91, 231, 232, 247, 277, 278.
Fredrik II av Preussen 136, 137, 140, 144, 146, 150, 243, 249, 250, 251, 253-255, 258-259, 262-264, 299, 310.
Fredrik V av Danmark 185.
Funck, K. 294, 349.
Gertten, G. W. 27.
Glansenstierna, L. 337.
Golovin, 82, 83,
Greiffenheim, J. A. von 266.
Gyllenborg, C. 110, 114, 121.
Gyllenborg, J, 121, 166-167, 170, 177,
Gyllenstierna, J. 226, 227.
Hamilton, G. D. 68.
Hamilton, H. J. 56, 63, 64, 68, 95, 99, 101, 180, 267.
Hedman, A. 178.
Horn, Adam 309.
Horn, Arvid 6, 7, 15.
Håkansson, O. 157, 158.
Hårleman, C. 349.
Höckerstedt, J. von 191, 223, 355.
Höpken, A. J. von 142, 172-176, 178, 185-187, 189, 191, 235, 241, 253, 255, 266, 275, 284-287, 297-299, 302-303, 373.
Höpken, C, F. von 185, 364.
Kalling, P. 279,
Karl X Gustaf, 226.
Karl XI 51, 359, 369.
Karl XII 139, 140, 169, 204, 352, 357, 358, 371.
Keith, J. 48, 81, 83-84, 89, 91, 111-117, 136, 156, 243-246, 263, 264.
Kierrman, G. 142, 366.
Korff, A. von 138, 139, 152, 155-161, 185, 189, 255.
Lacy, P. 80, 81.
Lagerberg, S. 132.

Lagercrantz, C. O. 25, 142.
Lanmary, M. A. 189.
Lantingshausen, J. A. 267, 281.
Lehwald, H. von 251.
Lewenhaupt, C. E. 31, 65.
Liewen, H. H. von 133, 137, 141, 144, 145, 162, 181-183, 190-199, 201-229, 238-245, 259, 268, 272-277, 279, 285, 286, 287-289, 294-296, 301, 310, 315-317, 319, 320-325, 330-335, 339-342, 347-348, 351, 359, 363, 365, 373.
Lovisa Ulrika, 113, 145-146, 231, 243, 263, 287, 288, 291-292, 294-296, 300-301, 310.
Luberas, J. P. von 83, 146, 155-156.
Löwen, A. 7, 14, 16, 18-25, 30-35, 46, 47, 89-90, 121-122, 131-138, 150, 167-170, 190, 196, 204, 209, 218-220, 223-227, 240, 242, 243, 269, 271, 320, 330, 342-346, 351, 359.
Löwenhielm, K. G. 142.
Manderström, C. 208.
Marcks von Würtemberg, G. W. 127, 267-269, 271, 292, 293, 304, 305, 325-327, 339, 346, 350.
Moritz av Sachsen 144.
Nerés, J. 157.
Nesselius, I. 22, 23.
Nolcken, E. M. von 74, 77-79, 84, 85, 92, 96, 377
Nordenberg, A. J. 56, 105, 123, 127, 129, 130, 132, 135, 215, 220, 346.
Nordencreutz, F. J. 46.
Palmfeldt, G. 108, 110, 120, 121.
Palmstierna, N. 142, 150, 173, 176, 182, 261, 272, 288, 373.
Panin, N. I. 248, 255, 256.
Peter den store av Ryssland 45, 217, 364, 374.
Piper, G. A. 209.
Plomgren, A. 142.
Podewils, H. von 250.
Posse, M. 45, 121, 166, 167, 170, 171,
Psilander, G. 5, 8, 10, 26, 28, 38.
Puysieulx, L. P., de 259, 264.
Ranchstedt, O. 156.
Reuterholm, N. 93, 94.
Richardsson, J. 139.
Ridderstolpe, C. 70, 333, 366.
Rohd, J. J. von 252, 254, 255, 258, 263, 264, 299.
Rosen, G. F. von 58, 63, 67, 68, 93, 98-104, 109, 119, 121, 132, 139, 142, 162, 166, 167, 170, 179, 212, 233, 235, 238, 241, 244, 245, 266, 267, 271-274, 277, 299, 327, 330, 333, 340, 344, 346, 354.
Roos, A. 85, 238.
Scheffer, C. F. 142, 251, 252, 256, 258, 259, 260, 264.
Scheffer, U. 256, 257, 258, 285, 311, 373.
Serenius, J. 87, 157, 158.
Silfversparre, P. 94, 96.
Sjöblad, C. G. 95.
Sparre, C. 366.
Sparre, E. 366,
Spens, G. von 68.
Springer, K. 178.
Stackelberg, B. O. 24, 25, 29,
Staël von Holstein, G. B. 89, 91, 159.
Stanislaus Leszczynski av Polen 8.
Stenius, J. 255, 256.
Stobée, L. C. 62, 67, 105.
Stiernstedt, K. J. 159, 162, 173, 238, 239, 243.
Stierneld, S. G. 142, 183, 279, 292.
Strussenfeldt, A. M. 208, 211, 212, 216, 341, 349.
Stålsvärd, M. 294.
Svinhufvud, F. 229, 230, 356
Taube, E. D. 60, 63, 69-72, 82, 89, 98, 101, 108.
Tersmeden, C. 378.
Tesche, J. J. 123, 124.
Tessin, C. G. 11, 12, 32, 61, 76, 88, 93, 95, 96, 102, 107, 108, 110, 113, 114, 116, 121, 142, 152, 167, 172, 176, 178, 185-187, 189, 245, 246, 248, 250, 261, 265, 266, 285, 301.
Tjernev, 120, 121, 125, 126.
Touche, de la 258, 259, 264-266.
Ungern-Sternberg, M. A. von 92, 96, 238-241, 267, 268, 270, 279, 281, 282, 292, 293, 304, 305, 309, 340.
Wachtmeister, C. H. 9, 10, 25-30, 38, 39.
Vauban, S. 141, 350.
Wijkman, J. H. 245, 246.
Virgin, J. B. 141, 219, 220-221, 227-229, 294, 350.
Wrangel, A. 121, 125, 132, 167-170.
Wrangel, C. H. 56, 68, 85, 94, 96, 105.
Wrangel, E. 89, 90.
Wrede, F. 299, 302, 303, 327, 328, 337, 339-342, 349, 360.
Wrede, H. 142.
Wulfvenstierna, G. 233, 251, 257, 262-264, 309.
Zander, J. D. 267, 271, 294.
Åkerhielm, L. 179, 181, 182, 183, 269, 271, 292.
Åkerhielm, S. 113, 116, 119, 121, 166-168, 170-175, 177-178, 186-189.

Rättelser:

Sid. 18 *står* ryska kriget, *bör vara* finska kriget.
Sid. 24 *står* finska, *bör vara* finländska.
Sid. 46 not 4 *står* generalkontor, *bör vara* generalkartor.
Sid. 56, 93, 95, 102 *står* Cederstrand, *bör vara* Cedercrantz.
Sid. 83, 95, 111 noterna *står* Waaranens och Hjärnes avskriftssamlingar, *bör vara* Waaranens avskriftssamling.
Sid. 124 not 14—16 *står* 1734, *bör vara* 1743.
Sid. 136 *står* Saiman, Saimans, *bör vara* Saima, Saimas.
Sid. 140 not 65 *står* Heilmann, Die Kriegskunst der Preussen unter König Friedrich dem Grossen V, s. 00, *bör vara* Heilmann etc. s. V.